

„Odtaté ruky“? Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí*

Peter Šoltés – László Vörös

Abstract

ŠOLTÉS Peter – VÖRÖS László: „Hands Severed“? Continuity and Discontinuity of Political and Social Elites in Slovakia in the 19th and 20th Centuries.

The article is an introduction to the current issue of Forum Historiae that was supported by the Slovak Research and Development Agency project “Continuity and Discontinuity of Political and Social Elites in Slovakia in the 19th and 20th Centuries”. The editors provide a brief overview of the theoretical concepts that underlie the articles published in the issue; they introduce the main research questions and hypotheses the authors of the issue worked with and outline the main conclusions.

Keywords: power elites, social elites, Austria-Hungary, Czechoslovakia, 1918

Tento rok si pripomínáme výročie viacerých významných udalostí 19. a 20. storočia. Osmičkový rok tentoraz rezonuje o čosi viac, keďže uplynie sto rokov od založenia Československa a polstoročie od okupácie Československa armádami Varšavskej zmluvy. Oslavy výročí, štátom organizované festivity a iné formy kultúry spomínania by prinajmenšom z odborného diskurzu nemal zatlačiť do úzadia úvahu nad dôsledkami závažných vnútropolitických a medzinárodných kríz, zmeny režimov a politicko-ekonomických systémov.

Tradičný pohľad na zmeny režimov vychádza z tézy o hlbokých politických ruptúrach, ktoré so sebou prinášali rozsiahle zmeny rozloženia moci. Ich sprievodným znakom boli personálne, kultúrne a sociálne diskontinuity, ktoré radikálne zmenili dovtedajší vývoj spoločnosti. Historik Ľubomír Lipták v roku 1990 publikoval inšpiratívnu úvahu, v ktorej hľadal odpoveď na otázku, či bolo Slovensko skutočne krajinou generácií „s odtátnymi rukami“.¹ Podľa Liptáka boli slovenské dejiny v 19. a 20. storočí poznačené zmenami režimov a diskontinuitami: nové pokolenia prichádzali, chopili sa práce, získali postavenie, budovali kariéry, ale ešte než sa mohli plne rozvinúť, boli v dôsledku politických a spoločenských zmien odstavené a nahradené novými elitami. Aktuálne číslo Forum Historiae je jedným z výstupov vedeckého projektu Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí, medzi ktorého výskumné ciele patrilo i overenie platnosti tézy o „odtátnych rukách“, ale i ďalších dlhodobou akceptovaných presvedčení, ktorých platnosť doteraz nebola overená empirickým výskumom a konkrétnymi analýzami.

* Toto číslo Forum Historiae bolo podporené Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644 *Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí*.

1 LIPTÁK, Ľubomír. *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : Kalligram, 2011, s. 133-138.

Po roku 1918 sa v dovtedy bezprecedentnom počte súčasťou mocenských, funkčných aj spoločenských elít stali jednotlivci z neelitných vrstiev – jav, ktorý z kvantitatívneho hľadiska prekonal len radikálna reorganizácia politického a hospodárskeho systému po roku 1948. V celom procese ustanovenia nových elít na Slovensku po roku 1918 je nesmierne dôležitý faktor importovaných elít z Čiech a Moravy. V podmienkach novo vzniknutej Československej republiky sa nanovo ustanovili maďarské a nemecké politické strany, v rámci ktorých sa profilovali aj osobnosti, ktoré vo vzťahu k svojej menšinovej komunite tvorili elitu, vo vzťahu k československej mocenskej štruktúre však predstavovali potenciálnu kontraelitu. Z hľadiska témy projektu – kontinuity a diskontinuity elít – je obdobie dezintegrácie Rakúsko-Uhorska a vzniku Československa a prvých rokov ustanovenia jeho politických, výkonno-mocenských a správnych štruktúr priam vzorovým prípadom, na ktorom možno skúmať takmer všetky aspekty vzniku, fungovania a obnovovania elít. Podobne významnou, ak nie ešte významnejšou periódou je aj predĺžené desaťročie medzi rokmi 1937/1938 – 1948/1949, na ktorej príklade možno skúmať kontinuity a diskontinuity, stratégie sebazáchovy a „regrutovania“ nových elít v kontextoch závažných vnútropolitických a medzinárodných kríz, piatich režimov a troch politicko-ekonomických systémov – pluralitného demokratického (ČSR 1918 – 1938 a ČSR 1945 – 1948), autoritatívneho (ČSR 1938 – 1939 a autonómna Slovenská krajina 1938 – 1939), totalitárneho (Slovenský štát/republika 1939 – 1945 a ČSR po roku 1948). Jedným z výskumných zámerov riešiteľov projektu bolo sledovanie prípadných režimových špecifik alebo práve, naopak, podobností pri postupoch integrácie a vylúčenia starých elít, miery personálnej kontinuity na jednotlivých úrovniach výkonu moci a správy.

Z hľadiska skúmania stratégií „pretrvania“ starých elít v podmienkach nových režimov je dôležité venovať pozornosť sociálnym faktorom kontinuity, t. j. udržaniu v pozícii elity i v podmienkach nového režimu. Riešitelia projektu sa zamerali na skúmanie sociálneho pozadia a sociálnych väzieb úspešných jednotlivcov. V prípade niektorých typov elít – najmä funkčných a na lokálnej úrovni – sa ukázalo, že významným determinantom boli rodinné, komunitné a regionálne vzťahy, resp. identifikačné rámce a na nich založené postoje lojality. V prípade mocenských elít na strednej a najmä vyššej úrovni ostáva miera dôležitosti spomenutých tradičných väzieb otvorenou otázkou.

Jeden z klasických teoretikov elít Vilfredo Pareto vo svojej teórii o cirkulácii elít postuluje, že viac-menej úplná výmena elít je pravidelným cyklickým procesom. Elity ako indivíduá s najvyššou vecnou kompetenciou sa prirodzene obmieňajú, obvykle na základe meritokratického princípu medzi seba vpúšťajú nadaných jednotlivcov z radov „neelit“ (t. j. z más bežného obyvateľstva), ktorých jednak asimilujú do svojho hodnotového systému a jednak ich pripravujú na výkon moci. Súčasťou takejto reprodukcie elít je aj vytesňovanie menej zdatných jednotlivcov z druhej či tretej generácie na perifériu (obvykle títo sú cielene nahradzovaní z radov neelit). Keď sa tento reprodukčný a samoočistný mechanizmus naruší, napríklad vnútroskupinovým favoritizmom, klientelizmom a nepotizmom, meritokratický princíp prestane fungovať ako reprodukčné kritérium, dochádza k úpadku a náhlemu revolučnému nahradeniu starých

elít novými z radov neelitného obyvateľstva. Pareto teda hovorí, že v pravidelných cykloch dochádza k jednoznačnej diskontinuite a úplnej výmene (cirkulácii) mocenských elít.² Spomínaná Paretova teória síce neberie dostatočne do úvahy také faktory ako mocenský zásah „spoza hraníc“ alebo veľké geopolitické zmeny, má však i napriek tomu určitý, nie zanedbateľný explanačný potenciál. Domnievame sa však, že pokiaľ ide o kľúčové prelomové obdobia slovenských dejín v 20. storočí, pri ktorých došlo k ustanoveniu nových štátnych útvarov a teritoriálnym zmenám, resp. zmenám politických a ekonomických režimov, nie je potvrditeľná. Naopak, v súlade so základnou hypotézou riešiteľov projektu, podľa ktorej okrem diskontinuit existovali aj kontinuity elít, dokonca aj pri tých najradikálnejších režimových premenách, je teoretická koncepcia Roberta Michelsa „železného zákona oligarchie“. Podľa Michelsa každá organizácia – či už politická strana alebo iná – sa nevyhnutne vyvinie na oligarchickú, teda ovládanú málopočetnými silnými záujmovými skupinami a/alebo rodinami či rodmi bez ohľadu na jej ideologické pozadie. Teda nielen v organizáciách fungujúcich na základe princípov autoritatívneho riadenia – napr. v stranách krajnej pravice či ľavice, ale aj v takých organizáciách, ktoré deklarujú uplatňovanie pluralitných a meritokratických zásad – napr. občianskych či sociálnodemokratických stranách, sa skôr či neskôr presadí úzky okruh vedúcich osobností, ktorých primárnym cieľom sa stane zachovanie a reprodukcia svojho postavenia a moci v rámci organizácie.

Michels však súhlasí s Paretom, že základným mechanizmom reprodukcie elít je zlučovanie predstaviteľov starých elít s novými nositeľmi elitného statusu buď spomedzi už v iných oblastiach a kontextoch etablovaných skupín, alebo priamo z neelitného obyvateľstva. Tento proces nazýva permanentnou amalgamizáciou elít. Podľa Michelsa však nemožno ešte ani pri najdôslednejších revolučných zmenách hovoriť o úplnej výmene elít. Možno hovoriť len o rôznych pomeroch, v ktorých dochádza k amalgamizácii starých a nových elít. Časť pôvodnej „panujúcej triedy“ sa vždy „prenesie“ do nového režimu a adaptuje sa na nové podmienky, pričom si uchová svoj status mocenskej elity.³

Štúdie Lucie Seglovej, Veroniky Gayer-Szeghy a Attilu Simona publikované v aktuálnom čísle *Forum Historiae* potvrdzujú platnosť Michelsovho modelu amalgamizácie elít ako dôsledok zmien režimov. V prípade dejín Slovenska i širšieho kontextu dejín strednej a stredovýchodnej Európy nedošlo v období rokov 1938 – 1939, s výnimkou vyšších úrovní výkonnej a zákonodarnej moci, k fundamentálnej diskontinuite vládnuvich a nevládnuvich (spoločenských) elít. Vo vyššej štátnej správe, štátnych organizáciách a politických zoskupeniach bola personálna kontinuita politických a funkčných elít najslabšia. Na strednej a nižšej úrovni výkonnej moci, v štruktúrach samosprávy, ale najmä v prípade „čerstvo“ sformovaných slovenských funkčných elít bola kontinuita, naopak, veľmi výrazná. Jedným z vysvetlení je nenahraditeľnosť funkčných elít pre politický systém a štruktúry moci. Tieto segmenty správy spoločnosti sa obvykle

2 PARETO, Vilfredo. *The Mind and Society. III. Theory of Derivations*. London : Jonathan Cape Thirty Bedford Square, 1935, (§ 2026-2059), s. 1421-1432.

3 MICHELS, Robert. *Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. New York : Heart's International Library Co., 1915, s. 365-392, 400-404.

priamo nepodielali na politickej moci, zastávali však nejakú formu vedúcej pozície a pri uplatňovaní moci mali nezastupiteľnú úlohu. Do tejto kategórie patrí vyššie štátne a samosprávne úradníctvo, podnikateľské a finančné špičky, manažment, členovia dozorných rád v bankách, významných podnikoch, vedúci činitelia bezpečnostných orgánov a ozbrojených síl štátu (polícia, armáda) a pod.

Vládnuce elity sa od obdobia osvietenstva snažili legitimizovať svoju moc i participáciou na sociálnej a zdravotníckej starostlivosti. Túto agenda dovedy vykonávala cirkev prostredníctvom vlastných inštitúcií a štát v dôsledku obmedzovania jej mocenského vplyvu tieto aktivity preberal. Ingrid Kušniráková vo svojej štúdií skúmala prostriedky a metódy, ktorými boli uhorské elity zo strany panovníčky/ka ovplyvňované a usmerňované k tomu, aby i ony na seba prevzali časť zodpovednosti. Očakávalo sa od nich, že sa budú osobne podieľať na zbieraní a prerozdeľovaní finančných prostriedkov a svojou štedrosťou pôjdu ostatným príkladom. Kušniráková predstavuje rozsiahle reformné plány Jozefa II. v oblasti chudobinskej starostlivosti a analyzuje príčiny, pre ktoré ich v danom období nebolo možné v uhorských podmienkach realizovať. V prvej polovici 19. storočia sa však niektoré z jozefínskych princípov začali uskutočňovať iniciatívou „zdola“. Dobročinné spolky zakladané a spravované miestnymi elitami sa popri cirkvách, samosprávach a štátnej moci stali najvýznamnejšími subjektmi pôsobiacimi v oblasti chudobinskej starostlivosti. Boli nositeľmi modernizačných trendov a prispeli k jej profesionalizácii a špecializácii.

Prípád etablovania nových regionálnych politických elít v dôsledku zmeny režimu a pravidiel získania a reprodukcie politickej moci na štátnej aj regionálnej úrovni skúma vo svojej štúdií József Demmel. Po prijatí tzv. aprílových zákonov uhorským snemom a ich sankcionovaní panovníkom na jar roku 1848 pre časť predstaviteľov slovenského národného hnutia vznikli možnosti etablovania v štruktúrach zákonodarnej a výkonnej moci v stolicach severozápadného Uhorska. Demmel skúmal dianie v Turčianskej stolici, jeho zistenia sa však rovnako vzťahujú aj na ďalšie stolice (Liptovská, Trenčianska, Zvolenská), v ktorých sa o účasť v politickom živote hlásili slovenskí národovci. Na jar a v lete roku 1848 nastala situácia, v ktorej na seba narazili záujmy, programy a ciele konzervatívnej zemianskej stoličnej šľachty, slovenských národovcov a mladej generácie liberálnej stoličnej šľachty, ktorá podporovala reformné hnutie, ktoré na sneme presadzovali Lajos Kossuth a ďalší predstavitelia reformného hnutia. Turčianske konzervatívne zemianstvo, ktoré najlepšie ovládalo slovenčinu a latinčinu, sa cítilo byť ohrozené vo svojich politických právach a privilégiách predovšetkým dvomi reformami, ktoré presadila reformná liberálna šľachta na Uhorskom sneme: zavedením maďarčiny ako jediného rokovacieho jazyka stoličných orgánov a zavedením daňovej povinnosti pre šľachtu v Uhorsku. Zavedenie maďarčiny ako jazyka správy a politického diskurzu významne zvýhodňovalo mladú stoličnú šľachtu, ktorá na rozdiel od generácie svojich otcov a dedov už výborne ovládala maďarský jazyk. S maďarčinou ako jediným jazykom výkonu moci nemohli súhlasiť ani slovenské národovecké elity, keďže išlo o opatrenie, ktoré bolo v príkrom rozpore s ich programom politickej emancipácie Slovákov. Vďaka tejto súhlasnosti záujmov vzniklo medzi konzervatívnym

turčianskym zemianstvom a slovenskými národovcami pragmatické spojenectvo, ktoré však nemalo dlhé trvanie. Turčianski zemania sa nedokázali stotožniť s národným programom slovenských národovcov, ktorý vnímali ako ohrozujúci územnú celistvosť Uhorského kráľovstva. Politický boj starých a nových elít napokon skončil „amalgamizáciou“ konzervatívnej a liberálnej stoličnej šľachty na úkor slovenských národovcov, ktorí boli koncom 60. a v 70. rokoch 19. storočia úplne vytlačení zo štruktúr zákonodarnej a výkonnej moci Turčianskej stolice.

Matica slovenská združovala v 60. a 70. rokoch 19. storočia podstatnú časť slovenskej národoveckej elity. Prekvapivo však doteraz nebola jej členská základňa a ani pomerne obmedzený okruh jej vedúcich predstaviteľov (výborníkov) predmetom prozopografickej analýzy. Štúdia Rastislava Moldu je venovaná problematike etablovania slovenských národoveckých elít v tzv. matičných rokoch. V prvej časti identifikuje členskú základňu spolku a jeho volené vedenie, rekonštruuje sociálne a profesijné pozadie výborníkov. Jeho hlavnou výskumnou otázkou je, či národovci združení v Matici samých seba považovali za elitné vrstvy slovenskej spoločnosti. Druhá časť je venovaná analýze stratégií, ktoré vedenie spolku využívalo na reprodukovanie národoveckých elít, oslovovanie nových generácií. Veľmi účinným, i keď v podmienkach slovenského národného hnutia obmedzeným nástrojom bolo pridelenie štípenidií vybraným študentom. Preferovanie budúcich právnikov bolo motivované snahou o výraznejšie preniknutie medzi lokálnu elitu, najmä do župných úradov a do samosprávy miest. Na základe biogramov matičných štípendistov sa pokúsil odpovedať na otázku, nakoľko bola investícia do nich z pohľadu rozvoja národného hnutia prospešná.

Ďalšej generácii slovenských národovcov sa vo svojej štúdii venovala Lucia Segľová, ktorá skúmala konkrétnu skupinu účastníkov deklaračného zhromaždenia v Turčianskom Sv. Martine (30. októbra 1918). Sledovala kariéry 33 deklarantov, ktorí v čase deklaračného zhromaždenia žili v Turčianskom Sv. Martine. Deklaračné zhromaždenie, na ktorom sa ustanovila Slovenská národná rada a prijala Deklarácia slovenského národa, predstavovalo (a dodnes predstavuje) v kolektívnej pamäti jeden z najdôležitejších politických aktov predstaviteľov slovenského národného hnutia. Účastníci tohto zhromaždenia už len vďaka samotnému faktu svojej prítomnosti v nasledujúcich rokoch, ba dokonca desaťročiach disponovali určitým sociálnym kapitálom. Segľová skúmala rodinné pozadie a príbuzenské vzťahy jednotlivých martinských deklarantov, pričom sa snažila zistiť, či tieto mali vplyv na ich neskoršie úspechy v oblasti ich pôsobenia. Paralelne sledovala aj dosah zmien režimov – v rokoch 1918 (dezintegrácia Rakúsko-Uhorska a vznik Československa), 1938/1939 (dezintegrácia Československa a vznik novej Slovenskej republiky) a 1948 (uchopenie moci Komunistickou stranou Československa) – na kariéry 33 deklarantov.

Slovenské národovecké elity boli z hľadiska ich sociálneho pôvodu, inštitucionálneho zázemia a celkovo možností spoločenského uplatnenia senzitívnejšie na zmeny politického režimu. Najmä v podmienkach dualizmu bol ich kariérny postup, možnosti realizovať sa v akademickom, úradníckom, ekonomickom prostredí limitované ich lojalitou k oficiálnemu štátoprávnomu konceptu Uhorska. Vznik Československej republiky v tomto ohľade predstavoval zásadný

zlom. Nedostatok elít lojálnych novému štátu sa na Slovensku riešil dvoma spôsobmi. Prvým bol import elít z českých krajín. Podobne ako v 50. rokoch 19. storočia hlboké politické a spoločenské zmeny mali za následok nedostatok lojálnych funkčných elít. Ich absencia paralyzovala upevňovanie moci nového štátu a ako najjednoduchšie a najrýchlejšie riešenie sa javilo importovať ich z Predlitavska. V medzivojnovom období, najmä v prvých rokoch novej republiky českí profesori, lekári, nižší pedagógovia a vysokí a strední štátni úradníci pôsobiaci na Slovensku kompenzovali deficit tohto typu slovenských elít. Štúdia Anny Falisovej a Vojtecha Ozorovského predstavuje na príklade dvoch výrazných osobností lekárskej vedy (chirurgie) hlavné problémy, ktoré ovplyvňovali konštituovanie tejto disciplíny v podmienkach medzivojnového Československa. Stanislav Kostlivý patril k zakladateľom slovenskej chirurgie, Konštantín Čársky k prvej generácii slovenských chirurgov. Politické cezúry a akútny nedostatok odborníkov vytvorili predpoklady na ich rýchly kariérny rast – vznik ČSR pre S. Kostlivého a vznik vojnovéj Slovenskej republiky pre K. Čárskeho. Zmena režimu po roku 1938 znamenala pre väčšinu českej inteligencie nútený koniec ich pôsobenia na Slovensku. Ako ukazuje príklad S. Kostlivého, ani vysoká odbornosť, silný sociálny kapitál vnútri lekárskej komunity nemuseli stačiť na to, aby odolali politicky a ideologicky motivovaným čistkám. Na druhej strane sa za krátky čas podarilo zakladateľskej generácii českých lekárov a pedagógov vychovať silnú generáciu lekárskeho špecialistov, ktorí do istej miery zmierňovali dôsledky personálnej diskontinuity spôsobenej zmenami režimu.

Ďalšie tri štúdie publikované v tomto čísle sú chronologicky rámcované dvoma významnými medzníkmi „krátkeho“ 20. storočia (Eric Hobsbawm). Prvý predstavujú politické, ekonomické a sociálne premeny po rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku nástupníckych štátov v období 1918 – 1920. Druhou cezúrou je Viedenská arbitráž a zánik Československa v rokoch 1938/39, keď sa po tlakom nacistickej zahraničnej politiky zrútil politický systém budovaný za prvej republiky. Československá republika (1918 – 1938/1939), hoci ju jej mocenské elity vyhlasovali za národný štát Čechov a Slovákov, resp. československého národa, bola obývaná aj dvomi početnými etnickými menšinami, ktoré sa považovali za cudzorodý a potenciálne nelojálny element. V slovenskej historiografii sa v diskusiách o vplyve politických cezúr na kontinuity a diskontinuity elít doteraz málo reflektovala otázka územia, ktoré sa v dôsledku Viedenskej arbitráže pričlenilo k Maďarsku. V Komárne, Rimavskej Sobote, Košiciach, Leviciach a desiatkach ďalších miest pripojených k Maďarsku došlo k zmenám v zložení lokálnych politických elít.

Štefan Gaučík sa zameril na nesmierne zaujímavý prípad úspešného lučenského menšinového maďarského podnikateľa a politického aktivistu Ödöna Tarjána. Paradoxne Tarján napriek diskriminačným krokom zo strany vládnej moci zaznamenal vo svojej podnikateľskej kariére najväčšie úspechy v prvom desaťročí existencie Československa. Jedným z predpokladov jeho úspechov boli kontakty na niektorých miestnych slovenských predstaviteľov československej štátnej moci, predovšetkým na Ľudovíta Bazovského, s ktorým sa poznal ešte z obdobia pred rokom 1918. Po niekoľkých zásahoch československých úradov proti jeho osobe a súdnom procese pre podozrenia z korupčných transakcií s Ľ. Bazovským sa v roku 1933 rozhodol odísť

z Československa a usídlil sa v Maďarsku, kde sa začal postupný prepád jeho kariéry. Zatiaľ čo v podmienkach Československa bol úspešným podnikateľom, váženým členom maďarskej menšinovej komunity a predstaviteľmi menšinovej maďarskej politickej elity bol považovaný za vplyvného experta na otázky československej národnostnej a hospodárskej politiky, v Maďarskom kráľovstve sa jeho postavenie zredukovalo len na znalca „československej otázky“, poradcu iredentistických organizácií. Bez majetku a pozície v politických štruktúrach, v prostredí, v ktorom jeho znalosti mali výrazne nižšiu hodnotu, sa postupne dostal na úplnú perifériu politického a spoločenského života.

Maďarským politickým elitám, konkrétne poslancom a senátorom zastupujúcich maďarské strany a frakcie v Národnom zhromaždení Československej republiky v období rokov 1920 – 1939, sa vo svojej štúdiu venuje Attila Simon. Hoci aktívny profesijný život veľkej väčšiny poslancov a senátorov začal už v podmienkach Uhorska, takmer bez výnimky sa politickej činnosti začali venovať až v podmienkach vznikajúcej Československej republiky. Simon pomocou analýzy životopisných dát 39 skúmaných poslancov a senátorov ukázal jednoznačnú personálnu diskontinuitu maďarských politických elít na území Slovenska v období pred a po roku 1918. Významnejší maďarskí politickí činitelia krátko po vzniku Československa 28. októbra 1918 buď opustili územie Slovenska, alebo sa väčšinou z pragmatických dôvodov prestali politicky angažovať. Nová politická elita maďarskej menšinovej komunity v Československu sa musela v plnej miere nanovo a náhle ustanoviť z radov neelitných vrstiev. Podobná situácia úplnej personálnej diskontinuity maďarskej politickej elity na Slovensku sa druhýkrát objavila v roku 1948, keď nové elity opäť vzišli „živelne“ z vrstiev neelitného obyvateľstva. V tomto prípade však nešlo o spontánny proces, ale o dôsledne riadený výber uskutočnený predstaviteľmi Komunistickej strany Československa.

Veronika Szeghy-Gayer vo svojej štúdiu hľadá odpoveď na viaceré, doteraz obchádzané otázky. Skúma, akú úlohu zohrala po politickom prevrate v roku 1938 miestna maďarská elita, aktívna v rokoch v menšinovej politike počas Československa. Aké kritériá museli spĺňať novo dosadení členovia municipálneho výboru v Košiciach a aká politická minulosť predurčovala či, naopak, diskvalifikovala prípadnú novú politickú elitu mesta. V rozpore s doteraz tradovanými názormi preukázala, že medzi politickou elitou Košíc pred a po roku 1938 existovala značná personálna kontinuita. Vedenie mesta pozostávalo aj po Viedenskej arbitráži z košických osobností pôsobiacich v miestnej politike už niekoľko desaťročí. Vyvrátila tak mýtus rozširovaný v dobovej verejnej diskusii a reprodukováný i v historiografii o silnej pozícii úradníkov a štátnych zamestnancov, ktorí prišli do Košíc z Maďarska, tzv. „anyásov“. Municipálny výbor Košíc po prvej Viedenskej arbitráži pozostával z osôb, ktoré študovali v čase dualizmu a ktorých prevažná väčšina začínala svoju politickú kariéru v opozícii za trvania Československej republiky. Veľká časť skúmaných poslancov disponovala aspoň desaťročnou praxou v miestnom politickom živote a vďaka pozíciám či členstvám v maďarských politických stranách boli známi aj pre maďarské vládne kruhy. Municipálny výbor sa v rokoch 1938 – 1945 z národnostného hľadiska pretvoril na výhradne maďarský a neodzrkadľoval ani rôznorodosť politického života

z medzivojnového obdobia. Mimo výboru totiž zostali miestni reprezentanti ľavicových hnutí s pomerne vysokou voličskou podporou. Poslanecké miesta vyčlenené pre Slovákov zaujali politici lojálni maďarskému štátu.

Štúdie, ktoré prináša nové číslo Forum Historiae, ukazujú, aké komplikované a problematické bolo postavenie spoločenských elít v tejto časti Európy v uplynulých dvoch storočiach. V každom režime plnili dôležitú úlohu pri udržiavaní a legitimizácii moci, zároveň však predstavovali rezervoár, z ktorého sa formovala potenciálna kontra-elita usilujúca o reformu či zmenu systému. Bez ohľadu na demokratické parametre jednotlivých režimov, ktoré sa u nás vystriedali, si každý z nich programovo vytváral vlastné spoločenské elity. Selektoval, kto môže a kto nemôže ašpirovať na vrcholové pozície a viac či menej úspešne sa snažil usmerňovať ich výchovu. Tento ambivalentný vzťah sa odrážal aj na prístupe spoločenských elít voči existujúcemu režimu. Značná časť z nich bola na režime priamo existenčne závislá a mala záujem na jeho udržaní. Táto závislosť spôsobovala, že spoločenské elity boli náchylné pri radikálnych politických a ideologických zmenách deklarovať lojalitu tej strane, ktorá uchopila moc. A držitelia moci, uvedomujúc si ich dôležitosť a ťažkú nahraditeľnosť, im prevrátenie kabáta, aspoň na istý čas, zvyčajne prepáčili.

Cituj:

ŠOLTÉS Peter – VÖRÖS László: „Odtaté ruky“? Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí. In *Forum Historiae*, 2018, r. 12, č. 1, s. 1-8. ISSN 1337-6861.

...

doc. Mgr. Peter Šoltés, PhD.
Oddelenie dejín 19. storočia
Historický ústav SAV,
P. O. Box 198,
Klemensova 19,
814 99 Bratislava
Peter.Soltes@savba.sk

Mgr. László Vörös, PhD.
Oddelenie dejín 19. storočia
Historický ústav SAV,
P. O. Box 198,
Klemensova 19,
814 99 Bratislava
Ladislav.Voros@savba.sk

Vplyv elít na podobu sociálnej starostlivosti v Uhorsku v období od polovice 18. do polovice 19. storočia*

Ingrid Kušniráková

Abstract

KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid: The Influence of the Elite on the Form of Social Care in Hungary from the Second Half of the 18th Century to the First Half of the 19th Century.

Typically, aid for the poor in Hungary was the responsibility of church representatives and social elites. However, Christian teachings only requested support for people in need in the form of alms, not permanent provisions. The level of care for the poor in the country adhered to this understanding until the second half of the 18th century when social support and health care became the agenda of the state. During the Enlightenment era, Hungarian elites started to address these issues under the guidance of the Emperor. The initiative was influenced, but not regulated by Maria Theresa. Joseph II considered assistance for the poor to be a political issue that needed to be thoroughly managed and checked by the official authorities. However, the care itself and its financing were the responsibility of towns and municipalities, primarily the inhabitants. The emperor expected that the generosity of the local elite would be a model for others and that they would personally participate in collecting and distributing financial contributions. Joseph II's intentions concerning reform of the support systems remained more or less only a vision that could not be fulfilled in Hungary in the given era. What he did not manage to impose by top-down regulation was gradually accomplished by a bottom-up initiative in the first half of the 19th century. Charity organisations established and managed by the local elite became the most significant entity helping the poor and they made considerable contributions to the modernisation, professionalism, and specialisation in that field. Assistance was also provided by churches, self-governments and official authorities.

Keywords: Hungary, Slovakia, Maria Theresa, Joseph II, secular elites, Hungarian elites, care of the poor, health care, charity organisations

V súvislosti s témou štúdie je potrebné v úvode zadefinovať, koho možno v Uhorsku v sledovanom období považovať za elitu. Podľa francúzskeho sociológa Pierra Bourdieua tvorí modernú spoločnosť, teda spoločnosť s rozvinutou deľbou práce, množstvo sociálnych polí (napr. politické, náboženské, byrokratické pole štátnej správy, umelecké, vedecké). Každé z týchto polí predstavuje autonómnu časť sociálneho priestoru, ktorá sa riadi vlastnými pravidlami a je štruktúrovaná vlastným systémom distribúcie kapitálu. Každé pole má svoje elity, ktoré disponujú takou mierou rôznych foriem kapitálu (ekonomického, sociálneho, kultúrneho, symbolického), že dokážu vplývať na zachovanie alebo transformáciu jeho existujúcej štruktúry.¹ Ak použijeme tento Bourdieuov koncept, aj uhorskú spoločnosť tvorilo v danom období množstvo „sociálnych polí“ so svojimi vlastnými elitami. Na celokrajinskej úrovni to bol panovník, úradníci ústredných štátnych úradov, vysoká aristokracia, katolícki arcibiskupi a biskupi. Stredná a nižšia šľachta predstavovala elitu v rámci stolice, mesta alebo svojho

* Štúdia je súčasťou riešenia projektu APVV-14-0644 Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí a projektu Vega 2/0105/17 – Formy starostlivosti o osirelé a sociálne odkázané deti v období modernizácie.

1 BOURDIEU, Pierre. *Pravidla umění. Geneze a struktura literárneho pole*. Brno : Host, 2010, s. 282; BOURDIEU, Pierre. The forms of capital. In RICHARDSON, John. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York : Greenwood Press, 1986, s. 241-258.

panstva. V mestskom prostredí tvorili elitu členovia magistrátu, šľachta, bohatí mešťania a inteligencia (lekári, notári, farári). Svoje elity mali profesijné komunity, cirkevné obce či vznikajúce národné spoločenstvá. Cieľom predkladanej štúdie je poukázať, ako rôzne typy elít prispeli v priebehu skúmaného obdobia k podobe chudobinskej starostlivosti v Uhorsku, k rozvoju a financovaniu „systému“ i jednotlivých dobročinných inštitúcií.

Vplyv štátnej moci na podobu sociálnej starostlivosti v Uhorsku v období panovania Márie Terézie

V čase nástupu Márie Terézie na uhorský trón mala dobročinnosť v Uhorsku v podstate ešte stredovekú podobu. Základom ústavnej starostlivosti boli špitály určené pre všetky kategórie odkázaných osôb, ktoré vo väčšine prípadov poskytovali veľmi nízku úroveň zaopatrenia. Najrozšírenejšou formou mimoústavnej starostlivosti bolo podomové žobranie a náhodné rozdeľovanie almužien (napr. pri pohreboch). Budovanie charitatívnych inštitúcií, systematická pomoc chudobným či racionalizácia chudobinskej starostlivosti neboli v Uhorsku témou spoločenského diskurzu a predmetom záujmu uhorských elít. Hoci Mária Terézia, na rozdiel od krajín v západnej časti monarchie, nevydala pre Uhorsko nariadenie, ktoré by zásadným spôsobom upravovalo otázku žobrania a zaopatrenia sociálne odkázaných osôb, podoba sociálnej starostlivosti v krajine sa počas jej panovania významne zmenila. Dobročinné inštitúcie a ich aktivity sa natrvalo stali „agendou“ štátu a jeho úradov. Miestodržiteľská rada prekonala odpor samospráv a cirkvi a výrazne pokročila v zbere dát o charitatívnych ústavoch a fundáciách pod ich správou. Na základe získaných informácií začala nad nimi vykonávať systematický dohľad s cieľom zabezpečiť efektívne spravovanie a účelné využívanie ich majetku.² Pod vplyvom Márie Terézie a myšlienok šíriacich sa z viedenského dvora začali uhorské cirkevné a spoločenské elity vnímať dobročinnosť ako očakávaný prejav zbožnosti a jeden z atribútov svojho spoločenského postavenia. Svoju dobročinnosť prejavovali najmä zakladaním fundácií, ktorými zvýšili počet charitatívnych ústavov v krajine alebo zlepšili finančné pomery už existujúcich. Uhorské elity svojimi fundáciami položili aj základy otvorenej (mimoústavnej) formy sociálnej starostlivosti. Vplyvu viedenského dvora taktiež možno pripísať skutočnosť, že v druhej polovici 18. storočia sa aj v Uhorsku začali presadzovať názory o potrebe adresného rozdeľovania almužien, aby dobročinnosť nepodporovala lenivosť medzi chudobnými a podpora sa poskytovala len tým, ktorí ju v dôsledku nepriaznivej životnej situácie naozaj potrebovali.

Vláda Márie Terézie taktiež položila základy penzijného zabezpečenia pre osoby pracujúce či slúžiace v tých oblastiach hospodárskeho a spoločenského života, ktoré stáli v popredí záujmu viedenského dvora a jeho politiky.³

Sociálnu starostlivosť v Uhorsku v období panovania Márie Terézie významným spôsobom ovplyvnil aj stupňujúci sa tlak štátnej moci na rekatolizáciu krajiny. Nariadenie z roku 1749

² KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. *Piae foundationes. Zbožné fundácie a ich význam pre rozvoj uhorskej spoločnosti v ranom novoveku*. Bratislava : Pro Historia, 2009, s. 21-22.

³ Tamže, s. 160-162.

o zákaze a trestaní apostázy doplnila „pozitívna motivácia“ vo forme hmotnej podpory chudobných konvertitov. Mária Terézia a jej poradcovia vychádzali z názoru, že jednotlivec môže v dôsledku zmeny vierovyznania prísť o svoje dovtedajšie sociálne väzby a upadnúť do izolácie a chudoby. Hmotná bieda a pocit opustenosti mohli spôsobiť „zlyhanie“ konvertitu a jeho návrat k pôvodnému, protestantskému vierovyznaniu.⁴ Pod vplyvom viedenského dvora sa status chudobného konvertitu stal významným kritériom na prijatie do niektorého dobročinného ústavu alebo poskytnutie inej formy pomoci. Finančná podpora konvertitov všetkých vekových kategórií sa stala jedným z nástrojov rekatolizácie a upevňovania konfesionalnej jednoty obyvateľstva. Záujem viedenského dvora na podporovaní konvertitov sa v druhej polovici 18. storočia prejavil aj vznikom nových dobročinných fondácií, ktorých adresátom bola prioritne táto kategória sociálne odkázaných osôb.⁵

V druhej polovici 18. storočia štátna moc prestala vnímať chudobných ako jeden celok a postupne začala vytvárať diferencované kategórie sociálne odkázaných osôb s osobitným prístupom k otázke ich zabezpečenia. Jednou z nich boli osirelé deti. V rámci mimoústavnej starostlivosti, Miestodržiteľská rada na základe nariadení Márie Terézie a zákonného článku 26/1765 prevzala dohľad nad spravovaním majetku šľachtických a meštianskych sirôt i nad ich výchovou a vzdelaním.⁶ Ústavná starostlivosť o osirelé deti sa začala v Uhorsku rozvíjať v prvej polovici 18. storočia v juhozápadnej časti krajiny ako súčasť náboženského boja medzi protestantmi a katolíkmi. Evanjelickí kňazi, stúpenci pietizmu, zakladali v mieste svojho pôsobenia malé sirotince, ktoré mali sirotám evanjelického vierovyznania aj po smrti rodičov zabezpečiť výchovu v ich viere. Reakciou na katolíckej strane boli sirotince spravované jezuitmi, ktoré prioritne poskytovali zaopatrenie a výchovu sirotám konvertitov. Mária Terézia povýšila otázku ústavnej starostlivosti o osirelé deti na politickú a celouhorskú záležitosť. V roku 1763 založila s podporou uhorského kancelára Františka Esterházyho v Tomášikove kráľovský sirotinec. Ústav bol určený pre 100 detí, 75 chlapcov a 25 dievčat, predovšetkým konvertitov, čo bola na uhorské pomery neobvykle vysoká kapacita. Prvotným zámerom Márie Terézie, podobne ako v prípade rakúskych sirotincov, bolo poskytnúť deťom základné vzdelanie, náboženskú výchovu a povinnou prácou v manufaktúre v nich vypestovať pracovné návyky. V rámci prípravy na budúce povolanie sa mali deti naučiť priať, tkať, pestovať moruše a chovať priadku morušovú. Mária Terézia očakávala, že ústav bude vychovávať odborníkov na výrobu hodvábu, ktorí budú pôsobiť po celej krajine a znížia dopyt po odborníkoch zo zahraničia. Kvôli problémom so zriadením a efektívnym vedením manufaktúry sa praktickú výučbu pradenia hodvábu v Tomášikove nepodarilo zaviesť. Zvyšovala sa však kvalita poskytovaného vzdelávania a zo sirotinca sa

4 KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Arcibratstvo sv. Štefana v Bratislave a jeho činnosť. In *Historický časopis*, 2002, roč. 50, č. 2, s. 226.

5 *Acta foundationum saecularium per Josephum Klobusiczky [...] ad excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum consiliarium elaborata, atque anno 1792. cum provocatis regnicolari deputationi ecclesiasticae praesentata*. Országos Szechényi Könyvtár (ďalej len OSzK), Kézirattár, Fol. lat. 790/II.

6 *Corpus iuris hungarici seu Decretum generale incltyi Regni Hungariae [...]*. Tomus secundus. Budae : Typis Regiae Universitatis, 1779, s. 433.

v priebehu krátkeho času stal popredný vzdelávací ústav s celouhorským významom.⁷ Záujem viedenského dvora o ústavnú výchovu osirelých detí ovplyvnil aj ďalších dobrodinco, ktorí na založenie sirotincov odkázali nemalé finančné čiastky. V priebehu nasledujúcich dvoch desaťročí boli vybudované alebo položené základy sirotincov v Kószegu, Soproni, Bratislave, Oradei, Veszpréme a Debrecene.⁸

Reformy Jozefa II.

Reforma chudobinskej starostlivosti, ktorú sa vo svojej monarchii pokúsil presadiť Jozef II, patrí k najzásadnejším a najradikálnejším v „osvietenskej“ Európe. Jozef II. predovšetkým zaviedol do uhorskej „legislatívy“ všeobecný zákaz žobrania a povinnosť obcí postarať sa o svojich núdznych. Chudobných rozdelil do viacerých kategórií, každá z nich mala dostať primeranú formu zaopatrenia či podpory. S tým súvisela aj snaha panovníka zrušiť v podstate ešte stredoveké špitály, v ktorých pod jednou strechou žili všetky kategórie odkázaných osôb vrátane duševne chorých a detí. V budúcnosti sa mala ústavná forma starostlivosti poskytovať len opusteným deťom, chorým bez prostriedkov, zmrzačeným alebo celkom nevládnym osobám. Panovník deklaroval záujem vybudovať pre uvedené kategórie odkázaných osôb špecializované charitatívne a zdravotnícke zariadenia. Sirotky a opustené deti mali dostať potrebné zaopatrenie v sirotincoch a nálezincoch (Findelhaus), tehotné slobodné matky v pôrodniciach. Chorí, ktorí nemali prostriedky na lekára a lieky a domáce prostredie im nemohlo poskytnúť potrebnú starostlivosť, sa mali prijímať do všeobecného špitála. Pre práceneschopné osoby s telesným postihnutím alebo nevyliciteľne chorých boli určené chorobince (Armenhäuser, Siechenhäuser). Osobitné ústavy sa mali vybudovať aj pre duševne chorých.⁹ Panovník nemal v úmysle vybudovať a financovať tieto inštitúcie z prostriedkov štátu, ale plánoval na tento účel použiť existujúce fundácie.

Ostatné skupiny odkázaných osôb mali dostať zaopatrenie v rámci mimoústavnej starostlivosti, ktorú panovník považoval za lacnejšiu a efektívnejšiu. V celej krajine ju mali vykonávať jednotným spôsobom zakladané a riadené chudobinské ústavy inšpirované Spolkom lásky k blížnemu, ktorý v roku 1779 založil na svojom panstve Nové Hrady v južných Čechách gróf Ján Buquoy. Pilotný projekt predstavovali chudobinské ústavy zriadené v roku 1786 v Pešti a Budíne, o rok neskôr boli založené aj vo všetkých slobodných kráľovských a biskupských mestách v Uhorsku. Cieľom týchto inštitúcií bolo odstrániť pouličné žobranie a nahradiť ho systematickým zbieraním príspevkov pre najchudobnejších. Okrem pravidelne konaných zbierok z domu do domu sa peniaze vyberali aj do pokladničiek umiestnených v kostoloch či

7 K dejinám sirotinca podrobnejšie KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Ústavná starostlivosť o osirelé a opustené deti v Uhorsku v druhej polovici 18. storočia. Kráľovský sirotinec v Tomášikove – Senci – Bratislave. In STREŠŇÁK, Gábor (ed.). *Az esterházyak fraknoi ifjabb ága. Mladšia fraknovská línia Esterházyovcov*. Senec : Mesto Senec, 2017, s. 359-383.

8 *Acta deputationis regnicolaris litterariae a diaeta Regni Hungariae anno 1790. ordinatae, anno 1793. Pestini terminatae*. Vol. I. OSzK, Kézirattár, Fol. lat. 695/II.

9 KLEINWÄCHTER, Friedrich. Oesterreich. In EMMINGHAUS, A[rwed] (Hrsg.). *Das Armenwesen und die Armengesetzgebung in Europäischen Staaten*. Berlin : Verlag von F. A. Herbig, 1870, s. 429-432.

na verejných priestranstvách. Za doplnkový zdroj financovania sa považovali finančné dary a testamentárne odkazy. Povinnosť miest a obcí postarať sa o svojich chudobných vnímal Jozef II. v praktickej rovine ako záväzok obyvateľov jednotlivých lokalít. Chudobinské ústavy boli po organizačnej i finančnej stránke na magistrátoch miest úplne nezávislé, magistráty mali len povinnosť dohliadať na ich činnosť a sprostredkovať im nariadenia panovníka. Riadenia týchto charitatívnych inštitúcií sa podľa vôle panovníka mali ujať miestne cirkevné a svetské elity, financovať sa mali výlučne z milodarov, prispievať na ich činnosť z mestskej pokladnice bolo zakázané. Panovník očakával, že duchovní kresťanských konfesií budú veriacich vo svojich kázňach nabádať k podporovaniu týchto inštitúcií a spolu s predstaviteľmi svetských elít sa postarajú aj o zbieranie milodarov a ich rozdeľovanie chudobným.¹⁰

Projekt chudobinských ústavov sa v Uhorsku nestretol s pozitívnou odozvou. Obyvatelia miest neverili, že sa vyzbierané peniaze budú rozdeľovať medzi chudobných spravodlivo a naďalej uprednostňovali priame darovanie almužny. Štátna moc sa taktiež stretla s nezáujmom miestnych elít pravidelne participovať na zbieraní almužien a ich prerozdeľovaní. Magistráty miest sa nedokázali stotožniť s centralizovaným riadením chudobinských ústavov, ktoré neponechávalo žiadny priestor na ich iniciatívu či riešenie vzniknutých problémov podľa lokálnych potrieb a možností. Chudobinské ústavy sa v mnohých mestách dostali do finančných problémov už krátko po svojom vzniku a po smrti Jozefa II. začali v rýchlom slede zanikať.¹¹ Tie, ktoré vlastnili nejaký kapitál, sa zmenili na tradičné dobročinné inštitúcie poskytujúce mimoústavnú formu podpory. V niektorých mestách sa tieto ústavy z čias Jozefa II. stali v prvej polovici 19. storočia opätovne formou „boja proti žobrote“, prípadne sa včlenili do novozaložených spolkov na odstránenie pouličného žobrania.

Jozefovi II. sa nepodarilo presadiť jeho reformné zámery ani v oblasti ústavnej starostlivosti. Jej základom naďalej ostali špitály určené pre všetky kategórie sociálne odkázaných osôb. Tzv. všeobecný špitál, ktorý pod jednotnou správou združoval nemocnicu, chorobinec, pôrodnicu s nálezincom a ústav pre duševne chorých, v Uhorsku nebol zriadený. Tento nový typ charitatívnej inštitúcie predstavujúci realizáciu panovníkových predstáv o špecializovanej ústavnej starostlivosti bol postupne založený vo Viedni (1784), v Brne (1786), Olomouci (1787) či Prahe (1790). Zdá sa, že v Uhorsku štátna moc jeho založenie ani nepripravovala. Dôvodom zrejme bola skutočnosť, že z rozhodnutia Jozefa II. sa v tomto období zmenilo hlavné mesto krajiny. V Bratislave, v dovtedajšom krajinskom centre, existovalo na začiatku 80. rokov 18. storočia na uhorské pomery široké spektrum charitatívnych inštitúcií, ktorých majetok sa mohol stať základom na založenie všeobecného špitála, hoci s menšou kapacitou ako v iných mestách monarchie. Budín, ktorý po takmer 250 rokoch opäť získal status hlavného mesta,

10 O chudobinských ústavoch v Uhorsku podrobnejšie KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Reforma sociálnej starostlivosti v Uhorsku v období panovania Jozefa II. a Leopolda II. In KOVÁČ, Dušan – KOWALSKÁ, Eva – ŠOLTÉS, Peter (ed.). *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vydavateľstve Veda, 2015, s. 133-136.

11 *Acta fundationum saecularium per Josephum Klobusiczky [...] ad excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum consiliarium elaborata, atque anno 1792. cum provocatis regnicolari deputationi ecclesiasticae praesentata*. OSzK, Kézirattár, Fol. lat. 790/II.

bol do roku 1784 len menším mestom regionálneho významu. Majetok charitatívnych inštitúcií, ktoré pôsobili na jeho území, nemohol pokryť náklady na vybudovanie a prevádzkovanie všeobecného špitála.¹²

Hoci reformy Jozefa II. v oblasti sociálnej starostlivosti mali nesporne progresívny charakter, v praktickej rovine spôsobili väčšine charitatívnych inštitúcií pokles príjmov a s ním súvisiace zníženie počtu podporovaných osôb. Panovník v roku 1787 nariadil vymôcť kapitál dobročinných fundácií od dovtedajších dlžníkov a uložiť ho v novozriadenom verejnom fonde.¹³ Napriek tomu, že časť kapitálu sa získať nepodarilo, štát týmto spôsobom získal veľké množstvo finančných prostriedkov na neobmedzene dlhé obdobie za nízky, len 2,5 % úrok. Dobročinné inštitúcie financované z výnosov svojich základín tak prišli o značnú časť ročných príjmov, keďže ostatní dlžníci na rozdiel od štátu platili z požičaných peňazí 5 – 6% úrok. Navyše Jozef II. svojimi unáhlenými a uhorské tradície nerešpektujúcimi nariadeniami vytvoril prostredie neistoty a nestability, kvôli ktorému uhorské elity v podstate rezignovali na podporovanie chudobných formou základín, ktoré sa v čase panovania Márie Terézie stalo súčasťou ich spoločenského statusu.¹⁴

Nariadenie z 20. apríla 1790 o spravovaní dobročinných fundácií a s nimi súvisiacich charitatívnych inštitúcií patrí k prvým, ktoré Leopold II. vydal po svojom nástupe na uhorský trón. Rýchlosť, akou nový panovník pristúpil k riešeniu týchto otázok, je dôkazom, aký význam im prikladali uhorské stavy a akú mieru nevôle vyvolal svojimi opatreniami Jozef II. Na základe spomínaného mandátu sa správa základín vrátila pôvodným správcom a ich kapitál sa opäť mohol požičiavať aj súkromným osobám. Leopold II. taktiež prisľúbil, že správcovia základín už nebudú zaťažovaní požiadavkami na početné hlásenia, výkazy a tabuľky. Na základe zák. čl. 70/1723 však museli naďalej zasielať Miestodržiteľskej rade dvakrát ročne vyúčtovanie príjmov a výdavkov kvôli kontrole, akým spôsobom zverenú fundáciu spravujú a či rešpektujú vôľu jej zakladateľa. Miestodržiteľská rada vyžadovala aj informácie o všetkých novozaložených základinách a hodnote ich majetku. Erár mal od 1. mája 1790 platiť zo svojich pôžičiek 5% úrok, úrok zo starých dlhov sa zvýšil na 3,5 %.¹⁵

Nariadenia Leopolda II. vytvorili právny rámec pre činnosť dobročinných inštitúcií až do polovice 19. storočia. Mestá a obce boli povinné postarať sa o svojich chudobných, štátna moc však neurčovala spôsob, akým to majú urobiť. Panovník na základe patronátneho práva schvaľoval prostredníctvom Miestodržiteľskej rady zakladacie listiny nových charitatívnych inštitúcií a dohliadal na spôsob spravovania a využívania ich majetku. Na rozdiel od druhej polovice 18. storočia, keď panovník/čka a viedenský dvor vplývali na podobu chudobinskej starostlivosti v krajine alebo ju striktno reglementovali, v prvej polovici 19. storočia bol vplyv štátnej

12 KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Sociálna a zdravotnícka starostlivosť v Uhorsku v prvej polovici 19. storočia. In *Historický časopis*, 2016, roč. 64, č. 3, s. 416.

13 LINZBAUER, Franciscus Xaver. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae, III/1*. Budae : Typis caesereo-regiae scientiarum universitatis, 1853, s. 491-495.

14 KUŠNIRÁKOVÁ 2015, s. 147.

15 LINZBAUER 1853, s. 597-602.

moci na formovanie dobročinnosti v podstate minimálny. Nepatrný počet nariadení uhorských panovníkov vydaných v tomto období riešil len otázku starostlivosti o duševne choré osoby¹⁶ a slobodné matky¹⁷ a zriadenia dobročinných ústavov s celokrajinskou pôsobnosťou, ktoré im mali poskytnúť pomoc a podporu. Kvôli absentujúcej podpore štátnej moci a nezájmu uhorských elít sa však krajinský ústav pre duševne chorých a ani pôrodnicu založiť nepodarilo a postarať sa a o tieto kategórie odkázaných osôb ostalo povinnosťou miest a obcí.

Podporné a dobročinné spolky v Uhorsku v prvej polovici 19. storočia

Hoci sa Leopold II. snažil aspoň časť reformného diela svojho predchodcu zachovať, dobročinnosť v Uhorsku sa v dôsledku jeho rozhodnutí vrátila do podoby pred roka 1780. Záchrannú sieť v mestách tvorili najmä špitály a chudobinské ústavy, v menšej miere dobročinné základny (najmä pre chudobných hanbiacich sa žobrať a vdovy so sirotami). Špitály a chudobinské ústavy spravovali prevažne magistráty, fundácie najmä cirkvi.¹⁸ Napoleonské vojny, štátne bankroty (1811 a 1816) a epidémia cholery (1831) spôsobili charitatívnym zariadeniam značné finančné straty a zároveň významne zvýšili počet osôb odkázaných na pomoc a podporu. Dovtedajšie financovanie dobročinných inštitúcií založené zväčša na úrokoch z uloženého kapitálu sa stalo naďalej neudržateľným a muselo sa doplniť finančnými prostriedkami z iných zdrojov. Množstvo ľudí, ktoré sa v dôsledku vojen, hospodárskej krízy a cholery nemohlo užiť vlastnou prácou, si najmä vo väčších mestách vyžiadalo zmenený prístup ku kategorizácii chudobných, ako aj zakladanie nových typov charitatívnych inštitúcií. Chudobinská starostlivosť v Uhorsku bola postavená pred nové výzvy, ktoré štát a ani magistráty miest nedokázali účinne riešiť. Podobne ako v iných oblastiach spoločenského života, aj v tomto prípade vzali na celokrajinskej i regionálnej úrovni iniciatívu do svojich rúk cirkevné a svetské elity.

Uhorské elity v prvej polovici 19. storočia postupne upustili od svojho dovtedajšieho pasívneho pôsobenia v oblasti dobročinnosti a rozhodli sa pre aktívny prístup. Pod vplyvom spoločenských a hospodárskych zmien v krajine v podstate rezignovali na podporovanie chudobných formou dobročinných fundácií a jednorazové darovanie finančných prostriedkov nahradili zbieraním peňazí na stanovené ciele. Na rozdiel od minulosti však získané financie nezverili do správy mestským úradom alebo cirkevným inštitúciám, ale sami dohliadali na ich využitie. Zmenený prístup spoločenských elít k otázke podporovania chudobných možno sledovať v čase rôznych katastrof a živelných pohrôm už od konca 18. storočia. Ak niektoré mesto zasiahol rozsiahly požiar alebo veľké záplavy, miestna šľachta a poprední mešťania zorganizovali zbierky, dobročinné divadelné alebo hudobné predstavenia a vyzbierané peniaze prerozdelenovali postihnutým.¹⁹ Rovnakým spôsobom predstavitelia elít zbierali finančné prostriedky aj na

16 Tamže, s. 665-666; LINZBAUER, Franciscus Xaver. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Tomus III., sectio II. Budae : Typis caesereo-regiae scientiarum universitatis, 1855, s. 240; LINZBAUER, Franciscus Xaver. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Tomus III., sectio III. Budae : Typis caesereo-regiae scientiarum universitatis, 1860, s. 165, 355.

17 LIZBAUER 1853, s. 828.

18 *Acta foundationum saecularium per Josephum Klobusiczky* [...]. OSzK, Kézirattár, Fol. lat. 790/I.

19 Napríklad *Pressburger Zeitung*, 15. 2. 1775, 13, s. 3-4; *Pressburger Zeitung*, 22. 2. 1775, 15, s. 7; *Pressburger*

podporu dobročinných inštitúcií, ktoré museli v prvých desaťročiach 19. storočia čeliť hospodárskym a finančným dôsledkom napoleonských vojen.²⁰ Elity sa veľmi aktívne podieľali aj na zmiernení následkov neúrody v roku 1817 či epidémie cholery v roku 1831. Tradičné formy dobročinnosti doplnili novými, ako boli napríklad zbierky na nákup obilia v čase žatvy a jeho predaj odkázaným osobám v zimnom období za „režijnú“ cenu, bezplatné poskytnutie dreva na kúrenie alebo zbieranie peňazí na pravidelné polievky pre chudobných.²¹

Od 20. rokov 19. storočia sa hlavným priestorom na realizáciu charitatívnych aktivít uhorských elít stali dobročinné spolky. V historiografii sa spolky hodnotia ako významný fenomén politického a spoločenského života prvej polovice 19. storočia, nástroj i prejav jeho modernizácie.²² Prvé spolky boli založené v druhej polovici 18. storočia v nemeckých mestách, odkiaľ sa rozšírili do celej Európy. V 80. a 90. rokoch 18. storočia vznikali najmä poľnohospodárske, vlastenecké (patriotické), čitateľské a hudobné združenia, postupne k nim najmä vo väčších mestách pribudli čisto spoločenské a prvé dobročinné spolky a napokon v čase francúzskej revolúcie aj politické. Po roku 1815, po doznení napoleonských vojen, sa rozšírili spolky umelecké, koncertné, spevácke, o pár rokov neskôr aj vedecké a priemyselné.²³ Vo všeobecnosti možno povedať, že spolky vznikali v reakcii na potreby rýchlo sa rozvíjajúcej a meniacej sa spoločnosti, na ktoré nedokázali existujúce štruktúry, teda štát, samosprávy či cirkvi uspokojivo reagovať. Spolky nielenže šírili myšlienky o potrebe modernizovať poľnohospodárstvo a priemysel, podporovať vzdelanie a osvetu formou čítania, pozdvihnúť ľudové školstvo, skvalitniť sociálnu a zdravotnícku starostlivosť, pestovať kultúru, umenie, vlastenectvo a národné povedomie, ale svojimi aktivitami významne prispievali aj k ich naplneniu. Hybnou silou spolkového života boli politické, spoločenské, cirkevné a ekonomické elity celokrajinského, regionálneho alebo lokálneho významu, ktoré vznik spolkov iniciovali, dokázali spopularizovať ich ciele a svojím vplyvom a autoritou zaštitili získavanie finančných prostriedkov na ich naplnenie. Na rozdiel od starších spoločenských združení, ktoré združovali ľudí na základe ich pôvodu a sociálneho statusu, spolky boli otvorené pre záujemcov zo všetkých spoločenských vrstiev, v mnohých prípadoch bola rozhodujúcim kritériom len ochota platiť členské poplatky. Napriek deklarovanej rovnosti členov sa stavovské rozdelenie spoločnosti premietlo aj do spolkového života. Urodzené oso-

Zeitung, 15. 4. 1775, 30, s. 2; *Pressburger Zeitung*, 10. 11. 1807, 88, s. 1006; *Pressburger Zeitung*, 27. 1. 1809, 7, s. 73a; *Pressburger Zeitung* 17. 2. 1809, 10, s. 105-107; *Pressburger Zeitung* 24. 2. 1809, 12, s. 130-131; *Pressburger Zeitung*, 24. 3. 1809, 20, s. 225-226.

20 Napríklad *Pressburger Zeitung*, č. 32, 25. 4. 1815, s. 359-360; *Pressburger Zeitung*, č. 47, 16. 6. 1818, s. 618; *Pressburger Zeitung*, č. 63, 14. 8. 1818, s. 862; *Pressburger Zeitung*, č. 27, 5. 4. 1822, s. 309; *Pressburger Zeitung*, č. 99, 15. 12. 1823, s. 575.

21 Napríklad *Pressburger Zeitung*, č. 8, 31. 1. 1817, s. 85-86; *Pressburger Zeitung*, č. 41, 27. 5. 1817, s. 501; *Pressburger Zeitung*, č. 42, 30. 5. 1817, s. 512; *Pressburger Zeitung*, č. 72, 19. 9. 1831, s. 853-855; *Pressburger Zeitung*, č. 78, 4. 10. 1831, s. 917-918; *Pressburger Zeitung*, č. 77, 30. 9. 1831, s. 905-906.

22 V slovenskej historiografii napríklad MANNOVÁ, Elena. Mužské a ženské svety v spolkoch. In DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011, s. 176-178; MANNOVÁ, Elena. Hornouhorské spolky v rokoch 1848 – 1867. In KOVÁČ – KOWALSKÁ – ŠOLTÉS 2015, s. 436-468.

23 NIPPERDY, Thomas. *Gesellschaft – Kultur – Theorie. Gesammelte Aufsätze zur neueren Geschichte*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1976, s. 174-175.

by a ľudia s vyšším spoločenským statusom sa prednostne volili na predsednícke posty a do riadiacich výborov, lebo ich mená zvyšovali vážnosť a prestíž spolku, od ktorých okrem iného závisela aj finančná a iná podpora zo strany verejnosti. V Uhorsku spolky stavali na kooperácii aristokracie, šľachty a meštianstva, na rozdiel napríklad od nemeckých krajín, kde mali takmer výlučne meštiansky charakter.²⁴

Tradíciu dobročinných spolkov začal v habsburskej monarchii Spolok urodzených dám založený v roku 1810 vo Viedni. V roku 1817 vznikli vďaka iniciatíve arcivojvodkyne Hermíny, druhej manželky palatína Jozefa, podobné dobročinné ženské spolky v Pešti a Budíne, ktoré v pomerne krátkom čase vybudovali širokú sieť dobročinných inštitúcií poskytujúcich otvorenú či ústavnú formu sociálnej starostlivosti rôznym kategóriám odkázaných osôb. O pár rokov neskôr nasledovali ich príklad aj elity v ďalších väčších uhorských mestách. Magistráty miest vo väčšine prípadov ostali len správcami miestnych chudobincov či chudobinských ústavov z čias Jozefa II. a len veľmi zriedkavo participovali na zakladaní či spravovaní nových charitatívnych inštitúcií, iniciatívu v tejto oblasti takmer úplne prevzali dobročinné spolky.

Charitatívne aktivity dobročinných spolkov vo všeobecnosti charakterizuje preferovanie mimoústavnej starostlivosti pred ústavnou, a to nielen z ekonomických dôvodov. Tradičné charitatívne inštitúcie boli viac-menej v rozpore s cieľmi spolkov, ktoré nechceli zatvárať chudobných do ústavov, ale pomôcť im, aby sa čo najskôr dokázali postarať sami o seba. Spolky sa snažili poskytovať adresnú pomoc nielen osobám bez akýchkoľvek prostriedkov na živobytie, ale v podstate všetkým, ktorí mali z rôznych dôvodov obmedzené životné šance (starí, handicapovaní či matky mnohohdetných rodín). Takto zadefinovaným cieľom zodpovedalo aj široké spektrum ich aktivít – osirelým, opusteným a odloženým deťom poskytovali vzdelanie, chorým zdravotnícku starostlivosť; vynútenú nezamestnanosť riešili budovaním dobrovoľných robotární, ženám zabezpečovali prácu na doma; zakladali a prevádzkovali detské opatrovne. Poskytovanie adresnej pomoci si vyžadovalo individuálny prístup a bezprostredný kontakt s chudobnými. Členovia spolku aktívne vyhľadávali osoby odkázané na pomoc, žiadateľov o podporu preverovali aj návštevou v domácom prostredí a osobne rozdeľovali pridelené podpory. Spolky dôsledne dbali na kategorizáciu chudobných na hodných a nehodných podpory. Za hodných podpory sa tradične považovali osirelé a opustené deti, starí, chorí a nevládni ľudia a na rozdiel od minulosti aj osoby, ktoré sa z rôznych príčin nemohli zamestnať. Prioritou spolkov bolo zabezpečiť pre všetky kategórie odkázaných osôb (vrátane starých či čiastočne handicapovaných) primerané zamestnanie a materiálnu pomoc poskytovať len tým, ktorí z objektívnych dôvodov nemohli vykonávať žiadnu formu práce (matky mnohopočetných rodín, starí, nevládni).

Dobročinné spolky vznikali a pôsobili nezávisle na štátnej moci a cirkevných štruktúrach, pa-

24 MANNOVÁ, Elena. Verejnosť versus rodinný krb? Ženy v spolkoch na Slovensku v 19. storočí. In *Človek a spoločnosť. Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied*, 2006, roč. 9, č. 4 [monotematické číslo venované téme *Rodové vzťahy a postavenie žien v období modernizácie*]. Dostupné na <http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=BK8ZNYTR7YHCZKGBPR8MJUPL>, [9. 4. 2018].

novník si vyhradil len právo schvaľovať ich zakladacie listiny a štatúty. Riadiacim orgánom spolkov, ako aj ich charitatívnych inštitúcií boli viacčlenné výbory zložené z ich prominentných členov, predsedom bola vždy osoba s významným spoločenským postavením, ktorá mu dodávala prestíž a dôveryhodnosť. Členstvo vo výbore bolo čestné a nehonorované, plat v niektorých prípadoch dostávali len pokladníci či sekretári poverení vedením písomnej agendy. Prostriedky na financovanie svojich aktivít získavali spolky rôznorodým spôsobom. Základom bol príjem z členských príspevkov, ktorý dopĺňali verejné zbierky, dobročinné bály, charitatívne divadelné predstavenia a koncerty, ale aj dary a testamentárne odkazy. Keďže spolky boli finančne závislé na podpore verejnosti, o svojich aktivitách ju pravidelne informovali formou novinových článkov alebo tlačou vydávaných výročných správ s vyúčtovaním príjmov a výdavkov.

Dobročinné spolky a celkovo myšlienka dobrovoľníctva, ako aj rastúci tlak spoločnosti na jednotlivca, aby sa pokiaľ možno postaral sám o seba, viedli ku vzniku nových foriem charitatívnych inštitúcií v podobe podporných či svojpomocných spolkov, ktoré v mnohých smeroch nadväzovali na remeselnícke cechy či cirkevné bratstvá.²⁵ Pri neexistencii moderného systému sociálneho a zdravotného poistenia sa mohla veľká časť pracujúceho obyvateľstva ocitnúť v dôsledku staroby alebo choroby v hmotnej núdzi, odkázaná na pomoc svojho okolia alebo nejakej charitatívnej inštitúcie. Určitú ochranu pred nepriazňou osudu poskytoval svojim zamestnancom len štát, ktorý práceneschopným banským robotníkom, štátnym úradníkom a vojakom garantoval za stanovených podmienok pravidelnú finančnú podporu v podobe penzie alebo provízie.²⁶ Pre ostatné profesijné a zamestnanecké skupiny sa stali účinnou formou zabezpečenia pre prípad pracovnej neschopnosti penzijné alebo nemocenské spolky. Na rozdiel od dobročinných združení, ktoré vznikali s cieľom poskytovať dobrovoľnú pomoc osobám mimo svojej členskej základne, podporné spolky poskytovali dohodnutú formu podpory vo vopred stanovených životných situáciách (úmrtie, ochorenie) svojim členom. Systém ich fungovania bol v podstate rovnaký ako v prípade moderných poisťovní. Členovia pravidelne odvádzali do spolkovej pokladnice stanovený poplatok a ak ochoreli alebo kvôli vysokému veku či z iných dôvodov nemohli ďalej pracovať, dostali potrebnú pomoc alebo dohodnutú penziu, v prípade úmrtia ich vdovy a deti. Veľmi rozšírenou formou boli tzv. pohrebné alebo nemocensko-pohrebné spolky, ktoré združovali členov bez ohľadu na ich profesiu alebo zamestnávateľa. Tieto spolky poskytovali svojim chorým členom finančnú podporu alebo potrebnú liečbu (ak zahŕňali aj nemocenské „poistenie“) a v prípade úmrtia vyplatili pozostalým stanovenú finančnú čiastku určenú na pokrytie nákladov spojených s pohrebom. Vzhľadom na počet obyvateľov, úroveň obchodu a výroby, najviac nemocenských, penzijných či iných podporných spolkov vzniklo a pôsobilo v Budíne a Pešti. Podobne ako dobročinné, aj podporné spolky vznikali

25 INNES, Joanna. State, church and voluntarism in European Welfare, 1690 – 1850. In CUNNINGHAM, Hugh – INNES, Joanna (ed.). *Charity, philanthropy and reform. From the 1690s to 1850*. Palgrave : Macmillan, 1998, s. 21. Prvé svojpomocné spolky vznikli koncom 18. storočia v Holandsku a Anglicku, odkiaľ sa postupne rozšírili do celej Európy.

26 KUŠNIRÁKOVÁ 2009, s. 160-162.

vdáka iniciatíve a úsiliu elít, ktoré v rámci svojho sociálneho prostredia (lokalita, profesijná skupina či zamestnanecká komunita) disponovali autoritou a potrebnými schopnosťami.

O tom, ako sa v prvej polovici 19. storočia zmenil postoj elít k dobročinnosti a chudobinskej starostlivosti, svedčí aj prístup panovníka k týmto otázkam. František II. i jeho nástupca Ferdinand V. na rozdiel od svojich predchodcov štedro prispievali na zakladanie a rozvoj dobročinných inštitúcií v Uhorsku. Ich mená a mená ďalších členov vládnucej dynastie možno nájsť v zozname darcov a dobrodincoch mnohých charitatívnych ústavov a spolkov. Obaja spomínaní panovníci, ako aj ostatní Habsburgovci počas svojich ciest po krajine navštevovali miestne charitatívne ústavy, obdarovali ich chovancov alebo prispeli na ich činnosť, zatiaľ čo v minulosti smerovali ich kroky najmä do rehoľných inštitúcií. V snahe oceniť a podporiť angažovanosť elít v oblasti dobročinnosti panovník verejne prejavoval svoje uznanie predsedom/predsedníckam mimoriadne aktívnych dobročinných spolkov alebo dlhoročným správcom chudobinských ústavov.²⁷ Položenie základného kameňa či otvorenie nových charitatívnych inštitúcií sa vždy spájalo so slávnosťou za účasti významných osobností. Postupne sa zaužíval zvyk, že sa tieto slávnosti konali v deň osláv osobných sviatkov panovníka (narodeniny, meniny), prípadne v čase jeho návštevy v meste a o ich priebehu bola verejnosť podrobne informovaná formou novinových správ.²⁸

Priority v pôsobení dobročinných spolkov v prvej polovici 19. storočia

Napriek širokému spektru charitatívnych inštitúcií, ktoré dobročinné spolky založili a prevádzkovali, a rôznorodému spektru recipientov ich pomoci, možno v ich činnosti sledovať tri základné priority – budovanie a prevádzkovanie detských opatrovní, odstránenie pouličného žobrania, zvýšenie dostupnosti zdravotníckej starostlivosti a zriaďovanie nemocníc.

Detské opatrovne spájali v sebe výchovný a charitatívny rozmer. Určené boli pre deti predškolského veku z chudobných rodín, v ktorých museli zarábať na živobytie obaja rodičia. Ich deti tak ostávali od útleho veku ponechané celý deň bez dozoru, čo ohrozovalo nielen ich zdravie a bezpečnosť, ale negatívne vplývalo aj na ich mravný a intelektuálny rozvoj. Detské opatrovne poskytovali deťom okrem celodenného zaopatrenia aj základy vzdelania, najmä mravného a náboženského. Výchovný aspekt pôsobenia detských opatrovní vnímala spoločnosť ako prevenciu proti detskej kriminalite, pouličnému žobraniu detí a vytváraniu detských gangov.²⁹ S rastúcou nacionalizáciou spoločnosti kládli zriaďovatelia týchto inštitúcií v Uhorsku stále väčší dôraz na to, aby si deti v rámci edukácie osvojili aj základy maďarského jazyka. Detské opatrovne poskytovali bezplatnú starostlivosť alebo v prípade solventnejších rodín za stanovený poplatok, ktorý však nezodpovedal reálnym nákladom. Väčšinu opatrovní založili a prevádzkovali dobročinné ženské spolky.

27 Napríklad *Pressburger Zeitung*, č. 20, 14. 3. 1815, s. 216; *Pressburger Zeitung*, č. 13, 17. 2. 1832, s. 143.

28 *Pressburger Zeitung*, č. 85, 26. 10. 1830, s. 1061-1062; *Pressburger Zeitung*, č. 1, 6. 1. 1832, s. 1-2; *Pressburger Zeitung*, č. 19, 9. 3. 1832, s. 231-232.

29 KEMÉNY, Ludwig. *Hundert Jahre der Wohltätigkeit gewidmet, 1830 – 1930. Rückblick auf die Vergangenheit des Pressburger wohltätigen Frauenvereines als Jubiläums-Festschrift*. Bratislava : C. F. Wigand, 1930, s. 5.

Priekopníčkou detských opatrovní v Uhorsku sa stala Tereza Brunswicková, ktorá sa s nimi oboznámila počas ciest v zahraničí. Prvú založila v roku 1828 vo svojom dome v Budíne a o rok neskôr vznikla s jej podporou ďalšia v Pešti. V nasledujúcich rokoch vďaka dobročinným spolkom alebo iniciatíve jednotlivcov začali detské opatrovne pôsobiť aj v ďalších uhorských mestách. T. Brunswicková viaceré z nich osobne otvárala. Do roku 1836 ich v celom Uhorsku vzniklo dvanásť,³⁰ popri Pešti (dve) a Budíne (tri) napríklad aj v Banskej Bystrici (1829), Bratislave (1830, 1831) a Trnave (1832). V uvedenom roku vznikol *Spolok na rozšírenie detských opatrovní v Uhorsku*, ktorého cieľom bolo poskytovať novozaloženým ústavom odborne vzdelaných učiteľov a učebné pomôcky. Predstavitelia spolku o rok neskôr otvorili v Tolne vzorový ústav spojený s učiteľskou preparandiou, v ktorom mali budúci učitelia nadobúdať teoretické vedomosti i praktické skúsenosti. Preparandia poskytovala študentom ubytovanie (vrátane svetla a kúrenia), najšikovnejší z nich mohli dostať aj finančné štipendium. Spolok, ako aj jeho ústavy vznikli najmä vďaka podpore grófa Lea Festeticsa, ktorý na ich založenie daroval fundáciu v hodnote štyritisíc zlatých i potrebnú budovu v Tolne. Za ďalších zakladateľov spolku sa vzhľadom na výšku podpory považoval i cisár Ferdinand V. a vdova po cisárovi Františkovi II. Karolína Augusta. V roku 1843 sa spolok i jeho ústavy presťahovali do Pešti.³¹ Počet detských opatrovní v krajine do roku 1848 ďalej vzrastal, nové ústavy boli napríklad zriadené v Soproni (1838), Košiciach (1838, 1846), Szombathelyi (1840), Prešove (1844), Szegede (1846), Cluj-Napoe alebo Pécsi.

Pod vplyvom cholerovej epidémie v roku 1831 a jej sociálnych dosahov sa opäť stala aktuálnou otázka žobrania a jeho eliminácie. Vo väčších uhorských mestách začali postupne vznikať spolky na odstránenie pouličného žobrania, ktoré v podstate fungovali na rovnakom princípe ako jozefínske chudobinské ústavy. Predstavitelia spolku vykonali súpis žobrajúcich osôb a tie, ktoré boli uznané za hodné podpory, sa zvyčajne rozdelili do troch kategórií s odstupňovanou výškou príspevku. Podpory sa rozdeľovali raz týždenne. Územie mesta sa rozdelilo na niekoľko obvodov, každý z nich mal vlastného otca chudobných. Hlavným zdrojom financovania týchto spolkov boli príspevky získané formou tzv. subskripcií, teda spolkom poverené osoby ich zbierali z domu do domu. Výška príspevkov nebola stanovená, darované sumy mali hodnotu od jedného až po niekoľko desiatok zlatých.³² Doplnkovú formu financovania predstavovali aj v prípade týchto spolkov dary, testamentárne odkazy, peniaze zbierané do pokladničiek na verejných priestranstvách či výnosy z divadelných predstavení. Na financovanie spolkov na odstránenie žobrania v mnohých prípadoch prispievali aj magistráty miest. Príspevky však neplynuli priamo z mestskej pokladnice, ale mesto prenechalo spolku príjmy z niektorých poplatkov či výnosy z pokút. Aby spolky mohli naplniť svoj cieľ – teda odstrániť žobranie, museli nevyhnutne spolupracovať s miestnym magistrátom, lebo len on mohol zakázať v meste žobranie a represívnymi zložkami zabezpečiť dodržiavanie tohto zákazu.

30 TARJANOVÁ, Margita. O vzniku materských škôl. In HOLÉCYOVÁ, Oľga (ed.). *Kapitoly z histórie materského školstva na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1970, s. 79.

31 HAEUFLE, Joseph Vincenz. *Buda-Pest, historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest und deren Umgebungen*. Pest : Verlag v. Gustav Emich, 1854, s. 194-195.

32 Hoci išlo o dobrovoľné príspevky, v praxi bolo ich odmietnutie pre obyvateľov miest pravdepodobne ťažké. Jednu z nepriamych foriem nátlaku predstavovali aj každoročne tlačou zverejňované zoznamy darcov.

Prvý spolok na odstránenie žobrania začal pôsobiť v rámci ženského dobročinného spolku v Pešti už v roku 1830³³, o rok neskôr vznikol rovnaký spolok v Budíne³⁴. Spolok na odstránenie pouličného žobrania založený v roku 1835 v Bratislave zastrešoval aj správu miestneho lazaretu a robotárne.³⁵ V 40. rokoch 19. storočia vznikli podobné spolky aj v Trnave, Modre, Jure a Pezinku.³⁶ V niektorých mestách, ako napríklad v Pécsi³⁷ či Györi³⁸, prevzali túto agendu chudobinské ústavy (Armen-Institut) z čias Jozefa II. S ich „josefínskymi“ predchodcami ich spájali názov i rovnaký spôsob fungovania, neboli však zriadené na príkaz štátnej moci a riadené jej úradmi, ale vznikli z iniciatívy miestnych elít, ktoré ich aj podľa vlastných predstáv a lokálnych potrieb riadili. V Košiciach sa do „boja“ so žobraním pustil v roku 1839 tunajší ženský spolok, ktorý sa okrem zbierania príspevkov a ich prerozdelenia chudobným postaral aj o zriadenie a prevádzkovanie robotárne.³⁹

Odborná zdravotnícka starostlivosť ostala aj v prvej polovici 19. storočia pre väčšinu uhorského obyvateľstva nedostupnou, hoci na základe *Všeobecného zdravotníckeho poriadku* z roku 1770 boli mestá a stolice povinné zamestnávať „úradných“ lekárov, ktorých pracovnou náplňou bola aj bezplatná liečba chudobných osôb. Počet stoličných a mestských lekárov však ani zďaleka nezodpovedal počtu osôb, ktoré v prípade ochorenia boli odkázané na ich liečbu. Pomoc v chorobe, teda poskytnutie zdravotníckej starostlivosti, liekov a prípadne kvalitnejšej stravy sa tak stalo jednou z priorít dobročinných spolkov, keďže onemocnenie a s ním spojená práceneschopnosť sa považovali za jeden z hlavných dôvodov chudoby. Spolky, podobne ako pri chudobinskej starostlivosti, uprednostňovali liečbu pacientov v domácom prostredí. Lekárom a lekárnikom platili za poskytnuté liečenie a lieky, v mnohých prípadoch títo zdravotnícki pracovníci pracovali pre spolky ako ich členovia za nižšiu cenu.

V prípade potreby sa chudobní pacienti umiestnili do mestskej alebo rádovej nemocnice a spolky uhradili náklady za ich pobyt a liečbu.

Nemocnice sa v prvej polovici 19. storočia považovali za súčasť chudobinskej starostlivosti, keďže boli určené najmä pre pacientov, ktorí nemohli dostať potrebné zaopatrenie v domácom prostredí. Prvými skutočne zdravotníckymi zariadeniami v Uhorsku boli nemocnice milosrdných bratov a alžbetínok, v čase nástupu Jozefa II. na trón ich bolo v krajine osem.⁴⁰

33 *Ausweis über die in der [...] Pesth vom Frauen – Vereine begründeten wohlthätigen Anstalten [...] vom März 1817 an bis zu Ende Septembers 1833.* Wien : bei A. Strauß's sel. Witwe, 1834.

34 *Ausweis über die in der Festung der kön. freyen Haupt-Stadt Ofen zur Abstellung des Gassen-Bettels von [...] vorgekommene.* Ofen : Landerer 1834.

35 *Achter Jahresbericht über die in Pressburg erzielte Abstellung der Gassenbettelei. Zeitraum vom 1. November 1842 bis 31. October 1843.* Pressburg : bei Carl F. Wigand, [1844].

36 STUBENRAUCH, Moriz. *Statistische Darstellung des Vereinswesens im Kaiserthume Österreich.* Wien : Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1857, s. 84.

37 *Der Adler*, č. 169, 21. 7. 1849, s. 701.

38 *Notizenblatt zur Kunde des Vaterlands, der Kunst und Literatur als besondere Beilage zu der Lemberger Zeitung*, č. 23, 1839, s. 92.

39 *Der Adler*, č. 62, 12. 3. 1840, s. 490.

40 Kláštor a nemocnice milosrdných bratov sa nachádzali v Bratislave, Spišskom Podhradí, Jágri, Pápe,

V 90. rokoch 18. storočia k nim pribudli ďalšie štyri, jedna z nich patrila alžbetínkam, tri milosrdným bratom. V tomto období sa v uhorských podmienkach existencia a prevádzka nemocnice ešte pevne spájala s náboženským rádom. Nemocnice spravované a vedené svetským personálom začali v uhorských mestách vznikáť koncom 90. rokov 18. storočia. Väčšinu z nich založili mestá, menšiu časť cirkevné obce (najmä židovské) a dobrovoľné či podporné spolky. Bez ohľadu na ich zriaďovateľa všetky nemocnice boli založené a prevádzkované vďaka iniciatíve a podpore miestnych elít. Zdrojom ich financovania boli najmä výnosy zo zbierok a dobročinných kultúrnych podujatí (koncerty, divadelné predstavenia), rôzne dary, testamentárne odkazy a v prípade spolkových nemocníc aj členské príspevky. Chudobní pacienti dostávali bezplatnú starostlivosť i liečbu, solventnejšie osoby si za pobyt platili. Výška poplatku závisela od úrovne poskytnutej stravy a ubytovania. Vo väčšine týchto nemocníc sa nachádzali aj malé pôrodnice poskytujúce útočisko slobodným matkám a ich nemanželským deťom a niekoľko izieb pre duševne choré osoby. V druhej štvrtine 19. storočia začali v Uhorsku vznikáť aj stoličné nemocnice určené pre vidiecke obyvateľstvo. Iniciátormi ich vzniku bola stoličná šľachta a základom ich finančného zabezpečenia, rovnako ako v prípade mestských nemocníc, výnosy zo zbierok a rôznych dobročinných podujatí.⁴¹

Vplyv elít a dobročinných spolkov na chudobinskú starostlivosť v Pešti, Budíne a Bratislave v prvej polovici 19. storočia

Najvýraznejšou zmenou prešla v prvej polovici 19. storočia sociálna a zdravotnícka starostlivosť vo väčších uhorských mestách, v ktorých najviac vzrástol počet sociálne odkázaných osôb a súčasne v nich boli aj početnejšie zastúpené rôzne typy elít, ktoré nielenže iniciovali a podporovali vznik nových charitatívnych inštitúcií, ale taktiež dokázali zabezpečiť prostriedky na ich prevádzku a prípadne aj ďalší rozvoj. V tomto kontexte treba spomenúť najmä Pešť a Budín, na začiatku panovania Jozefa II. len mestá regionálneho významu, v ktorých jedinou charitatívnu inštitúciu predstavovali tradičné mestské špitály s obmedzenou kapacitou a nízkou úrovňou poskytovanej starostlivosti.⁴² Po zmene statusu Budína sa obe mestá rýchlo rozvíjali, odvrátenou stranou rozvoja bol nárast počtu chudobných osôb a s tým súvisiaca potreba nových charitatívnych inštitúcií. V Bratislave, do roku 1783 hlavnom meste Uhorska, pôsobila na začiatku 80. rokov 18. storočia početná skupina charitatívnych inštitúcií poskytujúcich ústavnú i mimoústavnú formu sociálnej starostlivosti.⁴³ V dôsledku josefínskych reforiem a ďalších nepriaznivých okolností (napoleonské vojny, štátny bankrot) niektoré z týchto inštitúcií zanikli, iné sa transformovali a ostatné utrpeli značné finančné straty spojené s poklesom počtu zaopatrených osôb. Nepriaznivý stav dobročinných inštitúcií a stúpajúci počet ľudí v núdzi si

Eisenstadte (dnes Rakúsko), Varadíne (Oradea, dnes Rumunsko) a Vacove, alžbetínky spravovali nemocnicu v Bratislave.

41 KUŠNIRÁKOVÁ 2016, s. 404-405.

42 *Acta foundationum saecularium per Josephum Klobusiczky* [...]. OSzK, Kézirattár, Fol. lat. 790/I.

43 K dejinám dobročinnosti v Bratislave v ranom novoveku podrobnejšie KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Organizácia chudobinskej starostlivosti v Bratislave v ranom novoveku. In FEJTOVÁ, Olga (ed.). „*Chudé budete mít medzi sebou stále ...*“ *Od charity k sociální politice ve městech 18. – 20. století*. Praha : Scriptorium, 2015, s. 127-143.

po odznení epidémie cholery vyžiadali k organizácii sociálnej a zdravotníckej starostlivosti v meste nový prístup.⁴⁴

Základy nových charitatívnych ústavov v Budíne položil cisár Jozef II. V roku 1785 založil nemocnicu alžbetínok, ktorej poskytol budovu zrušeného františkánskeho kláštora s kostonom, a tiež príjem na zaopatrenie rehoľníčok a pokrytie nákladov na 20 postelí. Otázku pomoci sociálne odkázaným osobám mal podľa predstáv panovníka vyriešiť chudobinský ústav založený v roku 1786. Prelom 18. a 19. storočia, poznamenaný dlhodobými napoleonskými vojnami, nebol pre rozvoj dobročinných inštitúcií príliš priaznivým obdobím, hoci počet osôb odkázaných na ich pomoc a podporu neustále vzrastal. Napriek tomu sa v Budíne vďaka štedrosti Štefana Marczibányiho vybuďoval pri nemocnici alžbetínok tzv. dom rekonvalscntov, do ktorého sa umiestnil doliečovací a zaopatrovací ústav pre ženy. Náklady na prevádzku týchto ústavov sa hradili z výnosov fundácie Š. Marczibányiho a ďalších dobrodinco⁴⁵. Š. Marczibányi bol aj fundátorom nemocnice milosrdných bratov určenej pre pacientov mužského pohlavia. Pre kláštor a nemocnicu zabezpečil budovu, postaral sa o jej rekonštrukciu a taktiež daroval fundáciu pre 10 rehoľníkov a 24 pacientov.⁴⁶

Po skončení napoleonských vojen prispel k rozšíreniu kapacít dobročinných a zdravotníckych zariadení v Budíne aj magistrát mesta. V rokoch 1818 – 1820 bol na návrh richtára Ignáca Kalmárffyho vybudovaný nový špitál (chudobinec), v ktorom spočiatku našlo zaopatrenie osem mužov a tri ženy, ich počet v ďalších rokoch postupne vzrastal. V priestoroch budovy zriadilo mesto aj nemocnicu pre ženy, časť jej kapacít bola určená pre slobodné rodičky a duševne choré pacientky.⁴⁷ Pre pacientov mužského pohlavia sa na základe dohody mesta a rádu vytvorilo samostatné oddelenie v rámci nemocnice milosrdných bratov. Mesto od roku 1817 hradilo náklady na 20 pacientov, v nasledujúcich rokoch sa ich počet zvýšil. Ďalšie nemocnice a zaopatrovacie ústavy s menšou kapacitou založili v prvej polovici 19. storočia cirkevné obce (katolícka a židovská) a súkromná paroplavebná spoločnosť.⁴⁸

Významný impulz na rozvoj sociálnej starostlivosti v meste znamenalo založenie ženského dobročinného spolku v roku 1817, ktorý v nasledujúcich desaťročiach výrazne dominoval v oblasti mimoústavného zaopatrenia sociálne odkázaných osôb. Na rozdiel od iných dobročinných

44 DUDEKOVÁ, Gabriela. Komunálna sociálna starostlivosť v Bratislave v priebehu 19. a začiatkom 20. storočia: príklady a trendy modernizácie. In FEJTOVÁ 2015, s. 347-358; DUDEKOVÁ, Gabriela: Systém sociálnej starostlivosti v Bratislave v 19. storočí a jeho modernizácia na prelome 19. a 20. storočia. In *Historický časopis*, 2014, roč. 62, č. 2, s. 230-235.

45 V roku 1859 mala nemocnica 31 lôžok a zaopatrovací ústav mohol prijať 20 chudobných žien. *Statistik des Medicinal-Standes, der Kranken- und Humanitäts-Anstalten, der Mineralwässer, Bäder, Trink- und Gesundbrunnen von Ungarn*. Wien : In Comiss bei Braumüller, 1859, s. 5.

46 SCHAMS, Franz. *Vollständige Beschreibung der königl. freyen Hauptstadt Ofen in Ungern*. Ofen : mit königl. Universitäts Buchdruckerey Schriften, 1822, s. 457n., 465n.

47 Tamže, s. 451n.

48 Ak vezmeme do úvahy všetky miesta v nemocničných a charitatívnych zariadeniach, mesto v roku 1859 financovalo 80 nemocničných postelí a ústavnú starostlivosť pre 20 osôb. Cirkevné obce a dobročinné spolky poskytovali nemocničnú starostlivosť 138 pacientom a ústavné sociálne zaopatrenie 40 osobám. *Statistik des Medicinal-Standes*, s. 4-6.

inštitúcií chudobným nerozdeľoval len finančné príspevky vo vopred stanovenej výške (dva až štyri zlaté týždenne), ale snažil sa najmä o poskytovanie adresnej pomoci. Okrem podpory vo forme peňazí zabezpečoval pre osoby v núdzi aj drevo alebo ošatenie, chudobným remeselníkom zakúpil potrebný materiál alebo náradie, zaplatil nájomné, pohreb, lekárske ošetrovanie a lieky, prípadne uhradil náklady za pobyt v nemocnici, financoval vzdelanie odložených detí a chudobných dievčat. Spolok prvé roky svojej existencie prevádzkoval dobrovoľnú robotáreň pre ženy, ktoré sa kvôli vysokému veku alebo zlému zdravotnému stavu nemohli nikde zamestnať. V roku 1822 vedenie spolku rozhodlo, že sa robotáreň zmení na zaopatrovací ústav pre staré, choré a nevládne ženy. Jeho prvotná kapacita bola dvanásť miest, pri príležitosti korunovácie uhorskej kráľovnej Karolíny Augusty v roku 1825 sa zvýšila na 24 a ústav sa oficiálne premenoval na robotáreň a zaopatrovací ústav. Táto charitatívna inštitúcia aj naďalej poskytovala prácu znevýhodneným ženám, nepracovali však už v jej priestoroch, ale v domácom prostredí.⁴⁹

Spolok taktiež rozvinul aktivity, ktoré mali prispieť k zlepšeniu finančnej situácie rodín, ktoré síce nepatrili k najchudobnejším vrstvám mestskej komunity, ale potenciálne mohli byť chudobou ohrozené. V priebehu rokov 1817 – 1820 otvoril na predmestiach päť dievčenských škôl (tzv. Arbeitsschulen), v ktorých dievčatá dostávali náboženskú výchovu a učili sa pliesť, tkat' a šiť. Žiačky sa nepripravovali na budúce povolanie, ale na vedenie domácnosti a rodinný život. Cieľom vzdelania bolo naučiť ich ručné práce v takom rozsahu, aby sa samy dokázali postarať o udržiavanie šatstva a bielizne a týmto spôsobom aspoň čiastočne odľahčili rodinný rozpočet. V Habsburskej monarchii boli školy, ktoré učili dievčatá popri náboženstve ručné práce či už pre potreby ich budúcej domácnosti, alebo ako formu živobytia, pomerne rozšírené. V uhorských pomeroch bol budínsky ženský spolok v prvej polovici 19. storočia pravdepodobne jediný, ktorý takúto formu dievčenského vzdelávania podporoval. Spolok taktiež poskytoval ženám prácu na doma, aby mohli vylepšiť finančnú situáciu svojej rodiny. Na rozdiel od spomínanej práce pre znevýhodnené ženy, v tomto prípade išlo o kvalitne zhotovené výrobky (napr. traky na nohavice, vrecká na tabak) z dobrého materiálu a nízkou predajnou cenou. Ďalšou formou podpory pre rodiny v núdzi boli bezúročné pôžičky, ktoré dlžníci mohli splatiť v časovom horizonte stanovenom podľa ich vlastných možností.⁵⁰

Zistiť počet osôb, ktorým spolok poskytol v jednotlivých rokoch podporu, nie je možné. Dostupné vyúčtovania príjmov a výdavkov neuvádzajú, koľko osôb sa podporilo v rámci mimoústavnej starostlivosti, ale poskytujú len údaje o počte chovankýň v zaopatrovacom ústave, žiačok v školách a žien, ktorým bola poskytnutá práca na doma. O rozsahu aktivít a počte podporených osôb však svedčí skutočnosť, že spolok mal už v prvých rokoch svojej existencie ročné príjmy a výdavky v hodnote viac ako 20-tisíc zlatých, hoci dobročinné inštitúcie v Uhorsku v tomto období len zriedkavo pracovali s rozpočtom vyšším ako niekoľko tisíc.

49 *Ausweis über die bei dem Ofner Frauen-Verein, zur Unterstützung der Armen während der Jahre 1823, 1824 und 1825 [...]. Ofen : mit königl. Pesther Universitäts Schriften, 1826.*

50 Tamže.

Magistrát mesta Pešť reagoval na rastúci počet odkázaných osôb výstavbou nového špitála pri Kostole sv. Rochusa, podľa ktorého bola táto dobročinná inštitúcia aj pomenovaná. Kapacita ústavu otvoreného v roku 1798 bola takmer 200 postelí, čo v rámci Uhorska predstavovalo neobvykle vysoký počet, keďže podobné ústavy v krajine boli len v ojedinelých prípadoch určené pre viac ako desať – dvanásť osôb. Ďalším precedensom bola skutočnosť, že stavba sa realizovala pod dohľadom Miestodržiteľskej rady, hoci ústavná zdravotnícka starostlivosť patrila do kompetencie samospráv. Špitál sv. Rochusa sa výrazne priblížil k predstave Jozefa II. o všeobecnom špitáli. Sociálna a zdravotnícka starostlivosť sa oddelili, v rámci nemocnice sa vytvorili samostatné interné a chirurgické oddelenia pre mužov a ženy, pôrodnica so 17 postelami a malé oddelenie pre duševne chorých. V roku 1840 už mala nemocnica kapacitu 556 postelí, okrem pôvodnej budovy ju tvorili ďalšie tri „filiálky“ na predmestiach a pripravovalo sa otvorenie štvrtej. Pacienti sa podľa svojich majetkových pomerov liečili zadarmo alebo si za pobyt a liečbu platili. Nemocnicu spravoval magistrát mesta, finančné prostriedky na jej financovanie plynuli z rôznych zdrojov.⁵¹ Ďalšie tri nemocnice v meste s neporovnateľne menšou kapacitou zriadili dobročinné a podporné spolky a jednu založila a viedla židovská náboženská obec.⁵²

Vzhľadom na počet podporených osôb a výšku ročných príjmov sa však najvýznamnejším subjektom v oblasti dobročinnosti stal peštiansky ženský spolok, ktorý sa rovnako ako ten budínsky zamerával najmä na mimoústavnú starostlivosť, starostlivosť o deti a riešenie problému vynútenej nezamestnanosti. Čo sa týka mimoústavnej pomoci odkázaným osobám, spolok pracoval rovnakým spôsobom ako jeho budínsky pendant. Ústavnú formu starostlivosti poskytoval už od začiatku svojej existencie v zaopatrovacom ústave (Siechenhaus) určenom pre zmrzačené, chorľavé a staré osoby, ktoré ostali bez prostriedkov na živobytie a akejkol'vek pomoci. V ďalších rokoch založil spolok tzv. školský ústav (Schulanstalt), ktorý predstavoval určitú formu sirotinca. Do ústavu sa prijímali osirelé, opustené alebo zanedbané deti, ktoré tu dostali vzdelanie a celodenné zaopatrenie. Jeho poslaním bolo poskytnúť deťom základné vzdelanie a zabezpečiť im budúce živobytie, preto sa chlapci učili remeslu a dievčatá si osvojovali domáce práce, aby sa mohli zamestnať ako slúžky. Deti pracovali nielen v rámci prípravy na svoje budúce remeslo, ale museli pomáhať aj pri domácich prácach ako varenie, upratovanie či pečenie chleba. Všetci chovanci dostávali v ústave stravu a ošatenie, ktoré si však čiastočne odpracovali. Za celkom osirelé deti preberal ústav plnú zodpovednosť, za deti, ktoré mali ešte jedného z rodičov alebo sa o ne staral niekto z príbuzenstva, len čiastočnú. Zverenci z prvej skupiny sa večer vracali k pestúnom, ktorí sa ich ujali za poplatok hradený spolkom, ostatné deti k svojim príbuzným. Problém vynútenej nezamestnanosti riešil spolok zriadením dobrovoľnej robotárne pre osoby oboch pohlaví a pre ženy zabezpečoval prácu na doma. Budínsky a peštiansky spolok spoločne viedli od roku 1817 aj očnú kliniku, na ktorej bezplatne liečili chudobných pacientov na sivý zákal.⁵³

51 SCHAMS, Franz. *Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungern*. Pest : Hartlebens Verlag, 1821, s. 305-313; SCHWARZL, Joseph. *Nosocomii civium Pestiensium ad sanctum Rochum [...]*. Pestini : typis Trattner-Károlyianis, [1834].

52 *Statistik des Medicinal-Standes*, 1859, s. 9-12.

53 *Ausweis über die in der [...] Pesth vom Frauen – Vereine begründeten wohlthätigen Anstalten [...] vom März 1817 an bis zu Ende Septembers 1833*. Wien : bei A. Strauß's sel. Witwe, 1834.

Spolok mal v prvom roku svojej existencie (marec 1817 – 31. marec 1818) príjmy v hodnote 50-tisíc zlatých. Časť z tejto sumy použil na budovanie inštitucionálneho zázemia, na vytvorenie kmeňového majetku a zvyšok použil na podporu chudobných. Spolok v tomto roku poskytol pomoc (finančná podpora, potraviny, liečba, výchova a vzdelávanie detí) 1 582 osobám, v dobrovoľnej robotárni zamestnal 88 osôb a prácu na doma poskytol 120 ženám.⁵⁴ Pre porovnanie možno uviesť, že kapacita Špitála sv. Rochusa bola k 1. novembru 1818 celkovo 174 postelí (119 pre pacientov, 55 pre dlhodobých chovancov) a chudobinský ústav z čias Jozefa II. poskytoval podporu cca 250 osobám.⁵⁵ V účtovnom roku 1830/1831 sa vedenie spolku rozhodlo, že v spolupráci s magistrátom sa postará o odstránenie pouličného žobrania v Pešti. Zástupcovia mesta a spolku urobili súpis všetkých žobrajúcich osôb a preskúmali ich fyzický a zdravotný stav, majetkové pomery a dôvody, pre ktoré žobrali. Na základe zistených skutočností ich rozdelili do piatich skupín. Prvú tvorili osoby bez domovskej príslušnosti v Pešti; druhú a tretiu tí, ktorí vzhľadom na svoje majetkové pomery alebo fyzický a zdravotný stav neboli na almužny odkázaní. Do posledných dvoch skupín boli zaradené osoby, ktoré komisia uznala za skutočne chudobné a ktoré kvôli veku či zlému zdravotnému stavu mohli vykonávať len ľahšie práce alebo nemohli pracovať vôbec. Tieto osoby prevzal spolok do svojej starostlivosti a začal im poskytovať podporu. Pre tých, ktorí napriek podpore naďalej žobrali, zriadil spolok dva chudobince (v podstate väzenia či robotárne), oddelene pre mužov a ženy. V nich žili pod dozorom a dostávali skromné zaopatrenie; práceschopné osoby museli pracovať. Spolok podľa vzoru jozefínskych chudobinských ústavov organizoval na účely odstránenia pouličného žobrania finančné zbierky, riadil rozdeľovanie podpôr, prevádzkoval a financoval oba chudobince a taktiež hradil náklady na represívnu zložku tohto programu (strážnici dohliadajúci na dodržiavanie zákazu žobrania). V uvedenom roku 1830/1831 dokázal spolok zhromaždiť na svoje aktivity až 255 612 zlatých. Mimoústavnú pomoc poskytol 908 osobám, 54 žien získalo prácu na doma. V robotárni a zaopatrovacom ústave našlo útočisko 378 osôb, v školskom ústave sa vzdelávalo a pripravovalo na budúce povolanie 188 detí. V rámci úsilia o odstránenie pouličného žobrania dostalo podporu 1 221 osôb, v chudobincoch žilo 307 ľudí a neuvedený počet detí sa zbral z ulice a na náklady spolku sa umiestnil do škôl a k pestúnom.⁵⁶

V nasledujúcich dvoch rokoch príjmy spolku poklesli takmer o pätinu, jeho rozpočet však ostal vyrovnaný a naďalej pokračoval vo všetkých svojich aktivitách.⁵⁷ Napriek tomu panovník na návrh palatína arcivojvodu Jozefa rozhodol, že v záujme zachovania existencie všetkých ústavov pracujúcich v rámci spolku sa mu väčšina z nich odoberie a zverí sa do správy mesta Pešť. Spolku ostala len nemocnica na liečbu sivého zákalu, zaopatrovací ústav a mimoústavná starostlivosť o rôzne kategórie odkázaných osôb. Mesto prevzalo do svojej správy dobrovoľnú

54 *Ausweis über den Bestand des wohlthätigen Frauen-Vereins in Pesth, während des ersten Jahres, vom März 1817 bis letzten März 1818.* [bez uvedenia miesta vydania, vydavateľstva a roku vydania].

55 SCHAMS 1821, s. 303, 314-315.

56 *Ausweis über die in der [...] Pesth vom Frauen – Vereine begründeten wohlthätigen Anstalten [...] vom März 1817 an bis zu Ende Septembers 1833.* Wien : bei A. Strauß's sel. Witwe, 1834.

57 Tamže.

robotáreň, školský ústav, oba chudobince a spolu s nimi aj príjmy zo zbierky na odstránenie žobrania, pracovné náradie, zásoby materiálu a hotových výrobkov, kapitál, fundácie a iné pohľadávky v hodnote viac ako 85-tisíc zlatých. Správou tohto majetkového fondu a z neho financovaných inštitúcií bola poverená komisia zložená zo zástupcov magistrátu a mešťanov, ktorej predsedal jeden z radcov Miestodržiteľskej rady.⁵⁸

Zámer transformácie, udržať existenciu všetkých ústavov založených a prevádzkovaných peštianskym ženským spolkom do roku 1833, sa však nepodarilo naplniť. Bez zánietenia a osobného vkladu členiek spolku príjmy fondu neustále klesali a s nimi aj počet zaopatrených či podporených osôb. Počet osôb pracujúcich v dobrovoľnej robotárni v priebehu rokov 1833 – 1840 postupne klesol z 222 na 109 a v roku 1848 ju mesto zrušilo. Školský ústav sa v roku 1833 staral o 169 detí, v roku 1840 ich bolo už len 88 až 97. O dva roky neskôr mesto tento ústav zavrelo a rozhodlo, že siroty budú zaopatrené v novozriadenom sirotinci. Postupne sa znižoval aj počet osôb poberajúcich týždennú finančnú podporu, z 350 až 400 osôb v účtovnom roku 1833/1834 a na 69 – 81 v roku 1839/1840.⁵⁹ Z ústavov, ktoré prevzalo mesto v roku 1833 od ženského spolku, sa podarilo zachovať do roku 1848 len chudobinec určený pre osoby nerešpektujúce zákaz žobrania. Keďže mesto v roku 1842 zriadilo donucovaciu pracovňu, z chudobinca sa stal klasický dobročinný ústav pre sociálne odkázané osoby. Jeho kapacita, na rozdiel od iných, postupne vzrastala zo 108 až 134 osôb v roku 1833/1834 na 154 miest v roku 1848.⁶⁰

Ženský spolok ostal aj po transformácii v roku 1833 najsilnejším subjektom v meste v oblasti poskytovania mimoústavnej starostlivosti. V období rokov 1833 až 1840 dokázal navýšiť svoje príjmy zo zhruba 10-tisíc na 20-tisíc zlatých a postupne zvyšovať aj počet podporených osôb. V účtovných rokoch 1838/1839 a 1839/1840 dostalo rôznu formu podpory 1 600 osôb a prácu na doma získalo 200 žien. Okrem toho spolok prevádzkoval malý chudobinec a spolu s budínskym spolkom naďalej viedol nemocnicu na liečbu sivého zákalu.⁶¹

V Bratislave pôsobila na začiatku 90. rokov 18. storočia na uhorské pomery neobvykle široká sieť dobročinných inštitúcií. Ústavnú starostlivosť poskytoval mestský špitál a lazaret, mimoústavnú chudobinský ústav a niekoľko fundácií spravovaných Bratislavskou kapitulou. Bezplatnú liečbu dostávali chudobní v nemocniciach milosrdných bratov a alžbetínok. Jozefínske reformy, štátny bankrot a napoleonské vojny však spôsobili pokles ich príjmov, hmotný úpadok a zníženie počtu podporených osôb. Na začiatku 20. rokov 19. storočia žilo v chátrajúcom špitáli 24 schudobnelých mešťanov, lazaret slúžil v podstate ako nemocnica a zaopatrovací ústav pre choré a nevládne osoby. Paul Ballus uvádza, že v roku 1820 tu našlo zaopatrenie

58 ROZSAY, Joseph. *Das Pester städtische Versorgungshaus Elisabethneum* [...]. Pest : Druck Landerer - Heckenast, 1857, s. 9-10.

59 *Rechnungs-Ausweis über die Armen-Versorgungs-Anstalten der königl : freistadt Pesth in den Jahren 1833 – 1835, 1836 – 1838, 1839 – 1840*. Pesth : Druck Trattner-Károlyi, 1836 – 1841.

60 ROZSAY 1857, s. 10.

61 *Rechnungs-Ausweis über die Armen-Versorgungs-Anstalten der königl : freistadt Pesth in den Jahren 1833 – 1835, 1836 – 1838, 1839 – 1840*. Pesth : Druck Trattner-Károlyi, 1836 – 1841.

až 122 osôb, ich vysoký počet bol však na úkor kvality poskytovanej starostlivosti. Prevádzku lazaretu zabezpečovalo mesto zo svojich príjmov, špitál mal vlastný majetok tvorený najmä investovaným kapitálom.⁶² Nedostatok kapacít dobročinných inštitúcií v meste sa podobne ako v Pešti alebo Budíne naplno prejavil v roku 1817, keď v dôsledku neúrody v predchádzajúcom roku vysoko vzrástli ceny a s nimi aj chudoba a hlad. V snahe predísť ďalšiemu tlaku na mestskú pokladnicu sa magistrát snažil s finančnou a materiálnou pomocou miestnych elít zabezpečiť pre najchudobnejšie vrstvy obyvateľstva aspoň základné životné potreby ako obilie či drevo na kúrenie. V mestskom divadle sa konali dobročinné predstavenia na podporu lazaretu a chudobinského ústavu.⁶³ V roku 1817 bol v meste taktiež založený podporný spolok učiteľov hudby a jazykov, ktorý bol jedným z prvých v Uhorsku.⁶⁴

Dobročinné spolky začali formovať podobu chudobinskej starostlivosti v meste od roku 1829. Katolícki mešťania založili v tomto roku stavebný spolok (Bau-Verein), ktorý začal so zbieraním finančných prostriedkov na výstavbu novej špitálskej budovy. V nasledujúcom roku bol v jarných mesiacoch starý špitál aj s kostolom zbúraný a zakrátko sa začalo so stavebnými prácami. Základný kameň 23. októbra 1830 slávnostne posvätil ostrihomský arcibiskup Alexander Rudnay za prítomnosti novokoronovaného uhorského panovníka Ferdinanda V., množstva magnátov, zástupcov magistrátu a veľkého počtu obyvateľov. V dôsledku premysleného hospodárenia dokázal spolok v krátkom čase splatiť vzniknuté dlhy a v roku 1837 rozšíril budovu o ďalší trakt. Po ukončení výstavby magistrát a vedenie stavebného spolku hľadali vhodný model spravovania tejto charitatívnej inštitúcie. K definitívnemu riešeniu dospeli v roku 1838, keď sa stavebný spolok zmenil na Katolícky meštiansky podporný spolok, ktorý prevzal do svojej kompetencie správu celého špitála.⁶⁵

V októbri 1830 sa konalo v Bratislave ustanovujúce zhromaždenie ženského dobročinného spolku, ktorý počas nasledujúcich sto rokov dominoval v oblasti starostlivosti o deti. Spolok na podporu dobrého a užitočného (Verein zur Beförderung des Guten und Nützlichen, v roku 1843 premenovaný na ženský spolok pre detské opatrovne) do roku 1848 založil a prevádzkoval dve detské opatrovne.⁶⁶ Množstvo detí, ktoré osireli v dôsledku epidémie cholery, priviedlo predstavenstvo spolku k myšlienke založiť v meste sirotinec. Ústav pre dvanásť kresťanských detí slávnostne otvorili 31. decembra 1831 v prenajatom dome, v ktorom sídlila aj detská opatrovňa. V priebehu nasledujúceho roku spolok s podporou magistrátu vybudoval vlastnú budovu, do ktorej umiestnil sirotinec i detskú opatrovňu. Správu sirotinca prevzal Spolok sirotského zaopatrovacieho ústavu.⁶⁷

62 BALLUS, Paul. *Pressburg und seine Umgebung*. Pressburg : Carl C. Snischek, 1823, s. 137-139.

63 O dobročinných podujatiach v meste a ich organizátoroch podrobne informovali miestne noviny *Pressburger Zeitung*.

64 *Plan des Freundschaftlichen Vereins der gesammten freyen Künstler und Sprachlerer der [...] Stadt Pressburg, zur Unterstützung ihrer Wittwen und Waisen [...]*. Pressburg : Snischek, 1817.

65 VÁMOSSY, Stefan. *Die katholische Bürgerversorgungs-Anstalt in Pressburg*. Pressburg : Im Verlage der Anstalt, 1898, s. 61, 67, 72.

66 KEMÉNY 1930, s. 5-6.

67 K založeniu sirotinca v Bratislave podrobnejšie BALLUS, Paul. *Geschichte der Entstehung und Gründung des*

V roku 1835 bol v meste založený Spolok na odstránenie pouličného žobrania, ktorý v rámci „boja proti žobraníu“ zbieral finančné príspevky od obyvateľov mesta, rozdeľoval podpory oprávneným osobám a platil za odsun cudzích žobrákov. Spolok taktiež prevzal správu mestskej robotárne, lazaretu, chudobinského ústavu a dvoch súkromných fundácií. Aj v tomto prípade bola spolková správa úspešnejšia a efektívnejšia ako správa magistrátu. Podľa výročnej správy za účtovný rok 1842/1843 predstavoval ročný príjem spolku 33 133 zlatých. Z tejto sumy dostávalo týždennú podporu zhruba 340 osôb⁶⁸, 73 osôb mesačnú a 22 sa podporilo jednorazovo. Lazaret mal kapacitu 200 postelí, časť z nich bola vyhradená pre rodičky – slobodné matky a duševne chorých. V robotárni bolo dobrovoľne zamestnaných jedenásť osôb a 41 väzňov. Spolok taktiež hradil náklady na pestúnsku starostlivosť pre 45 odložených detí.⁶⁹ Po roku 1835 tak väčšinu dobročinných inštitúcií spravovali dobročinné spolky. Výnimkou boli len rádové nemocnice a nemocnice cirkevných obcí (evanjelickej, židovskej) a fundácie spravované Bratislavskou kapitulou.

Záver

Pomoc chudobným patrila v Uhorsku tradične k povinnostiam cirkevných a spoločenských elít. Kresťanské učenia však od nich vyžadovali len podporovanie núdznych vo forme almužny a nie ich trvalého zaopatrenia, čomu až do polovice 18. storočia zodpovedala aj úroveň chudobinskej starostlivosti v krajine. V období osvietenstva sa sociálna a zdravotnícka starostlivosť stali „agendou“ štátu a pod vplyvom panovníčky/ka sa týmito otázkami začali zaoberať aj uhorské elity. Mária Terézia ich iniciatívu ovplyvňovala, usmerňovala, ale nereglementovala. Počas jej panovania sa pod vplyvom myšlienok šírených z viedenského dvora stalo zakladanie a podporovanie dobročinných inštitúcií očakávaným prejavom ich zbožnosti. Chudobní sa začali deliť na hodných a nehodných podpory, preferovanou kategóriou sa stali konvertiti a osobitná pozornosť sa začala venovať starostlivosti o osirelé deti. Jozef II. považoval chudobinskú starostlivosť za politickú záležitosť, ktorú musí štátna moc detailne riadiť a kontrolovať. Panovník sa domnieval, že len štátny aparát dokáže účinne rozlišovať medzi tými, ktorí pomoc naozaj potrebujú, a tými, ktorí ju z lenivosti zneužívajú. Podľa jeho názoru jedine štát mohol zabezpečiť efektívne využívanie existujúcich finančných prostriedkov určených na sociálne ciele a ich správne prerozdelenie. Samotná starostlivosť o chudobných a jej financovanie však boli povinnosťou miest a obcí, teda najmä ich obyvateľov. Od miestnych elít panovník očakával, že svojou štedrosťou pôjdu ostatným príkladom a osobne budú participovať na zbieraní a prerozdeľovaní finančných príspevkov. Reformné zámery Jozefa II. v oblasti chudobinskej starostlivosti ostali viac-menej len víziou, ktorú v danom období nebolo možné v uhorských podmienkach naplniť. To, čo sa však jemu nepodarilo presadiť nariadeniami „zhora“, sa v prvej polovici 19. storočia začalo postupne realizovať iniciatívou „zdola“. Dobročinné spolky,

Waisenhausen in der k. freien Krönungstadt Pressburg. Pressburg : Ludwig Weber, 1833.

68 Počet podporených osôb sa každý mesiac menil.

69 *Achter Jahresbericht über die in Pressburg erzielte Abstellung der Gassenbettelei. Zeitraum vom 1. November 1842 bis 31. October 1843.* Pressburg : bei Carl F. Wigand, [1844].

zakladané a spravované miestnymi elitami, sa popri cirkvách, samosprávach a štátnej moci stali najvýznamnejším subjektom pôsobiacim v oblasti chudobinskej starostlivosti a výrazne prispeli k jej modernizácii, profesionalizácii a špecializácii. Ústavná sociálna a zdravotnícka starostlivosť sa oddelili, stredoveké špitály určené pre všetky odkázané osoby vo väčšine miest zanikli, zmenila sa kategorizácia chudobných, jednotlivým kategóriám recipientov sa poskytovala osobitná forma pomoci, obnovili sa snahy o úplné odstránenie pouličného žobrania. Kvalitatívny a kvantitatívny rozvoj sociálnej a zdravotníckej starostlivosti, ktorý vďaka iniciatíve elít a dobročinných spolkov nastal v Uhorsku v prvej polovici 19. storočia, bol však výlučne záležitosťou miest a mestského prostredia. Na vidieku aj naďalej tvorili záchrannú sieť najmä malé chudobince a rozdávané almužny.

Cituj:

KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid: Vplyv elít na podobu sociálnej starostlivosti v Uhorsku v období od polovice 18. do polovice 19. storočia. In *Forum Historiae*, 2018, r. 12, č. 1, s. 00-00. ISSN 1337-6861.

...

Ingrid Kušniráková, PhD.

Oddelenie 19. storočia

Historický ústav SAV,

P. O. Box 198,

Klemensova 19,

814 99 Bratislava

ingrid.kusnirakova@savba.sk

Utváranie miestnych mocenských centier a slovensko-maďarské vzťahy v roku 1848. Prípád Turčianskej stolice*

József Demmel

Abstract

DEMMELE, József: The Transformation of Local Power Structures and the Slovak-Hungarian Relationship in 1848; The Case of Turóc County.

The radical political system reform of the Kingdom of Hungary that took place in the spring of 1848 after King Ferdinand V. sanctioned the so called April Laws adopted by the Hungarian Diet had an important impact on the organization of local political elites. The April Laws endowed wider strata of the male population with political rights. As a consequence, a new, in the field of politics hitherto absent, group of Slovak national activists emerged, mainly in the Slovak inhabited areas of northern Hungary with a program of social and political emancipation for the Slovak nation within the Kingdom of Hungary. The Hungarian (Magyar) political elite were caught by surprise with this sudden emergence of a political movement and program based on the idea of independent Slovak nation. The ensuing conflicts of Hungarian (Magyar) and Slovak nationalists were further aggravated by the fact that the Hungarian assembly adopted legislature banning the use of Latin and Slovak in public administration. Hungarian was declared the only language to be used. Both Latin and Slovak were until then in common usage among the local elites at the County assemblies and in administration in the mostly Slovak inhabited northern areas of the Hungarian Kingdom. For both the petit nobility of Slovak descent, most of whom did not speak Hungarian, and the young Slovak national activists this meant a serious hindrance in pursuing their political rights and asserting political interests and agenda. The article studies the phenomenon of the clashes between older local elites, the newly emergent Slovak nationalist elite and the dominant Hungarian (Magyar) nationalist elite in the case of Turóc County in the north-western area of the Kingdom of Hungary.

Keywords: Slovak nobility, Slovak national movement, Ľudovít Štúr, April laws 1848, Turóc county, nationalism economic policies

„Pán Adam bol dobrý latinár a poznal v Horácovi každý riadok, a keď prišla reč o Cicerovi, to len tak z rukáva sypal jeho pekné výpovede, až to bola milá vec počúvať. Ale v posledných časoch, keď maďarčinu do verejného života uvádzali, a on z nej len toľko vedel, koľko sa pred štyridsiatimi rokmi v Ožďanoch bol naučil a čo ešte i z toho mála nezabudol: krušne sa mu zdalo vystaviť sa nebezpečenstvu obzvlášť pred mládežou, čo veľmi hore nosom dierky nosila len preto, že sa okrem maďarčiny v školách nič nenaučila a vystrájala si posmech zo starších pánov, nevediacich sa v tejto reči tak hybko vysloviť ako ona. Adam cítil, že ho táto maličkosť môže o pár rôčkov pozbaviť celého vplyvu v stolici.“

Ján Kalinčiak: Reštavrácia¹

Tibor Pichler v štúdiu o politickej kultúre v Uhorsku 19. storočia hovorí o troch mocenských faktoroch ako aktéroch zmeny: o panovníkovi, šľachte a vzdelancoch – národovcoch. Upozorňuje však aj na to, že „z týchto troch aktérov boli v pravom zmysle slova aktérmi len dvaja, lebo tretí aktér – národne cítiaca inteligencia – bol v politickom, teda mocenskom zmysle slova

* Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644 *Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí*. Veľkú pomoc mi pri príprave štúdie poskytol György Németh (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Budapešť), ktorému aj touto cestou ďakujem.

1 KALINČIAK, Ján. Reštavrácia. Obrazy z nedávnych čias. In KALINČIAK, Ján. *Reštavrácia a iné*. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 205.

ešte len aspirantom, t. j. mocensky neetablovaným aktérom, t. j. v podstate len budúcim aktérom, alebo inak vyjadrené – takým aktérom, ktorý disponoval kapacitou ohrozovania, zatiaľ ešte len potenciálneho“² Do roku 1848 bol tento stav dôsledkom tradičného stavovského politického systému, mocenského dualizmu politiky snemu založeného na politickom monopole panovníka a stoličnej šľachty,³ v ktorom moderná národná reprezentácia jednoducho nemala adekvátne fórum. Výnimku tvorili národné hnutia Maďarov a Chorvátov, keďže tieto dva národy mali stoličnú šľachtickú bázu, ktorá bola predpokladom účasti na politike. Potvrzuje to aj slovenská prítomnosť na snemoch v reformnom období: viacerí slovenskí entuziasti (napríklad Vavrinc Čaplovič, Juraj Palkovič, Štefan Moyses či Ľudovít Štúr) sa celkovo šestnásťkrát zúčastnili zasadnutí jeho dolnej komory. Na sneme boli prítomní ako vyslanci konkrétneho mesta či kapituly, ale bez hlasovacieho práva, prípadne zastupovali neprítomných prelátov a magnátov. Snemovú politiku však dokázali reálne ovplyvniť iba vyslanci hornouhorských žúp, ktorí dokázali efektívne spomaliť proces presadzovania maďarčiny ako úradného jazyka (napríklad József Justh z Turca) alebo reprezentovali agendu Spolku miernosti (Pál Kubicza z Trenčína), ktorý inak založili práve slovenskí entuziasti.⁴

Po roku 1867 vypadol z Pichlerovho „vzorca“ aj druhý aktér: panovník už priamo nezasahoval do uhorskej politiky, uhorská politická elita však na rozdiel od hospodárskej modernizácie realizovala politickú modernizáciu len v deklaratívnej rovine a už nemala odvahu – ako píše Pichler – „testovať svoj teoretický koncept prijatím adekvátnych politík politickej participácie“⁵ Najmä z toho dôvodu sa slovenskí entuziasti naďalej nedokázali presadiť v inštitucionálnych rámcoch politiky, preto bolo poslancecké pôsobenie niekoľkých z nich, napríklad Viliama Paulinyho-Tótha či Milana Hodžu, skôr len výnimkou potvrdzujúcou pravidlo.

V stoličnom, resp. župnom politickom živote, teda o úroveň nižšie pod celoštátnou politikou, bolo prechodné obdobie (od apríla 1848 zhruba do polovice 80. rokov 19. storočia), v ktorom sa slovenskí entuziasti dokázali etablovať v rámci uhorských politických inštitúcií, vďaka čomu sa stali integrálnou súčasťou miestnych elít. V roku 1848 sa totiž za niekoľko dní zásadne zmenila stavovská politika a štátoprávne štruktúry. V tomto prechodnom chaotickom období časť slovenských entuziastov (najmä priami nasledovníci Ľudovíta Štúra) nepredstavovala v rámci stoličnej politiky len aspirujúcu elitu s „kapacitou ohroziť“, ale presadila sa ako súčasť reálnych mocenských štruktúr. Na inštitucionálnej úrovni boli organickou zložkou miestnej politickej elity.

Udalosti, ktoré budem v tejto štúdii analyzovať, sa odohrali v Turčianskej stolici. Ešte než sa pustím do analýzy, pozrime sa na zmeny, ktoré v roku 1848 priniesli do stoličnej politiky aprílové konštitučné zákony.

2 PICHLER, Tibor. Uhorská politická kultúra a slovenské národovecké myslenie. In IVANIČKOVÁ, Edita (ed.) *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011, s. 202.

3 O voľbe poslancov snemu (v súvislosti s korupciou) najnovšie publikoval rozsiahlu štúdiu ŠOLTÉS, Peter. Kortešačky: Voľby na uhorský spôsob. In ŠOLTÉS, Peter – VÖRÖS, László a kol. *Korupcia*. Bratislava : Historický ústav SAV; VEDA, 2015, s. 214-246.

4 DEMMEL, József. *Ľudovít Štúr. Zrod moderného slovenského národa v 19. storočí*. 2. vydanie. Bratislava : Kalligram/Absynt, 2017, s. 230-257.

5 PICHLER 2011, s. 211.

Municipálne dilemy

Presvedčenie politických elít reformného obdobia o veľkom význame šľachtických stolíc pramenilo z toho, že stolice ako správne jednotky vznikli a rozvíjali sa paralelne s uhorským štátnym rámcom. Neboli dodatočne ustanovené ako správne jednotky uhorským štátom, teda predstavovali konštitučnú súčasť uhorskej štátnosti.⁶ Na tomto princípe bola založená aj ich autonómia a výsady, ktoré sú v európskych dejinách práva zriedkavé: zákonodarná kompetencia (prevažnú väčšinu členov dolnej komory tvorili vyslanci stolíc), právo súdiť a trestať, respektíve široké práva týkajúce sa usporiadania vlastnej vnútornej verejnej správy. Okrem toho mali stolice aj dve kompetencie, vďaka ktorým mali – napriek zastaraným štruktúram – pre uhorské reformné hnutie veľkú hodnotu, a to bolo právo na odpor a korešpondenčné právo. Právo na odpor znamenalo, že stolice mali ústavné právo odmietnuť implementáciu zákonov a nariadení panovníka, ak boli podľa nich protiústavné, alebo boli na miestnej úrovni nerealizovateľné. Druhé právo zasa znamenalo, že mali právo svoje politické konanie koordinovať (hoc aj v súvislosti s právom na odpor) s ostatnými stolicami.⁷ Práve preto dobová uhorská/maďarská politická elita považovala stolice za bašty odporu proti panovníkovi a ochrankyne uhorskej samostatnosti a ústavnosti.⁸

Napriek tomu bolo už v 40. rokoch 19. storočia takmer každému jasné, že stolice sú vo svojej aktuálnej podobe zastaranými inštitúciami a vyžadujú si radikálnu reformu. Uhorská politická elita – s výnimkou úzkeho kruhu konzervatívov – bola rozhodnutá stolice transformovať, hoci jej teoretické východiská boli rôzne. V marci 1848 snem rozhodol o ustanovení uhorskej vlády zodpovedajúcej sa uhorskému snemu. Snem bol zároveň vyhlásený za zákonodarný orgán zastupujúci záujmy „ľudu“, následkom čoho bolo nutné riešiť aj otázku stavovských stolíc, ktoré boli dovtedy postavené na šľachtických privilégiách. Tieto museli byť nejakým spôsobom právne integrované do novo reorganizovanej štruktúry štátnych ústredných a správnych orgánov. Ako povedal Lajos Kossuth: „(Z)astúpenie ľudu v sneme a šľachta v stolicách sa navzájom vylučujú“.⁹

Na túto otázku napokon posledný stavovský snem nenašiel odpoveď, ktorá by bola prijateľná pre väčšinu, preto sa postavenie stoličnej verejnej správy vyriešilo len dočasne. Viacerí autori dokonca zdôrazňujú, že pre Kossutha, ktorý navrhol transformáciu stolíc, to bola v sneme najťažšia bitka.¹⁰ Na jednej strane sa časť vyslancov stoličnej šľachty nechcela dobrovoľne vzdať svojich „odvekých šľachtických práv“, na druhej strane mnohí prívrženci plnej štátnej

6 GERGELY, András. Területi autonómiák – lokális önkormányzatok a XIX. századi Magyarországon. In STRAUSZ, Péter – ZACHAR, Péter Krisztián (eds.) *Autonómiák Magyarországon 1848 – 1998*. Budapest : ELTE-BTK, 2004, s. 41.

7 STIPTA, István. *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*. Budapest : Osiris, 1995, s. 7-8.

8 MEZEY, Barna: Államosítás és autonómia. Centralizáció és önkormányzatiság a XIX. század második felében. In STRAUSZ, Péter – ZACHAR, Péter Krisztián (eds.) *Autonómiák Magyarországon 1848 – 1998*. Budapest : ELTE-BTK, 2004, s. 13-15.

9 STIPTA 1995, s. 16-28.

10 STIPTA 1995, s. 28-29.

centralizácie chceli stolice úplne „rozbiť“. Napríklad Dénes Pázmándy argumentoval, že rozšírenie stoličných kompetencií v spojení so systémom ľudového zastupiteľstva posilní separačné snahy nemadžarských etník. *„Ak nebude centralizácia, sme stratení,“* vyhlásil.¹¹

Nový zákon prenechal úlohu komplexne reformovať šľachtickú stolicu nasledujúcemu snemu (napokon sa túto otázku pre vojnu a nasledujúce obdobie absolutizmu podarilo vyriešiť až v roku 1870). Zákon nechal stolice nedotknuté do tej miery, že zakázal konanie volieb, čím vo svojich pozíciách potvrdil aktuálnych stoličných predstaviteľov. Zákonodarca však, pochopiteľne, považoval za dôležité zabezpečiť uvedenie novo prijímaných zákonov do života, preto mali všetky stolice čo najskôr zvoliť stoličné zhromaždenia, na ktorých sa po vyhlásení aprílových zákonov *„obvyklým spôsobom zvolí početnejší stály výbor bez ohľadu na pôvod“*, aby sa zabezpečilo fungovanie stoličnej verejnej správy a implementácia novej legislatívy. Na zhromaždení mali mať okrem šľachty v zmysle zákona hlasovacie právo *„tí, ktorých obyvatelia stolice za každú obec poveria svojím zastupovaním na tomto stoličnom zhromaždení“*. Podľa § 2, bodu e) zákonného článku 16/1848 môže byť *„rokovacím jazykom na zhromaždeniach a vo výboroch v Uhorsku len [jazyk] maďarský“*. Výbor doplnený o stoličných predstaviteľov mal potom pod vedením hlavného župana riadiť stolicu až do prijatia zamýšľaného zákona o stoličiach.¹²

Zákon teda v rámci stoličnej elity zásadne preskupil mocenské ťažiská, zároveň však nechal mnoho otázok otvorených a tým, že umožnil rôzne interpretácie, neraz viedol k chaotickým situáciám. Napríklad neurčil, koľko zástupcov môže vyslať jedna obec, ako majú byť zástupcovia obce zvolení (kto má hlasovacie právo), či sa pokyny pre delegátov týkajú len účasti na stoličnom zhromaždení, alebo sa majú chápať podobne ako záväzné pokyny pre vyslancov, ktorí v minulosti reprezentovali stolice na sneme.¹³ Zákonodarca dokonca neurčil ani počet členov výboru a spôsob ich voľby. Nevzal do úvahy ani to, že ponechaním doterajšieho úradníckeho zboru upevnil mocenské pozície ľudí, ktorí zrejme nie všade boli ochotní spolupracovať s prípadným radikálne zmeneným vedením stolice. Najväčším protirečením však – aspoň na nemadžarských územiach – bolo, že bod e) § 2 (zák. čl. 16/1848) určujúci maďarčinu ako jediný rokovací jazyk v orgánoch stolice bol v zásadnom rozpore s volebným zákonom (zák. čl. 5/1848), ktorý na jednej strane garantoval zachovanie politických práv tým, ktorí ich mali aj pred prijatím zákona, na druhej strane oprávnených voličov nijako nerozlišoval na základe ich materinského jazyka. Podľa volebného zákona bol voličom každý muž vo veku nad 21 rokov, ktorý spĺňal podmienky majetkového alebo vzdelanostného cenzu. Po dovŕšení 24 rokov mohol byť každý volič aj voliteľný. Z hľadiska volebného práva silnejší zákon teda prepísal ustanovenie o správe stolíc, čo viedlo k tomu, že určití členovia výboru, napríklad starší šľachtici so slovenským materinským jazykom, zástupcovia slovenských entuziastov

11 STIPTA 1995, s. 29.

12 PAJKOSSY, Gábor (ed.) *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény*. Budapest : Osiris, 2006, s. 243.

13 O pokynoch pre vyslancov viac SZIJÁRTÓ, M. István. *A Diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708 – 1792*. Keszthely : Balaton Akadémia Kiadó, 2010, s. 382-384. DEMMEL 2017, *Ludovít Štúr*, s. 241-243.

a zvolení obecní vyslanci, nemohli v praxi využiť svoje teoreticky zachované, respektíve čerstvo nadobudnuté politické práva.¹⁴

Pravda, dosah tohto protirečivého zákona – ktorý navyše ponechával široký priestor na interpretácie – na vnútorné pomery stoličných elít výrazne závisel od miestnych špecifik: mocenských vzťahov medzi miestnymi politickými zoskupeniami a od spoločenskej pozície, resp. politického potenciálu tých, ktorí čerstvo získali politické práva. Aby sme v plnej miere dokázali pochopiť význam zmien v roku 1848 v Turčianskej stolici, musíme sa pozrieť aj na mocenské pomery, ktoré v nej vládli v predrevolučnom období.

Turčianska stolica alebo o čom Kalinčiak nepíše v Reštavrácii

V Turčianskej stolici si konzervatívna strana, ktorá brojila proti reformným snahám liberálnej šľachtickej elity, vďaka početnej slovenskej nižšej šľachte, respektíve politickým praktikám na hrane zákona zachovala svoju moc od počiatku reformného obdobia až do jari 1848. V roku 1832 získal post prvého podžupana Imre Lehotzky a pomocou hlavných županov z rodiny Révayovcov si ho udržal až do roku 1848. V zmysle zákona sa síce mali každé tri roky konať voľby, no tie vedenie stolice od polovice tridsiatych rokov 19. storočia sabotovalo. Konzervatívci totiž mali – nie neoprávnené – obavy, že ich porazí stoličná liberálna strana vedená Józsefom Justhom a úplne ich vytlačí z pozícií. Totiž, mladší liberáli napriek tomu, že ich materinským jazykom bola slovenčina, už dobre ovládali aj maďarčinu.¹⁵

V roku 1842 sa síce voľby konali (obe strany zrejme uzavreli nejakú tajnú dohodu), Lehotzky naďalej zostal podžupanom, no druhým podžupanom sa stal už Justh a konzervatívci prepustili liberálom aj mnohé iné úradnícke pozície.¹⁶ Staršia nižšia šľachta, ktorá ovládala maďarčinu len slabo alebo rozumela len po slovensky a latinsky, sa v tom čase po prvý raz obrátila k slovenskému národnému hnutiu: György Kossuth, strýko Lajosa Kossutha, ktorý prišiel o svoje pozície v stoličnej správe, kontaktoval v čase konania volieb slovenských národovcov a ponúkol im svoju podporu, ako aj podporu turčianskeho zemanstva.¹⁷ Tým k tradičným líniam zlomu (politické, generačné a rodinné/rodové) vnútri turčianskej elity pribudol ešte etnický slovensko-maďarský rozmer, a to napriek tomu, že aj členovia „maďarskej strany“ mali slovenský materinský jazyk. Členovia „slovenskej strany“ však vyhľadávali kontakty so slovenskými entuziastami len dovtedy, kým mali pocit, že im pomôžu bojovať proti snahám maďarských liberálov,¹⁸ resp. presnejšie, pomôžu im zachrániť ich staré privilégia. Totiž, liberáli zamýšľa-

14 PAJKOSSY 2006, s. 230-232.

15 DEMMEL, Jozsef. *Panslávi v kaštieli. Životná dráha Jozefa Justha a neznámy príbeh slovenského národného hnutia*. 2. vydanie. Bratislava : Kalligram/Absynt, 2017, s. 44-56.

16 K štruktúre úradov uhorskej šľachtickej stolice a funkciám a právomociam jednotlivých úradníkov (hlavného župana, prvého podžupana, druhého podžupana, notárov, slúžnych atď.) pozri JANURA, Tomáš. *Úradníci zvolenskej stolice v rokoch 1790 – 1848*. In KOVÁČ, Dušan – KOWALSKÁ, Eva – ŠOLTÉS, Peter a kol. *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*. Bratislava : VEDA, 2015, s. 95-127 (obzvlášť s. 102-117).

17 VYVÍJALOVÁ, Mária: *Slovenskije národňje novini. Boje o ich povolenie. Štúdiá a dokumenty*. Martin : Osveta, 1972.

18 Slovenská národná knižnica-Literárny archív (SNK-LA), signatúra (sign.) M 104 B 5. Jonathan Čipkay Augustovi

ným zavedením daňovej povinnosti aj pre šľachtu siahali práve na tú najcennejšiu šľachtickú výsadu: oslobodenie od platenia daní. Za porušenie svojich „odvekých“ privilégií považovali aj povinnosť naučiť sa maďarský jazyk.¹⁹

Na jar roku 1848 bol teda v Turci stav nasledujúci: na čele stolice stál pod vedením prvého podžupana konzervatívny úradnícky zbor, ktorý bol desaťročia pri moci nezákonne a dlhodobo brojil proti reformám. Jeho pozície boli síce oslabené, no zákon stanovil, že do nasledujúceho snemu sa nemôžu konať voľby, vďaka čomu ostali aspoň čiastočne zachované. Minister vnútra Bertalan Szemere na čelo stolice, na fakticky vedúcu pozíciu vymenoval švagra Józsefa Justha a člena liberálnej strany Simona Révayho.²⁰ Justh bol predtým vymenovaný za splnomocnenca vlády pre dohľad nad slovenskými záležitosťami, potom za hlavného župana Tekovskej stolice, čo boli pozície, pre ktoré bol dlhší čas mimo Turca.²¹ Táto okolnosť stojí za zmienku len preto, že Justh bol nielen vodca liberálnej strany, ale aj jej najtalentovanejším politikom s vynikajúcim citom pre taktiku. Révay sa takto musel zaobísť bez jeho podpory. Nie je vylúčené, že aj táto skutočnosť sa podpísala pod dianie v nasledujúcich mesiacoch.

Turiec v roku 1848

József Záthureczky si v lete 1891, teda po vyše štyroch desaťročiach, takto spomínal na Révayovo uvedenie do úradu hlavného župana 4. mája 1848 a na vyhlásenie aprílových konštitučných zákonov: „[Révay] bol potom za prítomnosti obyvateľov celej Turčianskej stolice vo Svätom Martine pred stoličným domom pod holým nebom, za nekončiaceho prevolávania na slávu, na večnú pamiatku nehynúcich zásluh celej jeho rodiny; zapísaný do stoličnej zápisnice ako dedičný a skutočný hlavný župan. Následne s radostnými blahoprajnými prejavmi vystúpilo viacero maďarských rečníkov, v mene Slovákov predniesol veľký slovenský blahoprajný prejav pán József Lilge, ktorý ľudu vysvetlil získanú slobodu. Prejav pána Józsefa Lilgeho sa pánovi hlavnému županovi tak zapáčil, že veľkého slovenského rečníka vymenoval za čestného notára.“²²

Horislavovi Škultétymu, 28. februára 1845 v Mošovciach.

19 Ak čitateľ v tomto príbehu prípadne spozná Kalinčiakovu Reštavráciu, nepôjde o náhodu. Postavy a dej najvýznamnejšieho románu Jána Kalinčiaka, ktorý sa narodil v Turci a z matkinej strany patrilo do šľachtickej rodiny Ruttkayovcov, boli inšpirované skutočnými udalosťami. Jedným z hlavných hrdinov románu je prvý vicišpán Záhorskej stolice Matias Bešeňovský, ktorý akoby z oka vypadol Imremu Lehotzkemu. Vyzývateľom Bešeňovského vo voľbách je druhý vicišpán Ján Potocký, ktorý je zasa jednoznačne literárnym *alter egom* Józsefa Justha. Na to, že sa Kalinčiak pri písaní románu inšpiroval najmä Turčianskou stolicou, poukazujú aj ďalšie znaky. Pozri Slovenský národný archív (SNA), fond Juštovcov, kartón (kart.) 51, i. č. 339. Spisy o predvolebných kortešačkách Józsefa Justha, Ondrej Šoltýs: Verše o reštaurácii. Publikuje: ŠOLTÉS 2015, s. 210-213; tiež pozri DEMMEL 2017, *Panslávi*, s. 33-64.

20 K Révaymu pozri MRVA, Ivan. Šimon Révai. Uhorský patriotizmus, karierizmus a slovenské empatie. In KOVAČKA, Miloš – AUGUSTÍNOVÁ, Eva – MAČUHA, Maroš (eds.) *Rod Révai v slovenských dejinách. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie, ktorá sa konala 16.-17. septembra 2008 v Martine*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2010, s. 299-312; DEMMEL 2017, *Panslávi*, s. 48-112. O jeho vymenovaní: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL), H 9, 1. csomó (cs.), 117, Simon Révai Bertalanovi Szemeremu, 5. máj 1848.

21 RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848 – 49. Dejiny a dokumenty. I. Slovenská jar 1848. I/2*. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1937, s. 88, 342-344; PÁLMÁNY, Béla (ed.) *Az 1848 – 1849. évi első népképviselési országgyűlés történeti almanachja*. Budapest : Magyar Országgyűlés, 2002, s. 1077.

22 SNA, Archív dedičov Šimona Révaya st., kart. 64, Záthureczky József st.: *Emlékirat. Nagyméltóságú báró Révai Simon Úr, magyar királyi belső titkos tanácsos, az 1847/8ik évben Turóczi megye országgyűlési követe, valamint*

Samotný Révay však spomínané zhromaždenie vykresľoval ministromi vnútra ako menej konsenzuálnu záležitosť: „Okrem šľachty neprišli len pozvaní zástupcovia obcí, ale prakticky hromadne celé obce [...] veľká časť ľudu žiadala, aby zákony boli vyhlásené v slovenskom jazyku. [...] Nasledovala voľba výboru ako stoličného orgánu, ktorá už neprebehla v takom konsenze [...] ľudoví rečníci nesprávne pochopiac ustanovenia zákona, neberúc ohľad na kvalifikáciu, sa snažili presadiť vo voľbách ľud a taký pomer, aby po každom zvolenom šľachticovi boli najmenej dvaja zvolení z nešľachtickej vrstvy.“ Révay to síce odmietol, na základe vlastných slov však niekoľko zástupcov ľudu napokon s cieľom zmenšiť napätie do výboru pustil, no v tejto súvislosti poznamenal: „Niekoľkí členovia výboru zvolení za ľud nespĺňajú zákonnú podmienku, v zmysle ktorej sú na zasadnutiach výboru povinní rokovať len po maďarsky; verím však, že nebudú buriči, ak tam aj prídu, svojím neutrálnym správaním budú rešpektovať ustanovenie zákona.“²³

Révayho očakávania sa však nenaplnili, keďže konflikt, ktorý si všimol a informoval o ňom aj vládu, mal oveľa hlbšie korene, než tušil. Jedným z najdôležitejších dôvodov bolo zrejme práve to, že predchádzajúci úradnícky aparát zostal aj naďalej pri moci, teda stále pretrvával konflikt medzi turčianskymi mocenskými skupinami, ktorý sa zrodil v predchádzajúcich desaťročiach. Signalizuje to aj fakt, že prvý podžupan I. Lehotzky, ktorý podľa ustanovenia zákona povinne zotrval na svojom poste, sa už týždeň pred prvým zasadnutím výboru (pravdepodobne bez vedomia Révayho) obrátil priamo na ministra vnútra. Lehotzky v liste uviedol, že keď sa „ľud zo stolice“ dozvedel, že aj on sa môže zapojiť do verejného života, no musí vystúpiť po maďarsky, tak nielen ľud, ale aj početná drobná šľachta, ktorá neovládala maďarský jazyk mu „otvorene povedali, že sloboda, ktorú získal najväčší národ krajiny, je rovná, ak sa im neumožní sloboda prejavu vo vlastnej materinskej reči, keďže okrem nej iní neovládajú, tak aj oni budú mať maďarských rečníkov“. Lehotzky Szemereho žiadal, aby tí, čo nerozumejú po maďarsky, mohli používať slovenský jazyk (podľa Lehotzkeho do tejto kategórie patria nielen farári a starší šľachtici, ktorí sa v minulosti aktívne zúčastňovali šľachtických stoličných zhromaždení a „nepretržite sa zapájajú do stoličných rokovaní“, ale aj významná časť stoličných úradníkov).²⁴

Poznajúc Lehotzkeho taktické schopnosti a jeho dlhoročnú rutinu v riadení stoličnej politiky²⁵ nemožno považovať za náhodu, že s touto žiadosťou sa na vládu obrátil práve on, a to ešte pred vymenovaním hlavného župana a pred vytvorením stoličného výboru, ktorý nahradil ním vedenú šľachtickú kongregáciu. Problém, ktorý nastolil, bol skutočný a vážny, avšak fakt, že sa v pravý čas postavil na čelo tejto skupiny a reprezentoval jej úsilie smerom k vláde, môže poukazovať aj na to, že týmto krokom sa v novej situácii pokúsil zachrániť si vlastné, nielen úradnícke, ale aj konkrétne mocenské pozície. Tejto hypotéze neodporuje ani dianie v nasledujúcich týždňoch.

ez országgyűlés befejezte után Főherczeg István, Ország Nádora, mint a magyar királyi helytartó által kinevezett örökös és valóságos Főispán Úr hivataloskodásáról.

23 MNL OL, H 9, 1. cs., 117, Simon Révay Bertalanovi Szemeremu, 5. máj 1848.

24 1848 – 1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. Budapest : Magyar-Román; Magyar-Jugoszláv Társaság, [b. r.], s. 60. RAPANT 1937, s. 119-120.

25 DEMMEL 2017, *Panslávi*, s. 44-48.

Výbor bol zvolený 4. mája 1848 a jeho prvé zasadnutie sa uskutočnilo 8. mája. Révay o ňom ministrovi vnútra napísal, že na zasadnutí bolo „veľa agitátorov, ktorí síce po maďarsky vedia, no žiadali o možnosť vystúpiť v slovenčine, poburovali aj publikum, a potom, čo boli neúspešní, miestnosť opustili“. V tejto súvislosti žiadal od ministra vnútra pokyny, či môže člena výboru, ktorý nedodržia zákon, pozbaviť členstva?²⁶ Nevieme, akú odpoveď mu poslal B. Szemere, je však isté, že Révayho sebadôvera bola prehnaná a výrazne podcenil počet a silu „agitátorov“ zvolených pred štyrmi dňami. O necelé tri týždne totiž táto strana dosiahla, že stoličný výbor jednohlasne zopakoval Lehotzkeho žiadosť z 25. apríla, no adresoval ju už priamo ministerskému predsedovi Lajosovi Batthyányovi. V mene obyvateľov stolice žiadali, aby nasledujúci snem prijal zákon, ktorý popri maďarskom úradnom jazyku povolí osobám, ktoré nehovoria po maďarsky, používať aj slovenčinu. V žiadosti osobitne zdôraznili, že zák. čl. 16/1848 porušil ich zákonné politické, zastupiteľské práva.²⁷

Z tohto hľadiska sú dôležité aj udalosti neskorších mesiacov. Kňaz Andrej Hodža, brat Michala Miloslava Hodžu, kázal na službách Božích o zvrátenosti zákona, ktorý znemožňuje používanie slovenčiny, za čo ho stoličné úrady dali uväzniť. Napokon bol však po dvoch mesiacoch ešte pred ukončením vyšetrovania prepustený na základe žiadosti Hodžovho cirkevného zboru v Sučanoch, ktorej hlavný župan S. Révay vyhovel. Hodžovi neverejne vyjadril podporu aj I. Lehotzky. V súkromnom liste napísanom Hodžovi v latinčine sa Lehotzky vyjadril, že on osobne v predmetnej kázni nenašiel nič, voči čomu by mal výhrady.²⁸ V októbri 1848 sa v stolici navyše prevalilo aj jedno sprisahanie. Vládny komisár Alajos Beniczky zadržal list, v ktorom Eugen Sparnensis, kaplán A. Hodžu, písal o tom, že Jozef Miloslav Hurban sa so svojimi (povstaleckými) jednotkami práve chystá vstúpiť do Turca, kde sa spojí s tajne naverbovaným tisícčlenným turčianskym slovenským povstaleckým oddielom. Beniczky ihneď opustil banské mestá a pobral sa zadržať Sparnensisa. No ľudia okolo Lehotzkeho, ktorí o sprisahaní takisto vedeli, ho vôbec nepovažovali za nebezpečné,²⁹ dokonca keď sa 2. októbra na zasadnutí výboru hovorilo o tom, že v stolici sa niektorí jednotlivci chcú pripojiť k hurbanistom, dotyční zakričali, že o veci nič nevedia – a zasadnutie prešlo na ďalší bod programu.³⁰ Keď Beniczky dorazil do stolice, dal zadržať Sparnensisa a ďalších asi 40 osôb. Počas vyšetrovania sa zistilo, že tajná spoločnosť sa organizovala najmä v rámci miestnej národnej gardy, využila jej organizačné rámce (medzi najaktívnejšími organizátormi boli aj viacerí kapitáni národnej gardy) a jej cieľom bolo, aby slovenčina bola takým istým úradným jazykom ako maďarčina a aby sa aj na uhorskom sneme dalo vystúpiť po slovensky.³¹ Keď v januári 1849 Hurbanove jednotky napokon skutočne dorazili do Turca, boli prijaté

26 RAPANT 1937, s. 189.

27 RAPANT 1937, s. 278.

28 RAPANT 1937, s. 436.

29 RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848 – 49. Dejiny a dokumenty. Zimná výprava. II/3*. Martin : Matica slovenská, 1947, s. 168.

30 RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848 – 49. Dejiny a dokumenty. Zimná výprava. II/2*. Martin : Matica slovenská, 1948, s. 516.

31 RAPANT 1947, s. 207.

s nadšením, ktoré prevýšilo nadšenie obyvateľstva vo všetkých ostatných stolicach, ktorými slovenské oddiely prešli.³²

Tieto skutočnosti ohľadne situácie v stolici bolo potrebné uviesť, lebo ako uvidíme, členovia stoličného výboru zohrali veľkú úlohu pri rôznych slovenských aktivitách.

Stoličný výbor

S. Révay ako jeden z mála hornouhorských hlavných županov zaslal ministrovi B. Szemeremu zoznam všetkých členov výboru, vďaka čomu je možné utvoriť si detailný obraz o jeho zložení. Zo zoznamu 130 mien jasne vyplýva, že Révay dokázal pri voľbe šľachtických členov výboru presadiť svoju vôľu na úkor konzervatívneho tábora I. Lehotzkeho. Máme totiž k dispozícii aj zoznam účastníkov schôdze v Turčianskych Tepliciach v období kortešačiek v roku 1845. Ide o menoslov najdôležitejších a najangažovanejších liberálnych predstaviteľov stoličnej šľachty, ktorí podporovali J. Justha a jeho švagra S. Révayho.³³ Ak oba zoznamy porovnáme, zistíme, že veľká väčšina urodzených členov výboru zvoleného v roku 1848 patrila k liberálnej šľachte. V zozname z roku 1845 menovite figurovali 28 liberáli, no aj o ostatných členoch výboru z radov šľachty možno povedať, že pochádzali z rodín, ktoré v Turci podporovali najmä liberálnu, reformnú šľachtu. Treba však zdôrazniť aj to, že vo výbore bola šľachta skutočne v menšine. Hoci členovia výboru neboli zvolení v pomere jeden ku dvom (jeden šľachtic – dvaja nešľachtici), ako to bolo navrhnuté na zhromaždení, nobilita tvorila nanajvýš polovicu 130-členného zboru. Väčšina členov výboru síce bezpochyby patrila k najstabilnejším prívržencom nového hlavného župana, dostali sa doň aj zástupcovia pôvodnej konzervatívnej šľachtickej strany – napríklad predchádzajúci hlavný župan György Révay, ktorý od polovice 30. rokov nezákonne držal pri moci I. Lehotzkeho.³⁴

Ohľadne ostatných členov výboru možno skonštatovať, že podobne ako v iných regiónoch,³⁵ aj v Turci sa výraznejšie presadila dedinská inteligencia: vo voľbách získali dôveru okrem troch katolíckych a deviatich evanjelických kňazov aj šiesti evanjelickí učitelia a niekoľko notárov, advokátov, koncipientov a lekárnikov. Vo výbore však nebola početnejšie zastúpená meštianska vrstva (čo sa dá vysvetliť najmä nízkym stupňom urbanizácie v Turčianskej stolici), medzi jeho členmi bolo len niekoľko obchodníkov či remeselníkov.³⁶

Oplatí sa však ešte vrátiť k zástupcom inteligencie. Pri detailnejšom pohľade totiž zistíme, že sú medzi nimi výrazne zastúpení slovenskí entuziasti, najmä mladá slovenská inteligencia vo veku tesne pred tridsiatkou alebo krátko po nej. Mnohí boli priamo žiakmi Ľudovíta Štúra alebo sa zúčastnili akcií iniciovaných najmä Štúrom.³⁷ Napríklad notár Samuel Galanda študoval

32 DEMMEL 2017, *Panslávi*, s. 65-84.

33 SNA, fond Juštovcov, kart. 51, i. č. 339, Justh József választási korteskedéseire vonatkozó iratok, 1845. évi szeptember 21-kén Stubnyai fürdőben tartott tanácskozmányon jelenlévő tagok.

34 MNL OL H 9, 1. cs., 117, Simon Révay Bertalanovi Szemeremu, 5. máj 1848.

35 STIPTA 1995, s. 60

36 MNL OL H 9, 1. cs., 117, Simon Révay Bertalanovi Szemeremu, 5. máj 1848.

37 MNL OL H 9, 1. cs., 117, Simon Révay Bertalanovi Szemeremu, 5. máj 1848.

od roku 1839 v Levoči, bol členom Spoločnosti československej a prijal aj slovanské meno (Samarád).³⁸ Turčianskosvätomartinský evanjelický farár Jozef Horváth študoval v rokoch 1837 – 1842 v Prešporke a bol knihovníkom tamojšieho Ústavu reči a literatúry československej. Koncipient Ján Jesenský bol predsedom slovenskej študentskej spoločnosti na kežmarskom lýceu, dokonca bol prítomný aj pri zrode *Žiadostí slovenského národa* v Liptovskom Sv. Mikuláši. Podobne ako Samuel Kramár, ktorý bol Štúrovým žiakom v Prešporke a neskôr vstúpil aj do Tatrína. Aj jeho starší brat, turčianskosvätomartinský evanjelický kaplán Martin Kramár, patrilo do okruhu Štúrových nasledovníkov a v rokoch 1867 – 1875 bol riaditeľom slovenského evanjelického gymnázia v Turčianskom Sv. Martine. Jozef Lilge, ktorého Révay odmenil za oduševnený prejav a vyhlásenie aprílových zákonov v slovenskom jazyku, chodil do školy v Levoči, neskôr v Prešove, bol členom Jednoty mládeže slovenskej a zakrátko po zvolení za člena výboru sa stal spolu s J. Jesenským a J. Horváthom ústrednou postavou prípravy turčianskeho slovenského povstania. Michal Meličko bol v rokoch 1831 – 1875 učiteľom turčianskosvätomartinskej ľudovej školy, spolupracoval so Štúrom a Gašparom Fejérpatakym-Belopotockým a tradovalo sa o ňom, že vychoval mnoho žiakov, ktorí sa neskôr ako angažovaní slovenskí občania zasadili o to, aby sa Turčiansky Sv. Martin stal slovenským národným centrom. Do Štúrovho vnútorného okruhu patrili aj učители Samuel Milec z Nécpl a Juraj Šoltés z Blatnice. Takmer o každom z menovaných môžeme povedať aj to, že sa neskôr aktívne podieľali na príprave turčianskosvätomartinského memoranda z roku 1861 a na založení Matice slovenskej a slovenského evanjelického gymnázia v Turčianskom Sv. Martine. Ak k tomuto menoslovu pridáme aj tých, ktorí boli aktívni pri oslobodení E. Sparnensisa alebo boli členmi úradníckeho zboru, ktorý v januári 1849 po obsadení stolice ustanovili slovenské oddiely, zistíme, že do 130-členného turčianskeho výboru boli 4. mája 1848 zvolení najmenej 28 angažovaní slovenskí entuziasti. A to sme k nim ešte nezaráтали tých, u ktorých môžeme slovenskú angažovanosť predpokladať na základe príbuzenstva, keďže členom výboru sa stal aj Matej Kollár, starší brat Jána Kollára, či Ján Dérer, ktorého obaja synovia boli učiteľmi neskoršieho turčianskosvätomartinského slovenského gymnázia. Vo výbore bol aj Juraj Kuorka, ktorého syn bol korešpondentom *Slovenských národných novín*, ako aj Ján Langsfeld, jeho syn Juraj Langsfeld sa stal jedným zo známych martýrov slovenských dobrovoľníkov.³⁹

Stojí za zmienku, že keď koncom 60. rokov 19. storočia opäť ožíval uhorský politický život, v Turci došlo k zvláštnemu zvratu. Októbrový diplom totiž umožnil používať v úradnom styku okrem maďarčiny aj slovenčinu. Zmenená politická situácia v Turčianskej stolici spôsobila, že najzapálenejší prejav podporujúci konštitučné zákony z roku 1848 predniesol A. Hodža, ktorý v roku 1848 tieto zákony ešte napádal, a legitímnosť používania slovenského jazyka zasa najhorlivejšie hlásal samotný staronový hlavný župan S. Révay. Tieto skutočnosti (ako aj neskoršie udalosti okolo prijatia Memoranda slovenského národa, resp. dejiny Turčianskej stolice do roku 1875)⁴⁰ dobre ilustrujú, že turčiansky „slovensko-maďarský“ konflikt v roku 1848 bol v skutočnosti konštrukciou, ktorá vznikla pod tlakom vonkajších okolností.

38 ŠOLTÉS, Peter. Z Devína pred krstiteľnice. Národné mená v slovenskom národnom hnutí. In KOVÁČ, Dušan – KOWALSKÁ, Eva – ŠOLTÉS Peter a kol. *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV; VEDA, 2015, s. 238-262.

39 MAŤOVČÍK, Augustín – PARENÍČKA, Pavol – ĎURIŠKA, Zdenko. *Lexikón osobností mesta Martin*. Martin : Osveta, 2006; MAŤOVČÍK, Augustín (ed.) *Slovenský biografický slovník. I – VI*. Martin : Matica slovenská, 1989 – 1994.

40 DEMMEL 2017, *Panslávi*, s. 123-200.

Konklúzia

Zrušenie základných štruktúr stavovského štátu v apríli 1848 dôkladne zmenilo jednak skladbu regionálnych elít a jednak mocenské pomery v ich vnútri. Nejde len o to, že sa na miestnej úrovni otriasla samovláda šľachty – hoci vonkoncom nešlo o nepodstatný faktor –, ale aj o to, že polovičaté ustanovenia zákona sa nedotkli časti starých štruktúr, dokonca ich potvrdili v ich pozíciách, kým postavenie nových miestnych mocenských centier, ktoré mali reprezentovať zodpovednú vládu z apríla 1848, bolo mimoriadne vratké a malo len prechodný charakter. Nie všade však bola situácia taká problematická. Napríklad vo Zvolenskej stolici sa stal hlavným županom Antal Radvánszky, ktorý bol predtým od roku 1840 podžupanom, teda už dlhší čas mal rozhodujúci vplyv na úradnícky zbor, ktorý si v roku 1848 len upevnil svoje pozície.⁴¹ Jeho beztak mimoriadne silné mocenské postavenie v stolici sa po zmenách v roku 1848 nielenže neoslabilo, ale ešte viac posilnilo.⁴² Aj v Trenčianskej stolici na svojom mieste zostal inak konzervatívny hlavný župan Antal Marczibányi. Naopak, v Liptovskej stolici bola podobne ako v Turčianskej stolici otázka politického vedenia dlho nevyriešená.⁴³

Z praktického hľadiska totiž vôbec nebolo jedno, aká bola situácia jednotlivých stoličných elít po prijatí zákonov, ktoré menili vnútornú správu stolíc a ich politickú rolu. Hlavní župani zodpovední za implementáciu aprílových zákonov mali podľa nových ustanovení väčšiu politickú zodpovednosť (boli podriadení priamo ministromi vnútra, kým predtým sa zodpovedali panovníkovi a post zastávali až do konca svojho života), zároveň však boli odkázaní na dovtedajšie úradnícke zbory, ktoré im nie vždy boli lojálne. Tento faktor nemožno podceňovať, keďže zloženie ľudových zhromaždení, ktoré sa v každej stolici povinne konali začiatkom mája, dokázali veľmi efektívne ovplyvniť stoličný aparát.⁴⁴ Už len samotnú informáciu o zvolaní a presnom termíne ľudového zhromaždenia sprostredkoval obciam úradnícky zbor. Vieme, že v niektorých stoliciach podžupani vyslali slúžnych s konkrétnymi pokynmi, napríklad, aby na zhromaždenie prišlo čo najmenej zástupcov ľudu.⁴⁵ Ak vezmeme do úvahy, akú veľkú formálnu a neformálnu autoritu mali medzi ľuďmi slúžni,⁴⁶ tak je zrejmé, že podžupani mohli v prípade potreby poľahky ovplyvniť zloženie ľudových zhromaždení. Pravda, predovšetkým od nových hlavných županov záviselo, kto sa z prítomných na ľudovom zhromaždení stal členom stoličného výboru, hoci nemožno podceňovať ani zloženie ľudových zhromaždení (ktoré legitimizovali voľbu výborov) ako určujúci faktor.

41 Pozri JANURA 2015, s.118-121; JURKOVICH, Emil. *Besztercebánya az 1848-49. évi szabadságharc idején*. Besztercebánya : Hungária, 1898, s. 11-12. Országos Széchényi Könyvtár, Kisnyomtatványtár, 1848. 4/28. Üdvözlő beszéd mellyel méltóságos Radvánszky Antal urat zólyom megye újonnan kinevezett főispánját 1848-ik évi május hó 4-én mint beiktatása napján: szabad királyi Besztercebánya városa összes népessége jelenlétében és nevében üdvözlé Kamaszy Mátyás tanár. Besztercebányán, Besztercebánya városa közönsége, 1848.

42 Niet divu, že Radvánszky vďaka stoličnému aparátu poľahky dosiahol nielen to, že žiadosť Jána Čipkayho z Brezna či Jozefa Kmeťa z Ľubietovej, ktorí podobne ako I. Lehotzky požadovali povolenie používať slovenčinu, nieže na stoličnom zhromaždení nikto neprezentoval, ale na ňom „nezaznelo ani jedno slovenské slovo“. RAPANT 1937, s. 59-61, 163-165; MNL OL H 14, 1. kútfő, 1. cs., 38, Zhromaždenie a voľby v Ľubietovej.

43 STIPTA 1995, s. 50.

44 STIPTA 1995, s. 59-61.

45 STIPTA 1995, s. 59.

46 Plastický a detailný opis pozri HAAN, Lajos. „Aki tót pap létére is magyar író“. Haan Lajos emlékiratai és levelezése. Red. Csaba Katona a József Demmel. Békéscsaba : Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete; Budapest : Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történeti Intézet, 2017, s. 30.

S. Révay bol v tomto ohľade vydaný napospas I. Lehotzkemu a ním riadenému stoličnému aparátu, keďže sa v tomto období musel zaobísť bez svojho švagra J. Justha, ktorý mal oveľa väčší cit pre taktiku, no bol viazaný povinnosťami v iných stolicích. Lehotzky túto situáciu využil v záujme zachovania vlastných mocenských pozícií. Lehotzky si zrejme uvedomoval, že konzervatívna nižšia šľachta staršej generácie, ktorá ho desaťročia podporovala a preferovala najmä používanie slovenčiny a latinčiny, definitívne stratila svoj politický význam. V tejto situácii sa mu ako prirodzený spojenec mohla javiť vidiecka slovenská inteligencia. Tá sa práve stala súčasťou politickej elity a hneď sa v nej stala vážnym faktorom – v Turci (podobne ako vo Zvolene či Liptove) ju tvorili mladí slovenskí entuziasti vo veku 25 až 35 rokov. Tieto dve skupiny, ktoré si v štyridsiatych rokoch nevelmi rozumeli,⁴⁷ našli za niekoľko dní vďaka 2. paragrafu zák. čl. 16 aprílových konštitučných zákonov spoločného menovateľa.

Nový zákon totiž nezobral do úvahy, že hoci bola do roku 1848 úradným jazykom každej stolice maďarčina, v stolicích s čisto slovenským obyvateľstvom (a šľachtou) to bol len vonkajší náter a často sa po maďarsky písali len zápisnice, ale rokovacím jazykom úradníckej elity bola latinčina a zemianstvo na kongregáciách hovorilo poväčšine po slovensky.⁴⁸ Spomínaný zákon teda staršej nižšej šľachte, ktorú reprezentoval Lehotzky, bránil reálne uplatniť svoje politické práva z dôvodu nedostatočnej znalosti maďarčiny,⁴⁹ kým mladým slovenským entuziastom pre idey koreniace v ich najhlbšom presvedčení o práve slovenského národa používať svoj jazyk. Viedlo to k tomu, že turčianski prívrženci Štúra v súvislosti so zák. čl. 16/1848 zdôrazňovali rovnaké princípy ako osoby združené okolo I. Lehotzkeho,⁵⁰ ako aj k tomu, že turčianski aktivisti, ktorí sa chceli pripojiť k Hurbanovi, sa obhájovali tým, že proti tomuto zákonu budú bojovať v duchu starého stoličného práva *vis inertiae*, teda ústavným odporom proti nariadeniam, ktoré sú na danom mieste nerealizovateľné.⁵¹

47 V roku 1845, keď Štúr konečne mohol začať vydávať *Slovenské národné noviny*, sa viacerí slovenskí entuziasti sťažovali, že turčianska šľachta sa so štúrovcami zblížila len pre svoj odpor voči uhorskému liberalizmu a s myšlienkou slovenského národa nemá nič spoločné. Pozri napr. SNK-LA, sign.: M 104 B 5, Jonathan Čipkay Augustovi Horislavovi Škultétymu, 28. februára 1845 v Mošovciach; tiež pozri list Ľudovíta Štúra Samovi Bohdanovi Hroboňovi, september 1845. In *Listy Ľudovíta Štúra 2. 1844 – 1855*. Pre tlač pripravil a poznámky napísal dr. Jozef Ambruš. Bratislava : SAV, 1956, s. 88.

48 DEMMEL 2017, *Panslávi*, s. 48-54.

49 Hlavný župan S. Révay tvrdil, že členovia výboru žiadajúci používanie slovenčiny v skutočnosti vedia po maďarsky. Je však potrebné brať do úvahy, že politický prejav si vyžaduje najvyššiu úroveň znalosti jazyka. Mnohí z tých, ktorí do istej miery vedeli po maďarsky, mohli mať právom obavy z toho, že pre ich lámanú maďarčinu ich nebudú brať vážne a stanú sa objektom výsmechu. Obraz o dobových pomeroch v tomto smere si možno vytvoriť aj na základe diel krásnej literatúry zo sledovaného obdobia: v dielach Móra Jókaiho či Kálmána Mikszátha je postava slovenského šľachtica, ktorý hovorí po maďarsky s chybami, neustálym zdrojom humorných situácií; tiež pozri *motto* citované v úvode tejto štúdie.

50 V tejto súvislosti sa oplatí citovať z memoárov Jozefa Horvátha: „Roku tohoto hneď ako zaznelo to heslo: Sloboda, rovnosť, bratstvo, sriadené boly stoličné výbory, do ktorých prirodzene i z obecného ľudu a síce väčšia čiastka vyvolená bola ale čo? Vyniesli ten špatný, nezmyselný zákon, že rokovacia reč vo výboroch tých je jedine maďarská. Takýmto spôsobom začali tú slobodu uvádzať do života. Videli sme hneď, kam tá sloboda smeruje!“ SNK-LA, sign. M 36 B 3, Memoáre Jozefa Horvátha. Horváthova rétorika je síce silnejšia, vyhranenejšia než boli formulácie v Lehotzkeho liste (už aj pre rozdielnosť oboch prameňov, prvý je spätý pohľad na minulosť a druhý zasa list adresovaný ministrovi vnútra), no je zrejme, že argumentácia slovenského entuziastu sa prakticky zhoduje s argumentmi podžupana.

51 DEMMEL 2017, *Panslávi*, s. 71-77.

Zákon, ktorý narušil mocenskú štruktúru stoličných elít a severne od slovensko-maďarskej jazykovej hranice vyvolal aj silnú národnostnú dynamiku, mal z dlhodobého hľadiska dvojaký účinok. V Turci (ale aj inde, napríklad v Liptovskej stolici) spojil predstaviteľov predošlých slovenských šľachtických zoskupení a slovenských entuziastov, ktorí tak aj v nasledujúcich desaťročiach tvorili najdôležitejšiu opozíciu miestnych liberálov. Vývoj v týchto mesiacoch prispel aj k tomu, že liberálne skupiny celé desaťročia považovali tento kruh (teda miestnych slovenských entuziastov) za skutočné mocenské centrum, za seriózneho protivníka, ktorého treba brať vážne, a snažili sa ich udržať na uzde komplikovaným systémom otvorených útokov a tajných zákulisných dohôd.⁵²

Druhý účinok však už nebol len regionálny, ale mal celoštátny význam. Slovenskí entuziasti totiž po prvýkrát vstúpili na politickú scénu, čo u uhorskej politickej elity očividne vyvolalo šok. Po tlačových sporoch a polemikách na školských a cirkevných fórach evanjelickej cirkvi v 40. rokoch 19. storočia išlo z jej pohľadu o skutočný bod zlomu: slovenská národná myšlienka sa totiž po prvý raz objavila v uhorskom politickom inštitucionálnom systéme. Azda najlepšie to potvrdzuje fakt, že Béla Grünwald sa vo svojich dielach útočiacich na politické snaženia slovenských entuziastov vyslovene pozitívne vyjadroval o slovenskom hnutí v štyridsiatych rokoch, ako aj o Štúrovi a jeho nasledovníkoch. No v súvislosti s tým, že sa slovenskí entuziasti dostali do municipálnych výborov alebo nižších úradných (napr. poštmajster) funkcií, predošiel víziu zániku uhorského štátu.⁵³

52 DEMMEL 2017, *Panslávi*, s. 169-200; DEMMEL József: „Nem alispán, hanem barát“. A szlovák anyanyelvű magyar nemesség és a szlovák nemzet politikai reprezentációjának lehetőségé. In BERTÉNYI, Iván ifj. – GÉRA, Eleonóra – MÉSZÁROS, Andor (eds.) *Varietas Europica Centralis. Tanulmányok a 70 éves Kiss Gy. Csaba tiszteletére*. Budapest : ELTE; Eötvös Kiadó, 2015, s. 115-126.

53 GRÜNWARD, Béla. *Horný vidiek. Politická štúdia*. Bratislava : Kalligram, 2014, s. 93-101, 341-354.

Cituj:

DEMMEL, József: Utváranie miestnych mocenských centier a slovensko-maďarské vzťahy v roku 1848. Prípád Turčianskej stolice. In *Forum Historiae*, 2018, r. 12, č. 1, s. 31-43. ISSN 1337-6861.

...

József Demmel, PhD.

Oddelenie dejín 19. storočia
Historický ústav SAV,
P. O. Box 198,
Klemensova 19,
814 99 Bratislava
jozsef.demmel@savba.sk

Stratégia vytvárania národoveckých elít v najznámejšom slovenskom spolku*

Rastislav Molda

Abstract

MOLDA, Rastislav: The Strategy of Forming a Nationalist Elite in the Best-Known Slovak Association.

The study, *The Strategy of Forming a Nationalist Elite in the Best-Known Slovak Association*, discusses the issue of establishing a new Slovak nationalist elite in the so called “matica” years. In the first chapter, a theoretical background is provided which seeks to define the term “elite” for the needs of this study on the basis of contemporary literature and especially sociology. The second part is analytical and can be divided into two subparts.

In the first, members of the association and its management are identified, including who was responsible for the decision to grant scholarships. The article focuses on whether the nationalists associated in Matica considered themselves to be the elite of Slovak society.

A more thorough identification of the social and professional background of the committee members is the basis of the second subpart. Here, a detailed analysis of the strategies used by the association’s management to create new generations of nationalist elites is provided. This primarily concerns the process of granting scholarships to students, specifically law students. They could receive financial support if certain criteria were met, or due to references from older, established nationalists. This offered the possibility to complete their studies, thus providing job opportunities, the beginning of a career and subsequent entry into the elite of the civil society that was being formed.

The study also discusses if graduates entered the nationalist elite, how successful they were and whether they managed to establish themselves within society. The question of how beneficial the investment in them was shall be answered from the perspective of the national movement development.

Keywords: elites, national movement, Matica slovenská, associations, scholarship

Druhá polovica „dlhého“ 19. storočia je obdobím, keď habsburská monarchia a súčasne aj Uhorsko zaznamenali značný civilizačný pokrok. Bolo to obdobie pomerne zásadných zmien spojených s modernizáciou. Tie sa uskutočnili v spoločensko-politickej oblasti (dochádzalo k postupnej premene uhorskej stavovskej spoločnosti na občiansku) a v ekonomickej oblasti (naštartovala sa premena feudalizmu na trhové hospodárstvo). Dôsledkom týchto zmien bol aj vznik nových spoločenských vrstiev, zamestnaneckých štruktúr a elít spoločnosti. Ak chceme bližšie spoznať túto problematiku, musíme rozumieť dobovému kontextu v jeho najkomplikovanejších sociálnych a politických aspektoch.¹ V tomto období dochádzalo aj k zmene životného štýlu jednotlivých vrstiev spoločnosti, ktoré sa aktívne zúčastňovali na verejnom i spolkovom živote.² V druhej polovici 19. storočia bol o spolky eminentný záujem a tie dokázali ovplyvniť viaceré sféry ľudského života.³ Dopyt po spolkovom živote odzrkadľuje

* Túto prácu podporila Agentúra na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644 *Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí*.

1 Podrobnejšie o týchto zmenách napr.: HOLEC, Roman. *Osobnosť a región (metodologické úvahy)*. In PEKÁR, Martin – DERFIŇÁK, Patrik (eds.). *Regionálne dejiny a dejiny regiónov*. Prešov : Univerzum, 2004, s. 39.

2 DZURIKANINOVÁ, Nikoleta. *Stanovy ako prameň k činnosti spolkov v období dualizmu (príklad mesta Košice)*. In *Kultúrne dejiny*, 2015, roč. 6, č. 1, s. 65-86.

3 MANNOVÁ, Elena. *Ideové smery, kultúrny a spoločenský život*. In KOVÁČ, Dušan a kol. *Slovenskom v 20. storočí. I. Na začiatku storočia 1901 – 1914*. Bratislava : Veda, 2004, s. 249 a n.

aj nárast počtu spolkov, v roku 1862 ich bolo v Uhorsku evidovaných 579 a v roku 1878 už 3 995.⁴ Z celej plejády spolkov má ten, ktorý vznikol v roku 1863 a nazvaný bol „*Slovenská Matica*“, v slovenskom národnom príbehu výnimočné postavenie. Do tradície vošiel ako spolok národného i konfesijného zjednotenia Slovákov. Má miesto vo všetkých učebniciach dejepisu slovenskej proveniencie (v tých, ktoré približujú toto obdobie), čím sa výrazne zapísal do historickej pamäti. Aj napriek tomu, že jeho dejiny už vyšli vo viacerých knižných spracovaniach,⁵ súčasná historiografia presnejšie nepozná jeho sociálnu a konfesijnú štruktúru, regionálne rozloženie a ani osobnosti, ktoré sa aktívne i pasívne podieľali na jeho rozvoji a činnosti.

Cieľom štúdie je pokúsiť sa, na základe priblíženia sociálneho zloženia spolku, odpovedať na nasledujúce otázky: Dokázali sa v jeho vedení etablovať elitné vrstvy slovenskej, národne uvedomelej a angažujúcej sa spoločnosti, v tomto prípade národovecké elity? Aké stratégie sa využívali v spolku na vytváranie nových generácií národoveckých elít? V prvej časti sa snažím o bližšie spoznanie sociálneho a regionálneho zloženia členov spolku a jeho vedenia. Súčasne je možné preskúmať platnosť niektorých dlhodobo akceptovaných a tradovaných téz o dejinách spolku, ktorý sa označuje adjektívom „národný“. Podľa dodnes slovenskou historiografiou zachovaného hodnotenia išlo o: „*najstaršiu vedeckú a kultúrnu ustanovizeň na Slovensku. [...] Matica ako prvá národná ustanovizeň [...]*“⁶ Inú klasifikáciu v slovenskom vedeckom prostredí nájdeme iba zriedka. Preto priblíženie regionálnej a sociálnej skladby „*Slovenskej Matice*“ môže tieto závery doplniť a ponúknuť širší pohľad na dejiny spolku. Objasnenie sociálnej štruktúry členov spolku zároveň poodhalí aj sociálnu skladbu národne uvedomelej a angažujúcej sa slovenskej spoločnosti.

V druhej časti štúdie sa snažím bližšie spoznať stratégie osôb vo vedení spolku pri vytváraní vlastných a lojálnych národoveckých elít. Skúmam, aké mechanizmy výberu, dopĺňovania a reprodukovania elít spomedzi spoločensky nižšie postaveného obyvateľstva sa v samotnom spolku uplatňovali. Išlo predovšetkým o proces rozdeľovania štipendií, ktoré mali novej generácii zaistiť prístup ku vzdelaniu. To bolo v modernej dobe jedným z prostriedkov vzostupu a cirkulácie elít.⁷ Skúmam, ktorí študenti boli podporení, ako prebiehal proces výberu a sledujem, či a ako sa neskôr dokázali etablovať v komunite národovcov. Zaujímam ma, koľkí zo študentov, ktorí získali štipendium, boli aktívni aj v samotnom spolku. Všímam si ich

4 MANNOVÁ, Elena. Prehľad vývoja spolkového hnutia na Slovensku z aspektu formovania občianskej spoločnosti. In STENA, Ján (ed.). *Občianska spoločnosť. Problémy a perspektívy v ČSFR*. Bratislava : Sociologický ústav SAV, 1991, s. 73.

5 BOTTO, Július. *Dejiny Matice slovenskej 1863 – 1875*. Martin : Matica slovenská, 1923, 237 s.; MRÁZ, Andrej. *Matica slovenská v rokoch 1863 – 1875*. Martin : Matica slovenská, 1935, 115 s.; HOLOTÍK Ľudovít (ed.). *Matica slovenská v našich dejinách*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1963, 431 s.; ELIÁŠ, Michal – WINKLER, Tomáš. *Matica slovenská. Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003, 496 s.; SEDLÁK, Imrich (ed.). *Matica slovenská v národných dejinách*. Martin: Matica slovenská, 2013, 496 s.;

6 ELIÁŠ – WINKLER 2003, s. 9.

7 Pozri viac: SVÁTEK, František. Politické elity v historiografii a politológii: náčrt problematiky a ideologie – slova – pojmu *elity*. In KOUTSKÁ, Ivana – SVÁTEK, František (eds.). *Politické elity v Československu 1918 – 1948*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, s. 47.

sociálny pôvod i to, či sa dokázali etablovať v iných/nových sociálnych vrstvách. Podporení študenti mali vytvoriť ďalšie generácie národoveckých elít, a preto v práci sledujem, nakoľko sa tento proces uskutočnil v prospech slovenského nacionalizmu.

Problematika teoretického vymedzenia a definície pojmu elita. Elity v druhej polovici 19. storočia

Výskumu elít spoločnosti sa už dlhobojšie venuje okrem sociológie a politológie aj historiografia. Existuje tak nielen v anglosaskom prostredí, v západnej Európe, ale aj v okolitých krajinách viaceru, pre slovenských bádateľov zaujímavých a podnetných kníh i štúdií. Inšpiratívne sú z metodologického i analytického hľadiska.⁸ Avšak absentuje všeobecne platná definícia elít, čo sa zreteľne prenáša do slovenského kontextu.⁹ Vymedzenie elít spoločnosti možno pokladať za jeden zo základných problémov tejto témy. Ani v súčasnej odbornej, predovšetkým sociologickej literatúre nepanuje jednoznačný konsenzus, pretože nie je možné definovať konkrétne vlastnosti, znaky, atribúty a kvality, ktorými sa elity vyznačujú v rozdielnych spoločenských a politických podmienkach sveta.¹⁰ Avšak podľa historika Františka Svátka k užitočnosti pojmu elít v historiografii je možné konštatovať, že presah tohto pojmu/konceptu zo sociológie a politológie do historiografie sa už v niektorých krajinách osvedčil. Podľa Svátka je tiež dôležité, ako budeme pojem elity chápať a ako ho budeme v historickom výklade používať.¹¹

Elity v tejto štúdií chápeme v zmysle sociologického definovania¹² ako ľudí s určitým – vyšším stupňom vzdelania, ktoré ich predurčuje na výkon určitej funkcie, na základe ktorej sú v istých súvislostiach držiteľmi moci a dokážu ovplyvňovať ostatných. Na základe svojej funkcie získali sociálny a finančný kapitál, ktorý posilnil ich spoločenské postavenie. Elity chápeme ako ľudí, ktorí sú schopní sami vykonávať závažné rozhodnutia dotýkajúce sa samotného charakteru spoločnosti.¹³ Súčasne sa od zvyšku spoločnosti čiastočne izolujú, pretože majú rozdielny spôsob života.¹⁴ Blížšie poznanie elít, predovšetkým toho, akým spôsobom utvárajú, udržiavajú, prípadne obnovujú svoje mocenské postavenie, je dôležité aj na spoznanie spoločenských zmien. V tejto súvislosti je tiež zaujímavé zistiť, aké podmienky mala konkrétna spoločnosť

8 Z viacerých monografií a štúdií vyberáme nasledovné: RISHEL, Joseph. *Founding Families of Pittsburgh. The Evolution of a regional elite 1760 – 1910*. Pittsburgh : University of Pittsburgh, 1900; BEST, Heinrich – GEBAUER Roland – SALHEISER Alex (eds). *Elites and Social Change*. Hamburg : Krämer, 2009; KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří (eds.). *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*. Praha : Dokořán, 2008; KOUTSKÁ, Ivana – SVÁTEK, František (eds.). *Politické elity v Československu 1918 – 1948*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994.

9 Zo slovenskej historiografie možno spomenúť nasledujúcu monografiu analyzujúcu genealogické vzťahy mestskej elity v Trenčíne v 17. storočí : BRINDZA, Peter. *Trenčianska mestská elita a jej genealogické väzby v storočí stavovských povstaní*. Stropkov; Trenčín Lysá pod Makytou : Slovenská spoločnosť : Peter Brindza, 2015.

10 KELLER, Jan. *Tři sociální světy*. Praha: Slon – Sociologické nakladatelství, 2012, s. 64-69.

11 SVÁTEK, František. Elity v Československu 1918 – 1948? In KOUTSKÁ, Ivana – SVÁTEK, František (eds.). *Politické elity v Československu 1918 – 1948*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, s. 8.

12 Pozri viac: PECKA, Emanuel. Sociologické teórie elity. In KOUTSKÁ, Ivana – SVÁTEK, František (eds.). *Politické elity v Československu 1918 – 1948*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, s. 13.

13 PECKA 1994, s. 13.

14 KELLER 2012, s. 62.

pre rozvoj talentovaných ľudí, ľudí s mimoriadnymi schopnosťami, ďalej aké v nej boli predpoklady na ich uplatnenie.¹⁵

„Dlhé“ 19. storočie je pre výskum elít zaujímavým obdobím. V tomto storočí sa postupne rozpadalo relatívne neprerušované postavenie starej šľachtickej elity, tej ktorá bola v určitých sférach držiteľkou moci, autority, vplyvu a financií a ktorá mala toto postavenie po dlhé generácie. Svoj status opierala o rozsiahle majetky a monopolné privilégium v zastávaní vysokých štátnych, stoličných a cirkevných úradov. Proces modernizácie a centralizácie symbolizovaný panovníkom Jozefom II. mal za následok novú stratifikáciu spoločnosti a kreovanie nových funkčných elít – honorácie. Formujúce sa národné hnutia priniesli so svojimi členmi ďalších ašpirantov na status elity so snahou získať politický vplyv. Po revolučných udalostiach nastala v týchto oblastiach pomerne zásadná zmena, ktorá bola dôsledkom hľadania lojálnych ľudí voči panovníckemu dvoru, a tak sa napríklad k vyšším župným i cirkevným úradom na určitý čas dostávali ľudia, ktorí nemali šľachtický pôvod. V slovenskej spoločnosti je učebnicovo známy príklad Štefana Moyzesa a Jána Francisciho, ktorí ako nešľachtici zastávali vysoký cirkevný a župný úrad.

Predstavitelia slovenského národného hnutia združení v spolku „*Slovenská Matica*“ boli podporovaní (aktívne i pasívne) národne angažovaným slovenským obyvateľstvom, ktorým boli vnímaní ako isté elitné kruhy, a taktiež ašpirovali na moc aj v rámci mocenskej štruktúry Uhorska. Zameriam sa na spoznanie stratégií slovenského národného hnutia pri podpore ďalších národovcov – na utváranie nových národných elít. Keďže v Uhorsku bola sociálna mobilita smerom nahor, predovšetkým v snahe zastávať štátne úrady, častokrát spojená s asimiláciou s maďarským jazykovým a kultúrnym prostredím, zaujímam sa o to, do akej miery sa podporení jednotlivci stotožnili s ideami slovenského nacionalizmu a nakoľko podľahli dominantnému a v mnohých prípadoch aj prítlačivejšiemu maďarsko-uhorskému nacionalizmu.

Dôležité je vedieť, či sa samotní predstavitelia slovenského národného hnutia v 60. rokoch 19. storočia pokladali za elitné vrstvy slovenskej, národne uvedomelej a angažujúcej sa spoločnosti. O tom, že tomu tak bolo, svedčí tablo vybraných predstaviteľov národného hnutia nazvané „*Slovenskí výtečníci*“. Tablo predstavovalo dôležitú pomôcku na vytvorenie bližšieho vzťahu, možno povedať až osobného puta medzi národovcom a „národom“.¹⁶ Podľa dobového významu bol *výtečník* výraz pre vynikajúceho a znamenitého človeka – tablo vybraných predstaviteľov národného hnutia teda predstavovalo výkvet z národovcov. Etymológia slova *výtečník*, vychádzajúc zo Svátka, je nasledujúca: ide pravdepodobne o originálny český výtvor, ktorý sa objavil v českej tlači¹⁷ už v polovici 40. rokov 19. storočia a neskôr sa s ním stretávame aj v korešpondencii Františka Ladislava Riegera i v náučnom slovníku, ktorého vydanie Rieger podporoval. *Výtečník* je zrejme prekladom či prevodom slova *élite* do češtiny.¹⁸ Odtiaľ sa termín rozšíril aj do slovenského prostredia.

15 PECKA 1994, s. 13.

16 KODAJOVÁ, Daniela. Národné oslavy a slávnosti ako prezentácia nacionalizmu. Úvod. In KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid a kol. „*Vyjďeme v noci vo fakľovom sprievode a rozsvietime svet*“. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 70.

17 RIEGER, František Ladislav. Pohřeb Jana Pernera. In *Květy*, 1845, roč. 12, č. 111, s. 442-443.

18 SVÁTEK 1994, Politické elity v historiografii a politologii, s. 59.

Sociálne a regionálne zloženie Matice a jej vedenia

Druhá polovica 19. storočia postavila slovenský nacionalizmus pred nové výzvy, akou bola agitácia a následné zapojenie čo najširších spoločenských vrstiev do činnosti národného hnutia, ktoré by sa inak zmenilo na neefektívny diskusný klub úzkej vrstvy inteligencie. Na spolkovej platforme Matice sa čiastočne zjednotilo úsilie memorandistov a Novej školy slovenskej aj napriek tomu, že sa v principiálnom nazeraní na koncepciu slovenskej politiky ich pohľady zásadne líšili.¹⁹

Povolenie činnosti spolku sprevádzalo všeobecné nadšenie. Elán v slovenskom národnom hnutí podnecoval aj mediálny diskurz. Viaceré periodiká slovenskej proveniencie podrobne informovali o vznikajúcom spolku a vyzývali národovcov, aby doň vstúpili. Najväčšiu pozornosť formujúci sa spolok dostal v *Pešťbudínskych vedomostiach*. Na prvom valnom zhromaždení bolo podľa zápisnice prítomných 541 účastníkov. Podľa oficiálnych spolkových zápisníc z piatich rokov, z ktorých sú údaje k dispozícii, to bol najvyšší počet. V roku 1865 bolo prítomných 396 ľudí, v nasledujúcom roku ich bolo 165, v roku 1867 sa v Turčianskom Sv. Martine do prezenčnej listiny zapísalo 206 osôb a v roku 1868 bolo na zhromaždení prítomných 258 členov.²⁰ Z ďalších rokov už údaje absentujú. Ustanovujúce zhromaždenie spolku vyvolalo záujem, ktorý postupne klesal a počet účastníkov sa ustálil na úrovni približne 2/5 prvého zhromaždenia.

Počet členov sa podľa dostupných údajov zásadne nemenil. Do ustanovujúceho zhromaždenia sa do spolku prihlásilo 984 členov, ako o tom informoval predseda dočasného výboru Ján Francisci.²¹ Približne o jeden a pol roka neskôr bol v *Letopise Matice slovenskej* (ďalej len v *Letopise*) publikovaný prvý zoznam členov, podľa ktorého doň vstúpilo 1 110 ľudí.²² Viliam Pauliny-Tóth po nástupe do funkcie podpredsedu, teda približne po štyroch rokoch existencie spolku, rozvinul aktivity, ktorých cieľom mala byť presnejšia evidencia členov. Výsledkom je ich súpis publikovaný tiež v *Letopise*. V porovnaní s predchádzajúcim výkazom stúpol počet o dvoch členov na 1 112.²³ Potenciál možných príslušníkov a podporovateľov sa vyčerpал už samotným vznikom spolku a keď chcelo jeho vedenie priberať ďalších, muselo podniknúť kroky, ktorými by podnietilo stotožnenie sa jednotlivcov s ideami národného hnutia.²⁴ Zjednodušene možno povedať, že sa im to nepodarilo, pretože podľa poslednej evidencie členov, publikovanej tak tiež v *Letopise*, v druhom čísle z roku 1874 (rok pred zakázaním a rozpustením spolku), klesol počet jeho členov na 1 076.²⁵

19 KOVÁČ, Dušan. Slovenská politika v období provizória a prípravy rakúsko-uhorského vyrovnania (1859 – 1867). In KOVÁČ, Dušan – KOWALSKÁ, Eva – ŠOLTĚS, Peter (eds.). *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Veda, 2015, s. 392.

20 Spracované podľa zápisníc valných zhromaždení uverejnených v *Letopise Matice slovenskej*.

21 *Letopis Matice slovenskej*, 1864, roč. 1, č. 1, s. 11.

22 *Letopis Matice slovenskej*, 1864, roč. 1, č. 1, s. 32-34; s. 60-86.

23 *Letopis Matice slovenskej*, 1867, roč. 3-4, č. 1, s. 135-159.

24 Nakoľko bol počet členov spolku ovplyvnený aj aktivitami vládnych kruhov a župných štruktúr proti vstupovaniu do „panslavistických“ spolkov, je nateraz nezodpovedanou otázkou, ktorá si vyžaduje ďalší výskum.

25 *Letopis Matice slovenskej*, 1874, roč. 11, č. 2, s. 127-135.

Členstvo v „*Slovenskej Matici*“ presne definovali stanovy. Podľa nich sa inštitúcia skladala zo štyroch skupín členov. Prvou boli „*zakladatelia*“, nasledovali „*riadni členovia*“, „*roční členovia*“ a poslednú skupinu tvorili „*čestní členovia*“. Z toho, pre ktorú kategóriu (z prvých troch) sa eventuálny člen rozhodol, vyplývali aj jeho povinnosti a práva. Zakladatelia a riadni členovia sa po zaplatení poplatku mohli vo voľbách uchádzať o zvolenie do riadiaceho orgánu spolku, ktorým bol výbor, a tak sa mohli na smerovaní a činnosti Matice aktívne podieľať. Podmienkou vstupu do spolku bolo zaplatenie členského poplatku, ktorý závisel od toho, ktorú kategóriu členstva si jednotlivec vybral. Ak chcel byť „*zakladateľom*“, musel zaplatiť 100 zlatých. „*Riadny člen*“ musel uhradiť poplatok vo výške 50 zlatých a tí, ktorí zaplatili ročne tri zlaté, patrili do kategórie „*riadnych ročných členov*“.²⁶ V prípade zakladateľov a riadnych členov išlo o pomerne značnú sumu peňazí, ktorú musel jednotlivec v prospech spolku obetovať. Nie každý si mohol dovoliť jednorazovo zaplatiť členský poplatok, preto ho uhrádzal aj v splátkach. To, že išlo o vysokú sumu peňazí, potvrdzuje porovnanie s ročnými platmi, napríklad: okresný pomocný úradník v rakúskych krajinách zarábala ročne približne 700 až 800 zlatých²⁷ a prvému podpredsedovi Viliamovi Pauliny-Tóthovi bol v roku 1866 prisúdený podobný ročný zárobok vo výške 600 zlatých.²⁸ V porovnaní s ním boli na tom horšie dedinskí farári (aj tí lepšie situovaní nemali viac ako 500 zlatých ročne) a učitelia (ich plat sa pohyboval od 200 do 300 zlatých ročne). Ak sa chcel stať dedinský farár zakladajúcim členom spolku, musel sa vzdať viac ako dvoch mesačných plátov.

Spomínané zoznamy členov nám umožňujú bližšie spoznať sociálne a regionálne zloženie spolku a čiastočne aj jeho konfesijnú skladbu. Hlbšia analýza členskej základne a zloženia výboru²⁹ nám umožní lepšie interpretácie pre druhú časť štúdie. Jednotlivé zoznamy obsahujú informácie o členovi spolku, jeho aktuálnu regionálnu (župnú) príslušnosť, sociálny ekonomický status i status člena spolku. V niektorých prípadoch je možné definovať aj jeho konfesijnú identitu. Prvý zoznam (z roku 1864) je chronologický, jednotlivci boli zapísaní postupne, tak ako sa prihlasovali za členov. Druhý zoznam (z roku 1867) je zostavený inak, členovia boli uvedení podľa svojej regionálnej/župnej príslušnosti. Tretí zoznam (z roku 1874) je podobný s druhým súpisom členov.

Ako môžeme vidieť v tabuľke č. 1, z Uhorska bolo viac ako 95 % všetkých členov spolku, z iných krajín habsburskej monarchie (44 členov) a z Ruska (dvaja členovia) ich bolo čosi viac ako 4 %.³⁰ V prvom súpise členov sa nám nepodarilo regionálne identifikovať deväť členov,

26 Fungovanie spolku definovali jeho stanovy: Pozri viac: *Letopis Matice slovenskej*, 1864, roč. 1, č. 1, s. 6-9.

27 HEINDL, Waltraud. *Josephinische Mandarine. Bürokratie und Beamte in Österreich. Band 2: 1848 – 1914*. Wien : Böhlau Verlag, 2013, s. 69-71.

28 *Letopis Matice slovenskej*, 1877, roč. 3-4, č. 1, s. 112.

29 Inšpiráciou nám bola štúdie: HROCH, Miroslav – VEVERKA, Alois. K otázke sociálnej skladby české obrozenecké spoločnosti. (Rozbor spoločenského zloženia vlastníkov kolek Českého muzea a Matice české v l. 1827 až 1848.) In *Dějepis ve škole*, 1957, roč. 4, č. 4, s. 153-159 a HUČKO, Ján. *Sociálne zloženie a pôvod slovenskej obrodeneckej inteligencie*. Bratislava : VEDA, 1974. Ako to už vyplýva z názvov oboch diel, autori analyzovali sociálnu skladbu určitej časti spoločnosti.

30 V rokoch 1864 a 1867 pripadlo na Prahu a české krajiny 19 členov, na Viedeň a rakúske krajiny zase 24 príslušníkov spolku. V roku 1874 sa situácia vymenila, z českých krajín mal spolok 27 členov a z rakúskych krajín

čo predstavuje necelé percento. Podobné výsledky vyšli aj z analýzy údajov z roku 1867. Nezmenil sa počet členov spolku z iných krajín habsburskej monarchie a ani z Ruska. Deväť osôb, ktoré sa z prvého súpisu nedali regionálne identifikovať, pripadlo na Uhorsko. V roku 1874 sa počet členov spolku znížil o 36, išlo predovšetkým o tých, ktorí umreli. Stúpol však počet členov z Ruska na sedem, išlo o nových členov, ale aj o slovenských národovcov, ktorí tam odišli za prácou.

Tab. 1 Regionálne členenie príslušníkov spolku³¹

Regionálne členenie príslušníkov spolku						
	Údaje z roku 1864		Údaje z roku 1867		Údaje z roku 1874	
Uhorsko	1 055	95,05 %	1 066	95,86 %	1 026	95,35 %
Ostatné krajiny habsburskej monarchie	44	3,96 %	44	3,96 %	43	3,99 %
Iné (Rusko)	2	0,18 %	2	0,18 %	7	0,65 %
Neidentifikovaní	9	0,81 %	0	0,00 %	0	0,00 %
Celkovo	1 110	100,00 %	1 112	100,00 %	1 076	100,00 %

Pohľad na údaje o počte členov v jednotlivých župách môže ukázať, ako bol slovenský nacionalizmus zastúpený v jednotlivých regiónoch. Ako sa dalo očakávať, dominovali tie župy, ktoré boli z etnického hľadiska prevažne slovenské. Najvyššie počty boli v Turčianskej (189/203³²), Zvolenskej (182/198), Nitrianskej (156/139) a Trenčianskej župe (111/97). Pomerne vysoké počty boli ešte v Liptovskej (91/98) a Gemersko-malohontskej (78/79), Oravskej (46/46) Tekovskej (42/37) a Prešporskej župe (41/52). V piatich župách (v Hontianskej, Peštianskej, Novohradskej, Báčsko-bodrodskej a Spišskej župe) bolo viac ako 14 a menej ako 22 členov, čo predstavuje od jedného do troch percent z celkového počtu členov. V ďalších pätnástich župách mal spolok od jedného do siedmich svojich členov. Do činnosti spolku sa zapájali aj Slováci žijúci na Dolnej zemi, no ako vidieť, „*Slovenská Matica*“ mala nízku podporu na dnešnom východnom Slovensku, v Šarišskej, Abovsko-turnianskej a Zemplínskej župe, kde bolo od jedného po päť členov.

Zaujímavo vyznieva aj prepočet členov spolku na počet obyvateľov župy. V Turčianskej župe, ktorá patrila rozlohou aj počtom obyvateľov k tým menším, bolo v roku 1867 evidovaných najviac členov 205. V tomto období v nej žilo približne 45 000 obyvateľov.³³ Spomínaných 205

16 členov. V rokoch 1864 a 1867 boli z Ruska dvaja členovia, čo predstavuje 0,18 % a v roku 1874 ich bolo sedem, čo bol nárast na hodnotu 0,65 %.

31 Vypracované podľa zoznamov členov „*Slovenskej Matice*“ uverejnených v *Letopisoch* z rokov 1864, 1867 a 1874.

32 Prvé číslo je počet členov spolku zo súpisu z roku 1864, druhé číslo je údaj zo súpisu z roku 1867.

33 SEBŐK László (ed.). *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. Budapest : TLA Teleki László Intézet, KSH Népszámlálás, KSH Levéltár, 2005, s. 226.

viac ako 7 %. Išlo o členov, ktorí tvorili iné spolky či mestá a obce. Príslušníci slobodných povolání (lekári, právnici, spisovatelia či vydavatelia) predstavovali viac ako 6 % všetkých členov. Remeselníkov bolo celkovo 44, čo predstavuje takmer 4 %. Žien bolo v spolku celkovo 25 (2,25 %). Išlo predovšetkým o manželky národovcov, iba zriedka vystupovala žena ako členka spolku bez svojho manžela. Bohatí statkári, chudobní študenti, roľníci, vojaci a šľachtici tvorili spolu necelé dve percentá všetkých členov. Nepodarilo sa nám identifikovať 12 členov spolku, čo predstavuje približne jedno percento.

Tab. č. 2 Sociálne zloženie spolku v roku 1867³⁶

Sociálne zloženie spolku		
Duchovenstvo	345	31,03 %
Obchodníci a mešťania	278	25,00 %
Učítelia	124	11,15 %
Úradníci	117	10,52 %
Kolektívni členovia (mravné osoby)	78	7,01 %
Slobodné povolania (advokát, lekár, spisovateľ, vydavateľ...)	68	6,12 %
Remeselníci	44	3,96 %
Ženy	25	2,25 %
Statkári	8	0,72 %
Študenti	6	0,54 %
Roľníci	2	0,18 %
Šľachta	2	0,18 %
Vojaci	3	0,27 %
Nezistení	12	1,08 %
Celkovo	1 112	100,00 %

Pre skúmanú tému je dôležité poznať sociálnu štruktúru riadiacich zložiek spolku, ktorú tvorili: výbor, vedenie a funkcionári. Výbor bol riadiacim orgánom, ktorý v rámci svojich kompetencií rozhodoval o určitých záležitostiach, akými boli napríklad vydavateľský plán, rozdeľovanie štipendií i rôznych finančných podpôr, či o vyslaní spolkových zástupcov na rozličné politické a spoločenské akcie v rozmanitých kútoch habsburskej monarchie. V tejto súvislosti je dôležité zistiť, či sa v ňom etablovali národovecké elity. Výbor pozostával z 30 členov, polovica bola zvolená zo zakladajúcich členov, druhá volená polovica pozostávala z riadnych členov. Podľa stanov sa tretina výboru obmieňala každý rok, a to formou voľby,³⁷ ktorú vykonalo valné zhromaždenie.³⁸ Počas dvanástich rokov existencie spolku sa v tomto orgáne vystriedalo 80 osobností.³⁹

36 Vypracované podľa zoznamov členov uverejnených v *Letopisoch* z roku 1867.

37 Každý rok sa volila tretina členov výboru. V prvých dvoch rokoch existencie spolku sa členovia, ktorí mali vystúpiť z výboru, určili žrebom.

38 Nakoľko možno tento systém výberu označiť za prejav demokratickej voľby a nakoľko valné zhromaždenie volilo vopred vybraných uchádzačov, nie je možné jednoznačne povedať.

39 Ide o týchto jednotlivcov: Michal Miloslav Hodža, Adolf Ivanovič Dobriansky, Štefan Marko Daxner, Franc

Keďže išlo o členov, ktorí boli volení, je možné predpokladať, že voliči vyberali spomedzi seba tých, ktorých pokladali za najlepších. Vzniklo zaujímavé spojenie rôznych národovcov vo vede-
ní spolku. Niektorí patria aj v dnešnej slovenskej spoločnosti k všeobecne známym osobnos-
tiam, iní sú takmer úplne nepoznaní. Priemerný vek člena zvoleného do výboru bol približne
42 rokov,⁴⁰ išlo teda o zreľých mužov, ktorí sa už v profesionálnom živote dokázali presadiť
a mali určité spoločenské postavenie.

V prípade sociálnej identifikácie členov výboru narážame na problém správneho zaradenia,
keďže niektorí členovia súčasne zastávali viaceré sociálnoekonomické pozície (mali primárne
a sekundárne zamestnanie) a nie vždy sa zhodovali s ich vzdelaním.⁴¹ Súčasne sa mohli tieto
pozície časom zmeniť. Pri analýze som teda vychádzal z toho pracovného zaradenia, ktoré si
sami nechali zapísať pri vstupe do výboru. Z rozboru vyplýva, že dominantnou kategóriou boli
kňazi, ktorí tvorili 41,25 %, išlo o 33 jednotlivcov. Z nich bolo 20 rímskokatolíckych kňazov,
evanjelických a. v. bolo 13. Za nimi nasledovali úradníci, ktorých počet dosiahol 14. Išlo o úrad-
níkov, ktorí v čase zvolenia do výboru zastávali posty ako mestský a župný notár, richtár, sudca,
župní úradníci (hlavný slúžny, podžupan, dvorný radca pri uhorskej kráľovskej rade, dvorný
radca pri najvyššom súde vo Viedni, stoličný komisár, ale aj stoličný zememerač). Ďalšou kate-
góriou boli príslušníci slobodných povolání, tu dominovali právnici, ktorých bolo osem, ďalej
to boli štyria redaktori novín a jeden lekár. Medzi členmi výboru bolo jedenásť učiteľov, sedem
mešťanov, jeden remeselník a jeden príslušník šľachtického stavu – barón. Tým bol Gregor
Friesenhof, ktorého ale Viliam Pauliny-Tóth pri evidencii matičných členov zaradil medzi stat-
károv.⁴² V prípade zvolenia Gregora Friesenhofa do výboru zohral úlohu, okrem podpory slo-
venského nacionalizmu predovšetkým, jeho barónsky titul, ktorý mal zvýšiť autoritu samot-
ného výboru i spolku. Súčasne znižoval podozrenia voči spolku v očiach uhorských politických
predstaviteľov, župnej samosprávy i úradnej moci.⁴³

Hánrich, Ján Gotčár, Jozef Miloslav Hurban, Martin Čulen, Ján Čipkay, Andrej Radlinský, Ján Seberiny, Jozef Karol
Viktorin, Viliam Pauliny-Tóth, Gustáv Zechenter, Ľudovít Thurzo Nosický, Alexander Androvič, Štefan Hýroš, Pavol
Mudroň, Samuel Chalúпка, Ján Jesenský, Alexander Pongrácz, Samuel Novák, Ján Országh, Juraj Slotka, Ján Kohút,
Ján Gerometta, Ján Palárik, Daniel Lichard, Michal Chrástek, Jozef Škultéty, Matej Slabey, Ctiboch Zoch, Michal
Algover, Franc Blaha, Jozef Bielek, Bedřich Baltík, Daniel Bôrik, Jozef Bella, Emil Černý, Pavol Dobšinský, Gregor
Friesenhof, Ján Kadavý, Andrej Murčíč, Ján Ondrisik, Andrej Švehla, Matej Benko, Andrej Brózik, Ľudovít Hroboň,
August Horislav Škultéty, Ladislav Lukáč, Ľudovít Grossmann, Ján Šimko, Juraj Šoltés, Ľudovít Sartoris, Maximilián
Hudec, Samuel Ormis, Martin Kramár, Pavol Mác, Jozef Nedobrný, Ján Kalinčiak, Daniel Bachát, Ján Mallý, Mikuláš
Ferienčík, Andrej Lemeš, Jozef Kohuth, Samuel Lányi, Ján Capko, Franko Hreusík, Jozef Kohút, Žigmund Melfelber,
Franko Taganyi, Jozef Horváth, Ján Belička, Ján Drahotín Makovický, Ján Reháč, Jozef Kajuch, Pavol Tergina, Anton
Nádašy, Ambro Pietor, Jozef Samuely, Jozef Országh.

40 V šiestich prípadoch sa nám nepodarilo identifikovať vek výborníkov, v akom boli zvolení do funkcie.

41 Napríklad Ján Gotčár bol predstaveným kláštora a súčasne aj školským radcom, teda prelína sa úradnícka
kategória s kňazskou, v prípade Viliama Paulinyho-Tótha sa prepleťá funkcia redaktora novín, teda status
slobodného povolania s kategóriou úradníka, v prípade Augusta Horislava Škultétyho sa zase prelína
socioekonomická pozícia farára s funkciou riaditeľa revúckeho gymnázia.

42 Viac pozri: *Letopis Matice slovenskej*, 1867, roč. 3-4, č. 1, s. 135-159.

43 HOLEC. Roman. Barón v službách roľníka (Gregor Friesenhof). In HOLEC, Roman. *Zabudnuté osudy*. Martin :
Matica slovenská, 2001, s. 74. O vzťahu Gregora Friesenhofa k slovenskému národnému hnutiu pozri viac: HOLEC,
Roman. Barón Friesenhof v kontexte veľkej doby a malých dejín. In ĎURIŠKA, Zdenko (ed.). *Biografické štúdie 38*,
Martin : Slovenská národná knižnica, s. 46-48.

Celkovo zloženie výboru vyzerá v prospech kňazov. Pri porovnaní prvého (v roku 1863) a posledného (v roku 1874) spolkového výboru uvidíme značný posun v jeho sociálnej a zamestnaneckej skladbe. V roku 1863 boli vo výbore deväť duchovní a jeden právnik, v roku 1874 sa situácia zmenila. Počet právnikov sa zvýšil na deväť a začínali dominovať, keďže počet kňazov⁴⁴ klesol na sedem. Ako vidieť, v národnom hnutí začali popri kňazoch aktívne vystupovať najmä osoby s právnickým vzdelaním, čo je, ako si ukážeme nižšie, aj dôsledok spolkovej stratégie pri výchove nových generácií národných elít.

Tab. 3 Sociálne zloženie členov výboru spolku v rokoch 1863 – 1875⁴⁵

Sociálne zloženie výboru spolku		
Duchovenstvo	33	41,25 %
Úradníci	14	17,50 %
Slobodné povolania (advokát, lekár, spisovateľ, vydavateľ...)	13	16,25 %
Učitelia	11	13,75 %
Obchodníci a meštania	7	8,75 %
Remeselníci	1	1,25 %
Šľachtici	1	1,25 %
Celkovo	80	100 %

V prípade kňazov v spolkovom výbore ide o mix nižšieho a čiastočne aj vyššieho duchovenstva. Členmi boli v prípade katolíckej konfesie na jednej strane bežní dedinskí farári, na strane druhej dekáni, arcidiaconi a opáti. V prípade evanjelickej konfesie ide o podobné spojenie dedinských farárov so seniormi evanjelickej cirkvi. Obdobne pestrú skladbu nájdeme aj v prípade úradníckych profesií. Členmi výboru boli vyššie postavení úradníci (cisársko-kráľovský dvorný radca, podžupan) i zástupcovia nižších úradníckych postov (mestský notár). V prípade učiteľov išlo prevažne (deväť z jedenástich) o pedagógov pôsobiacich na vyšších typoch škôl, predovšetkým na gymnáziách, no nie o dedinských učiteľov. Nezriedka išlo o samotných riaditeľov týchto gymnázií. Obchodníci, remeselníci a meštania tvorili desať percent z celkového počtu výborníkov. V tomto prípade išlo o finančne zabezpečených príslušníkov spoločnosti (napr. Ján Čipkay dlhodobo finančne podporoval národné hnutie⁴⁶) alebo o tých, ktorí sa dokázali presadiť v mestskej správe (Andrej Švehla, ktorý bol richtárom Turčianskeho Sv. Martina viac ako štvrtstoročie).

Do spolkového výboru boli zvolení predovšetkým ľudia s vyšším vzdelaním. Išlo prevažne o tých, ktorí absolvovali stredný a vyšší stupeň škôl. Len protagonisti s vyšším vzdelaním sa podľa Miroslava Hrocha dokázali aktívne podieľať na politických a sociálnych činnostiach

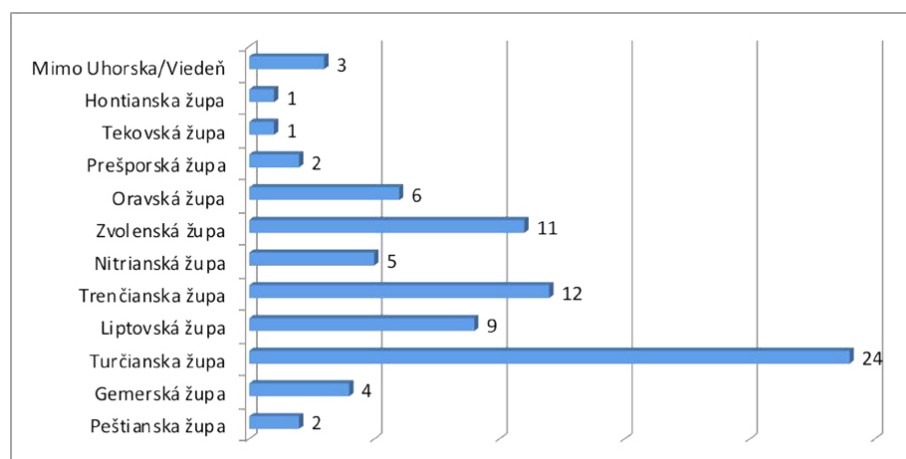
44 Medzi kňazov počítame aj Martina Čulena, ktorý bol v súpise vedený ako riaditeľ gymnázia, nie ako klerik, čo bol z hľadiska národného hnutia dôležitejší status.

45 Vypracované podľa zápisníc výborových zasadnutí v rokoch 1863 – 1875 uverejnených v *Letopisoch Matice slovenskej* v spomenutých rokoch. Ide o súčet všetkých členov počas celého obdobia.

46 BOTTO, *Dejiny Matice slovenskej 1863 – 1875*, citované z: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/902/Botto_Dejiny-Matice-Slovenskej-1863-1875/1

v záujme vyššej, teda národnej pospolitosti.⁴⁷ Keďže dokázali zaplatiť celú výšku členského poplatku,⁴⁸ možno konštatovať, že aj z finančného hľadiska išlo o pomerne dobre zabezpečených jednotlivcov.

Dôležité je ale odpovedať na otázku, nakoľko sa jednotliví výborníci aktívne podieľali na vedení spolku a mali ambíciu podieľať sa na rozhodovaní. Výbor sa schádzal približne štyrikrát v priebehu kalendárneho roka. V januári, v máji (výnimočne v júni) a dvakrát v auguste, deň pred valným zhromaždením a po valnom zhromaždení. Výnimkou boli tri jesenné zasadnutia: dvakrát v októbri a raz v septembri. Celkovo sa uskutočnilo 48 zasadnutí, z toho dve boli mimoriadne. V priemere bola na zasadnutiach výboru 34,48 % účasť. Tá je pravdepodobne dôsledkom viacerých faktorov, akými boli: nerozvinutá dopravná infraštruktúra v Uhorsku a s tým spojené komplikované cestovanie (železničná trať, ktorá napojila sídlo Turčianskej župy na uhorskú sieť železníc sa dobudovala v roku 1872), ďalším zdôvodnením mohlo byť aj to, že každý výborník musel sám znášať finančné výdavky spojené s cestovaním a účasť nebola honorovaná, išlo o dobrovoľnú aktivitu. V neposlednom rade výborníci mali vlastné pracovné povinnosti.

Graf č. 1 Regionálne zastúpenie členov výboru podľa žúp v rokoch 1863 – 1875.⁴⁹

Keď porovnáme členov prvého a posledného matičného výboru, zistíme, že v roku 1863 boli z Turčianskej župy vo výbore len dvaja národovci, v roku 1874 až osemnásť. Aj napriek personálnej centralizácii vedenia spolku do Turca sa účasť na zasadnutí výboru markantne nezvýšila. Z celkového počtu 80 výborníkov sa 17 ani raz nezúčastnilo zasadnutia, pričom 48 z nich malo menej ako štvrtinovú účasť. Viac ako 50 % zasadnutí výboru sa zúčastnilo 20 členov, z nich ôsmi boli prítomní na troch štvrtinách možných zasadnutí. Tieto čísla však môžu vytvárať skresľujúci obraz, pretože z 80 výborníkov boli 16 členmi výboru iba jeden rok a z nich ôsmi mali možnosť navštíviť iba dve zasadnutia (na jednej strane sa napr. ružomerský evanjelický farár Ján Drahotín Makovický nezúčastnil ani jedného z dvoch možných, na druhej strane sa mladý právnik Ambro Pietor, bývajúcí v sídle spolku, zúčastnil oboch možných zasadnutí). Ak odrátame tých, ktorí boli členmi iba jeden rok, stále zostáva dvanásť výborníkov, ktorí sa ani raz nezúčastnili zasadnutia. Z nich najnižšiu účasť mal Adolf Ivanovič Dobriansky, ktorý mal možnosť zúčastniť

ci vedenia spolku do Turca sa účasť na zasadnutí výboru markantne nezvýšila. Z celkového počtu 80 výborníkov sa 17 ani raz nezúčastnilo zasadnutia, pričom 48 z nich malo menej ako štvrtinovú účasť. Viac ako 50 % zasadnutí výboru sa zúčastnilo 20 členov, z nich ôsmi boli prítomní na troch štvrtinách možných zasadnutí. Tieto čísla však môžu vytvárať skresľujúci obraz, pretože z 80 výborníkov boli 16 členmi výboru iba jeden rok a z nich ôsmi mali možnosť navštíviť iba dve zasadnutia (na jednej strane sa napr. ružomerský evanjelický farár Ján Drahotín Makovický nezúčastnil ani jedného z dvoch možných, na druhej strane sa mladý právnik Ambro Pietor, bývajúcí v sídle spolku, zúčastnil oboch možných zasadnutí). Ak odrátame tých, ktorí boli členmi iba jeden rok, stále zostáva dvanásť výborníkov, ktorí sa ani raz nezúčastnili zasadnutia. Z nich najnižšiu účasť mal Adolf Ivanovič Dobriansky, ktorý mal možnosť zúčastniť

47 HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody*. Praha : Slon, 2009, s. 121-122.

48 Uhradit' celú sumu 100, resp. 50 zlatých sa nepodarilo všetkým jednotlivcom, ktorí sa prihlásili za členov.

49 Vypracované podľa zápisníc výborových zasadnutí v rokoch 1863 – 1875 uverejnených v *Letopisoch Matice slovenskej* v spomenutých rokoch. Ide o súčet všetkých členov počas celého obdobia.

sa tridsiatich troch zasadnutí, no nebol ani na jednom. Dobrianskeho členstvo v spolku a vo výbore teda možno považovať za skôr formálne, ale pre samotný spolok to bola prestíž, keďže išlo aktívneho politika s vplyvnými kontaktmi na viedenské a uhorské vládne kruhy. Keď som spomenul najväčších absentérov, spomeniem aj najpocitivejších účastníkov. Najaktívnejšiu účasť na zasadnutiach výboru mali Mikuláš Ferienčík, Jozef Horváth a Martin Čulen. Prví dvaja pôsobili priamo v Turčianskom Sv. Martine, Ferienčík ako redaktor novín a Horváth ako miestny evanjelický farár. Tretí, Martin Čulen, bol v čase existencie spolku profesorom na gymnáziu v Banskej Bystrici, neskôr riaditeľom gymnázia v Kláštore pod Znievom a ako celibátник bez rodiny mal viac času na spolkové záležitosti. Vyššie uvedené čísla nemožno preceňovať, predpokladám, že účasť na výborových zasadnutiach i samotné zloženie výboru by boli iné, ak by bolo sídlom spolku iné mesto.⁵⁰

Spolkové štipendium ako stratégia vytvárania nových a lojálnych národoveckých elít

Spolok z členských príspevkov, ako aj z rôznych darov disponoval finančným kapitálom, ktorý využíval rozlične. Už na prvom valnom zhromaždení predseda prípravného výboru Ján Francisci verejne konštatoval, že v prospech spolku bol finančný kapitál vo forme úpisu vo výške 83 901 zlatých a 95 grajciarov. Táto suma ešte celá nebola odovzdaná účtovníkom, tí disponovali s financiami vo výške 29 862 zlatých a 19 grajciarov.⁵¹ Aj v prípade disponibilnej sumy išlo o pomerne hodnotný obnos financií. Tie sa podarilo vyzbierať aj vďaka eufórii, ktorá v národoveckých kruhoch zavládla po verejnom oznámení úradného potvrdenia stanov. O došlých finančných daroch a členských poplatkoch podrobne informovali *Pešťbudínske vedomosti*. Tým, že sa v novinách uverejňovali tieto informácie, predišlo sa prípadným obvineniam zo sprenevery financií, no súčasne to zrejme bol aj dobrý marketingový ťah, ktorý motivoval aj iných, aby sa stali členmi spolku.

Pred vedením novovzniknutého spolku bola dôležitá otázka: Ako využiť nazbierané financie v prospech národného hnutia? Vedenie spolku – výbor – podľa stanov nemohol nakladať s celou vyzbieranou sumou, iba s tou časťou, ktorá bola ziskom z úročenia peňazí.⁵² Z týchto financií sa následne napríklad financovali vydavateľské projekty, podporovali mladí študenti formou štipendií či udeľovali podpory pre alumneum gymnázií v Banskej Bystrici a vo Veľkej Revúcej. Tým, že vedenie spolku investovalo finančný kapitál do mladých študentov, očakávalo z ich strany lojalitu voči národnému hnutiu. Súčasne dúfalo, že vytvoria nové generácie prívržencov a lídrov národného hnutia, ktorí sa aktívne zapoja aj do činnosti spolku. Mladí poslucháči fakúlt, takmer všetci právnici, sa už prostredníctvom žiadosti o štipendium prezentovali medzi staršími, ostrieľanými národovcami a budovali si sieť vlastných sociálnych kontaktov. Po skončení štúdia mnohí praxovali ako koncipienti v právnických kanceláriách tých národovcov, ktorí im odhlasovali štipendium.

50 Ešte pred vznikom spolku sa hľadalo jeho sídlo, uvažovalo sa o Brezne, ktoré najskôr súhlasilo s prijatím Matice, no neskôr svoje rozhodnutie zmenilo.

51 *Letopis Matice slovenskej*, 1864, roč. 1, č. 1, s. 12-13.

52 S akým finančným kapitálom, ktorý vzišiel z úročenia peňazí spolok hospodáril, dnes nevieme jednoznačne povedať. Táto otázka si vyžaduje hlbší výskum.

Spolok udeľoval štipendiá v rokoch 1864 až 1868.⁵³ O pridelení, resp. nepridelení finančnej podpory rozhodoval výbor na januárových zasadnutiach. Zaujímavosťou je, že štatisticky bolo na týchto schôdzach najmenej členov, v spomínaných rokoch to bolo v priemere desať členov výboru, teda jedna tretina. Nebránilo to možnosti rozhodnúť v otázkach štipendií, pretože výbor bol podľa stanov uznášaniaschopný, ak sa ho zúčastnilo aspoň šesť členov.⁵⁴

Záujem o štipendiá zo strany mladých poslucháčov bol značný, počas celého obdobia, keď boli udeľované, dopyt prevyšoval finančné možnosti spolku. Preto možno pri uvažovaní o podporených študentoch vychádzať z predpokladu, že členovia výboru vyberali spomedzi kandidátov tých najlepších, a to na základe poslaných životopisov a vysvedčení, neskôr aj na základe odporúčaní, ktoré mali aspirantom vystaviť starší, etablovaní národovci. O tom, že spolok bude udeľovať štipendiá, sa rozhodlo už na jeho prvom valnom zhromaždení 4. augusta 1863. Podľa publikovanej zápisnice návrh predstrel predseda spolku, banskobystrický biskup Štefan Moyzes: „[...] po zapravení všetkých bežných útrat z ustanovenej k tomu od výboru na bežiaci rok sumy 1/3 na vydávanie spisov a 2/3 na podporovanie a štipendia chudobných nádejoplných žiakov slov., obojeho vyznania [...]“ Návrh vzbudil diskusiu, ozval sa Martin Hattala a predstrel ideu, aby sa spolok viac sústredil „plodom literárnym, nežli na podporovanie žiakov a štipendiá.“⁵⁵ Hattalova myšlienka sa ale podľa zápisnice nestretla so súhlasom a v platnosti ostal pôvodný Moyzesov koncept. Na druhý deň sa však situácia zopakovala, keď podobný návrh ako Hattala predstrel aj jeden z autorov spolkových stanov a doživotný čestný predseda Ján Francisci. Argumentoval práve znením stanov, v ktorých neboli špecifikované podrobnosti udeľovania štipendií. Celá vec sa nakoniec uzavrela kompromisom, na štipendiá pripadla každý rok istá disponibilná suma. Na rok 1864 sa definovala podpora vo výške 125 zlatých pre štyroch študentov. Už na ustanovujúcom výbore sa zadefinovalo, že uprednostňovaní budú študenti práva.⁵⁶ O možnostiach, ako získať finančnú podporu od spolku, informovali *Pešťbudske vedomosti*. Študenti mali poslať odôvodnené žiadosti spoločne s vysvedčeniami. Štvrté výborové zasadnutie⁵⁷ v januári 1864 vybralo nakoniec šesť uchádzačov: Jána Cebecauera,⁵⁸

53 Podľa dostupných prameňov nevieme jednoznačne povedať, prečo spolok po roku 1868 už neposkytoval štipendiá.

54 Fungovanie Výboru podrobne upravuje § 21 stanov spolku. *Letopis Matice slovenskej*, 1864, roč. 1, č. 1, s.

55 *Letopis Matice slovenskej*, 1864, roč. 1, č. 1, s. 31.

56 *Letopis Matice slovenskej*, 1864, roč. 1, č. 1, s. 39.

57 *Letopis Matice slovenskej*, 1864, roč. 1, č. 1, s. 56.

58 Krátke biografické medailóny zamerané na aspekt sociálneho pôvodu, štúdia a socioekonomické zaradenie sú vypracované z viacerých zdrojov (*Slovenský biografický slovník*, *Biografický lexikón Slovenska*). Ich advokátsku kariéru som sa snažil identifikovať podľa publikácie KEREČMAN, Peter – MANÍK, Rudolf. *História advokácie na Slovensku*. Bratislava : Eurokódex, 2011 a podľa dobovej štatistiky *Magyarország Tiszti Czím- és Névtára*. Cebecauer, Ján (* 1843 – †?) pochádzal z Liptova z Kráľovej Lehoty, bol študentom na katolíckom gymnáziu v Banskej Bystrici, kde od roku 1867 pôsobil aj ako učiteľ. Od roku 1870 pôsobil ako pedagóg na katolíckom gymnáziu v sedmohradskom meste Sibiu (Nagyszeben). Ako mladý študent a pedagóg sa prezentoval ako zapálený národovec. Po odchode do Sedmohradska sa angažoval v národnom hnutí len náznakovo, a to i napriek tomu, že bol členom Matice a prispel aj na alumneum katolíckeho gymnázia v Kláštore pod Znievom. Za pomoc pri bližšom identifikovaní ďakujem Mgr. Tomášovi Adamčíkovi, PhD.

Jozefa Holécyho,⁵⁹ Jozefa Kohúta,⁶⁰ Vendelína Kutlíka,⁶¹ Aloisa Mráza⁶² a Jozefa Strakoviča.⁶³ Podľa vyplatených peňazí⁶⁴ boli dodatočne podporení ešte dvaja študenti: Milan Trokan,⁶⁵ Samuel Zachej.⁶⁶

V prvom roku existencie spolku bol špeciálnym štipendistom Ján Nepomuk Bobula. Ten bol prítomný na augustovom valnom zhromaždení a vedel, že spolok bude študentov finančne podporovať. Bobula nečakal na zverejnenie výzvy, ale sám už v septembri 1863 napísal biskupovi Moyzesovi a žiadal o udelenie štipendia. Moyzes ho podporil z vlastných peňazí sumou 15 zlatých mesačne. Zapojil sa aj do súbehu o štipendia, ale neuspel, čo vyvolalo jeho rozhorčenie, ktoré sa skončilo prerušením kontaktov so spolkom.⁶⁷ Bobulu neradíme medzi spolkových štipendistov, keďže financie dostal priamo od biskupa. Celkovo sa o matičné štipendium už v prvom roku uchádzalo jedenásť mladých „súbežníkov“.⁶⁸ Dvoch z troch, ktorí neuspeli, sa nám nepodarilo identifikovať, keďže vedenie spolku im vrátilo všetky podklady, žiadosti a vysvedčenia.

V ďalšom roku (1865) už prišlo devätnásť žiadostí o štipendium. Podľa výborovej zápisnice bolo štipendium pridelené opäť ôsmim študentom. Polovica žiadateľov (Ján Cebecauer, Žigmund Melferber,⁶⁹ Peter Jamnický,⁷⁰ Alojz Mráz) dostala štipendium vo výške 125 zlatých, druhá polovica (Jozef Strakovič, Jozef Holécy, Milan Trokan, Samuel Zachej) bola podporená

59 Holécy, Jozef (*- †?) bol študentom práva v Pešťbudíne, neskôr pôsobil ako právnik v Liptovskom Sv. Mikuláši.

60 Kohút, Jozef (* 13. apríl 1838 – † 16. máj 1915) právo vyštudoval v Pešti a od roku 1868 pôsobil ako právnik v Turčianskom Sv. Martine. V meste bol spoločensky aktívny, hrával v spevokole, bol spoluzakladateľom dobrovoľného hasičského spolku, bol tiež členom matičného výboru.

61 Kutlík, Vendelín (* 5. apríl 1834 – † 4 jún 1906) bol synom evanjelického farára. Vyštudoval právo v Bratislave a Pešti. Pracoval v advokátskej kancelárii Michala Mudroňa, od roku 1867 mal vlastnú prax v Trnave, od roku 1874 v Bratislave. Prispieval do slovenských periodík. Za manželku mal dcéru Michala Miloslava Hodžu.

62 Mráz, Alojz (*?- †?) právo študoval v Bratislave, zomrel ešte počas štúdia v roku 1867.

63 Strakovič, Jozef (* 10 december 1840 – † 14 marec 1909) pochádzal z roľníckej rodiny. Právnické vzdelanie nadobudol v Pešti a vo Viedni. Usadil sa v Pešti, kde pôsobil ako praktikant na uhorskej kráľovskej tabuli, neskôr mal v hlavnom meste Uhorska vlastnú advokátsku firmu. Spolupracoval s Novou školou, neskôr sa však s Bobulom nepohodol. Vydával beletristický mesačník *Dunaj*.

64 Archív Matice slovenskej (ďalej A MS), fond (ďalej f.) Matica slovenská (1857) 1863 – 1875 (1912) I., sign. 201. K téme pozri aj KAČÍREK, Ľuboš. Vzťah Novej školy slovenskej k Matici slovenskej. In SEDLÁK, Imrich (ed.). *Matica slovenská v národných dejinách*. Martin : Matica slovenská, 2013, s. 59 – 69.

65 Trokan, Milan (* 1844 – † 1888) pochádzal z rodiny evanjelického kňaza Jána Trokana pôsobiaceho na Myjave. Právo vyštudoval v Bratislave a ako právnik pôsobil na Myjave.

66 Zachej, Samuel (* 31. marec 1841 – † 4. február 1918) pochádzal z rodiny banského úradníka. Študoval na gymnáziu v Banskej Bystrici, kde sa stal Moyzesovým chránencom, na jeho odporúčanie študoval teológiu v Pešti, v rokoch 1869 – 1874 bol profesorom patronátneho gymnázia v Kláštore pod Znievom. Pôsobil aj ako zástupca riaditeľa Martinskej sporiteľne, roku 1878 sa odsťahoval do Bukurešti, kde mal vlastnú obchodnú spoločnosť.

67 A MS, f. Matica slovenská (1857) 1863 – 1875 (1912) I., sign. 194.

68 *Letopis Matice slovenskej*, 1864, roč. 1, č. 1, s. 56.

69 Melferber, Žigmund (* 24. december 1843 – † 19. november 1923) pochádzal z rodiny evanjelického farára. Právo vyštudoval vo Viedni. Od roku 1868 mal v Turčianskom Sv. Martine samostatnú právnickú prax, bol advokátom Kníhtlačiarско-účastinárského spolku, v rokoch 1881 – 1888 bol richtárom Martina. Pôsobil aj vo výbore spolku „*Slovenská Matica*“.

70 Jamnický, Peter (* 1840 – † 1908) študent práva v Pešti, neskôr pôsobil v Pezinku, kde mal vlastnú advokátsku kanceláriu. Často spolupracoval s bratmi Mudroňovcami. Jeho syn Otakar bol tiež právnikom.

50 zlatými. Z nich takisto ako v predchádzajúcom roku dvaja (Cebcaurer a Zachej) neboli študentmi práva. Oproti predchádzajúcemu roku spolok podporil dvoch nových študentov. Pri rozdeľovaní finančných podpôr sa viedla pomerne vášnivá diskusia, ktorá mala za následok spresnenie pravidiel pri udeľovaní štipendií.⁷¹ Vypracovaním zásad udeľovania boli poverení právnici Ľudovít Thurzo Nosický a František Martinkovič. Výsledok sa dotýkal predovšetkým nasledujúcich záležitostí: „[...] sa majú raz udelené štipendiá a podpory mat. patričným mladíkom tak dlho ponechať, pokým budú sa oni takých či nemravnosťou, či nedbanlivosťou, alebo **odrodilstvom** [zvýraznil R.M.] nehodným nestali, budú ináče sami sa nezaopatria; [...] majú sa o ne povždy znovu uchádzať [...] a majú k svojim prosbopisom [...] požadované prílohy pripojiť; menovite: a) školské vysvedčenia, jako sa kde dlá zákona vydávať zvykly; b) svedectvo mravnosti a chudoby od farského úradu svojej domoviny; c) krátky svoj životopis a d) odporúčanie aspoň dvoch všeobecne známych národovcov a účastníkov na Matici.“⁷² Okrem dobrého študijného prospechu a slabej sociálnej situácii uchádzača sa dôraz kládol aj na odporúčania národovcov i na to, aby spolok nepodporoval „odrodilcov“. Ašpiranti na štipendiá začali oslovovať etablovaných národovcov zo svojho okolia a do súbehov o štipendiá posielali aj ich odporúčania. Tie boli kladné, podpísané samotnými členmi spolku, či už zo samotného vedenia (Karol Kuzmány), výboru (napr. Jozef Miloslav Hurban, Pavol Mudroň, Ján Kohút, Ján Drahotín Makovický), ale aj radovými členmi spolku z regiónov.⁷³

Zmena pravidiel profesionalizovala udeľovanie finančnej dotácie a v niektorých bodoch sa podobá dnešným podmienkam, ktoré musia žiadatelia uchádzajúci sa o štipendiá od rôznych organizácii splniť. Od roku 1866 sa zvýšil aj počet udelených štipendií, stúpil na dvanásť. No i napriek tomu dopyt stále prevyšoval ponuku. V roku 1866 sa o štipendium uchádzalo dvadsaťjeden poslucháčov škôl. V tomto roku boli financie pridelené siedmim novým študentom

71 *Letopis Matice slovenskej*, 1870, roč. 2, č. 1, s. 32.

72 *Letopis Matice slovenskej*, 1867, roč. 3-4, č. 1, s. 53.

73 Pozri viac odporúčania v archíve spolku: A MS, f. Matica slovenská (1857) 1863 – 1875 (1912) I., sign. 729 až 746.

(Anton Pavel Bulla,⁷⁴ Matúš Dula,⁷⁵ Cyril Hodža,⁷⁶ Peter Krno,⁷⁷ Miloslav Kulíšek,⁷⁸ Samuel Medvecký,⁷⁹ František Veselovský⁸⁰), dvom zostalo v nezmenenej výške (Ján Cebcaurer a Alojz Mráz), a trom sumu zvýšili na 125 zlatých (Jozef Strakovič, Milan Trokan, Samuel Zachej).⁸¹ V roku 1866 vedenie spolku udelilo štipendiá v najvyššej výške, celkovo v sume 1 275 zlatých. V nasledujúcom roku (1867) bolo udelených tiež dvanásť štipendií,⁸² no znížila sa celková suma, ktorá klesla na 1 050 zlatých.⁸³ Podporení boli dvaja (traja – ak počítame aj Ambra Pietra⁸⁴) noví študenti: Emil Zachar⁸⁵ a Baltazár Tomko⁸⁶. Rok 1868 bol posledným, keď spolok udelil finančné podpory, ktorých celková výška činila menej ako polovicu v porovnaní s rokom

74 Bulla, Anton Pavel (* 29. január 1843 – † 5. september 1873) pochádzal z remeselníckej rodiny, otec bol kováčom. Vyštudoval právo v Bratislave a neskôr pôsobil ako advokátsky koncipient a ako župný a pomocný úradník v Dolnom Kubíne. Zomrel mladý počas epidémie cholery, bezdetný. Jeho bratom bol architekt Blažej Bulla.

75 Dula, Matúš (* 28. jún 1846 – † 13. jún 1926) pochádzal z Blatnice v Turci z roľníckej, možno povedať, že národne uvedomelej rodiny, keďže otec bol členom spolku „*Slovenská Matica*“, no súčasne aj finančne zabezpečenej keďže dokázal uhradiť členský poplatok. Matúš Dula právo vyštudoval vo Viedni a pôsobil ako advokát v Martine, za manželku mal dcéru Viliama Paulinyho-Tótha. Dula bol politicky aktívny, stal sa vedúcou osobnosťou Slovenskej národnej strany a bol jedným zo signatárom *Deklarácie slovenského národa*.

76 Hodža, Cyril (* 15. september 1844 – † 27. jún 1914) bol synom evanjelického farára Michala Miloslava Hodžu. Cyril Hodža vyštudoval právo v Bratislave a vo Viedni. Od roku 1875 pôsobil ako advokát Trnave. Prispieval do viacerých slovenských novín a časopisov.

77 Krno, Peter (*?– †?) právo vyštudoval vo Viedni, pôsobil ako notár v hontianskej dedine Beluj a neskôr ako advokát vo Váci.

78 Kulíšek, Miloslav (* 4. august 1843 – † 15. apríl 1910) pochádzal z učiteľskej rodiny, právo vyštudoval v Bratislave. Bol koncipientom v právnickej kancelárii Pavla Mudroňa, neskôr mal vlastnú právnickú prax v Novom Meste nad Váhom. Kulíšek sa neskôr sám stal mecénom slovenských študentov, ktorí študovali na prelome 19. a 20. storočia na Morave a v Čechách.

79 Medvecký, Samuel (* 30. júl 1845 – † 1. júl 1896) syn evanjelického kňaza Samuela Medveckého zo Zvolenskej Slatiny. Právo vyštudoval v Pešti. Po štúdiu pôsobil ako advokát vo Zvolene. Bol prívržencom Slovenskej národnej strany, no kritizoval jej pasivitu. Bol tiež spoluzakladateľom a správcom sporiteľne vo Zvolene. Ako literát prispieval do slovenských novín a časopisov poézou i publicistikou. Aj jeho sestry sa vydali za „národovcov“. Prvá, Adela, za Jána Čajaka, neskôr za Pavla Dobšinského. Druhá, Terézia, sa vydala za Jána Vansu. Syn Samuela Medveckého Ľudovít bol tiež právnikom.

80 Veselovský, František (* 30. september 1845 – † 13. marec 1917) právo vyštudoval v Bratislave, ako advokát pôsobil v Trnave. Bol zakladateľ a správcom Trnavskej a vidieckej ľudovej banky, právnym poradcom a funkcionárom Spolku Sv. Vojtecha. Bol tiež sympatizantom Katolíckej ľudovej strany, i členom Slovenskej národnej strany. V rokoch 1901 – 1905 bol ako člen Slovenskej národnej strany poslancom Uhorského snemu za Senický volebný obvod.

81 *Letopis Matice slovenskej*, 1867, roč. 3-4, č. 1, s. 80.

82 Dvanásť štipendií bolo rozdelených trinástim štipendistom, Alojz Mráz zomrel, pričom mu bola vyplatená len polovica sumy, druhú polovicu dostal Ambro Pietor.

83 *Letopis Matice slovenskej*, 1867, roč. 3-4, č. 1, s. 120.

84 Pietor, Ambro (* 15. november 1843 – † 3. december 1906) pochádzal z remeselníckej rodiny, otec bol murárom. Právo vyštudoval vo Viedni a následne sa usadil v Turčianskom Sv. Martine. Tu pôsobil ako právnik, no aj ako redaktor *Národných novín*.

85 Zachar, Emil (* 18. január 1846 – † 15. marec 1917) pochádzal z rodiny mestského notára, právo študoval v Prešove. Viedol vlastnú právnu kanceláriu, v roku 1872 sa stal členom bansko-bystrického súdu, v roku 1904 predsedom senátu súdnej tabule, v roku 1908 predsedom senátu Uhorskej kráľovskej kúrie v Budapešti. Právnikom sa stal aj jeho syn Július.

86 Tomka, Baltazár (* 6. január 1845 – † 20. január 1889) právo študoval v Pešti, kde pôsobil aj ako revízor a zapisovateľ zápisnice Pomocnej pokladnici v Pešti. Po štúdiách sa usadil v Turčianskom Sv. Martine, kde pôsobil ako úradník a bol aktívnym členom národného hnutia.

1866, išlo o sumu 600 zlatých. Opäť boli podporení dvanásť študenti,⁸⁷ z toho piati noví: Svetozár Hurban,⁸⁸ Žigmund Hudec,⁸⁹ František Mráz,⁹⁰ Ján Karol Porubský⁹¹ a Jozef Schuster.⁹²

Celkovo vedenie spolku podporilo dvadsaťpäť študentov a udelilo im subvenciu vo výške 4 325 zlatých a 50 grajciarov. Najviac peňazí dostali Alois Mráz (437 zlatých a 50 grajciarov) a Ján Cebecauer (425 zlatých). Najmenej peňazí udelili Svetozárovi Hurbanovi a Jánovi Karolovi Porubskému, každému po 30 zlatých. Cieľavedome, rozhodnutím prvého valného zhromaždenia spolku, boli podporovaní študenti práva. Zo spomínaných dvadsiatich piatich len dvaja (Ján Cebecauer a Samuel Zachej) neštudovali právo.

Snaha slovenského národného hnutia o formovanie novej generácie právnikov siahala minimálne do začiatku 60. rokov 19. storočia. Už v *Memorande* sa požadovalo založenie právnickej akadémie so slovenským vyučovacím jazykom.⁹³ Podobne je právnická akadémia predmetom slovenskej prosby vyslovenej prostredníctvom biskupa Bosny a Sriemu Josipa Juraja Strossmayera na zasadnutí ríšskej rady. Táto akadémia mala podľa slovenského konceptu vychovávať mužov, ktorí by boli „[...] v reči slovenskej vedecky vyučení, národu slovenskému láskou oddaní a za advokátov, súdnych a politických úradníkov preň súci, ktorížto by takí úrad svoj medzi Slováckmi dľa predpisu vysokého nařízení práv a vnútra [...] náležite plniť mohli.“⁹⁴ Spolok a národné hnutie teda ašpirantov na právnické vzdelanie nepodporovali náhodne. V dôsledku značných spoločenských zmien si uvedomili, že pre národné hnutie budú v blízkej budúcnosti dôležitejší právnici než napríklad kňazi, ktorí v prvej polovici 19. storočia tvorili dominantnú zložku národného hnutia.⁹⁵ V porovnaní s inými profesiami mali právnici podstatne jednoduchšiu možnosť politického uplatnenia. Z podporených študentov boli neskôr politicky aktívni viacerí a niektorí (Vendelín Kutlík, Matúš Dula a František Veselovský) viackrát kandidovali do uhorského snemu. Uspieť sa však podarilo iba Františkovi Veselovskému v roku 1901.⁹⁶ Vyštudovaní právnici mohli rozvinúť aj vlastnú právnickú kariéru, založiť právne kancelárie a v súdnych sporoch zastupovať iných príslušníkov národného hnutia. Čo sa aj uskutočnilo, keďže slovenský nacionalizmus využíval ich nadobudnuté právne vzdelanie v súdnych sporoch,

87 *Letopis Matice slovenskej*, 1868, roč. 5, č. 1, s. 84.

88 Hurban, Svetozár (* 16. január 1847 – † 17. august 1916) bol synom evanjelického farára Jozefa Miloslava Hurbana. Právo vyštudoval v Bratislave, usadil sa v Turčianskom Sv. Martine a venoval sa predovšetkým krásnej literatúre a publicistike.

89 Hudec, Žigmund (*?– †?) právo študoval v Bratislave. Neskôr pravdepodobne pôsobil ako úradník v Balážskych Ďarmotách.

90 Mráz, František (*?– † 1871) právo vyštudoval vo Viedni a v Pešti. Následne sa usadil v Žiline a pôsobil tu ako notár, no zomrel mladý v roku 1871.

91 Porubský, Ján Karol (* 22. marec 1846 – † 9. máj 1907) právo vyštudoval v Bratislave a následne sa usadil v Trenčíne, kde mal vlastnú advokátsku prax, pričom zastával pozíciu aj v mestskej rade Trenčína a v kancelárii vojenského dôstojníka.

92 Schuster (Šuster), Jozef. (*?– †?) študoval na gymnáziu v Banskej Bystrici a neskôr právo v Pešti. Odporúčanie na získanie štipendia dostal od Martina Čulena.

93 KOVÁČ 2015, s. 403.

94 BOKES, František. *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 – 1914*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1962, s. 188.

95 K tejto téme pozri viac: HUČKO 1974, s. 18-52.

96 SLÁVIK, Michal. *Slovenskí národovci do 30. októbra 1918*. Trenčín : Vojtech Čelko, 1945, s. 339-340.

ktoré mali okrem právneho hľadiska aj nacionálny podtext. Spomeňme Matúša Dulu, ktorý ako advokát viedol právny spor za obnovenie zrušeného gymnázia v Turčianskom Sv. Martine a v roku 1906 obhajoval Vavra Šrobára v známom ružomerskom procese.⁹⁷ V podobných intenciách rozvinuli svoju kariéru aj iní podporení študenti a založili si vlastné právnické kancelárie (Ján Karol Porubský, Ambro Pietor, František Veselovský, Samuel Medvecký, Miroslav Kulíšek, Peter Krno, Cyril Hodža, Peter Jamnický, Žigmund Melfelberg, Milan Trokan, Vendelín Kutlík a Jozef Kohút). Právnicki mohli pôsobiť aj v štátnej a verejnej správe, zastávať úradnícky post či už na župnej, alebo štátnej úrovni. Samotná štátna moc Uhorska bola postavená na úradníckom aparáte. Úradníci tiež patrili popri armáde a cirkvi k trojici tradičných opôr štátu a dynastie. O úradnícky post bol neustály záujem, ktorý podporovala aj primeraná vážnosť úradníka v spoločnosti. Aj napriek postupnej premene uhorskej stavovskej spoločnosti na občiansku, keď sa úradnícke funkcie stali dostupnejšie širším vrstvám spoločnosti, zostávali najvyššie posty stále vyhradené pre ľudí so šľachtickými titulmi a tomu primeraným majetkovým zázemím.⁹⁸ V poslednej tretine 19. storočia úradnícku pozíciu s pomedzi spolkových štipendistov na istý čas zastávali Ján Karol Porubský, Žigmund Hudec, František Mráz, Anton Pavel Bulla a Baltazár Tomka. V štátnej správe mohli právnicki pôsobiť aj ako sudcovia, čo sa z podporených študentov podarilo Emilovi Zacharovi a Jozefovi Strakovičovi. Prvý menovaný v tejto sfére zaznamenal značný kariérny postup a stal sa predsedom senátu Uhorskej kráľovskej kúrie v Budapešti, z čoho môžeme usudzovať, že prestal byť lojálny voči slovenskému národnému hnutiu.

Matiční štipendisti sa po štúdiách odborne aj spoločensky etablovali a presadili. Avšak nakoľko bola z pohľadu národného hnutia a spolku podpora na nich vynaložená výhodná? Vo väčšine prípadov sa investície v podobe vzdelaných a stotožnených jednotlivcov s ideami národného hnutia naplnili. Aj pre spolok to bolo v určitých, síce iba zriedkavých prípadoch výhodnou investíciou. Pretože niektorí štipendisti sa sami (alebo ich deti v 20. storočí) stali nielen členmi Maticy, ale dostali sa aj do výboru. Aktívne sa podieľali na fungovaní inštitúcie a pokračovali v napĺňaní ideí národného hnutia. Výhodou pre spolok boli študenti (päťina z podporených), ktorí už ako členovia spolku zaplatili členský poplatok. Tak sa vrátila Matici aj časť investovaných peňazí. Spolkovými výborníkmi z bývalých štipendistov, o ktorých máme záznamy, sa stali: Žigmund Melfelber, Ambro Pietor a Jozef Kohút. Avšak títo traja žili a pôsobili práve v sídle spolku, čo možno pokladať za jeden z hlavných dôvodov, prečo sa do výboru dostali. Spolok sa centralizoval do Turčianskej župy a do výboru boli vyberaní práve tí, ktorí tam žili a pôsobili. Na vrcholnú pozíciu v spolku sa po roku 1918 dostal Matúš Dula. Ako 72-ročný bol jedným z piatich predsedov spolku, aj keď ten už fungoval podľa iných stanov a pravidiel. Post predsedu bol v tomto období výsostne čestnou funkciou.

Možno teda konštatovať, že čiastočne bolo aj z pohľadu národného hnutia udeľovanie štipendií výhodnou investíciou. Niektorí z podporených študentov sa po skončení štúdií stali aktívnymi protagonistami v komunite národovcov a zaradili sa medzi národovecké elity. Nedokážeme presne identifikovať, do akej miery sa tí-ktorí úplne stotožnili s ideami slovenského nacionalizmu.

97 HOLEC, Roman. *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť*. Martin : Matica slovenská, 1997, s. 93-94.

98 HOLEC 2004, s. 42.

Podľa dostupných zistení tu možno zaradiť týchto šesnástich: Miloslav Kulišek, Svetozár Hurban, Matúš Dula, Ambro Pietor, František Veselovský, Samuel Medvecký, Cyril Hodža, Peter Jamnický, Žigmund Melferber, Samuel Zachej, Milan Trokan, Jozef Strakovič, Karol Porubský, Vendelín Kutlík, Jozef Kohút a Baltazár Tomka.

V prípade Emila Zachara, ktorý získal významnú pozíciu v uhorskom súdnictve, možno jednoznačne povedať, že sa stotožnil s ideami uhorsko-maďarského národného hnutia.

U ďalších študentov – Žigmund Hudec, František Mráz, Anton Pavel Bulla a Baltazár Tomka sa nedá jednoznačne povedať, či sa stotožnili s ideami slovenského národného hnutia, a teda nakoľko bola investícia do nich z pohľadu spolku výhodnou, respektíve nevýhodnou.

Dôležité i zaujímavé je vedieť, z akých sociálnoekonomických vrstiev štipendisti vzišli. Avšak nie pri každom z nich bolo možné identifikovať sociálny pôvod. Podarilo sa to pri trinástich, čo predstavuje 52 %. Deväti pochádzali z rodín inteligencie, teda z rodiny evanjelického a.v. farára, dedinského učiteľa a notára. Štyria štipendisti vyšli z plebejských rodín. Títo štyria, menovite Bulla, Dula, Pietor, Strakovič dokázali svoj potenciál rozvinúť a etablovať sa v nových spoločenských vrstvách. Jozef Strakovič sa usadil v Pešti, kde pôsobil ako praktikant v Uhorskej kráľovskej tabuli. Neskôr mal v hlavnom meste Uhorska vlastnú advokátsku kanceláriu. Matúš Dula a Ambro Pietor sa usadili v Turčianskom Sv. Martine, pričom obaja mali istý čas advokátsku firmu. Druhý z nich neskôr pôsobil ako redaktor *Národných novín* a vydavateľ. Anton Pavel Bulla sa presadil ako štátny úradník pôsobiaci v Dolnom Kubíne, no nádejnú kariéru mladíka prekazila smrť. Ako vidieť na príklade Dulu, Bullu, Pietra a Strakoviča uhorské pomery v poslednej tretine 19. storočia, premena stavovskej spoločnosti na občiansku umožňovali sociálny vzrast aj ľuďom plebejského pôvodu.

V tomto období sa v prostredí Horného Uhorska vyformovalo niekoľko generácií právnických i podnikateľských rodín, ktoré boli aktívne aj v slovenskom národnom hnutí. V meste a regióne, kde žili a pôsobili, zohrávali významnú úlohu predovšetkým ako mestské elity, neraz aj ako meceni kultúrnych a politických aktivít.⁹⁹ Podobne to bolo aj s podporenými študentmi. Tí už ako otcovia svojim synom umožnili nadobudnúť vzdelanie, a to predovšetkým také, aké sami dosiahli. V niekoľkých prípadoch sa stali zakladateľmi viacgeneračných rodín právnikov. Išlo predovšetkým o rodiny Dulovcov (syn Ján právnik), Jamnických (syn Otakar právnik), Medveckých (syn Ľudovít právnik), Zacharovcov (syn Július právnik), Pietrovcov (synovia Miloš a Igor i vnuk Ivan právnici) a Kutlíkovcov (syn Vladimír právnik). Dokonca niektorí z podporených študentov (napr. Medvecký, Dula a Pietor) sa už ako zrelí muži dokázali presadiť aj v rozmáhajúcom sa finančníctve a stali sa buď zakladateľmi, alebo členmi dozorných rád bánk, čo posilnilo ich právomoci a, pravdaže, zlepšilo ich finančné zabezpečenie.

Matičné štipendia dopomohli mladým študentom doštudovať a rozbehnúť kariéru, čo následne viedlo k zvýšeniu ich spoločenského i ekonomického postavenia. Väčšinou sa presadili v regiónoch a mestách s prevahou slovenského obyvateľstva. Išlo o lokality s nižším počtom

99 HOLEC, Osobnosť a región, s. 46.

obyvateľov, a teda aj s nižšou konkurenciou, čo uľahčovalo proces ich sociálneho vzostupu. Malé mestá a malosť slovenského nacionalizmu, na čo poukázal Roman Holec, mali za následok značné rodinné prepojenie slovenských národovcov. Príkladom môžu byť mestá ako Turčiansky Sv. Martin i Liptovský Sv. Mikuláš, kde sa pracovné miesta v slovenských priemyselných podnikoch vo veľkej miere obsadzovali rodinnými príslušníkmi v zmysle „*kreslo otca bolo najvhodnejšie pre syna.*“¹⁰⁰ Do akej miery boli rodinnými väzbami prepojené aj viacgeneračné rodiny slovenských právnikov v 19. storočí, nie je dnes ešte celkom jasné.

Záver

Spolok, no predovšetkým jeho vedenie možno považovať za združenie, v ktorom sa zoskupovali a etablovali elitné vrstvy slovenskej, národne uvedomelej a angažujúcej sa spoločnosti. Nie každý, kto by sa v ňom chcel aktívne angažovať, si mohol dovoliť zaplatiť členský poplatok a aktívne sa zúčastňovať na valných a výborových zasadnutiach. Aj pri pohľade na členskú základňu spolku vidíme, že išlo o vzdelanecké vrstvy spoločnosti, ktorých sociálnoekonomické zaradenie im umožnilo doň vstúpiť. V prípade ľudí zastúpených vo výbore spolku v počiatkových rokoch môžeme povedať, že išlo o osoby celouhorského významu. V ďalších rokoch výbor spolku tvorili osoby, ktoré môžeme označiť za regionálne či mestské elity.

Nie je možné jednoznačne povedať, nakoľko boli všetci členovia spolku stotožnení s ideami slovenského národného hnutia. Ani o osobnostiach angažujúcich sa v spolku nemožno jednoznačne a zovšeobecňujúco tvrdiť, že išlo o slovenské národovecké elity. Niektorí vnímali Uhorsko ako multietnický štát, iní sa stotožnili s politikou presadzovanou uhorskými/maďarskými elitami, ktoré spájali sociálne, ekonomické i politické reformy predovšetkým s jazykovou homogenizáciou Uhorska a vstúpili do služieb uhorských/maďarských nacionálnych kruhov. V tomto prostredí sa dokázali odborne, politicky i spoločensky presadiť. Ide napríklad o Emila Zachara, ktorý ako matičný štípendista urobil strmú kariéru v uhorskej justícii. Platí to aj o členoch výboru, napríklad Bedřich Baltík sa stal evanjelickým a. v. biskupom predunajského dištriktu, a ďalší člen spolku, Arnold Ipolyi Stummer, biskupom banskobystrickej a neskôr veľkoveradínskej diecézy.

Vynaložené finančné prostriedky, predovšetkým štípendium v najvyššej výške 125 zlatých, podstatne uľahčili život a štúdium mladých mužov, no automaticky nezaručovali, že sa z mladého študenta stane príslušník elitnej vrstvy spoločnosti, ani že sa zaradí medzi národovecké elity. Druhú najvyššiu sumu peňazí spolok vyplatil Jánovi Cebecauerovi, no ten aj napriek tomu, že sa ako mladý formoval v silne národoveckom banskobystrickom prostredí, sa neskôr v Hornom Uhorsku nedokázal uplatniť a odišiel do Sedmohradska. Z diaľky sa nedokázal výrazne angažovať v národnom hnutí. Z podporených študentov sa medzi národovecké elity dotiahli predovšetkým Matúš Dula, ktorý sa stal predsedom Slovenskej národnej strany, a Svetozár Hurban, z ktorého sa stala popredná osobnosť v martinských kruhoch i plodný spisovateľ. Dvaja (Dula a Melfelber) sa dožili vzniku Československej republiky, pričom prvý vymenovaný sa stal aj signatárom *Martinskej deklarácie*.

100 HOLEC, *Osobnosť a región*, s. 47.

V štúdiu som sa pokúsil identifikovať základné prostriedky, ktoré využíval slovenský nacionalizmus v 60. rokoch 19. storočia na utváranie a reprodukovanie nových národoveckých elít. Snažil som sa identifikovať základné faktory umožňujúce sociálny vzostup neelitného obyvateľstva do radov elít a zotrvanie v tejto pozícii. V sledovanom období to bolo predovšetkým získanie vyššieho vzdelania. Slovenský nacionalizmus to podporoval formou pridelenia štipendií vybraným jednotlivcom, ktorí formou odporúčaní starších národovcov dokazovali svoju lojalitu národnému hnutiu. Národné hnutie cieľavedome podporovalo študentov práva, ktorým práve tento odbor následne umožnil rozvoj vlastnej právnej praxe i možnosť zastávania úradov, získanie finančného i sociálneho kapitálu a následne investovanie tohto kapitálu do ďalších podnikov, ako napr. vznik bankového domu a taktiež vznik viacgeneračných právnických rodín. Predkladaná štúdia je len čiastkovým pokusom o bližšie poznanie národných elít v 60. rokoch 19. storočia a ich sociálneho zloženia a pôvodu. Niektoré tvrdenia v štúdiu majú z hľadiska doterajšieho bádania platnosť pracovných hypotéz, ktoré bude potrebné ďalším výskumom overiť, potvrdiť či revidovať.

Cituj:

MOLDA, Rastislav: Stratégia vytvárania národoveckých elít v najznámejšom slovenskom spolku. In *Forum Historiae*, 2018, r. 12, č. 1, s. 44-65. ISSN 1337-6861.

...

Mgr. Rastislav Molda, PhD.

Stredoslovenské múzeum

Nám. SNP 3755/4A

97401 Banská Bystrica

molda@ssmuzeum.sk

Ako sa z národovcov stávala elita? Martinskí deklaranti po roku 1918*

Lucia Segľová

Abstract

SEGĽOVÁ, Lucia: How did National Activists become elites? The Careers of the Slovak National Declaration Assembly Participants after 1918.

The article analyses the careers of a particular group of participants of the Declaration assembly that took place on 30th October, 1918, in Turčiansky Sv. Martin/Turócszentmárton (present day Martin in Slovakia). At the assembly, the Declaration of the Slovak Nation was proclaimed, by which the participants declared the “will of the Slovak nation” to become a part of the newly established Czechoslovak Republic. The author focuses particularly on 33 male participants who hailed from Turčiansky Sv. Martin, the very town where the declaration assembly took place. The study centers on two questions. Firstly, family background and more specifically, the relationship of kinship ties of the participants to their later career success in the spheres of politics, economy and public service. Secondly, the influence of regime changes in 1918 (the dissolution of Austria-Hungary and establishment of the Czechoslovak republic), 1939 (the dissolution of Czechoslovakia and establishment of the so called war-time Slovak republic), and 1948 (the seizure of power by the Communist party of Czechoslovakia) on the social position and careers of the Declaration assembly members.

Keywords: Declaration of Slovak Nation 1918, national activists, elites, family, Turčiansky Sv. Martin, Turócszentmárton, Martin

Výskum elít patrí v súčasnosti k dôležitým témam v historickom i spoločenskovednom bádání. Cieľom príspevku je analyzovať skupinu účastníkov deklaračného zhromaždenia z Turčianskeho Sv. Martina ako potenciálnu elitu. Za elitu pritom spolu s Ľubomírom Liptákom považujem „osobnosti a skupiny, ktoré dominujú spoločnosti svojím vplyvom, prestížou, bohatstvom, hospodárskou, politickou a kultúrnou mocou“.¹ Budem hľadať odpovede na dve výskumné otázky. Po prvé, z akých rodín martinskí deklaranti pochádzali a či existovala v rodinách deklarantov kontinuita príslušnosti k elite? Za martinských deklarantov pritom označujem skupinu ľudí, ktorí v čase deklaračného zhromaždenia žili v Turčianskom Sv. Martine, tak ako to uvádzajú zoznamy prítomných. Po druhé, ako sa jednotlivé historické míľniky – rozpad Rakúsko-Uhorska a vznik Československa (1918), zánik Československa a vznik Slovenského štátu (1939) a komunistický februárový prevrat (1948) – odrazili na spoločenskej pozícii deklarantov?

V Turčianskom Sv. Martine sa po dlhých prípravách začali 29. októbra 1918 schádzať predstavitelia slovenského národného hnutia. Dňa 30. októbra o druhej hodine popoludní sa v budove Tatra banky uskutočnilo deklaračné zhromaždenie. Aklamáciou vyvolilo Slovenskú národnú radu a prijalo Deklaráciu slovenského národa, v ktorej vyhlásilo, že jedine Slovenská národná rada je oprávnená hovoriť v mene slovenského národa. Slovenský národ bol pritom podľa

* Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644 - Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí.

1 LIPTÁK, Ľubomír. Strategické elity na Slovensku. In LIPTÁK, Ľubomír. *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : Kalligram, 1999, s. 291.

deklarácie „*čiasťou jednotného česko-slovenského národa*“², pre ktorý si žiadala neobmedzené samourčovacie právo. Predstavitelia slovenského národného hnutia tak vyjadrili svoj súhlas so vznikom spoločného československého štátu.

Podľa viacerých zdrojov sa deklaračného zhromaždenia zúčastnilo viac ako 200 ľudí. Tí, ktorí sa nezmestili do budovy, vraj zotrvali pred budovou Tatra banky.³ Prezenčnú listinu však mnohí prítomní nezbadali, a tak sa nepodpísali⁴. K dispozícii je preto len zoznam prítomných registrovaných prítomných. Niektoré pramene udávajú 106, iné 107, resp. 104 a 105⁵ zaregistrovaných prítomných. Takmer presná polovica známych účastníkov (53) pochádzala z Turčianskej župy. Zo samotného Turčianskeho Sv. Martina to bolo 37 mužov. Za hlavné príčiny prevahy Turčanov považujem najmä dva faktory. Na jednej strane bolo mesto Turčiansky Sv. Martin od 60. rokov 19. storočia centrom slovenského národného hnutia a sídlila tu početná slovenská inteligencia spolu s niekoľkými národnými inštitúciami. Na druhej strane Slovenská národná strana a poprední predstavitelia slovenského národného hnutia pôvodne stretnutie organizovali len ako výborové zasadnutie Slovenskej národnej strany a informovanosť o najnovšom vývine udalostí v ostatných slovenských regiónoch bola veľmi nízka⁶. Zo skupiny deklarantov boli vylúčení provládni (slovenskí) uhorskí vlastenci, tiež však slovenská národnárska mládež a ženy. Prevahu mali muži zo strednej vrstvy a inteligencia. Napríklad medzi martinskými deklarantmi takmer tretinu tvorili bankovní úradníci, zatiaľ čo medzi všetkými deklarantmi najpočetnejšiu skupinu predstavovali kňazi.

Táto štúdia vychádza z analýzy životopisov jednotlivých deklarantov a ich príbuzných. Z celkového počtu 37 martinských deklarantov sa mi podarilo získať biografické údaje o 33. Moja analýza bude zameraná na týchto 33 deklarantov. Zdrojom životopisov a biografických údajov boli štyri práce: šesťzväzkový Slovenský biografický slovník, rovnako šesťzväzkový, ale zatiaľ nedokončený Biografický lexikón Slovenska, Lexikón osobností mesta Martin a publikácia Národný cintorín v Martine.⁷

2 Text deklarácie ako bola uverejnená In *Národné noviny*, roč. 49, č. 128 B, 31. október 1918, s. 1.

3 GREČO, Martin. *Martinská deklarácia*. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1947, s. 130. BUTVIN, Jozef. Domáci národnooslobodzovací boj Slovákov za prvej svetovej vojny. In *Historický časopis*, 1984, roč. 32, č. 6, s. 898-899; SLÁVIK, Michal. *Slovenskí národovci do 30. októbra 1918*. Trenčín : Vojtech Čelko, 1945, s. 348-350.

4 SLÁVIK 1945, s. 350.

5 *Národné noviny*, roč. 49, č. 128, 31. október 1918, v článku na s. 2 menujú 105 účastníkov, v zozname však chýba Matúš Dula a Karol A. Medvecký. SLÁVIK 1945, s. 348-350 udáva 107 deklarantov. Thurzov zoznam menuje 104 a pridáva navyše takisto Dulu a Medveckého. THURZO, Ivan. *O martinskej deklarácii*. Martin : Obzor, 1968, s. 50-53.

6 HRONSKÝ, Marian – PEKNÍK, Miroslav. *Martinská deklarácia : Cesta slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska*. Bratislava : VEDA, 2008, s. 242 a 261.

7 Určitý heuristický problém predstavuje zatiaľ nedokončený Biografický lexikón Slovenska, ktorý v čase písania štúdie končil písmenom N. Táto nerovnováha sa pravdepodobne prejavila v menšom počte zistených príbuzných medzi deklarantmi, ktorých priezviská začínajú na písmená nasledujúce po písmene N. *Slovenský biografický slovník : (od roku 833 do roku 1990)*. Zv. I.-VI. Martin : Matica slovenská, 1986 – 1994; *Biografický lexikón Slovenska*. Zv. I.-VI. Martin : Slovenská národná knižnica, 2002 – 2017; MAŤOVČÍK, Augustín a kol. *Lexikón osobností mesta Martin*. Martin : Osveta, 2006; ĎURIŠKA, Zdenko. *Národný cintorín v Martine*. Martin : Matica slovenská, 2007.

Na základe práce s uvedenými publikáciami som vytvorila tri pracovné kategórie deklarantov. Deklaranti, ktorí boli:

- a) lokálnymi osobnosťami, resp. osobnosti lokálneho významu,
- b) celoslovenskými osobnosťami,
- c) deklaranti, ktorí sa nestali ani lokálnymi osobnosťami a okrem jednej výnimky s ich životopismi v štúdiu nepracujem.

Za lokálne osobnosti považujem deklarantov, ktorých mená sa nachádzajú len v Lexikóne osobností mesta. Za celoslovenské osobnosti označujem deklarantov, ktorých životopisy sú zaradené v Slovenskom biografickom slovníku alebo v Biografickom lexikóne Slovenska. Deklaranti, ktorí sa nestali ani lokálnymi či celoslovenskými osobnosťami sa v skúmaných slovníkoch a lexikónoch nenachádzajú. Všetky tri kategórie osobností podrobne uvádzam v tabuľkách č. 1 – 3.

Na tomto mieste považujem za dôležité objasniť, akým spôsobom autori Slovenského biografického slovníka a Biografického lexikónu Slovenska vyberali a zaradovali jednotlivé osobnosti do slovníkov. Oba slovníky sú dielom predovšetkým pracovníkov Biografického oddelenia Matice slovenskej, dnes Národného biografického ústavu Slovenskej národnej knižnice. Oba biografické slovníky pracujú s teritoriálne-etnickým vymedzením osobností. Ide o „(O) slovenské a inonárodné osobnosti, ktoré sa narodili, účinkovali, alebo umreli na území Slovenska, vrátane reprezentantov slovenského exilu, krajanských dejateľov z celého sveta a ich druhej i ďalších generácií, ak sa hlásia k slovenskému pôvodu; heslá o inonárodných osobnostiach (tzv. slovacikálnych), ktorých dielo a účinkovanie bolo spojené s osudmi slovenského národa [...] a jeho kultúrou“. Oba slovníky poskytujú základné údaje o životoch už nežijúcich osobností „... zo všetkých oblastí tvorivej a organizačnej práce (veda, hospodárstvo, spoločnosť, kultúra, umenie)“. Autori slovníkov rovnako rešpektovali zásadu významovosti a zásadu prameňov, t. j. zaradili do slovníkov osobnosti, ktorých pôsobenie prekročilo hranice regionálneho významu a sú to zároveň osobnosti so známymi údajmi o ich živote a diele.⁸ Okrem týchto všeobecných zásad boli pre Slovenský biografický slovník vypracované aj podrobnejšie pravidlá výberu osobností, kde napríklad pre lexikálnu oblasť „Spoločnosť“ a jej podkategóriu „Politika“ boli ako osobnosti zaradení aj členovia Slovenskej národnej rady v roku 1918, župani a pod.⁹ Na základe zásady významnosti Slovenský biografický slovník pracuje s tromi kategóriami osobností. O zaradení do kategórie rozhodovalo, koľko priestoru venovali autori biografických hesiel danej osobnosti.¹⁰ Autori Slovenského biografického slovníka (SBS) zároveň rozhodli, že „vzhľadom na prvé vydanie univerzálneho SBS zaradíme do neho aj osobnosti, ktoré sú čo do významu na pokraji tretej kategórie, ale historiografia ich eviduje. Práce, ktoré budú vychádzať po vydaní nášho slovníka, si ich nevšimnú, a tak bez našej

8 MAŤOVČÍK, Augustín – PARENÍČKA, Pavol. *Biografistika. (Stav, podoby a metodika biografického bádania na Slovensku)*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 93-98.

9 Samozrejme, prioritne v tejto oblasti boli ako osobnosti vyberaní členovia Ústredných výborov Komunistickej strany Československa a Slovenska, jeho predsedníctva a sekretariátu. Slovenský biografický slovník je dobovo poznačený marxisticko-leninskou metodológiou. VALENTOVIČ, Štefan. *Slovenský biografický slovník – Zásady a pokyny pre jeho tvorbu a vydanie*. Martin : Matica slovenská, 1977, s. 20. Rozmnoženina.

10 Osobnosti 1. kategórie presahovali celonárodný význam (150 – 300 riadkov), osobnosti 2. kategórie boli osobnosti celonárodného významu (60 – 150 riadkov) a osobnosti 3. kategórie stáli na kraji celonárodného a regionálneho významu (do 60 riadkov).

registrácie by tieto osobnosti boli odsúdené na zabudnutie.¹¹ Takéto zaradenie mi tak umožňuje u niektorých osobností s krátkym heslom v slovníku a v tejto štúdii označených ako celoslovenské osobnosti pochybovať o ich príslušnosti k elite, tak ako som si ju vyššie definovala.¹²

Tab. 1 Lokálne osobnosti

	Meno	Vek	Povolanie	Kategória
1	Brxa Michal	58	kachliar, remeselník	lokálna osobnosť
2	Čičmanec Ján	77	mešťan, remeselník, notár	lokálna osobnosť
3	Fiala Ľudovít	71	tajomník banky	lokálna osobnosť
4	Hvizdák Ján	60	obchodník	lokálna osobnosť
5	Kuchárik Samuel	61	úradník	lokálna osobnosť
6	Peťko Štefan	62	úradník, knihár	lokálna osobnosť
7	Príkopa Štefan	28	lekár	lokálna osobnosť
8	Štarke Samuel	57	mešťan, remeselník	lokálna osobnosť

Tab. 2 Celoslovenské osobnosti

	Meno	Vek	Povolanie	Kategória
1	Bulla Blažej	66	stavitel'	celoslovenská osobnosť
2	Buocik Pavel	28	holič	celoslovenská osobnosť
3	Čajda Mikuláš	27	úradník	celoslovenská osobnosť
4	Duchaj Matúš	40	advokát	celoslovenská osobnosť
5	Dula Igor	40	lekár, advokát	celoslovenská osobnosť
6	Dula Matúš	72	advokát	celoslovenská osobnosť
7	Fábry Jozef	60	veľkoobchodník	celoslovenská osobnosť
8	Fábry Vladimír	30	súkromný úradník, organizátor, živnostníkov	celoslovenská osobnosť
9	Gašparík Jozef Leštinský	57	kníhkupec	celoslovenská osobnosť
10	Halaša Dušan	35	advokát, salašiar	celoslovenská osobnosť
11	Hlavaj Ján ml.	39	stavitel'	celoslovenská osobnosť
12	Izák Gustáv	71	advokát	celoslovenská osobnosť
13	Izák Ján	33	advokát	celoslovenská osobnosť
14	Jesenský Fedor	41	úradník	celoslovenská osobnosť
15	Meličko Ján	72	učiteľ	celoslovenská osobnosť
16	Paulíny Tóth Ilja	22	medik, lekár	celoslovenská osobnosť
17	Paulíny Tóth Platon	19	univerzitný poslucháč, národohospodár	celoslovenská osobnosť
18	Petrichovich Miloš	38	úradník	celoslovenská osobnosť
19	Straka Ján	34	úradník	celoslovenská osobnosť
20	Šimko Gustáv	58	mešťan, remeselník	celoslovenská osobnosť
21	Škrovina Otto	41	kňaz	celoslovenská osobnosť
22	Thurzo Ivan	36	úradník	celoslovenská osobnosť
23	Trnovský Ivan	45	obchodník s remeňom	celoslovenská osobnosť
24	Vanovič Ľudovít	40	správca banky	celoslovenská osobnosť
25	Zlocha Jozef	37	advokát	celoslovenská osobnosť

11 VALENTOVIČ, Štefan. Záverečná správa o slovenskom biografickom slovníku schválená oponentskou radou odboru osvety MK SSR v Bratislave 29. októbra 1985. In *Biografické štúdie* 14, 1987, s. 187. Podobne VALENTOVIČ 1977, s. 26.

12 V prípade tejto štúdie sa to týka napríklad deklaranta holiča Pavla Buocika.

Tab. 3 Osobnosti, ktoré nedosiahli ani lokálny význam

	Meno	Vek	Povolanie	Kategória
1	Ivaška Ján		rolník	ani lokálna osobnosť
2	Korbel' Gustáv		úradník	ani lokálna osobnosť
3	Koza Ján		podujímateľ, podnikateľ	ani lokálna osobnosť
4	Štarke Pavel		obchodný akademik	ani lokálna osobnosť

Analýzou sa potvrdila hypotéza o deklarantoch ako potenciálnej elite, pretože najväčšiu skupinu z analyzovaných osobností predstavujú deklaranti, ktorí boli zaradení medzi osobnosti celoslovenského významu. Spolu to bolo 25 deklarantov, t. j. 67 % zo všetkých martinských deklarantov. Len lokálnymi osobnosťami zostalo osem deklarantov, t. j. 22 % sledovaných deklarantov. Ani lokálnymi osobnosťami sa nestali štyri osoby, čo predstavuje 11 % martinských deklarantov.

Zaujímavým zistením je, že medzi lokálnymi osobnosťami, t. j. medzi deklarantmi, ktorí sa nestali významnejšími osobnosťami, sú okrem Štefana Príkopu, ktorý zomrel na španielsku chrípku už v roku 1919, iba starší deklaranti. Najmladšia z lokálnych osobností, keď vynecháme Štefana Príkopu, mala v čase podpisu deklarácie 57 rokov. Dá sa tak uvažovať o možnosti, že starší deklaranti už nemali dostatok energie či ambícií, aby sa v novom období výraznejšie presadili. Mladší deklaranti sa presadili všetci, a sú tak súčasťou Biografického lexikónu Slovenska alebo Slovenského biografického slovníka.

Priemerný vek všetkých deklarantov bol 47 rokov. Najstarším deklarantom z Martina bol 77-ročný Ján Čičmanec¹³ a najmladším 19-ročný Platon Paulíny Tóth¹⁴. Mladých mužov do 29 rokov vo fáze tzv. mladej dospelosti bolo 5. Mužov v strednom veku medzi 30. a 60. rokom bolo dvadsať. Starších mužov nad 61 rokov bolo prítomných osem.¹⁵ Vekové zloženie je dôležité najmä pri sledovaní druhej výskumnej otázky, teda vplyvu zmien politických režimov na pozíciu deklarantov. Pri najmladšej vekovej kategórii je pravdepodobné, že po roku 1918 ešte len študovala alebo začínala svoju kariéru, a tak sa len okrajovo zapojila do udalostí nasledujúcich po 31. októbri 1918, naopak môžeme predpokladať jej zapojenie do neskorších prevratných udalostí v rokoch 1939 a 1948. Dobrým príkladom tu sú životopisné dáta Ilju Paulíny-Tótha¹⁶, ktorý bol v čase

13 Ján Čičmanec (1841 – 1926) – národnokultúrny pracovník, remeselník – kováč, notár. Zapojil sa do verejného a národného života, bol pokladníkom Turčianskeho kasína, zúčastnil sa budovania peňažných a priemyselných podnikov v Martine. MAŤOVČÍK 2006, s. 40.

14 Platon Paulíny-Tóth (1899 – 1955) – národohospodár, publicista. Riaditeľ Rolníckej vzájomnej pokladne v Prievidzi, neskôr zástupca riaditeľa Rolníckej vzájomnej pokladne v Bratislave. Od roku 1948 úradník. V medzivojnovom období funkcionár Republikánskej strany poľnohospodárskeho a maloroľníckeho ľudu (ďalej Republikánska strana), po oslobodení funkcionár Demokratickej strany. *Slovenský biografický slovník IV* 1990, s. 411.

15 Vekové delenie na mladú dospelosť, stredný vek a starobu podľa vývinového psychológa Roberta J. Havighursta, citované podľa MILLOVÁ, Katarína. Klasické teórie vývoje. In BLATNÝ, Marek (ed.) *Psychologie celoživotného vývoje*. Praha : Karolinum, 2016, s. 34. Podľa R. J. Havighursta je ako vývinová úloha pre mladú dospelosť typická zmena postavenia v spoločnosti, stredný vek je typický vrcholom vplyvu v spoločnosti a staroba je charakterizovaná prevahou biologicky podmienených úloh.

16 Ilja Paulíny-Tóth (1896 – 1965) – verejný činiteľ, vysokoškolský učiteľ, lekár. V rokoch 1931 – 1961 primár a riaditeľ Štátnej infekčnej nemocnice v Bratislave. V medzivojnovom období člen predsedníctva Slovenskej národnej strany (SNS). Spolupracovník občianskeho odboja, po vypuknutí Slovenského národného povstania, spolupovereník a neskôr zástupca povereníka Slovenskej národnej rady (SNR) pre zdravotníctvo. Podpredseda

podpisu deklarácie študentom medicíny a výrazne sa zapojil do odboja počas druhej svetovej vojny a po vypuknutí povstania sa stal spolupovereníkom zdravotníctva. Podobne časť najstarších prítomných pravdepodobne len okrajovo zasiahla do udalostí po roku 1918, ako dokazuje aj fakt, že presná polovica z nich sa nestala osobnosťou celoslovenského významu.

V nasledujúcej časti sa budem venovať príbuzenským vzťahom sledovanej časti martinských deklarántov (tabuľky č. 4 – 6). Konkrétne som sledovala všetkých prvostupňových príbuzných, t. j. rodičov deklaranta, jeho súrodencov, manželku a jeho deti. Keď už súrodenci mali deti a boli ženatí či vydaté, tak som zaznamenala aj týchto manželov, manželky (švagor a švagriná) a synovcov a netere. Z príbuzných manželiek deklarantov som sledovala rodičov manželky, t. j. svokrovcov a rovnako aj súrodencov manželky, teda švagrov a švagriné spolu s ich manželkami, manželmi a deťmi (švagrinine či švagrovo deti). V niektorých prípadoch genealógia deklarantov postúpila až na úroveň manželov a manželiek detí (zať a nevesta) a vnúčat včítane manželov a manželiek vnúčat. Ďalej som sa sústredila na väčšinu druhostupňových príbuzných, t. j. zaznamenávala som starých rodičov a ich deti v materskej i otcovskej línii, tzn. súrodencov rodičov a ich manželov či manželky – tety a strýkov. Z tretostupňových a viac stupňových príbuzných som sledovala už len prastarých či praprastarých rodičov z otcovskej i materskej línie.¹⁷ Zaznamenala som len tých príbuzných, ktorí patria do kategórie celoslovenských osobností, keďže sa nachádzajú buď v Biografickom lexikóne Slovenska, alebo v Slovenskom biografickom slovníku. V tejto časti budem pracovať aj s jedným deklarantom Jánom Ivaškom, ktorého nemožno zaradiť ani do jednej z vyššie definovaných kategórií osobností (konkrétnejšie životopisné údaje sa mi nepodarilo získať), no jeho syn patrí medzi celoslovenské osobnosti.

V tabuľkách č. 4 – 6 uvádzam príbuzenské vzťahy deklarantov s celoslovensky významnými osobnosťami. Deklaranti sú v tabuľkách opäť rozdelení podľa kategórií lokálnych a celoslovenských osobností, resp. osobností, ktoré nedosiahli ani lokálny význam. Tabuľky v prvom a druhom stĺpci udávajú poradové číslo a meno deklaranta. Tabuľka v treťom stĺpci uvádza vo forme príbuzenského vzťahu (ako je napríklad otec, brat, neter, švagor a pod.) celoslovensky významných príbuzných deklaranta. Číslo v štvrtom stĺpci uvádza, koľko takýchto príbuzných sa podarilo nájsť. Piaty stĺpec udáva počet generácií, v ktorých zistení celoslovensky významní príbuzní deklaranta žili.

Tab. 4 Osobnosti, ktoré nedosiahli ani lokálny význam a ich príbuzní

	Meno	celoslovensky významní príbuzní	spolu	počet generácií
1	Ivaška Ján	Syn	1	1 generácia

ústrednej jednoty československých lekárov. V rokoch 1945 – 1946 poslanec SNR. *Slovenský biografický slovník IV* 1990, s. 411.

17 Podľa Soni Švecovej sa za príbuzných na dedine považovali druhostupňoví alebo tretostupňoví príbuzní, pričom v treťom stupni sa počítalo len s patrilineárnymi príbuznými. ŠVECOVÁ, Soňa. Význam rodiny pre diferencovanie príbuzenských vzťahov. In *Slovenský národopis*, 1975, roč. 23, č. 1, s. 3-22. Pre potreby tejto štúdie som do tabuľky zaradila aj matrilineárnych prastarých rodičov, pretože u prevažujúcich národne orientovaných mestských rodín predpokladám udržiavanie tradície pripomínať si významných predkov, predstaviteľov slovenského národného hnutia, aj u matrilineárnych príbuzných.

Tab. 5 Lokálne osobnosti a ich príbuzní

	Meno	celoslovensky významní príbuzní	spolu	počet generácií
1	Brxa Michal		0	0 generácií
2	Čičmanec Ján	zať, syn a dcéra, vnučkin manžel	4	2 generácie
3	Fiala Ľudovít	syn	1	1 generácia
4	Hvizdák Ján		0	0 generácií
5	Kuchárik Samuel	3 dcéry	3	1 generácia
6	Pet'ko Štefan		0	0 generácií
7	Príkopa Štefan	strýko	1	1 generácia
8	Štarke Samuel	brat, neter	2	2 generácie

Tab. 6 Celoslovenské osobnosti a ich príbuzní

	Meno	celoslovensky významní príbuzní	spolu	počet generácií
1	Bulla Blažej	zať, vnuk	2	3 generácie
2	Buocik Pavel		0	1 generácia
3	Čajda Mikuláš	otec, manželka, syn, 2 švagrovia, neter	6	3 generácie
4	Duchaj Matúš	strýko, brat, manželka, 3 švagrinine deti, švagor	7	3 generácie
5	Dula Igor	starý otec, otec, 2 švagrovia, sestra, synovec, neter	7	4 generácie
6	Dula Matúš	svokor, 2 zaťovia, syn, dcéra, 2 synovci, vnuk, vnučka, 4 manželia vnučiek	13	4 generácie
7	Fábry Jozef	3 synovia, dcéra, zať, 3 vnuci	8	3 generácie
8	Fábry Vladimír	otec, 2 bratia, sestra, syn, 2 synovci	8	3 generácie
9	Gašparík Jozef Leštinský	brat, nevlastná sestra, 2 dcéry, 2 zaťovia	6	2 generácie
10	Halaša Dušan	starý otec, stará mama, otec, mama, 2 strýkovia, 2 tety, 2 bratia, švagor, synovec	12	4 generácie
11	Hlavaj Ján ml.	brat, sestra, dcéra, zať, vnuk	5	3 generácie
12	Izák Gustáv	brat, švagor, dcéra, syn, 2 zaťovia, 2 manželia vnučiek, 3 synovci, neter, švagrov syn	13	3 generácie
13	Izák Ján	otec, 2 strýkovia, svokor, sestra, 2 švagrovia	7	3 generácie
14	Jesenský Fedor	otec, 2 bratia, švagor, švagriná, syn a dcéra, neter, 5 synovcov	13	3 generácie
15	Meličko Ján	švagor, švagrova žena, 2 dcéry, syn, 2 zaťovia, manžel vnučky	8	3 generácie
16	Paulíny Tóth Ilja	praprastarý otec, prastarý otec, 2 starí otcovia, stará mama, otec, mama, 11 strýkov, 3 tety, 2 bratia, manželka	24	5 generácií
17	Paulíny Tóth Platon	praprastarý otec, prastarý otec, 2 starí otcovia, stará mama, otec, mama, 11 strýkov, 3 tety, 2 bratia, švagriná	24	5 generácií
18	Petrikovich Miloš	otec, svokor, švagor	3	2 generácie
19	Straka Ján	starý otec, otec, mama, strýko, manželka, švagor, zať	7	4 generácie
20	Šimko Gustáv		0	1 generácia
21	Škrovina Otto	svokor, svokra, 3 bratia manželky	5	2 generácie
22	Thurzo Ivan	brat, manželka, švagriná, 3 švagrovia, syn	7	3 generácie
23	Trnovský Ivan	synovec	1	2 generácie
24	Vanovič Ľudovít	svokor, strýko, brat, syn, zať, vnuk	6	4 generácie
25	Zlocha Jozef		0	1 generácia

Šesť z 34 skúmaných martinských deklarantov nemalo žiadnych celoslovensky významných príbuzných. Traja z týchto deklarantov patria medzi spomenutých ôsmich predstaviteľov lokálnych osobností a predstavujú tak 38 % deklarantov tejto kategórie, čo je pomerne veľký podiel; pričom traja sú zaradení medzi celoslovensky významné osobnosti, čo predstavuje iba 12 % z celkového počtu 25 osobností v danej kategórii – to je, naopak, pomerne malá časť celoslovensky významných deklarantov.

Ako vyplýva z údajov uvedených v tabuľkách, aj tu sú významné rozdiely medzi jednotlivými stanovenými kategóriami. V skupine deklarantov, ktorí sa nestali ani lokálnymi osobnosťami, som zistila len jedného deklaranta, ktorý mal celoslovensky významného príbuzného, a to syna Jána Ivašku, Samuela.¹⁸ V skupine lokálnych osobností sú piati deklaranti, ktorých príbuzní boli celoslovenskými osobnosťami a tvorili jednu až dve generácie. Najvyšší počet celoslovensky významných príbuzných mal Ján Čičmanec¹⁹, a to štyroch významných príbuzných v dvoch generáciách. V skupine celoslovensky významných osobností už prevažujú deklaranti s tromi generáciami významných príbuzných a niekoľkokrát sa zvýšil aj počet významných príbuzných pri jednotlivých deklarantoch. Konkrétne iba v jednej generácii majú celoslovensky významných príbuzných traja deklaranti, v dvoch generáciách štyria deklaranti, v troch generáciách až 11 deklarantov, v štyroch generáciách päť deklarantov a v piatich generáciách dvaja deklaranti, bratia Paulíny Tóthovci.²⁰ Možno tak reálne predpokladať, že čím viac celoslovensky významných príbuzných mal deklarant, tým je väčšia pravdepodobnosť, že aj on sám bol celoslovensky významný.

Nie náhodou medzi deklarantmi s najvyšším počtom významných príbuzných nachádzame staré turčiansko sv. martinské rodiny dlhodobo spojené so slovenskými národným hnutím. Bratia Paulíny Tóthovci²¹ s 24 významnými príbuznými v piatich generáciách sú vnukmi Viliama Paulínyho Tótha.²² Za staršími generáciami nezaostávali ani mladší členovia rodiny. Ako už bolo spomínané, Ilja Paulíny-Tóth sa v čase vypuknutia Slovenského národného povstania (SNP) stal spolupovereníkom zdravotníctva. Jeho strýko Jaroslav Vlček²³ bol zakladateľskou osobnosťou českej

18 Samuel Ivaška (1888 – 1981) – syn deklaranta Jána Ivašku, ichtyológ, obchodník. Priekopník umelého chovu hlavátky na Slovensku. Od 1919 obchodník v Martine. Od 1945 predseda Zväzu rybárskych spolkov a družstiev na Slovensku, v rokoch 1946 – 1953 predseda Jednotného zväzu rybárskeho. *Biografický lexikón Slovenska IV* 2010, s. 121.

19 Ján Čičmanec, pozri poznámku č. 14.

20 Ilja a Platon Paulíny-Tóth, pozri poznámky č. 15 a 17.

21 Ilja a Platon Paulíny-Tóth, pozri poznámky č. 15 a 17.

22 Viliam Paulíny-Tóth (1826 – 1877) – starý otec deklarantov Ilju a Platóna Paulíny-Tótha, spisovateľ, novinár, redaktor, politický a kultúrno-osvetový činiteľ, podpredseda Matice slovenskej. V rokoch 1843 – 1846 študent evanjelického lýcea v Prešporku, poslucháč Ľudovíta Štúra. Po revolúcii 1848 pôsobil v štátnej službe. 1860 odišiel zo štátnej služby a venoval sa národnej práci. Od roku 1867 pôsobil v Martine ako popredný činiteľ na rozličných úsekoch slovenského národného života. V rokoch 1869 – 1872 poslanec uhorského snemu. *Slovenský biografický slovník IV* 1990, s. 411-413.

23 Jaroslav Vlček (1860 – 1930) – strýko deklarantov Ilju a Platóna Paulíny-Tótha, literárny vedec, historik a kritik, univerzitný profesor. V období rokov 1901 – 1918 bol profesorom na Filozofickej fakulte českej univerzity, následne v rokoch 1919 – 1923 prednostom slovenského oddelenia na Ministerstve školstva a národnej osvety. Od 1923 do 1930 pôsobil ako profesor na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. Od roku 1919 bol správcom Matice slovenskej. Vlček bol zakladateľskou osobnosťou modernej slovenskej a českej literárnej histórie. Výsledky

a slovenskej literárnej histórie a správcom Matice slovenskej a jeho brat Ján²⁴ pôsobil v rokoch 1945 – 1948 ako veľvyslanec v Ríme. Medzi deklarantmi bol aj Dušan Halaša²⁵, vnuk ďalšieho z martinských vodcov slovenského národného hnutia Pavla Mudroňa²⁶, ktorého 12 príbuzní boli celoslovensky významní v štyroch generáciách. Z Halašových príbuzných okrem starého otca asi najviac vynikal otec Andrej²⁷ pre svoju systematickú a rôzne oblasti pokrývajúcu národnú prácu, za čo bol prezývaný „národný mravec“, a tiež brat Pavol²⁸, bibliograf, prekladateľ a publicista. Podobne rodina vedúceho predstaviteľa slovenského národného hnutia Matúša Dulu²⁹ bola významná v štyroch generáciách s 13 významnými príbuznými. Medzi príbuznými Matúša Dulu sa vyznamenal napríklad jeho zať, obchodník a podnikateľ Peter Makovický³⁰, ale

svojich literárno-historických štúdií zhrnul v Dejinách literatúry slovenskej 1-2 (1889, 1890). V rokoch 1918 – 1919 sa stal členom Revolučného národného zhromaždenia. Od roku 1919 do 1925 bol senátorom Národného zhromaždenia (NZ) za Republikánsku stranu. *Slovenský biografický slovník VI* 1994, s. 296-297; MAŤOVČÍK 2006, s. 280.

24 Ján Paulíny-Tóth (1903 – 1966) – brat deklarantov Ilju a Platóna Paulíny-Tótha, politik, právnik. Advokát v Bratislave, v rokoch 1945 – 1948 československý veľvyslanec v Ríme. Popredný činiteľ SNS, po smrti M. Rázusa v auguste 1938 ho zvolili za predsedu strany. Po splynutí strany s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou sa s ľudákmi rozišiel, neskôr emigroval do Francúzska. V Paríži sa stal členom Hodžovej Slovenskej národnej rady, v rokoch 1941 – 1943 bol podpredsedom londýnskej československej Štátnej rady. Po februári 1948 zostal v zahraničí ako hlásateľ československého vysielania BBC a spolupracovník rozličných orgánov a spolkov. *Slovenský biografický slovník IV* 1990, s. 411.

25 Dušan Halaša (1883 – 1936) – verejný činiteľ, právnik, ochotnícky herec. V rokoch 1913 – 1934 majiteľ advokátskej kancelárie v Martine. Popredný činiteľ SNS. V období rokov 1913 – 1926 bol členom výboru Slovenského spevokolu. *Biografický lexikón Slovenska III* 2007, s. 318.

26 Pavol Mudroň (1835 – 1914) – starý otec deklaranta Dušana Halašu, politik, národno-kultúrny pracovník, právnik. Od roku 1862 bol advokátom v Turčianskom Sv. Martine. Významný predstaviteľ slovenského politického a verejného života v 2. polovici 19. storočia, zároveň vedúca osobnosť národno-kultúrneho diania na Slovensku; tiež bol uznávaným advokátom. V roku 1861 sa podieľal na organizácii memorandového zhromaždenia, v roku 1863 bol zakladajúcim členom a tajomníkom Matice slovenskej (MS). Tiež bol spoluzakladateľom Slovenského spevokolu a jedným zo zriaďovateľov a členov vedenia martinskej Sporiteľne a Tatra banky. Od roku 1877 bol predsedom SNS. V roku 1895 spoluorganizoval kongres nemaďarských národov Uhorska v Budapešti. *Biografický lexikón Slovenska VI* 2017, s. 605-606.

27 Andrej Halaša (1852 – 1913) – otec deklaranta Dušana Halašu, divadelník, etnograf, prekladateľ, organizátor, redaktor, advokát. Od roku 1874 pôsobil ako advokát v Turčianskom Sv. Martine. Patril medzi popredné osobnosti v oblasti divadelníctva, kultúry, literatúry a vlastivedného bádania. Funkcionár, ideológ, publicista SNS. Pričinil sa o postavenie Národného domu v roku 1888, založenie Muzeálnej slovenskej spoločnosti (MSS) v roku 1893 a Slovenského múzea v roku 1908. Tiež bol správcom, režisérom a hercom Slovenského spevokolu a zberateľom ľudových piesní. *Biografický lexikón Slovenska III* 2007, s. 317; MAŤOVČÍK 2006, s. 77.

28 Pavol Halaša (1885 – 1969) – brat deklaranta Dušana Halašu, publicista, prekladateľ, bibliograf. Od roku 1918 pôsobil ako zubár v Martine; v období medzi rokmi 1919 – 1940 bol redaktorom satirického časopisu Kocúr, od roku 1940 bol pracovníkom Slovenskej národnej knižnice, neskôr bibliografom v rámci MS v Martine. Ťažisko jeho odbornej práce bolo v bibliografii. Počas SNP spoluredigoval časopis Hlas národa. V roku 1952 bol v rámci „Akcie B“ prenasledovaný z politických dôvodov a násilne vystáňovaný z Martina. *Biografický lexikón Slovenska III* 2007, s. 319-320; MAŤOVČÍK 2006, s. 78.

29 Matúš Dula (1846 – 1926) – politik, publicista, advokát. V národno-kultúrnom pohybe sa angažoval od svojich študentských čias. Bol vedúcim predstaviteľom SNS. V roku 1886 spoluzakladateľ a správca Kníhkupecko-nakladateľského spolku (KÚS), v roku 1887 iniciátor vybudovania Národného domu. Medzi rokmi 1918 – 1920 bol predsedom Klubu slovenských poslancov, v rokoch 1920 – 1925 senátor NZ. *Biografický lexikón Slovenska II* 2004, s. 370-371.

30 Peter Makovický (1864 – 1929) – zať deklaranta Matúša Dulu, podnikateľ, obchodník. V rokoch 1888 – 1929 spolumajiteľ firmy Peter Makovický, v rokoch 1889 – 1902 riaditeľ firmy Makovický, Houdek a spoločníci v Ružomberku. Významne prispel k rozvoju slovenského peňažníctva a priemyslu. Predmetom jeho podnikania sa stala bryndza a výroba lepenky a papierovej drevolátky. Jeden zo zakladateľov Slovenskej poisťovne v Bratislave. Mecén slovenského kultúrneho života, člen správnych rád viacerých podnikov a bánk. *Biografický lexikón*

aj manžel jeho vnučky Jaroslav Sumbal³¹, zakladateľ slovenskej kardiológie. Medzi štvorgeneračne významné rodiny patrili ešte rodiny Jána Straku³² a Ľudovíta Vanoviča³³. Medzi významných príbuzných Jána Straku patrila napr. jeho zať Ferdinand Čatloš,³⁴ minister národnej obrany v rokoch 1939 – 1944. Z Vanovičových príbuzných vynikal jeho brat Ján³⁵, politik a právnik, podpredseda Slovenskej národnej strany a predseda Advokátskej komory pre Slovensko, a tiež jeho syn Ján³⁶, fyzik, pedagóg, profesor a dekan Vysoké školy pedagogickej. S trinástimi celoslovensky významnými príbuznými excelovali aj rodiny Jesenských a Izákových, hoci len v troch generáciách. Aj v týchto rodinách som našla príbuzných, ktorých možno pokladať za výnimočne úspešných. V rodine Fedora Jesenského³⁷ vynikol napríklad jeho brat spisovateľ

Slovenska VI 2017, s. 104-105.

31 Jaroslav Sumbal (1890 – 1948) – manžel vnučky deklaranta Matúša Dulu, lekár (kardiológ), univerzitný profesor. V rokoch 1917 – 1919 bol príslušníkom československých légii v Rusku. V roku 1931 sa stal prednostom Propedeutickej kliniky Lekárskej fakulty Univerzity Komenského (UK) v Bratislave, považuje sa za zakladateľa slovenskej kardiológie. V období rokov 1938 – 1939 a 1945 – 1946 bol dekanom Lekárskej fakulty. Po roku 1938 bol jedným z mála českých profesorov, ktorí mohli ostať pôsobiť na Slovensku. *Slovenský biografický slovník V* 1992, s. 383.

32 Ján Straka (1884 – 1949) – osvetový pracovník. V rokoch 1922 – 1929 bol riaditeľom Tatra banky v Bratislave, následne do roku 1939 riaditeľom Tatra banky v Košiciach. V roku 1919 zakladateľ a starosta Sokola v Turčianskom Sv. Martine, od 1893 herec a spevák Slovenského spevokolu tiež v Turčianskom Sv. Martine. Medzi rokmi 1913-1919 bol veliteľom Dobrovoľného hasičského zboru. *Slovenský biografický slovník V* 1992, s. 361-362.

33 Ľudovít Vanovič (1878 – 1949) – národnokultúrny pracovník, bankár. Pred rokom 1918 bol zakladateľom a budovateľom slovenských peňažných ústavov v Trenčíne, Topoľčanoch, Turčianskych Tepliciach, Novom Meste nad Váhom, Liptovskom Hrádku, Lučenci a vo Zvolene. Počas Československej republiky bol predstaviteľom emancipačných úsilí slovenských podnikateľov v ekonomickej oblasti. Od roku 1925 bol hlavným riaditeľom Tatra banky v Turčianskom Sv. Martine, stal sa predsedom správnych rád podnikov ovládaných Tatra bankou. Bol organizátorom národnokultúrneho života v Martine, funkcionárom Slovenského spevokolu, MSS, MS a Lipy. Hodnostár evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku. *Slovenský biografický slovník VI* 1994, s. 230; MAŤOVČÍK 2006, s. 277.

34 Ferdinand Čatloš (1895 – 1972) – zať deklaranta Jána Straku a manžel vnučky deklaranta Jána Čičmanca, generál, politik, publicista. V rokoch 1917 – 1920 bol dôstojníkom československých légii v Rusku, po roku 1920 v československej armáde, spočiatku ako kapitán, v roku 1939 bol povýšený na divízneho generála, neskôr na generála I. triedy. V období rokov 1939 – 1944 bol ministrom národnej obrany vojnovéj Slovenskej republiky. V rokoch 1944 – 1947 bol internovaný v Zväze sovietskych socialistických republík, následne necelé dva roky väznený v Československej republike (ČSR), od roku 1948 pôsobil ako úradník v Martine. *Biografický lexikón Slovenska II* 2004, s. 112-113.

35 Ján Vanovič (1856 – 1942) – brat deklaranta Ľudovíta Vanoviča, národno-kultúrny pracovník, politik, právnik. Od roku 1886 pôsobil ako samostatný advokát v Turčianskom Sv. Martine. Pred rokom 1918 bol popredným činiteľom slovenského národného hnutia, členom SNS a spoluorganizátorom slovenského peňažníctva a priemyslu. Národno-buditeľskú činnosť vyvíjal najmä prostredníctvom cirkevných funkcií v evanjelickej cirkvi. Bol členom Revolučného národného zhromaždenia, po vzniku ČSR sa aktivizoval v Republikánskej strane, v rokoch 1920 – 1925 bol poslancom NZ. Bol významným činiteľom MS. V roku 1939 na valnom zhromaždení za jeho predsedníctva sa do výboru MS dostali predstavitelia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, preto sa funkcie vzdal. Tiež bol funkcionárom niekoľkých miestnych spolkov. MAŤOVČÍK 2006, s. 276; *Slovenský biografický slovník VI* 1994, s. 228-229.

36 Ján Vanovič (1907 – 1973) – syn Ľudovíta Vanoviča, fyzik, vysokoškolský učiteľ. Od 1941 docent na Slovenskej vysokej škole technickej a na Vysoké škole obchodnej v Bratislave. V roku 1944 bol pracovníkom Povereníctva SNR pre školstvo a osvetu v Banskej Bystrici. Pre účasť v SNP bol väznený gestapom. V rokoch 1945 – 1948 bol prednostom 2. odboru Povereníctva SNR pre školstvo a osvetu. V období rokov 1953 – 1957 bol dekanom Fakulty prírodných vied Vysoké školy pedagogickej. Od roku 1959 profesor fyziky a jadrovej fyziky prírodovedeckej fakulty UK, zároveň od roku 1962 externý vedúci Katedry lekárskej fyziky na Lekárskej fakulte UK v Bratislave. Podpredseda Jednoty čs. matematikov a fyzikov. MAŤOVČÍK 2006, s. 277; *Slovenský biografický slovník VI* 1994, s. 229.

37 Fedor Jesenský (1877 – 1958) – vydavateľský pracovník, prekladateľ, bankový riaditeľ. V rokoch 1920 – 1928

a krajinový viceprezident Janko Jesenský³⁸ či dcéra Zora³⁹, významná prekladateľka. V rodine Izákových zase zať Viliam Paulíny⁴⁰, poslanec Národného zhromaždenia v rokoch 1918 – 1920 a riaditeľ Národnej banky v Banskej Bystrici.

Zaujímavé zistenie predstavuje počet deklarantov, ktorí boli v príbuzenskom vzťahu. Išlo až o 21 deklarantov, t. j. 64 % skúmaných martinských deklarantov, z čoho vyplýva na jednej strane vysoká miera príbuznosti medzi zúčastnenými martinskými rodinami a na strane druhej, že niektoré osobnosti sa v tabuľkách opakujú. Napríklad Matúš Dula bol otcom Igora Dulu a strýkom Ilju a Platóna Paulíny Tótha. Otto Škrovina⁴¹ bol švagrom Dušana Halašu a pod.

V poslednej časti som sa sústredila na otázku, ako jednotlivé dejinné míľniky (1918, 1939, 1948), resp. zmeny politických režimov ovplyvnili spoločenskú pozíciu deklarantov. Sledovaná problematika je, samozrejme, veľmi rozsiahla. Potrebné údaje sa zo životopisných

bol riaditeľom Tatra banky v Turčianskom Sv. Martine, v rokoch 1926 – 1928 bol správcom koncernu Tatra banky v Turčianskom Sv. Martine a Bratislave. Od roku 1929 bol riaditeľom a spoluredaktorom časopisu Živena, založil a viedol edície Knihy Živeny. V roku 1934 založil Vydavateľské družstvo Živeny v Turčianskom Sv. Martine a do roku 1948 pôsobil ako jeho vedúci. V medzivojnovom období kultivoval edičnú činnosť na Slovensku. Od roku 1918 bol tajomníkom SNS, funkcionárom Živeny, MSS a MS. *Biografický lexikón Slovenska IV* 2010, s. 255-256; MAŤOVČÍK 2006, s. 115.

38 Janko Jesenský (1874 – 1945) – brat deklaranta Fedora Jesenského, spisovateľ, verejný činiteľ, advokát. Od roku 1906 samostatný advokát v Bánovciach nad Bebravou. V rokoch 1916 – 1919 bol dôstojníkom československých légii v Rusku, pričom zároveň pôsobil aj ako redaktor a politický pracovník. Medzi rokmi 1919 – 1923 bol gemersko-malohontským županom, následne v rokoch 1923 – 1928 nitrianskym županom. V rokoch 1928 – 1931 bol vládny radcom, od roku 1931 do 1938 jeden z viceprezidentov Krajinského úradu v Bratislave. Počas vojnovnej Slovenskej republiky (1939 – 1945) sa zapojil do druhého československého odboja. J. Jesenský bol významným predstaviteľom básnickej moderny a prózy druhej realistickej vlny. *Biografický lexikón Slovenska IV* 2010, s.258-259; MAŤOVČÍK 2006, s. 116-117.

39 Zora Jesenská (1909 – 1972) – dcéra deklaranta Fedora Jesenského, prekladateľka, spisovateľka, redaktorka. V desaťročí medzi 1939 – 1949 bola redaktorkou časopisu Živena a edície Knihy Živeny, tiež bola podpredsedníčkou Živeny. Od 1956 pôsobila ako profesionálna prekladateľka. Bola spolutvorkyňou modernej slovenskej prekladateľskej školy, väčšina ňou preložených diel nadobudla charakter autonómneho umeleckého počinu. Od roku 1932 prekladala prevažne diela klasikov ruskej literatúry. Prekladateľstvom sa zaoberala aj teoreticky. V roku 1968 sa zapojila do obrodného procesu, aj po okupácii sa zasadzovala za demokratizáciu pomerov, za čo bola po nástupe normalizácie perzekvovaná. *Biografický lexikón Slovenska IV* 2010, s. 253-254; MAŤOVČÍK 2006, s. 114.

40 Viliam Paulíny (1877 – 1945) – zať deklaranta Gustáva Izáka a švagor deklaranta Jána Izáka, finančník, publicista. V rokoch 1923 – 1940 predseda správnej rady Národnej banky v Banskej Bystrici. Popredný slovenský finančník, bol zakladateľom Národnej banky v Banskej Bystrici a viacerých hospodárskych podnikov a organizácií. Od roku 1923 predseda Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici. Bol prívržencom SNS, neskôr spolupracoval s Milanom Hodžom a Republikánskou stranou. Ako odporca režimu vojnovnej Slovenskej republiky sa zapojil do druhého československého odboja, bol členom povstaleckej SNR a povereníkom financií. Po potlačení SNP bol odvečený do Nemecka, kde bol popravený. V rokoch 1918 – 1920 bol poslancom NZ. Propagátor a organizátor sokolstva. MAŤOVČÍK 2006, s. 194; *Slovenský biografický slovník IV* 1990, s. 410-411.

41 Otto Škrovina (1877 – 1939) – národno-kultúrny pracovník, publicista, cirkevný hodnostár. Od štúdií v Kežmarku sa aktivizoval v slovenskom národnom hnutí. Od roku 1908 evanjelický farár v Turčianskom Sv. Martine, od 1918 turčiansky senior. Politicky sa angažoval v rámci SNS. Bol členom správy a funkcionárom Tatra banky, KÚS, MS, Živeny, Lipy a MSS. Ako člen Generálneho presbytéria Slovenskej evanjelickej cirkvi a.v. a organizátor cirkevného života na Slovensku udržiaval kontakty s českobratskou cirkvou. Vo funkcii predsedu Generálnej podporovne pri evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku napomáhal budovaniu škôl, osvetových zariadení, nemocníc, starobincov a sirotincov. Bol autorom nábožensko-moralistických úvah a kázni, po roku 1918 predovšetkým správ, komentárov, zápisníc, informácií, referátov o dianí v evanjelickej cirkvi na Slovensku. MAŤOVČÍK 2006, s. 242-243; *Slovenský biografický slovník V* 1992, s. 470-471.

hesiel v analyzovaných biografických slovníkoch dali zistiť len čiastočne, preto na nasledujúcich stranách bude nasledovať len náčrt niekoľkých mapovaných ukazovateľov. Najviac deklarantov, ktorí v čase podpisu Martinskej deklarácie žili v Martine, bolo pochopiteľne ovplyvnených dezintegráciou Rakúsko-Uhorska a vznikom Československa v roku 1918. V krátkom čase, t. j. do roku 1919 zomreli traja zo sledovaných deklarantov, a tak sa zmeny týkali 30 martinských deklarantov. Podarilo sa mi vysledovať tri druhy spoločenských a kariérnych zmien. Prvou a zrejme najdôležitejšou je, že sa predstaviteľom slovenského národného hnutia otvorila cesta do štátnej administratívy a zákonodarných orgánov nového štátu, teda poslaneckej snemovne a senátu. Poslancami alebo senátormi sa zo sledovaných deklarantov a ich príbuzných do roku 1920 stalo šesť osobností: Ján Duchaj⁴², Matúš Dula⁴³, Ján Mudroň⁴⁴, Viliam Paulíny⁴⁵, Ján Vanovič⁴⁶ a Jaroslav Vlček⁴⁷. Okresnými náčelníkmi, hlavnými slúžnymi, županmi alebo inými členmi štátnej administratívy sa stalo 11 osobností: Igor Ján Vladimír Beniač⁴⁸, Ivan Čičmanec⁴⁹, Matúš Duchaj⁵⁰, Igor Dula⁵¹, Pavol Fábry⁵², Emil

42 Ján Duchaj (1869 – 1954) – brat deklaranta Matúša Duchaja, politik, statkár. Člen SNS, v medzivojnovom období prestúpil do Republikánskej strany. Organizačne a publicisticky sa angažoval najmä v národnom hospodárstve, predseda Slovenského dobytkárskeho družstva, funkcionár hospodárskych spolkov a organizácií agrárnej strany. V rokoch 1919 – 1920 bol poslancom NZ a podpredsedom Klubu slovenských poslancov, od 1920 do 1925 bol senátorom NZ. *Biografický lexikón Slovenska II* 2004, s. 364.

43 Matúš Dula, pozri poznámku č. 30.

44 Ján Mudroň (1866 – 1926) – strýko deklaranta Dušana Halašu, politik, právnik, národno-kultúrny pracovník, publicista. Ako študent sa angažoval v národnom hnutí. Začiatkom 20. storočia vstúpil do politiky ako člen SNS, pre nesúhlas s jej spojením so Šrobárovou Národnou republikánskou stranou roľníckou z nej v roku 1920 vystúpil a následne presadzoval politickú líniu Slovenskej ľudovej strany, za ktorú bol zvolený do NZ. V rokoch 1920 – 1925 bol senátorom NZ. *Biografický lexikón Slovenska VI* 2017, s. 604.

45 Viliam Paulíny, pozri poznámku č. 41.

46 Ján Vanovič, pozri poznámku č. 36.

47 Jaroslav Vlček, pozri poznámku č. 24.

48 Igor Ján Vladimír Beniač (1881 – 1958) – politik, právnik. Jeho otec, Daniel Šimon Beniač, bol švagrom deklaranta Gustáva Izáka. Pred rokom 1918 pôsobil ako advokát v Ružomberku a Novom Sade. Po vzniku ČSR bol pracovníkom referátu pravosúdia Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, po roku 1920 advokátom v Bratislave, neskôr verejným notárom v Michalovciach, Pezinku, Bratislave. Člen ústredného výboru Čs. národnodemokratickej strany. *Biografický lexikón Slovenska I* 2002, s. 353.

49 Ivan Čičmanec (1887 – 1964) – syn deklaranta Jána Čičmanca, publicista, verejný činiteľ, úradník. Po absolvovaní teológie v Bratislave bol evanjelickým farárom v Hodruši. Od roku 1923 bol okresným náčelníkom v Banskej Štiavnici, medzi rokmi 1924 – 1938 v Lučenci, potom úradník v Lovinobani, Vlčanoch a Pukanci. Publikoval články a úvahy. Od roku 1930 predseda južnej oblasti Slovenskej ligy v Lučenci. *Biografický lexikón Slovenska II* 2004, s. 159.

50 Matúš Duchaj (1878 – 1949) – verejný činiteľ, právnik. Do roku 1918 a medzi rokmi 1920 – 1922 majiteľ advokátskej kancelárie, v rokoch 1919 – 1920 hlavný slúžny, 1922 – 1949 štátny verejný notár v Turčianskom Sv. Martine. Aktívny príslušník národného hnutia a SNS. *Biografický lexikón Slovenska II* 2004, s. 364-365.

51 Igor Dula (1878 – 1951) – verejný činiteľ, lekár. Praktický a ženský lekár, od roku 1918 slúžny v Turčianskom Sv. Martine a turčiansky župan, následne v rokoch 1925 – 1927 bol správcom Pohronskej župy vo Zvolene, od roku 1928 vládnym radcom, prednostom zdravotného a sociálneho odboru Krajského úradu, medzi rokmi 1935 – 1938 krajský viceprezident v Bratislave. Od roku 1939 na dôchodku. Prívrženec SNS, angažoval sa v spolkovej činnosti. Bol predsedom správnej rady Eskomptnej a hospodárskej banky, podpredsedom správnej rady Tatra banky, predsedom Zväzu loveckých ochranných a kynologických spolkov na Slovensku, Krajského zväzu sociálnych a zdravotných spolkov, podpredsedom Klubu slovenských automobilistov. *Biografický lexikón Slovenska II* 2004, s. 370.

52 Pavol Fábry (1891 – 1959) – syn deklaranta Jozefa Fábryho a brat deklaranta Vladimíra Fábryho, verejný

Izák⁵³, Gustáv Izák⁵⁴, Vladimír Milan Gustáv Jesenský⁵⁵, Janko Jesenský⁵⁶, Margita Paulíny-Tóth⁵⁷ a Jaroslav Vlček⁵⁸. Polovica zo spomínaných osobností, ako napríklad Pavol Fábry či Vladimír Milan Gustáv Jesenský, sa štátnymi úradníkmi stala iba na niekoľko rokov, po ktorých sa vrátili k predchádzajúcemu povolaniu (najčastejšie právnickému). Tretí druh zmeny predstavovalo aktívne a rôznorodé zapojenia do zakladania politických a profesijných organizácií, najmä živnostníctva a advokácie, ktoré nachádzame u troch deklarantov: Vladimíra Fábryho⁵⁹,

činiteľ, podnikateľ. Pracovník otcovho pivovaru a KÚS. Po roku 1918 bol splnomocnencom SNR v Budapešti, vládny komisár pre východné Slovensko, šarišským a abovsko-turnianskym županom. Od roku 1921 pôsobil ako advokát v Bratislave. Prívrženec Republikánskej strany a poradca M. Hodžu vo finančných otázkach. Venoval sa najmä podnikaniu, po otcovi zdedil martinský pivovar, veľkoobchod, účastiny ďalších podnikov. Bol funkcionárom viacerých podnikateľských spolkov a organizácií, predsedom Spolku slovenských pivovarníkov a Slovenského autoklubu. Po roku 1939 stál v opozícii proti režimu na Slovensku, krátko i väznený, materiálne podporoval občiansky odboj. Do roku 1948 bol prívržencom Demokratickej strany, o rok neskôr emigroval do Švajčiarska. V emigrácii pracoval v Rade slobodného Československa. *Biografický lexikón Slovenska II* 2004, s. 477.

53 Emil Izák (1868 – 1949) – synovec deklaranta Gustáva Izáka, verejný pracovník, ekonóm. V rokoch 1896 – 1919 bol hlavným účtovníkom Myjavskej banky na Myjave, od 1919 pracovníkom referátu poľnohospodárstva Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovensku, medzi rokmi 1924 – 1934 bol riaditeľom Rolníckych vzájomných pokladníc v Bratislave. Od roku 1934 na odpočinku. Bol významným činiteľom v slovenskom bankovníctve a družstevníctve, jeden z hlavných organizátorov Rolníckych vzájomných pokladníc. Člen MSS, Lipy a ďalších organizácií. *Biografický lexikón Slovenska IV* 2010, s. 122.

54 Gustáv Izák (1847 – 1937) – publicista, prekladateľ, právnik, ochotnícky herec a režisér. Od roku 1873 pôsobil ako advokát v Kláštore pod Znievom a v Turčianskom Sv. Martine. V roku 1918 bol hlavným notárom Turčianskej župy. V rokoch 1923 – 1927 správca notárskeho náukobehu v Martine. V publicistike a orientoval na otázky národného uvedomovania. Pred rokom 1918 bol členom SNS, v rámci nej prívržencom agrárnického smeru Milana Hodžu. Člen a funkcionár študentských, kultúrnych a spoločenských organizácií, člen MS, MSS, Živeny a Slovenského spevokolu. Účastník prvého odboja. *Biografický lexikón Slovenska IV* 2010, s. 123; MAŤOVČÍK 2006, s. 109.

55 Vladimír Milan Gustáv Jesenský (1879 – 1960) – brat deklaranta Fedora Jesenského, politik, bankový riaditeľ. Pôsobil ako bankový úradník, medzi rokmi 1909 – 1919 bol riaditeľom Tatra banky, po roku 1918 sa stal vedúcim okresného politického úradu v Bytči, následne v období rokov 1920 – 1931 bol námestníkom hlavného riaditeľa Tatra banky v Bratislave. Bol členom Obchodnej a živnostenskej komory, Plodinovej burzy, úradujúcim predsedom Eskontnej a hospodárskej banky v Bratislave, podpredsedom správnej rady Tatra banky, predsedom Obchodnej a priemyselnej banky, členom SNS. *Biografický lexikón Slovenska IV* 2010, s. 262-263; MAŤOVČÍK 2006, s. 117.

56 Janko Jesenský, pozri poznámku č. 39.

57 Margita Paulíny-Tóth (1873 – 1948) – matka deklarantov Ilju a Platóna Paulíny-Tótha, spisovateľka, prekladateľka, publicistka, úradníčka. Úradníčka Tatra banky, po roku 1918 úradníčka politickej správy, súčasne úradná prekladateľka a tlmočnica v Martine. Písala črty, fejtóny a poviedky, významná je jej prekladateľská činnosť. MAŤOVČÍK 2006, s. 197; *Slovenský biografický slovník IV* 1990, s. 413-414.

58 Jaroslav Vlček, pozri poznámku č. 24.

59 Vladimír Fábry (1888 – 1959) – podnikateľ, obchodník. Úradník pivovaru, od roku 1908 bol účtovníkom v KÚS. V období medzi rokmi 1918 – 1948 pôsobil ako veľkoobchodník v Turčianskom Sv. Martine, veľkoobchod prevzal po otcovi a podstatne ho rozšíril. Bol organizátorom živnostníckeho hnutia, najmä v oblasti obchodu, členom a funkcionárom jeho najvyšších celoštátnych i slovenských orgánov. Podpredseda Krajinského zväzu živnostenských spoločenstiev a grémií, člen výboru Slovenskej remeselníckej a obchodníckej jednoty, člen Štátnej rady živnostenskej, Krajinskej rady živnostenskej, Ústrednej rady obchodníctva ČSR, člen správnej komisie Obchodnej a priemyselnej komory v Bratislave, predseda spolku Slovenská práca a ďalších hospodárskych organizácií. Funkcionár viacerých národných a kultúrnych spolkov. *Biografický lexikón Slovenska II* 2004, s. 479-480.

Jána Hlavaja⁶⁰ a Jána Izáka⁶¹. Predstaviteľmi novovznikajúcich celoštátnych profesijných organizácií sa však stali aj ďalší deklaranti. Ako príklad môžeme uviesť Jozefa Gašparíka⁶², ktorý sa stal predsedom Ústredia slovenských ochotníckych divadiel a rovnako predsedom slovenskej sekcie Spolku kníhkupcov a nakladateľov Československej republiky.

Vznik Slovenského štátu 14. marca 1939 je druhým sledovaným historickým míľnikom. V čase jeho vzniku žilo ešte 15 deklarantov, väčšina z nich však bola už v pokročilom veku. Jeden z deklarantov, Ivan Thurzo⁶³, bol hneď v roku 1939 z politických dôvodov suspendovaný. Z divadla bola odstránená aj herečka Hana Meličková⁶⁴, dcéra Jána Melička⁶⁵. Brat Ilju a Platóna Paulíny Tóthovcov⁶⁶, Ján⁶⁷, v roku 1941 emigroval a zapojil sa do zahraničného odboja v Paríži

60 Ján Hlavaj (1879 – 1963) – staviteľ, osvetový pracovník, verejný činiteľ. Od roku 1905 pracoval ako murár, od roku 1921 v Turčianskom Sv. Martine ako spoločník firmy Hlavaj – Palkovič – Uličný. Bol jedným z popredných slovenských staviteľov 20. storočia. Zúčastnil sa na tvorbe verejných budov, škôl a nemocníc. Od mladosti sa venoval kultúrno-osvetovej činnosti. Bol redaktorom časopisu Slovenský remeselník a obchodník. Angažoval sa ako funkcionár viacerých korporácií: podpredseda spoločného výboru Štátnej rady živnostenskej, člen kuratória Štátneho ústavu pre zvelaďovanie živností, výboru MS a MSS, v roku 1919 spoluzakladal Slovenskú remeselnícku jednotu a zároveň bol jej prvým podpredsedom. V roku 1925 sa stal predsedom Slovenskej remeselníckej a obchodnej jednoty. *Biografický lexikón Slovenska III* 2007, s. 458-459; MAŤOVČÍK 2006, s. 84-85.

61 Ján Izák (1885 – 1946) – verejný činiteľ, právnik. Od roku 1908 pôsobil ako advokátsky koncipient, potom ako samostatný advokát v Turčianskom Sv. Martine. Po roku 1918 sa venoval najmä práci v martinskej advokátskej komore, bol jej pokladníkom, tajomníkom a začas i predsedom. Správami a článkami prispieval do novín a časopisov. *Biografický lexikón Slovenska IV* 2010, s. 124; MAŤOVČÍK 2006, s. 109.

62 Jozef Gašparík (1861 – 1931) – spisovateľ, vydavateľ, kníhkupec. Od roku 1879 pôsobil ako sadzač v KÚS v Turčianskom Sv. Martine. Od roku 1895 kníhkupec, potom tlačiar a nakladateľ tiež v Turčianskom Sv. Martine. Ako nakladateľ a kníhkupec vydal vyše 140 titulov. Vybudoval dobre organizovanú kníhkupeckú sieť. Písal veršované príbehy, epizódky, kuplety. Patril k popredným reprezentantom martinskej kultúrnej spoločnosti, bol známy ako ochotnícky herec. Od roku 1914 bol podpredsedom Slovenského spevokolu, predsedom Ústredia slovenských ochotníckych divadiel, členom MSS a predsedom slovenskej sekcie Spolku kníhkupcov a nakladateľov ČSR. MAŤOVČÍK 2006, s. 68.

63 Ivan Thurzo (1882 – 1964) – národohospodár, redaktor, publicista. Medzi rokmi 1901 – 1915 bol bankovým úradníkom v Turčianskom Sv. Martine, Námestove a Békešskej Čabe, v rokoch 1918 – 1922 bol redaktorom Národných novín, následne bol vedúcim úradníkom Sporiteľne v Turčianskom Sv. Martine až do roku 1939, keď bol suspendovaný. Po roku 1939 sa zúčastnil občianskeho odboja, potom priprav SNP a bol pri konštituovaní Demokratickej strany. V roku 1944 šéfredaktor Času v Banskej Bystrici, po povstaní žil ilegálne v Radvani. V rokoch 1945 – 1948 bol vedúcim Komunálnej sporiteľne v Turčianskom Sv. Martine. Od roku 1919 presadzoval ideu čechoslovakizmu ako funkcionár MS, v roku 1932 bol pozbavený členstva. Po 1948 z politických dôvodov prenasledovaný. Propagátor a organizátor moderných foriem sporiteľníctva. MAŤOVČÍK 2006, s. 264. *Slovenský biografický slovník VI* 1994, s. 61.

64 Hana Meličková (1900 – 1978) – dcéra deklaranta Jána Meličku, herečka. V rokoch 1923 – 1926 pôsobila ako učiteľka na Župnej hudobnej škole v Turčianskom Sv. Martine, medzi rokmi 1926 – 1939 a 1945 – 1977 bola členkou činohry Slovenského národného divadla. Po vzniku Slovenského štátu bola zo SND prepustená, následne bola až do roku 1945 členkou zájazdového Slovenského ľudového divadla. Výrazná herecká osobnosť. *Biografický lexikón Slovenska VI* 2017, s. 358-360.

65 Ján Meličko (1846 – 1926) – zbormajster, učiteľ, ochotnícky herec. V rokoch 1875 – 1926 pôsobil ako učiteľ na ľudovej a učňovskej škole v Turčianskom Sv. Martine, od roku 1883 do 1914 viedol Slovenský spevokol v Martine, zaslúžil sa o jeho rozvoj. Bol zberateľom ľudových piesní, tiež sa venoval komponovaniu príležitostných cirkevných zborov, vlasteneckých piesní a úpravám ľudových piesní na potreby Slovenského spevokolu. *Biografický lexikón Slovenska VI* 2017, s. 357-358.

66 Platón a Ilja Paulíny Tóth, pozri poznámku č. 15 a 17.

67 Ján Paulíny Tóth, pozri poznámku 25.

a Londýne. Politicky sa naopak darilo zaťovi Jána Straku⁶⁸ Ferdinandovi Čatlošovi⁶⁹, ktorý sa stal ministrom národnej obrany.

Nadštandardný počet príbuzných deklarantov vstúpil do odboja a SNP. Zo samotných deklarantov to boli Ilja Paulíny Tóth⁷⁰ a Ivan Thurzo⁷¹, t. j. dvaja z 15, čo predstavuje 13 % z vtedy žijúcich deklarantov. Zo všetkých ostatných 131 sledovaných príbuzných (z toho 90 ich žilo aj po roku 1944) sa podľa zistených dát do odboja alebo SNP počas druhej svetovej vojny zapojilo 23 príbuzných, t. j. 17,5 % zo všetkých 131 príbuzných a 25,5 % z 90 v čase odboja žijúcich príbuzných⁷². Avšak aj medzi nesledovanými príbuznými, t. j. tými, ktorí nie sú uvedení v Slovenskom biografickom slovníku alebo Biografickom lexikóne Slovenska, boli odbojármi a partizáni, ako napríklad syn Ota Škrovinu⁷³, Mirko⁷⁴, či vnuk Jána Čičmanca Ján Straka⁷⁵. Štvrtina zo žijúcich sledovaných osobností bola účastníkmi odboja a SNP, čo predstavuje dôležitú a početnú skupinu.

V roku 1948, v čase februárového prevratu Komunistickej strany, žilo ešte 13 deklarantov, no na konci roka 1949 to bolo už iba deväť zo sledovaných martinských deklarantov. Napriek tomu boli až dvaja z nich – Vladimír Fábry⁷⁶ a Ján Hlavaj⁷⁷ – na začiatku päťdesiatych rokov vystáňovaní zo svojich domovov v rámci akcie B. Títo dvaja deklaranti predstavovali až 22 % všetkých vtedy žijúcich deklarantov. Okrem nich boli v akcii B vystáňovaní Pavol Halaša⁷⁸ a ďalší príbuzní

68 Ján Straka, pozri poznámku č. 33.

69 Ferdinand Čatloš, pozri poznámku č. 35.

70 Ilja Paulíny Tóth, pozri poznámku č. 17.

71 Ivan Thurzo, pozri poznámku č. 64.

72 Boli to: Cyril Daxner, Igor Daxner, Vladimír Milan Daxner, Ján Fábry, Pavol Fábry, Hana Gregorová, Pavol Halaša, Fedor Jesenský, Janko Jesenský, Vladimír Lajda, Zoltán Klimo, Karol Markovič, Viera Markovičová-Záthurecká, Ivan Milec, Laco Novomeský, Július Palovič, Viliam Paulíny, Ján Paulíny-Tóth, Ivan Vladimír Roy, Ivan Slávik, Ján Šikura, Fedor Thurzo, Ján Vanovič.

73 Otto Škrovina, pozri poznámku č. 42.

74 Mirko Škrovina (1909 – 1999) – syn deklaranta Otta Škrovinu, právnik, šachista. Od roku 1939 samostatný advokát. V období rokov 1949 – 1970 pôsobil v Krajskom združení advokátov, od roku 1951 v advokátskej poradni v Martine. V 60. rokoch zastupoval v rehabilitačných procesoch Viliama Žingora a ďalšie osobnosti stíhané po roku 1948. Od roku 1943 sa zapojil do odboja, v hodnosti nadporučíka československej armády a vo funkcii poľného prokurátora sa zúčastnil SNP. Bol zajatý Nemcami, odvezený do Bratislavy a Nemecka. Venoval sa športu, osobitne šachu a tenisu. MAŤOVČÍK 2006, s. 242.

75 Ján Straka (1913 – 1987) – vnuk deklaranta Jána Čičmanca, odbojár, dôstojník. Stal sa dôstojníkom z povolania československej, resp. slovenskej armády a počas druhej svetovej vojny sa zapojil do odboja. Od roku 1939 slúžil v Bratislave, v roku 1942 bol odvezený na východný front, od 1943 pôsobil ako náčelník štábu jazdeckej divízie Prešov, kde nadviazal spojenie s ruskými partizánmi. Od toho istého roku bol vymenovaný za náčelníka štábu Veliteľstva brannej výchovy v Banskej Bystrici, kde sa zapojil do príprav SNP. Počas SNP zabezpečoval obranné línie Banskej Bystrice, bol náčelníkom štábu 2. obrannej oblasti v Liptovskom Sv. Mikuláši a náčelníkom štábu 6. taktickej skupiny v Liptovskej Osade a Korytnici. Po prechode frontu bol poverený organizovaním západnej vojenskej oblasti v Nitre. V roku 1949 ho z politických dôvodov v hodnosti podplukovníka generálneho štábu prepustili z armády. Rehabilitovaný bol v roku 1990. Po prepustení z armády bol medzi rokmi 1949 – 1951 úradníkom v pivovare, potom do roku 1959 robotníkom a kuričom v teplárni. MAŤOVČÍK 2006, s. 231.

76 Vladimír Fábry, pozri poznámku č. 60.

77 Ján Hlavaj, pozri poznámku č. 61.

78 Pavol Halaša, pozri poznámku č. 29.

vtedy už nežijúcich deklarantov Dušana Halašu⁷⁹ a Ota Škrovinu⁸⁰. Ivan Thurzo⁸¹ bol opäť politicky perzekvovaný a Platón Paulíny Tóth⁸² sa stal úradníkom v rozličných bratislavských podnikoch aj napriek tomu, že do roku 1948 pracoval ako zástupca riaditeľa Rolníckej vzájomnej pokladne v Bratislave. Podobne sa úradníkom stal aj Ferdinand Čatloš⁸³, bývalý minister vojnovnej Slovenskej republiky. Zo sledovaných príbuzných štyria emigrovali, z toho dvaja boli potomkami deklaranta Jozefa Fábryho⁸⁴. Štyria príbuzní boli režimom perzekvovaní (Ivan Vladimír Roy⁸⁵,

79 Dušan Halaša, pozri poznámku č. 26.

80 Otto Škrovina, pozri poznámku č. 42.

81 Ivan Thurzo, pozri poznámku č. 64.

82 Platón Paulíny Tóth, pozri poznámku č. 15.

83 Ferdinand Čatloš, pozri poznámku č. 35.

84 Boli to vnuci Vladimír a Milan Fábry. Jozef Fábry (1858 – 1928) – podnikateľ, národno-kultúrny pracovník. V rokoch 1872 – 1878 bol obchodným pomocníkom vo firme Bratia Makovickí v Ružomberku, od roku 1878 viedol obchod tejto firmy v Turčianskom Sv. Martine, neskôr samostatne podnikal a pôsobil vo veľkoobchode. Bol spoluvorcom hospodárskeho centra v Turčianskom Sv. Martine. V roku 1884 spoluzakladal Tatra banku, neskôr tiež priemyselné podniky jej záujmovej sfére. V Turci založil 26 obchodov a niekoľko družstiev. Začiatkom 20. storočia ako člen Obchodnej a priemyselnej komory v Bratislave obhajoval hospodárske záujmy slovenského národného hnutia, v roku 1928 sa stal jej podpredsedom. V medzivojnovom období bol funkcionárom živnostenských a iných korporácií. Tiež bol funkcionárom SNS a spoluzakladateľom Národného domu, MSS a KÚS. *Biografický lexikón Slovenska II* 2004, s. 476.

85 Ivan Vladimír Roy (1922 – 1987) – dieťa švagriny deklaranta Matúša Duchaja, diplomat, prekladateľ, vysokoškolský učiteľ. Zúčastnil sa SNP, súčasne bol redaktorom Úradu propagandy SNR v Banskej Bystrici. V rokoch 1945 – 1947 bol legačným tajomníkom vyslanectva ČSR v Osle, do roku 1951 bol zamestnancom Ministerstva zahraničných vecí, potom v rokoch 1952 – 1953 osvetovým inšpektorom na Krajskom národnom výbore v Prešove, 1953 – 1956 odborným referentom Osvetového ústavu, 1963 – 1987 odborným asistentom na Slovenskej vysokej škole technickej v Bratislave. V rokoch 1952 – 1954 bol v súvislosti s procesmi s tzv. buržoáznymi nacionalistami perzekvovaný, následne ešte v roku 1954 bol rehabilitovaný. MAŤOVČÍK 2006, s. 217-218; *Slovenský biografický slovník V* 1992, s. 128.

Fedor Thurzo⁸⁶, Karol Markovič⁸⁷ a Vladimír Lajda⁸⁸). A opäť iba jeden z príbuzných, Igor Daxner⁸⁹, sa podieľal na zavádzaní nového režimu v súdnictve, keď v rokoch 1948 – 1953 predsedal Najvyššiemu súdu ČSR v Prahe.

86 Fedor Thurzo (1907 – 1986) – syn deklaranta Ivana Thurzu, verejný činiteľ, právnik, bylinkár. V období rokov 1932 – 1939 pôsobil ako prokurista a vedúci právneho oddelenia Sporiteľne v Turčianskom Sv. Martine. Účastník druhého československého odboja, od konca roku 1938 bol spoluorganizátorom ilegálnej skupiny v martinskej Sporiteľni. V máji 1939 bol zatknutý a väznený v Ilave. V roku 1944 sa stal zástupcom povereníka pre sociálnu spravodlivosť povstaleckej SNR v Banskej Bystrici, po vojne až do roku 1948 pokračoval ako predseda Najvyššieho kontrolného dvora v Bratislave. Medzi rokmi 1948 – 1956 bol nezákonne držaný vo vyšetrovacej väzbe, potom väznený v Leopoldove, Ilave, Prahe, Olomouci, pracoval ako baník v uránových baniach v Jáchymove. Od roku 1958 žil na invalidom dôchodku v Martine, neskôr bol občiansky a právne rehabilitovaný. Po prepustení z väzenia po roku 1956 pomáhal matke v ľudovom liečiteľstve a po jej smrti sa sám stal uznávaným bylinkárom. Pred rokom 1948 sa zúčastnil na rozvoji sporiteľníctva, neskôr peňažníctva a sociálneho poisťovníctva na Slovensku, bol funkcionárom vo viacerých organizáciách. MAŤOVČÍK 2006, s. 263-264; *Slovenský biografický slovník VI* 1994, s. 59-60.

87 Karol Markovič (1897 – 1980) – manžel vnučky deklaranta Matúša Dulu, ekonóm, úradník, bankár, odbojár. V rokoch 1915 – 1919 bol úradníkom na finančnom riaditeľstve v Banskej Bystrici, 1919 – 1921 v Bratislave, 1930 – 1933 v hlavnej učtárni Národnej banky československej v Prahe, 1933 – 1938 v jej filiálke v Bratislave. Ďalej, medzi rokmi 1938 – 1944 pôsobil ako prednosta filiálky Československej národnej banky, respektíve Slovenskej národnej banky v Banskej Bystrici. V rokoch 1944 – 1945 bol väznený, potom medzi rokmi 1945 – 1950 bol riaditeľom Oblastného ústavu Národnej banky československej v Bratislave, 1950 – 1952 zástupcom hlavného riaditeľa, 1952 – 1953 vedúcim odborom depozitov v Oblastnom ústave Štátnej banky československej v Bratislave. Bol jedným z priekopníkov moderného slovenského bankovníctva a štátnej finančnej správy. V roku 1939 spoluorganizoval budovanie Slovenskej národnej banky, zúčastnil sa druhého československého domáceho odboja, zapojil sa do príprav SNP, spoluorganizoval hospodárske zabezpečenie odboja. Začiatkom roka 1944 vstúpil do Komunistickej strany. Po 1945 sa zúčastnil na príprave sociálneho systému bankovníctva. V roku 1953 bol s ďalšími vedúcimi funkcionármi Štátnej banky československej na základe vykonštruovaných dôvodov v súvislosti s československou menovou reformou obvinený z úkladov proti republike, v tom istom roku bol zatknutý a väznený do roku 1956, keď bol na základe amnestie prepustený. Po roku 1956 bol na invalidnom dôchodku v Banskej Bystrici. Prvýkrát bol rehabilitovaný v roku 1968, v roku 1971 však bola jeho rehabilitácia zrušená. Druhýkrát bol v plnom rozsahu rehabilitovaný v roku 1990. *Biografický lexikón Slovenska VI* 2017, s. 193-194.

88 Vladimír Lajda (1905 – 1989) – muž vnučky deklaranta Matúša Dulu, bryndziar, zlepšovateľ, vynálezca. V období rokov 1932 – 1950 pôsobil ako prokurista bryndziarskej firmy Petra Makovického v Ružomberku, potom v rokoch 1951 – 1953 ako pracovník Povereníctva potravinárskeho priemyslu v Bratislave, 1955 – 1959 vedúci Vývojového strediska slovenských bryndziarní v Liptovskej Porúbke, 1961 – 1971 technický pracovník bryndziarne v Ružomberku. Bol jedným z organizátorov budovania bryndziarskeho priemyslu na Slovensku. Autor a spoluautor patentu a viacerých zlepšovacích návrhov. Zúčastnil sa SNP, v roku 1945 pracoval na Povereníctve priemyslu a výživy SNR v Košiciach. V 50. a 60. rokoch bol z politických dôvodov diskriminovaný. *Biografický lexikón Slovenska V* 2013, s. 610.

89 Igor Daxner (1893 – 1960) – synovec deklaranta Fedora Jesenského, odbojár, právnik. V rokoch 1930 – 1935 pôsobil na Hlavnom súde v Bratislave, potom od 1935 do 1938 na generálnej prokuratúre v Brne. V rokoch 1938 – 1939 bol hlavným radcom Najvyššieho súdu v Brne, následne od roku 1939 do 1943 v Bratislave. Medzi rokmi 1945 – 1947 bol predsedom Národného súdu v Bratislave, 1948 – 1953 predsedom Najvyššieho súdu Československej republiky v Prahe, od roku 1953 bol na dôchodku. Bol účastníkom prvého odboja, podporoval agrárnu stranu. V roku 1943 sa ako radca Najvyššieho súdu v Bratislave zapojil prostredníctvom ilegálnej Komunistickej strany Slovenska do odbojovej skupiny Justícia, stal sa členom Ústredného revolučného národného výboru. V roku 1943 bol uväznený. V nasledujúcom roku sa zúčastnil SNP v hodnosti major. Bol ustanovený za vedúceho politicko-propagačného oddelenia a veliteľstva 1. československej armády na Slovensku v Banskej Bystrici, od apríla 1945 bol príslušníkom 1. československého armádneho zboru. V rokoch 1946 – 1947 viedol najväčší retribučný proces proti Jozefovi Tisovi, Ferdinandovi Ďurčanskému a Alexandrovi Machovi. Vo februári 1948 sa významnou mierou podieľal na príprave a priebehu politického prevratu, jeho pracovná kariéra vyvrcholila po tejto udalosti vymenovaním za predsedu Najvyššieho súdu v Prahe. Výdatnou mierou prispel k tomu, že súdnictvo sa stalo povoleným nástrojom komunistického režimu a jeho ideológie. *Biografický lexikón Slovenska II* 2004, s. 212-213.

Záver

V príspevku som analyzovala uzavretú skupinu deklarantov žijúcich v čase prijatia Martinskej deklarácie v Turčianskom Sv. Martine. Všetci sledovaní deklaranti mladší ako 57 rokov a mnohí starší boli v slovenských biografických slovníkoch zaradení do kategórie celoslovensky významných osobností. Pri sledovaní príbuzných deklarantov som zistila, že čím viac mal deklarant celoslovensky významných príbuzných, tým pravdepodobnejšie bol aj on sám úspešný v odbore svojho pôsobenia. Deklaranti s najvyšším počtom významných príbuzných prevažne pochádzali zo starých martinských rodín, ktoré boli dlhodobo aktívne v slovenskom národnom hnutí, a ako som zistila, výnimočne úspešní boli aj mnohí ich potomkovia. V poslednej časti som skúmala, ako sa jednotlivé historické míľniky odrazili v životopisoch deklarantov. Najviac kariérnych a spoločenských zmien medzi deklarantmi som pochopiteľne zaznamenala v období krátko po roku 1918. Prvou a druhou zmenou v sociálnej pozícii deklarantov bola skutočnosť, že sa predstaviteľom slovenského národného hnutia otvorila cesta do štátnej administratívy a poslaneckej snemovne či senátu. Tretí druh tejto zmeny predstavovalo aktívne a rôznorodé zapojenie sa do politických alebo profesijných organizácií, najmä živnostníckych a advokátskych. V čase existencie Slovenského štátu sa nad očakávanie veľká časť deklarantov a príbuzných deklarantov zapojila do odboja a SNP.

Cituj:

SEGLOVÁ, Lucia: Ako sa z národovcov stávala elita? Martinskí deklaranti po roku 1918. In *Forum Historiae*, 2018, r. 12, č. 1, s. 66-83. ISSN 1337-6861.

...

Mgr. Lucia Seglová, PhD.

Ústav rómskych štúdií Prešovskej univerzity v Prešove

Múzeum kultúry Rómov na Slovensku, Slovenské národné múzeum v Martine

lucia.seglova@gmail.com

Ödön Tarján – politik, podnikateľ a slobodomurár*

Štefan Gaučík

Abstract

GAUČÍK, Štefan: Ödön Tarján – Politician, Entrepreneur and Freemason.

The study details the life and work of a nearly forgotten personality in the Hungarian minority history of Slovakia, Ödön Tarján. His contemporaries considered him not only an opposition politician who criticized the government minority and economic policies in the Czechoslovak republic (1918 – 1938), but also an agent of the Hungarian government. He was an outstanding economic expert and an éminence grise of the Hungarian parties who had substantial influence on the administration in Budapest. Despite his Jewish descent, he claimed to belong to the Hungarian national minority. Tarján's career can be considered successful until around 1933. He was owner and manager of an industrial enterprise that was prosperous until 1918, though, later the company had difficulties with marketing and struggled financially. Tarján was an active freemason and gained significant influence in the minority policy during the 1920s. He maintained strong connections with the government in Budapest through collaboration with József Szent-Iványi, the chairman of the Hungarian National Party and developed important contacts within the Czech and Slovak industrial circles. Tarján's career took a downward turn in 1933 when he moved to Hungary. From then on his life was affected by existential difficulties and included many compromises. Although he was an expert on Czech-Slovak issues during the Hungarian revisionist movement, he moved to the periphery of political life there. Tarján died tragically in 1946.

Keywords: biography, elites, Hungarian minority in Czechoslovakia, minority policies, minority economic policies

Rodákovi z Novohradu Ödönovi Tarjánovi, jednému z aktérov dejín maďarskej menšiny na Slovensku, historici dosiaľ nevenovali adekvátnu pozornosť. Ide v podstate o neznámu osobnosť politického a hospodárskeho života v medzivojnovom Československu. Meno a biografia Ödöna Tarjána chýbajú nielen v dejinách jeho rodnej obce, ale aj v slovenských a maďarských biografických slovníkoch napriek tomu, že ho medzi dvomi svetovými vojnami dobre poznali v Československu a v Maďarsku jeho spojenci aj rivali, t. j. politici, ekonómovia a podnikatelia.¹ Niektorí ho považovali za agenta maďarskej vlády, pre iných bol ekonomickým expertom a šedou eminenciou maďarských strán v Československu disponujúcou dôležitými pákami na budapeštiansku vládu.²

* Štúdia vznikla v Historickom ústave SAV a bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644 *Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí*.

1 ADAMOVÁ, Mária. *Mučín – Mucsiny 1246 – 1996*. Mučín : Obecný úrad Mučín, 1996; ADAMOVÁ, Mária. *Mučín – Mucsiny 1246 – 2006. 760. výročie prvej písomnej zmienky obce*. Lučenec : PS-Line, 2006; FÓNOD, Zoltán (ed.) *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918 – 2004*. Pozsony; Bratislava : Madách – Posonium, 2004.

2 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (ďalej MNL OL), K 609, 80. csomó, 1. dosszié; Prágai Magyar Hírlap (ďalej PMH), roč. 9, 6. apríl 1930, s. 3; PMH, roč. 9, 15. júl 1930, s. 1; POLYÁNSZKY, Zoltán. A felvidéki magyarság gazdasági helyzete. In CSATÁR, István – ÖLVEDI, János (eds.) *A visszatért Felvidék adattára*. Budapest : Rákóczi Kiadó, 1939, s. 163-164; JÓCSIK, Lajos. *A Közép-dunamedence közgazdasága*. Budapest : Magyar Élet, 1944, s. 296.

Je zaujímavé, že sa jeho život a politická kariéra do roku 1989 (ne)skúmali. Ani v období určitej „renesancie“ záujmu o maďarské menšinové dejiny, t. j. v 90. rokoch 20. storočia nebol o Tarjána prejavovaný väčší záujem. Vo vedeckých prácach zameraných na politické dejiny sa jeho osoba spomína len okrajovo.³

Neboli dôkladne preskúmané rôzne „profily“ jeho osobnosti (hospodársko-politický, podnikateľsko-ekonomický a slobodomurársky), ani jeho spoločenské a hospodárske pozície. Politické okolnosti jeho nútenej emigrácie z Československa v roku 1933 a jeho ďalší pobyt v Maďarsku taktiež neboli rekonštruované. Nevenovala sa pozornosť ani jeho pôsobeniu v revizionistickej, protičeskoslovenskej propagande a ani jeho životu v Budapešti počas druhej svetovej vojny a po nej. Jeho povojnové slobodomurárske aktivity zostali úplne bez povšimnutia.

O osobnosť Ödöna Tarjána som sa začal zaujímať v roku 2005, keď som sa intenzívnejšie zamerával na výskum maďarských hospodárskych organizácií a podnikateľských subjektov v medzivojnovom Československu. Bol som zvedavý, či si opozičná maďarská politika vybudovala na Slovensku ekonomické zázemie a akú taktiku používala na bojovom poli ekonomických nacionalizmov. Práve Tarjánové ekonomické články a finančné rozborý poskytovali zaujímavý, pravda v niektorých momentoch diskutabilný, náhľad na nacionalizujúce fenomény v hospodárstve Slovenska.⁴ Ucelenejší pohľad na jeho život a tvorbu s výberom jeho politických a ekonomických článkov som publikoval v roku 2017.⁵

Stručná biografia

Najvplyvnejší muž maďarského hospodárskeho života v medzivojnovom Československu, Ödön Tarján, sa narodil 12. októbra 1882 do židovskej rodiny žijúcej v obci Mučín (Mucsény), ktorá sa nachádza desať kilometrov južne od Lučenca. Jeho otec sa volal Lajos Weisz, matka Ilona,

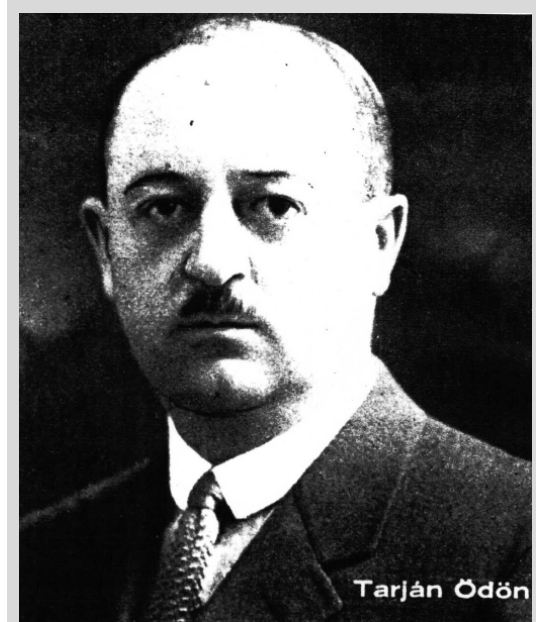
3 ANGYAL, Béla. *Érdekvédelem és önszerveződé. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918 – 1938*. Galánta; Dunaszerdahely : Fórum Intézet – Lilium Aurum, 2002, s. 334; ANGYAL, Béla. *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919 – 1936*. Somorja; Dunaszerdahely : Fórum Intézet – Lilium Aurum, 2004, s. 518; FILEP, Tamás Gusztáv. *A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbség történetének köréből 1918 – 1945*. Pozsony : Kalligram Könyvkiadó, 2007, s. 52-53, 238; FILEP, Tamás Gusztáv. Zsidó magyarok a két világháború közötti csehszlovákiai magyar közéletben. Szélgjegyzetek egy elhanyagolt témához. In *Irodalmi Szemle*, roč. 54, č. 7, 2011, s. 58-65; HOLEC, Roman. Na úplnom dne zrady... (Ludovít Bazovský v službách iredenty a maďarskej vlády). In IVANIČKOVÁ, Edita (ed.) *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011, s. 283, 302.

4 GAUČÍK, Štefan. Gazdasági szervezetépítés és érdekvédelem. A csehszlovákiai magyarság két világháború közötti gazdasági szervezetei (1. rész). In *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, roč. 7, č. 2, 2005, s. 33, 40; GAUČÍK, Štefan. *A jog erejével. A szlovákiai magyarság gazdasági önszerveződése 1918 – 1938. Dokumentumok*. Pozsony : Kalligram, 2008, s. 18, 319-325; GAUČÍK, Štefan. Gazdaság és politika vonzásában. Adalékok Tarján Ödön pályaképéhez. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, roč. 12, č. 1, 2010, s. 49-60; GAUČÍK, Štefan. „Első közgazdasági szaktekintélyünk”. Tarján Ödön életrajza. In *Kalligram*, roč. 23, č. 9, 2014, s. 89-96.

5 GAUČÍK, Štefan. *Az állameszme kritikusa. Tarján Ödön válogatott kisebbség- és gazdaságpolitikai beszédei és írásai*. Pozsony : Kalligram, 2017.

rodená Wilhelm.⁶ Ödön si svoje rodné priezvisko Weisz zmenil na Tarján v roku 1900.⁷ Oženil sa s Iréne Keszler,⁸ ktorá bola v príbuzenskom vzťahu s majetnou lučeneckou podnikateľskou rodinou Hekschovcov. Tarjánov svokor, Lipót Keszler, bol mestským advokátom a po prvej svetovej vojne sa stal predsedom židovskej náboženskej neologickej obce v Lučenci. Od roku 1913 bol aj aktívnym členom miestnej maďarskej slobodomurárskej lóže Phónix (Phónix Páholy).⁹

Ödönovi a Iréne sa narodili dve deti, Ervin a Magdaléna.¹⁰ Syn Ervin pôsobil v medzivojnovom období ako úradník smaltovne vo Filákovce (zomrel v roku 2005, pravdepodobne vo Viedni).¹¹ V roku 1933 bol už Tarján rozvedený, znova sa oženil v roku 1937 v Budapešti, a to s Margitou Rogrün, rodáčkou z obce Gúta (dnešné Kolárovo).¹²

Obr. 1 Podobizeň Ödöna Tarjána (Archív autora)

Ödön Tarján, hoci bol židovského pôvodu, hlásil sa k maďarskej národnosti. Jeho kariéru možno považovať do roku 1933 za úspešnú. Bol vlastníkom a manažérom priemyselného podniku, ktorý pred rokom 1918 prosperoval, neskôr zápasil s finančnými a odbytovými ťažkosťami. Bol aktívnym slobodomurárom a v menšinovej maďarskej politike v 20. rokoch 20. storočia si vydobyl významné miesto. Stal sa spolupracovníkom predsedu Maďarskej národnej strany (Magyar Nemzeti Párt), Józsefa Szent-Iványho. Disponoval dôležitými kontaktmi na české a slovenské priemyselné kruhy a udržiaval úzke styky s budapeštianskou vládou.

6 Lajos Weisz sa narodil 28. mája 1853 v Blaškých Ďarmotách a zomrel 19. októbra 1919 v Lučenci. Ilona Wilhelm sa narodila v roku 1860 v Budapešti a zomrela 24. novembra 1908 v Lučenci. Budapest Főváros Levéltára (ďalej BFL), Budapest (Pest), Anyakönyvi Hivatal, V. kerület, Halotti anyakönyvek, 435. számú bejegyzés. Dostupné na <https://www.geni.com/people/Ödön-Tarjan/600000001517207768> [15. 6. 2018]; Dostupné na <https://www.geni.com/people/Lajos-Weisz/6000000010798804225> [15. 6. 2018].

7 A Belügyminisztérium 1900. évi 137707. sz. rendelete. MNL OL, 30807. mikrofilm, 676. kép, 2. karton. Névváltoztatási kimutatások 1900. év, s. 44, riadok 19.

8 Iréne Keszler sa narodila 9. marca 1892 v Lučenci. Dostupné na <https://www.geni.com/people/Irene-Keszler/600000001517374920> [15. 6. 2018].

9 S podnikateľskými aktivitami Hekschovcov a ich meštianskou identitou sa zaoberá vo svojich spomienkach József Hidasi. Pozri HIDASI, József. *Losonctól – Losoncig. Egy város, egy család és egy túlélő története*. Budapest : Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, 2008, s. 16, 20-24. List Józsefa Hidasih autorovi z 9. augusta 2011. K slobodomurárskej činnosti Lipóta Keszlera pozri PALATINUS, József. *A szabadkőműveliség búnei III: A hazai és külföldi páholyokban illegálisan működő szabadkőművesek névsora 1920-tól 1938-ig*. Budapest: Budai-Bernwallner József könyvnyomdája, 1939, s. 168.

10 Ervin Tarján sa narodil 8. októbra 1910 v Lučenci. Magdaléna prišla na svet 1. marca 1913 taktiež v Lučenci. Dostupné na <https://www.geni.com/people/Ödön-Tarjan/600000001517207768> [15. 6. 2018]; Dostupné na <https://www.geni.com/people/Maddalena-Tarjan/4574471> [15. 6. 2018].

11 List Józsefa Hidasih autorovi z 9. augusta 2011; MNL OL, Magyar Távirati Iroda (ďalej MTI), Könyvmatos hírek (ďalej KH), Lapszemle (ďalej LSZ), 1. február 1934, s. 64.

12 GYŐRY, Dezső. Az „újarcú magyarok” regénye (II.). In *Irodalmi Szemle*, roč. 10, č. 8, 1967, s. 727; BFL, Budapest (Pest), Anyakönyvi Hivatal, XI. kerület, Házasságkötési anyakönyvek, zápis č. 603.

V jeho kariére nastal zlom v roku 1933. V tomto roku sa odsťahoval do Maďarska. Jeho život začali charakterizovať existenčné problémy a kompromisy. Dostal sa na perifériu politického života, aj keď sa v maďarskom revizionistickom hnutí vyprofiloval na experta v československých záležitostiach.

Podľa Bélu Angyala odišiel z Lučenca, lebo bol „vystavený prísnyim zásahom zo strany československej vlády [sic!]“. ¹³ Gusztáv Tamás Filep zase veľmi lakonicky konštatuje, že presťahovanie sa realizovalo kvôli „jednej trestnej záležitosti“. ¹⁴

Tarján bol spolu s Jánosom Gillerom ¹⁵ už v marci 1929 generálnou prokuratúrou Československej republiky obvinený „zo spolčovania sa proti republike“ a že „ako člen syndikátu Prágai Magyar Hírlap dostal z Maďarska peniaze na protištátnu činnosť“. ¹⁶ Tieto obvinenia mu ale nikdy neboli dokázané, vyšetrovanie bolo v máji 1930 zastavené. Zároveň bola proti nemu vedená v Slovenskom denníku a Národnom denníku mediálna kampaň, ktorá naznačovala, že Tarján sa ako agent Budapešti chystá opustiť Československo. Tarján sa vraj proti týmto tvrdeniam ohradil a noviny zažaloval. ¹⁷

Tento príbeh má jednu dôveryhodnú interpretáciu, ktorá užšie súvisí so Slovenskom, a to konkrétne s chameleónom slovenskej politiky Ľudovítom Bazovským. ¹⁸ Bazovský bol vplyvnou osobnosťou slovenskej inteligencie v predprevratovom Novohrade. Bol známym právnikom a finančníkom. V roku 1918 patril medzi najdôležitejších slovenských politikov a bol nápomocný pri vybudovaní československej štátnej moci v novohradskom regióne. Neskôr sa stal húževnatým slavianofilom a autonomistom. Bol prvým slovenským županom Novohradu, ktorý sa ale kvôli nenaplneným ambíciám a údajným krivdám pomerne rýchlo, už v 20. rokoch 20. storočia s československou politikou rozišiel. Od októbra 1936 bol agentom maďarskej vlády pod krycím menom „Župan“. ¹⁹

Regionálna tlač v Novohrade tvrdila, že Bazovský pravidelne dostával od maďarskej vlády dotácie a že ho miestni maďarskí podnikatelia, medzi nimi aj Tarján, často finančne podporovali. Koniec koncov Bazovský bol v roku 1934 tiež obvinený z protištátnych aktivít a revizionizmu. Samotný Bazovský pri vyšetrovaní popieral, že bol v kontakte s Tarjánom a že by podporoval odtrhnutie Slovenska a jeho pripojenie k Maďarsku. Tvrdenia o svojej podpore maďarských iredentistických snáh odmietal. ²⁰

13 ANGYAL 2002, s. 190.

14 FILEP 2011, s. 64.

15 János Giller (1886 – 1956) – advokát, statkár, politik. Jedna z najvýznamnejších osobností maďarského spoločenského života v Novohrade. *Slovenský biografický slovník. II. (E – J)*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 191.

16 MNL OL, MTI KH, Napi hírek/Napi tudósítások (ďalej NH/NT), 5. máj 1930, s. 9.

17 MNL OL, MTI KH, LSZ, 5. február 1931, s. 24, 7. november 1931, s. 24-25.

18 Ľudovít Bazovský (1872 – 1958) – politik, publicista, advokát a bankár. Zaslúžil sa o vytvorenie „slovenského Novohradu.“ Pozri DONČOVÁ, Angelika. Ľudovít Bazovský és a magyar–cseh–szlovák kapcsolatok dilemmái. In *Sic Itur ad Astra*, 2006, č. 3 – 4, s. 285-301; DONČOVÁ, Angelika. Konfesionalizmus v živote a pôsobení Ľudovíta Bazovského. In *Verbum Historiae I*. Bratislava : [b. v.], 2008, s. 121-134; HOLEC 2011, s. 282-305.

19 DONČOVÁ 2006, s. 298.

20 ŠRÁMKOVÁ, Angelika. *Ľudovít Bazovský nezlomný rodák slovenský?* Prešov : Universum, 2014, s. 191, 194.

Súdne pojednávanie odhalilo viaceré zaujímavé, hoci dôkazmi nepodložené novohradské klientelisticke prepojenia. Obžaloba vinila Bazovského z dvoch korupčných afér, ktoré sa odohrali v júli 1919 a apríli 1922, t. j. v čase, keď zastával úrad novohradského župana. Ako vysoko postavený štátny úradník sa mal dopustiť konania prekračujúceho jeho právomoci. Bazovský sa bránil tým, že v roku 1919 musel rýchlo riešiť katastrofálne zásobovacie problémy, a preto bolo logické, že na ministerstve dopravy zaloboval v prospech Gemersko-malohontského hospodárskeho spolku (Gömör-Nógrádi Gazdasági Egyesület), aby ho podporil v cezhraničných obchodoch s maďarskými partnermi. Háčik bol len v tom, že spolok, ktorý bol považovaný za organizáciu zabezpečujúcu hospodárske zázemie pre maďarských podnikateľov Gemera a Novohradu, viedol J. Szent-Ivány, neskorší líder opozičnej Krajinskej maďarskej maloroľníckej strany (Országos Magyar Kiszgazda, Földműves és Kisiparos Párt).

Ďalšiu žalobu, ktorá ho vinila zo zámerného nekontaktovania štátnych zásobovacích úradov v roku 1922, tiež popieral. Tvrdil, že musel v záujme československého štátu rýchlo konať, totiž v Maďarsku sa zvýšil dopyt po cukre a dreve zo Slovenska, a pre Slovensko bolo potrebné urgentne zadovážiť uhlie, železiarske výrobky a víno. Bazovský však pri týchto transakciách spolupracoval s lučeneckými podnikateľmi Ignácom Hertzom a Ödönöm Tarjánom, pričom financovanie obchodov zabezpečovala Lučenecká všeobecná banka, ktorú viedol samotný Bazovský.²¹ Počas súdneho procesu vypočúvali ako svedka aj Tarjánovho syna Ervina, ktorý prezradil, že Bazovský a jeho otec boli „starými dobrými priateľmi“.²²

Aj spomínané Bazovského kauzy potvrdzujú, že Tarján bol významným hráčom v politickom a hospodárskom živote Lučenca a novohradského regiónu. Podľa interného hlásenia lučeneckého župana z roku 1920 bol Tarján považovaný za bohatého a vplyvného podnikateľa, ktorý si nahromadil svoj majetok z nelegálnych kompenzačných obchodov.²³ Politicky ladený postup československých orgánov v trestnom konaní proti opozičným maďarským politikom v Novohrade, ktorých podozrievali so stykmi s budapeštianskou vládou, vyvrcholil v období rokov 1929 – 1930 v súvislosti so súdnym procesom proti Vojtechovi Tukovi.²⁴ Polícia vykonala v marci 1929 domovú prehliadku u Tarjána a J. Gillera. Zabavila veľké množstvo dokumentov k súdnemu pojednávaniu, najmä Tarjánovu korešpondenciu. Proti obom zadržaným vypovedal starosta Lučenca, Karol Belanský, s ktorým maďarskí politici viedli v mestskej samospráve od roku 1923 ostrý politický boj. Belanský obviňoval Tarjána, že podporoval nielen Bazovského, ale aj založenie novej slovenskej autonomistickej strany, ktorej vybavil peniaze v Budapešti.

21 ŠRÁMKOVÁ 2014, s. 135-136.

22 ŠRÁMKOVÁ 2014, s. 194, 196. Súdny proces trval až do apríla 1938, keď bol Bazovský oslobodený. Po Viedenskej arbitráži zostal v Lučenci a patrilo popri rožňavskom biskupovi Michalovi Bubničovi medzi „popredných“ hungarofilských slovenských politikov. Jeho vplyv však bol len zdanlivý. Vládna moc v Budapešti považovala jeho meno len za užitočný nástroj propagandy. Bazovský bol s Tarjánom v kontakte ešte aj v roku 1943, keď ho prosil o podporu. MNL OL, K 28, P 3261, List Bazovského Tarjánovi (20. október 1943).

23 Národný archív (ďalej NA), Archív ministerstva vnútra, 225, šk. 1090, 17.

24 Vojtech Tuka (1880 – 1946) – právnik, politik a agent maďarskej vlády. V roku 1928 publikoval článok o tajnej klauzule Martinskej deklarácie o osamostatnení Slovenska. V roku 1929 bol obvinený z vlastizrady a špionáže a dostal 15 rokov väzenia. *Slovenský biografický slovník. VI. (T – Ž)*. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 136-137.

Tarján sa v miestnej tlači proti týmto obvineniam ohradil a Belanského označil za „*profesionálneho vlastizradcu, ktorý vystupoval v Tukovej afére nielen ako iniciátor obvinení, ale aj ako udavač*“.²⁵ Tarján aj Giller boli v máji 1930 oslobodení.²⁶ Proces s Tukom bol však pre Tarjána vážnou výstrahou. Medializácia jeho kontaktov na budapeštiansku vládu a tvrdý postup československej vlády proti maďarskej iredente mu neboli príjemné. Niekedy v lete 1933 Tarján nečakane a potichu opustil Slovensko.²⁷ Zrejme nie náhodou bola v januári 1934 vykonaná v jeho byte v Lučenci domová prehliadka. Polícia zhabané predmety (zrejme dokumenty) odovzdala v dvoch debnách prokuratúre v Prahe.²⁸

Vytvoriť si novú existenciu v Maďarsku nebolo, napriek politickým konexiám, pre Tarjána vôbec jednoduché a bezproblémové. Koncom mája 1934 rokoval o svojej budúcnosti vo Viedni, neskôr v Budapešti, na Ministerstve zahraničných vecí. Od maďarskej vlády žiadal, vzhľadom na svoju dovtedajšiu politickú angažovanosť a aktívnu účasť v maďarskej menšinovej politike na Slovensku, patričné zaobchádzanie a zabezpečenie existenčnej istoty. Vyhrážal sa, že ak jeho požiadavky nebudú splnené, je ochotný vrátiť sa na Slovensko, kde by sa nevyhol prípadnému súdnemu procesu a väzeniu. Vláda v Budapešti nechcela riskovať, keby sa jeden z jej žolíkov v maďarskej menšinovej politike dostal do problémov, mohlo by to negatívne ovplyvniť jej zahraničnopolitické stratégie. Preto bola nútená aspoň do určitej miery Tarjána existenčne a finančne podporiť.²⁹

Robila tak formou dotácií na vydávanie protičeskoslovenských publikácií a časovo obmedzenej finančnej podpory. Tarján bol v roku 1937 redaktorom časopisu *Városi Kurír* (Mestský kurier), ktorý sa zameriaval na spoločenské a hospodárske záležitosti Budapešti.³⁰ Stojí za zmienku, že hospodárske kruhy v dobovom Maďarsku ho považovali nielen za popredného menšinového politika, ale aj za fundovaného ekonóma.³¹ Tarján vydal v období rokov 1934 – 1936 viaceré revizionistické knihy. Ich myšlienkové predlohy vznikli oveľa skôr, ešte v roku 1930, keď zverejnil sériu článkov v najvplyvnejších československých maďarských politických novinách *Prágai Magyar Hírlap* o menšinovej politike Prahy voči Maďarom na Slovensku. Tieto gravaminálnym tónom napísané texty mapovali spoločenské, kultúrne a ekonomické krivdy maďarskej menšiny. Boli publikované aj v separátoch v maďarskom a nemeckom jazyku a vyvolali kritické ohlasy v českých a slovenských novinách, ako aj negatívne reakcie československých vládnych politikov.³²

25 MNL OL, MTI KH, *Losonci Hírlap*, 17. marec 1929, č. 11, s. 1

26 MNL OL, MTI KH, NH/NT, 29. november 1929, s. 5; 3. december 1929, s. 5; *Népszava*, č. 194, 9. august 1929, s. 4; MNL OL, MTI KH, LSZ, 6. máj 1930, s. 12.

27 *Magyar Híradó*, 18. jún 1933, s. 3.

28 MNL OL, KH, LSZ, 1. február 1934, s. 64.

29 MNL OL, K 64, 57. csomó, 7. tétel, 229/res/1934; ANGYAL 2002, s. 190.

30 *Városi Kurír*, č. 1, 1. december 1937, s. 1-6.

31 A Pesti Tőzsde új számában. In *Esztergom és Vidéke*, 13. august 1939, s. 6.

32 TARJÁN, Ödön. *A magyar kisebbség osztályrésze a csehszlovák demokráciából*. Prága : H. Mercy Ny., Prága, 1930; TARJÁN, Edmund. *Der Anteil der ungarischen Minderheit an der tschechoslowakischen Demokratie*. Prag : Druck Mercy, 1930. Tarján bol nápomocný aj pri skoncipovaní materiálov o protimaďarskej politike v Československu, ktoré boli predstreté Lige spojených národov v roku 1935. Dostupné na <http://biblio-archive.unog.ch/detail.aspx?ID=192377> [15. 6. 2018].

Československej menšinovej a hospodárskej politike a postaveniu maďarskej menšiny v Československu sa venoval vo viacerých cudzojazyčných publikáciách, resp. mutáciách, aj v tzv. situačných správach. Financovala ich maďarská vláda s cieľom propagovať opodstatnenosť maďarských revizionistických snáh.³³ Tarján považoval československé hospodárstvo, ktoré zápasilo s dôsledkami veľkej hospodárskej krízy, za ekonomický systém, ktorý prioritne nepomáha národnej hegemonii Čechov a Slovákov na úkor iných národností. Vymenúval kroky centralistickej hospodárskej politiky, ktoré negatívne vplývali na postavenie Maďarov, resp. maďarských hospodárskych subjektov v Československu po roku 1918. Najkritickejšie hodnotil pozemkovú reformu a kolonizáciu na južnom Slovensku, bankové zákony a sanačné plány peňažných ústavov, ktoré diskriminovali maďarský kapitál, anomálie železničných taríf na Slovensku a Podkarpatskej Rusi a z hľadiska menších nedôsledne nastavené daňové a sociálne zákony. Jeho základným argumentom bolo, že české a slovenské politické centrá budujúce národný štát cieľavedome nacionalizujú aj hospodárstvo, aby tým eliminovali hospodársky vývoj menších. Poukazoval aj na to, že sa maďarská menšina necíti v Československu dobre, lebo je bezvládnou obeťou imperialistických a asimilačných snažení najmä Čechov. Podľa neho zahraničnopolitické aktivity Budapešti boli správne a revíziu hraníc považoval za opodstatnenú požiadavku.³⁴

V polovici 30. rokov 20. storočia sa zvyšovala váha Talianska ako potenciálneho podporovateľa zahraničnopolitických plánov Maďarska v strednej Európe. Tarján bol ako expert na podunajské ekonomické styky a československé hospodárstvo pozvaný zahraničnopolitickým inštitútom Talianska prednášať 25. januára 1935 do Milána. Jeho referát s názvom *Československo a revízia trianonských hraníc* bol zameraný na analýzu dopadov plánovanej taliansko-francúzskej zmluvy o spolupráci na zahraničnopolitické postavenie Československa. Dúfal v politické a hospodárske oslabenie Malej dohody a v posilnenie talianskeho vplyvu v strednej Európe. Jeho želanie, aby Rím donútil Prahu k určitým ústupkom v menšinovej politike voči Maďarom na Slovensku, bolo však úplne nereálne.³⁵

Tarjánova pozícia sa v Budapešti upevnila v roku 1938 počas československej krízy a po ďalekosiahlych geopolitických zmenách v stredoeurópskom regióne. Maďarská revízna liga (Magyar Revíziós Liga) vtedy stupňovala propagandu proti Československu.³⁶ Riaditeľ ligy Endre Fall považoval Tarjána za odborníka, ktorý poznal mechanizmy československej menšinovej politiky a mal svoj názor na turbulentný vútro- a zahraničnopolitický vývoj v Československu. Liga v roku 1938 vydala knihu (vo viacerých jazykových mutáciách), ktorá propagovala maďarsko-slovensko-rusínsku spolupatričnosť a spoločné dejiny. Tarján v nej hovoril o agresivite a ahistorickosti českého vplyvu v Karpatskej kotline a argumentoval v prospech „spravodlivej“

33 TARJÁN, Edmund. *Der Weg der Tschechoslowakei und die ungarische Minderheit*. Budapest : Egyetemi Ny., Budapest, 1934; TARJÁN, Edmund. *The Ways of Czechoslovakia and its Magyar Minority*. Budapest : Egyetemi Ny., 1934; TARJÁN, Edmund. *Die Tschechoslowakei Anfang Mai 1934*. Budapest : Sárkány Ny., 1934; TARJÁN, Edmund. *Il camino della Cecoslovacchia e la minoranza ungherese*. Varese : Ist. Editoriale Cisalpino, 1935; TARJÁN, Edmund. *Ou va la Tchecoslovaquie? La question de la minorité hongroise*. Toulouse : Impr. Boisseau, 1935; TARJÁN, Edmund. *Die Tschechoslowakei Ende 1935. Situationsbericht*. Budapest : Sárkány Ny., Budapest, 1936.

34 Na taliansku odozvu jeho publikácií pozri MNL OL, K 609, 104. csomó, šk. 8; Pesti Hírlap, 23. február 1935.

35 MNL OL, MTI KH, NH/NT, 30. január 1935, s. 23.

36 MNL OL, K 28, 208. csomó, 404. tétel, list zo 7. júla 1939.

Maďarmi riadenej etnickej revízie.³⁷ Publikácia bola poslaná Spoločnosti národov, zastupiteľstvám viacerých štátov v Maďarsku a zahraničným médiám.³⁸

Je zaujímavé, že Tarján oficiálne požiadal o udelenie maďarského štátneho občianstva na Ministerstve vnútra Maďarského kráľovstva až 19. januára 1937. Teoreticky od prelomu rokov 1933/1934 až do konca roka 1936 mohol disponovať československým štátnym občianstvom. Vzhľadom na jeho politickú minulosť mu žiadosť bez problémov schválili.³⁹ Vďaka svojim dobrým kontaktom na politickú elitu a prijatím katolíckej viery (druhé manželstvo uzatvoril už ako katolík) prenasledovanie židov v Maďarsku prežil. Zomrel 27. júla 1946 v Budapešti, v obytnom dome č. 38 na ulici Gézu Kresza. Nešťastne spadol do výtahovej šachty a utrpel zlomeniny spodiny lebečnej.⁴⁰ Bol pochovaný (dnes už v neexistujúcej) hrobke na cintoríne Kerepesi.⁴¹

Podnikateľ

Prvý lučenecký poľnohospodársky strojový podnik (Első Losonci Mezőgazdasági Gépgyár) patril v Uhorsku medzi popredné podnikateľské subjekty vo svojom odbore. Založil ho János Schusitzky v roku 1904, ale podnik hneď od počiatku zápasil s finančnými problémami.⁴²

V roku 1905 podnik prevzali Ödön Tarján a Miksa Basch. O dva roky neskôr sa im vďaka štátnej podpore vo výške 7200 korún podarilo rozšíriť výrobné kapacity.⁴³ Podnik vyrábala rôzne typy poľnohospodárskych výrobkov, sejačky, pluhy, rezačky a brány. Najdôležitejším produktom bola patentovaná sejačka, z ktorej každoročne vyrábali 10- až 12-tisíc kusov.⁴⁴ Podnik bol viackrát ocenený na prestížnych uhorských hospodárskych výstavách konaných v rokoch 1906 až 1908.⁴⁵ Vďaka Tarjánovi sa v podniku začal systémový rozvoj. Pod jeho taktovkou sa realizovala rozsiahla výstavba priemyselného areálu a špecializácia na výrobu osobitného typu produktu, tzv. lučeneckej univerzálnej sejačky.⁴⁶ Podnik ťažil z hospodárskej konjunktúry počas

37 TARJÁN, Ödön – FALL, Endre. *Magyarok, szlovákok és ruthének a Dunavölgyében*. Budapest : Hornyánszky Viktor Rt. M. Kir. Udv. Könyvnyomda, 1938; TARJÁN, Ödön – FALL, André. *Hungarians, Slovaks and Ruthenians in the Danube-Valley*. Budapest : V. Hornyánszky Co. Ltd. printer to the Royal Court, 1938; TARJÁN, Edmond – FALL, André. *Hongrois, Slovaques et Ruthènes dans la vallée Danubienne*. Budapest : Imprimerie de la Cour Roy. Hong. S. A. V. Hornyánszky, 1938; TARJÁN, Ödön – FALL, Andreas. *Ungarn, Slowaken und Ruthenen im Donaubecken*. Budapest : V. Hornyánszky Kön. Ung. Hofbuchdruckerei AG., 1938.

38 MNL OL, MTI KH, Ki nem adott közlemények, 23. november 1938, s. 1.

39 MNL OL, K 28, 171. csomó, 340. tétel, 1937-N-15086. Tarján udržiaval priateľský styk s ministerským predsedom Pálom Telekim, ktorého viackrát navštívil v jeho súkromnej vile na Gellért-hegy. Za informáciu ďakujem Józsefovi Hidasimu (súkromná korešpondencia, J. Hidas autorovi 9. augusta 2011).

40 Budapest Főváros Levéltára (ďalej BFL), Budapest (Pest), Anyakönyvi Hivatal, V. kerület, Halotti anyakönyvek, 435. számú bejegyzés.

41 Za informáciu ďakujem Józsefovi Hidasimu (súkromná korešpondencia, J. Hidas autorovi 8. septembra 2011).

42 Losoncz és Vidéke, 4. jún 1905, s. 3.; Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Lučenec (ďalej ŠA BB PAL), Magistrát mesta Lučenec (ďalej MML), Zápisnice mestského zastupiteľstva (ďalej ZMZ), šk. 8, Losoncz r. t. város-testületének 1905. évi szeptember hó 9-én tartott közgyűléséről felvett jegyzőkönyv, s. 10-12.

43 Központi Értesítő (ďalej KÉ), 1907, č. 18, s. 350; MNL OL, K 28, 35. csomó, 74. tétel, I. rész, 1939, A felsőmagyarországi gyáripar állami támogatása 1882 – 1914, 18768/1939.

44 ŠA BB PAL, Évi jelentése Losoncz rendezett tanácsú város polgármesterének az 1906-ik évről. Losoncz, Nyomatott Losoncz Sándor könyvnyomdájában, 1907, s. 310.

45 Losoncz Újság, 13. september 1906, č. 38, s. 3.

46 BARBARITS, Lajos. *A vetés gépesítésének kezdetei és elterjedése Magyarországon. Mezőgazdaságtörténeti*

prvej svetovej vojny, keď vyrábala aj malé delá pre rakúsko-uhorskú armádu. Popri smaltovniach Sternlicht a Rakottyay patril medzi popredné regionálne podniky v Uhorsku.⁴⁷ V roku 1911 sa Prvý lučenecký poľnohospodársky strojový podnik pretransformoval na akciovú spoločnosť. Na valnom zhromaždení konanom 9. februára 1911 sa rozhodlo a zvýšenie akciového kapitálu na 1 milión korún, ktoré sa uskutočnilo vďaka výraznej finančnej podpore Uhorskej banky a obchodnej účastinnej spoločnosti (Magyar Bank és Kereskedelmi Rt.), ako aj prítiahnutím nových akcionárov. V názve podniku nastala menšia zmena. Vynechal sa prívlastok „Prvý“ a oficiálny názov podniku sa rozšíril o nemecké a francúzske ekvivalenty.⁴⁸

Postavenie lučeneckého priemyslu sa radikálne zmenilo rozpadom Uhorska a zmenou štátnych hraníc v roku 1919. Materiálne škody vzniknuté pri československo-maďarskom vojenskom konflikte v regióne v júni 1919, ako aj ťažkopádny, sociálnymi otrasmami charakterizovaný prechod z vojnového hospodárstva na mierovú výrobu vyvolali negatívne javy aj v Novohrade. Tradičné severojužné ekonomické vzťahy a trhové možnosti zanikli a dopravné náklady podnikov sa zvýšili. Miestne priemyselné podniky zápasili aj s vážnymi finančnými problémami. Maďarskí podnikatelia boli konfrontovaní absenciou štátnych dotácií a čoraz silnejšou konkurenciou českých priemyselných podnikov. Lučeneckému priemyslu neprinesla výraznejšie pozitívne výsledky ani hospodárska konjunktúra, ktorá nastala na Slovensku v rokoch 1924 – 1929.⁴⁹

Tarján ako jeden z najvplyvnejších maďarských priemyselníkov vehementne obhajoval regionálne hospodárske záujmy Novohradu. Aj vďaka jeho lobovaniu prebiehali v rokoch 1927 – 1929 medzi predstaviteľmi významnejších lučeneckých podnikov a ministerstvom obchodu v Prahe rokovania. Štát sa zaviazal, že zrealizuje sanáciu podnikov v hodnote troch miliónov Kč.⁵⁰ Tarjánov podnik mal z tohto balíčka získať 175-tisíc korún počas piatich rokov. Rokovania sa ale nečakane predĺžili a niektoré české priemyselné podniky proti sanácii protestovali, pretože ohrozovala ich záujmy na Slovensku. Protesty českej konkurencie padli na úrodnú pôdu, v roku 1929 už bolo isté, že štátom sľúbené dotácie podnikatelia v Lučenci nedostanú a budú sa musieť pripraviť na najhorší scenár, postupný zánik svojich podnikov.⁵¹

Lučenecký poľnohospodársky strojový podnik tak bol od roku 1919 v kríze. Tradičné trhy stratil a nové v zmenených stredoeurópskych geopolitických súradniciach nezískal. Počet jeho robotníkov stále klesal. Tí čo zostávali, opakovane štrajkovali v snahe získať zvýšenie platu

Tanulmányok 2. Budapest : Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 1965, s. 230, 247-248; ŠA BB PAL, Évi jelentése Losonc rendezett tanácsú város polgármesterének az 1905-ik évről. Losonc : Losonczy Sándor könyvnyomdája, 1906, s. 109; *Évi jelentése Losonc rendezett tanácsú város polgármesterének az 1908. évi közigazgatási állapotról.* Beterjeszti Wagner Sándor kir. tan., polgármester. Losonc : Losonczy Sándor könyvnyomdája, 1909, s. 29; *Pamätná kniha mesta Lučenec – Losonc város évkönyve.* [b. m.] : [b. v.], [b. r.], s. 415.

47 ÉGER, György. Losonc demográfiai, etnikai, felekezeti képe és társadalomszerkezete. In VIGH, Károly (ed.) *Fejezetek Losonc történetéből.* Pozsony : Kalligram Könyvkiadó, 2000, s. 39.

48 BFL, VII.2.e., šk. 2336; Pesti Napló, 11. február 1911, s. 18.

49 ŠA BB PAL, MML, Spisy, šk. 52, 10476/1921; Losonci Hírlap, 7. júl 1929, s. 1-2.

50 NA, Ministerstvo zemědělství, šk. 691, 25993/29. Nasledovné podniky žiadali štátnu podporu: Lučenecký poľnohospodársky strojový podnik, Smaltovňa Sternlicht a spol., Spojený národný textilový podnik v Opatovej a Sklárňa v Kokave nad Rimavicou.

51 PMH, 1. február 1930, s. 8.

a zabezpečiť si sociálne istoty, čím ochromovali chod podniku.⁵² Na začiatku roka 1930 Lučenecký poľnohospodársky strojový podnik po 26 rokoch definitívne ukončil svoju výrobu.⁵³

Spoločenské a ekonomické pozície

Tarján v lučeneckom podnikateľskom milieu zastával významné funkcie vo viacerých podnikoch. Bol členom riaditeľstva Lučeneckého poľnohospodárskeho strojového podniku, Lučeneckej stavebnej spoločnosti (Losonci Házépítő Rt.) a Hornouhorského podniku na výrobu tabuľového skla (Felső-magyarországi Táblaüveggyár Rt.). Zastával aj dôležitú funkciu člena dozorného výboru a riaditeľstva v najstaršom mestskom peňažnom ústave, v Lučeneckej spo-riteľnícko-úverovej banke (Losonci Takaré- és Hitelbank Rt.).⁵⁴ Integroval sa aj do profesijných štruktúr uhorských inžinierov. Bol výkonným riaditeľom pobočky Spolku uhorských inžinierov a architektov v Novohradskej župe (Magyar Mérnök- és Építész Egylet), ktorá vznikla 16. novembra 1913. V rokoch 1916 – 1922 bol zvolený za člena riaditeľstva tohto spolku.⁵⁵ Za svoju podnikateľskú činnosť bol v októbri 1918 vyznamenaný vojnovým krížom II. triedy za civilné zásluhy.⁵⁶

Zatiaľ nie je známe, odkedy zastával funkciu predsedu Združenia priemyselníkov v Novohradskej župe (Nógrád Megyei Gyáriparosok Szövetsége). Isté je iba to, že Tarján stál na čele tejto záujmovej organizácie, ktorá si v rámci Ústredného združenia slovenských priemyselníkov zachovala svoju autonómiu a regionálnu pôsobnosť od roku 1918.⁵⁷ Z tejto pozície inicioval vytvorenie špecifickej hospodárskej politiky pre potreby Slovenska, ako aj jeho regiónov. Zapojil sa aj do diskusie o štrukturálnych zmenách v slovenskom hospodárstve, ktoré mali eliminovať centrálné riadenie hospodárskej politiky z Prahy.⁵⁸ Hospodárske záujmy maďarských podnikateľov obhajoval aj na pôde Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici. Dňa 27. októbra 1925 predložil riaditeľstvu komory memorandum o neblahej ekonomickej situácii na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Komora memorandum podporila a poslala Tomášovi Garigguovi Masarykovi, kompetentným ministrom a parlamentu.⁵⁹

Tarján naďalej intenzívne udržiaval kontakty s maďarskými podnikateľskými kruhmi. Ustrážil si členstvo v riaditeľstve Maďarského chemického strojového podniku (Magyar Vegyipari Gépgyár Rt.), jedného z vlajkonosičov strojárenského priemyslu v Maďarsku. V tejto funkcii pôso-

52 ŠA BB PAL, Pamätná kniha mesta Lučenec – Losonc város évkönyve, s. 555, 565.

53 MNL OL, MTI KH, LSZ, 24. apríl 1930, s. 29.

54 KÉ, 1911, č. 103, s. 3033; KÉ, 1918, č. 51, s. 1323; KÉ, 1918, č. 60, s. 1608; KORMOS, Alfréd (ed.) *Magyar Pénzügyi Compass 1917 – 1918. I.*, Budapest : Apollo Nyomda, 1917, s. 823; KORMOS, Alfréd (ed.) *Magyar Pénzügyi Compass 1918/9 – 1919/20. II.*, Budapest : Apollo Nyomda, 1920, s. 511, 740, 880.

55 A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 30. november 1913, č. 48, s. 784; A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1. apríl 1917, zv. 51, č. 13, s. 133-134; A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 13. apríl 1919, zv. 53, č. 14-15, s. 122-123.

56 MNL OL, K 27, 20. júl 1918, návrh č. 18; Budapesti Hírlap (ďalej BH), 10. október 1918, s. 7.

57 LACINA, Vlastislav. Průmyslové podnikatelské elity a hospodářská politika meziválečného Československa. Uplatnění vlivu průmyslníků na hospodářskou politiku prostřednictvím Ústředního svazu čs. průmyslníků při a po vzniku ČSR. In ŠTAIF, Jirí (ed.) *Moderní podnikatelské elity – metody a perspektivy bádání*. Praha : Dokořan, 2007, s. 102.

58 PMH, 30. január 1926, s. 7.

59 Losonci Hírlap, 1. november 1925, s. 3.

bil od roku 1913 do 1928. Finančné prepojenie je jednoznačné: tento podnik patril takisto, ako aj Tarjánov Lučenecký poľnohospodársky strojový podnik, do záujmového holdingu Uhorskej banky a obchodnej úč. spol.⁶⁰ Začiatkom 20. rokov 20. storočia sa Tarján angažoval aj vo výnosnom cezhraničnom obchode s drevom. V rokoch 1922 – 1923 ho nájdeme v riaditeľstve maďarskej firmy Dovožná účastinná spoločnosť výrobcov dreva (Fatermelők Behozatali Rt.).⁶¹ Disponoval aj finančnými pozíciami. Od roku 1921 pôsobil ako súkromný bankár v Budapešti a bol aj členom riaditeľstva Mercator banková a obchodná úč. spol. (Mercator Bank- és Kereskedelmi Rt.).⁶² Otvorenou otázkou ostáva, či bol aktívnym športovcom, konkrétne atlétom. Že bol členom budapeštianskeho Krajinského atletického združenia obchodníkov (Kereskedők Atlétikai Országos Egyesülete), by mohlo v tomto smere niečo naznačovať. V roku 1925 bol zvolený za podpredsedu združenia.⁶³

Technický odborník a inovátor

Tarján bol talentovaným inžinierom. Navrhol špeciálnu sejačku, ktorá sa stala symbolom lučeneckého podniku. Tento multifunkčný poľnohospodársky stroj pod menom Lučenecká univerzálna sejačka umožnil naraz siatie jačmeňa a ovsu.⁶⁴ Stroj bol v Uhorsku všeobecne známy, medzi poľnohospodármi uznávaný, a bol stále technicky rozvíjaný; vznikali jeho viaceré varianty.⁶⁵ Inovovaný univerzálny stroj so súčiastkami s názvom Rekord VIII. disponoval kombinovanými naberačkami a umožňoval jednoradové siatie ako aj hnojenie, ba umožňoval aj spoločné vypúšťanie umelého hnojiva a osiva. V auguste 1924 si dal Tarján tento výrobok patentovať v Československu.⁶⁶

Tarjánov podnik bol napriek tomu vo výraznej nevýhode oproti českým poľnohospodárskym strojárenským podnikom, ako boli napr. Wikov, Bächer, Melichar-Umrath. Jeho situáciu skomplikovali finančné a trhové straty po prvej svetovej vojne, ako aj všeobecné ekonomické zaoštvávanie novohradského regiónu. Snaha o sanáciu lučeneckého podniku v roku 1929 skončila neúspechom, oproti tomu české podniky a ich manažment štát bez problémov podporoval. Tarján teda nie náhodou zaujal opozičný postoj aj na politickom poli a stal sa jedným z najvýznamnejších lídrov na maďarskej menšinovej politickej scéne.

60 *Budapesti Czím- és Lakásjegyzék, XXV.* Budapest : Franklin Társulat, 1913, s. 631; *Budapesti Czím- és Lakásjegyzék, XXVI.* Budapest : Franklin Társulat, 1914, s. 643; *Budapesti Czím- és Lakásjegyzék, XXVII.* Budapest : Franklin Társulat, 1916, s. 654; *Budapesti Czím- és Lakásjegyzék, XXVIII.* Budapest : Franklin Társulat, 1922 – 1923, s. 307; *Budapesti Czím- és Lakásjegyzék, XXIX.* Budapest : Franklin Társulat, 1928, s. 425.

61 *Budapesti Czím- és Lakásjegyzék, XXVIII* 1922 – 1923, s. 266.

62 BFL, VII.2.e., 2340. doboz; *Budapesti Czím- és Lakásjegyzék, XXVIII* 1922 – 1923, s. 215, 307.

63 MNL OL, MTI KH, NH/NT, 3. marec 1925, s. 10.

64 BARBARITS 1965, s. 232.

65 *Használati utasítás a szabadalmazott Rekord VIII kombinált merítőkanales, sorbanvető- és trágyázó vetőgéphez.* Tarján Ödön mérnök szabadalma. Gyártja Első Magyar Gazdasági Gépgyár Részvény-Társulat. [b. m.] [b. r.]; K patentom pozri *Köztelek*, 4. máj 1912, s. 1282; BH, 12. február 1918, s. 12.

66 Patentní úřad republiky Československé, Patentový spis č. 14900, 15477, 17143, 18231; *Lučenecká továrna na hospodárske stroje akc. spol. Lučenec. Výrobky Lučenecké továrny na hospodárske stroje akc. spol., Lučenec.* Lučenec : Knihtiskár Alexander Losonczi, 1928.

Šedá eminencia maďarskej opozičnej politiky

Nie sú zatiaľ dostupné pramene, ktoré by potvrdili účasť Tarjána v politickom živote Lučenca a Novohradskej župy pred rokom 1918. Na začiatku roka 1919, počas príchodu československých vojsk do regiónu, však už vystupuje ako významný miestny politik a obhajca maďarských záujmov. V mene Maďarskej národnej rady v Lučenci rokoval s predstaviteľmi československých légií, ako aj s L. Bazovským o verejnej bezpečnosti, zabezpečení zásobovania mesta a o zárukách zachovania slobody dopravy, poštového a telefonického styku. Súhlasil s požiadavkou Bazovského, aby sa verejné obchodné názvy v Lučenci označovali aj v slovenčine. Tarján sa zúčastnil na rokovaní vládných delegátov Československa a Maďarska v januári 1919 v Rapovciach, kde sa dohodli na veľmi krehkej dohode o verejnom zásobovaní regiónu a zabezpečení mierového stavu.⁶⁷

Neskôr, od roku 1921, sa už profiloval na maďarskej opozičnej scéne. Dňa 18. septembra 1921 sa v Košiciach zúčastnil na založení Strany práva na Slovensku (Szlovenszkoí Magyar Jogpárt), ktorá na krátky čas vytvorila svoju organizačnú zložku aj na Podkarpatskej Rusi.⁶⁸ Tarján sa stal predsedom základnej organizácie tejto strany v Lučenci.⁶⁹ Strana deklarovala podporu ústavnosti a demokracii v Československu. Stála na ideách liberalizmu. Podporovala koncepciu tzv. starousadlíkov Slovenska (óslakosok) a bojovala za menšinové práva Maďarov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Úzko spolupracovala s ostatnými maďarskými etnickými stranami a pripojila sa k Spoločnému výboru opozičných maďarských strán (Szlovenszkoí és Ruszinszkoí Szövetkezett Ellenzéki Pártok Vezérlő- és Közös Bizottsága). Strana sa snažila získať politicky nezmobilizované liberálne zmýšľajúce, s Maďarmi sympatizujúce židovské mestské vrstvy, ktoré disponovali významnými priemyselnými a obchodnými pozíciami na juhu Slovenska.⁷⁰ Ako nezávislý politický subjekt pôsobila do roku 1925, keď sa zlúčila s Maďarskou národnou stranou (Magyar Nemzeti Párt).⁷¹ Tarján sa vo všeobecnosti považuje po J. Szent-Iványim za druhého najvýznamnejšieho politika Maďarskej národnej strany.⁷²

Jeho kariéra rýchlo stúpala. Bol považovaný za experta maďarských strán, ktorý vždy adekvátne reagoval na negatívne prejavy československej hospodárskej politiky na Slovensku. Jeho váhu potvrdzuje aj to, že bol dlho členom finančnej komisie Spoločného výboru opozičných maďarských strán, a že sa v roku 1924 stal výkonným riaditeľom jeho syndikátu založeného na vydávanie najdôležitejšieho komunikačného kanála, časopisu Prágai Magyar Hírlap.⁷³ Tarján bol nielen riaditeľom, ktorý mal pod dohľadom financovanie časopisu, ale do istej miery – ako

67 PUNTIÁN, József. Az 1918/19-es államfordulat Losoncon. In *Gömörország*, roč. 10, č. 3, 2009, s. 10, 11.

68 POPÉLY, Gyula. *Ellenzélben. A felvidéki magyar kisebbség első éve a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1925)*. Pozsony : Kalligram Könyvkiadó, 1995, s. 97-98.

69 POPÉLY 1995, s. 105, 106.

70 PMH, 8. máj 1923, s. 2; POPÉLY 1995, s. 105, 106.

71 POPÉLY, Gyula. *Felvidék 1918 – 1928. Az első évtized csehszlovák uralom alatt*. Budapest : Kárpátia Stúdió, 2014, s. 290.

72 FILEP, Tamás Gusztáv. *Az ellenzék feladata. Törköly József színterei*. Rimaszombat : Gömör-Kishonti Múzeumegyesület, 2012, s. 76-78; SIMON, Attila – TÓTH, László. *Kis lépések nagy politikusa. Szent-Iványi József, a politikus és művelődésszervező*. Somorja : Történelemtanárok Társulása – Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2016, s. 63, 66.

73 ANGYAL 2002, s. 94, 96.

člen redakčného výboru v rokoch 1924 – 1933 – aj ideológom časopisu. Syndikát v roku 1930 reorganizovali na družstevnom princípe, ale Tarján si vplyvnú pozíciu riaditeľa naďalej udržal.⁷⁴

Tarján sa vyprofiloval za odborníka na československú hospodársku politiku. Vypracoval programy maďarských strán na odstránenie negatívnych javov centralistickej priemyselnej politiky, najmä v Novohrade (hľadanie nových trhov, otázky kapitálu a prípadnej štátnej dotácie), a načrtnol riešenie finančných problémov maďarských peňažných ústavov (analyzoval najmä problematiku rakúsko-uhorských vojnových pôžičiek a možnosti ich kompenzácie).⁷⁵ Od roku 1925 sa aktívne zúčastňoval predvolebnej agitácie Maďarskej národnej strany v hontianskom, gemerskom a novohradskom regióne.⁷⁶ Avšak nejakú cieľavedomú kariéru vo vyšších štruktúrach strany identifikovať nemožno. V predsedníctve strany pozíciu nikdy nezastával.⁷⁷ Jeho vplyv na politiku Maďarskej národnej strany bol aj tak hmatateľný. Ako človek so silnými ekonomickými pozíciami a podnikateľským zázemím a ako riaditeľ mienkotvorného časopisu *Prágai Magyar Hírlap* jednoducho nepotreboval miesto vo vedení strany. Popredný konzervatívny politik Krajinskej kresťansko-socialistickej strany (*Országos Keresztényszocialista Párt*), Géza Szüllő, nie náhodou útočil na Tarjána počas interných rokovaní s Maďarskou národnou stranou v roku 1926. Szüllő strane vyčítal príliš silnú liberálnu orientáciu a naznačoval, že je pod príliš veľkým vplyvom niektorých maďarských židovských politikov. Tieto javy podľa neho negatívne vplývali na národnoobranú stratégiu Maďarov na Slovensku.⁷⁸ Szüllő zrejme videl systematické budovanie štruktúr konkurenčnej Maďarskej národnej strany, ktorá v roku 1926 popri poľnohospodárskej sekcii založila aj cirkevno-politickú, a vďaka Tarjánovi aj priemyselno-obchodnícku sekciu. Priemyselno-obchodnícka sekcia mala integrovať maďarských podnikateľov v priemysle a živnostiach, ako aj obchodníkov. Rozhodla sa vydávať v časopise *Prágai Magyar Hírlap* zvláštnu dvojtyždennú prílohu *Maďarský živnostník a obchodník* (*Magyar Iparos és Kereskedő*). Pracovnú náplň, ciele a organizačnú štruktúru sekcie publikoval sám Tarján.⁷⁹

Hoci sa netlačil do vyšších vedúcich funkcií v Maďarskej národnej strane, Tarján bol politicky aktívny na miestnej a regionálnej úrovni. Bol členom mestského zastupiteľstva v Lučenci v rokoch 1926 – 1930.⁸⁰ Od roku 1923 bol poslancom Zvolenskej veľžupy.⁸¹

Slobodomurár

Za ďalší silný prvok identity Tarjána možno označiť slobodomurársku činnosť, prostredníctvom ktorej disponoval dôležitými známosťami.⁸² Najprv sa 18. apríla 1913 stal členom buďapeštianskej lóže Comenius, ale pomerne rýchlo z nej vystúpil. Zrejme v nej nevidel svoje

74 NA, Archiv ministerstva vnútra 225, šk. 1338, 15; PMH, 6. máj 1923, s. 4.

75 PMH, 29. august 1922, s. 3; *Losonci Hírlap*, 27. september 1925, s. 1-2.

76 PMH, 1. november 1925, s. 9.

77 PMH, 3. jún 1930, s. 3.

78 ANGYAL 2002, s. 136-137.

79 PMH, 30. január 1926, s. 5-6.

80 PUNTI GÁN, József. Politikai események a két háború között Losoncon. In VIGH, Károly (ed.) *Fejezetek Losonc történetéből*. Pozsony : Kalligram Könyvkiadó, 2000, s. 62-63.

81 POPÉLY 1995, s. 171; ANGYAL 2002, s. 102.

82 Kvôli nedostatku prameňov sa mi podarilo rekonštruovať len jeho činnosť v rokoch 1945 – 1946.

uplatnenie, vo vedení lóže pôsobili uznávané a vplyvné osobnosti Budapešti. Nie náhodou Tarján 6. novembra 1913 zreorganizoval v Lučenci lóžu Phónix, ktorá bola založená ešte v roku 1880, ale od roku 1900 nevyvíjala žiadnu činnosť. Tarján sa stal zástupcom hlavného majstra, lóža pod jeho vedením zakúpila budovu bývalého kasína.⁸³ V roku 1919 bol zvolený za hlavného majstra a aj po presťahovaní do Maďarska zostal jej členom.⁸⁴ Od jari 1945 sa zapojil do organizačných prác na obnovení maďarského slobodomurárstva, ktoré bolo v rokoch 1938 – 1939 rozpustené.⁸⁵ Dňa 10. marca 1945 bol zvolený za člena dočasného výboru Maďarskej symbolickej veľkej lóže (Magyar Szimbolikus Nagypáholy) a 21. marca 1945 dostal pozíciu v 16-člennom výkonnom výbore.⁸⁶ Na zasadnutiach výborov inicioval reorganizáciu lóží, získavanie nových členov a aktívnu účasť vo verejnom živote. Dňa 28. októbra 1945 predostrel 18-bodový program o aktuálnych otázkach maďarského slobodomurárstva, o spolupráci inteligencie a robotníkov, o demokratizácii spoločnosti, ako aj o používaní tradičných symbolov.⁸⁷ Druhým zástupcom hlavného majstra Maďarskej veľkej symbolickej veľkej lóže sa stal v marci 1946.⁸⁸ Okrem toho pôsobil aj ako zakladateľ a hlavný majster lóže Libertas, ktorá mala zakladajúce valné zhromaždenie 30. decembra 1945 a bola uznaná Maďarskou symbolickou veľkou lóžou dňa 24. júna 1946.⁸⁹ Lóža Libertas sa snažila spojiť maďarských slobodomurárov z okolitých štátov, odkiaľ boli nútení odísť alebo boli vyhodení. Tarján nadviazal styky so zahraničnými slobodomurárskymi lóžami, aby upriamil ich pozornosť na postavenie maďarskej menšiny v Československu a žiadal ich aj o finančnú podporu.⁹⁰

Na Tarjánovom pohrebe sa 27. júla 1946 zúčastnila elita maďarského slobodomurárstva a viaceré lóže si uctili jeho pamiatku na svojich pietnych zasadnutiach.⁹¹ Lóže Libertas a Balassa uskutočnili 11. novembra 1947 spoločné spomienkové stretnutie na jeho počesť, na ktorom sa zúčastnilo 173 členov.⁹²

83 SZALAY, Károly. *A „Comenius“-páholy története. 1886 – 1913.* Budapest : A „Comenius“-páholy Kiadása, 1913, s. 164; WILCZEK, Gusztáv – SINGER, Arthur: *Szabadjóműves almanach az 1918. esztendőre.* Budapest : Bíró Miklós ny., 1917, s. 52, 66; WILCZEK, Gusztáv – SINGER, Arthur: *Szabadjóműves almanach az 1919. esztendőre.* Budapest : Bíró Miklós ny., 1918, s. 117.

84 Déry Múzeum, Irodami gyűjtemény – Felvidéki részgyűjtemény, Ds.X.86.99.12. A losonci „Fónix“ páholy töredékes névsora 1930 – 1938.

85 Haladás, 22. august 1946, s. 10; L. NAGY, Zsuzsa. *Szabadjóművesség a XX. században.* Budapest : Kossuth Könyvkiadó, 1977, s. 139-140.

86 *A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy főtitkári jelentése az 1946. évről.* Az 1947. március 16-i közgyűlés elé terjesztette Gerő Andor főtitkár. Főkinctárosi jelentés az 1946. évről. Előterjesztette Acél Antal főkinctáros. Budapest: A Magyarországi Symbolikus Nagypáholykiadása, 1947, s. 8, 21; GERŐ, Imre. *A magyar szabadjóművesség története. Különlenyomat a Kelet 1948 évi január-február-márciusi számaiból,* Budapest, 1949, s. 40-41.

87 *A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy főtitkári jelentése az 1946. évről.* Az 1947. március 16-i közgyűlés elé terjesztette Gerő Andor főtitkár. Főkinctárosi jelentés az 1946. évről. Előterjesztette Acél Antal főkinctáros. Budapest : A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy kiadása, 1947, s. 25.

88 HEGEDŰS, Nándor. *Gyászbeszéd Tarján Ödön helyettes nm.° tv.° és a Libertas fm.° -e felett.* Budapest : Otthon Nyomda, 1946 s. 5

89 MNL OL, P 1083, 268. doboz, 33. tétel, 33g, Titkári jelentés a Libertas [Páholy] 1946. évi működéséről; Tamže, 33h, egyes iratok, 831 (Alapító okirat).

90 MNL OL, P 1083, 268. doboz, 33. tétel, 33g, Titkári jelentés a Libertas [Páholy] 1946. évi működéséről. Tamže, P 1083, II/I. sorozat, 33. tétel/e, Zápisnice z 30. decembra 1945, 13. januára 1946, 27. januára 1946.

91 *A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy főtitkári jelentése az 1946. évről.* Az 1947. március 16-i közgyűlés elé terjesztette Gerő Andor főtitkár. Főkinctárosi jelentés az 1946. évről. Előterjesztette Acél Antal főkinctáros. Budapest : A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy kiadása, 1947, s. 11.

92 MNL OL, P 1083, 268. doboz, 33. tétel, 33d, Vegyes iratok, Építészeti rajz (11. november 1917).

Na záver: Ödön Tarján ako výskumný problém

Na prvý pohľad sa možno budú nasledujúce myšlienky javiť skôr pateticky ako opodstatnene. Už určitý čas, viac ako pätnásť rokov, sa pohybujem na slovensko-maďarskom „historickom pomedzí“ a možno mám určitý – iste len selektívny – pohľad na produkciu v oblasti tzv. menšinovej vedy (kisebbségtudomány) na obidvoch stranách. Na tomto poli identifikujem určitý, už dlhšie trvajúci útlm nielen na slovenskej, ale aj maďarskej strane. Pociťujem určité deficity v tematizovaní, v aplikovaných metódach, v zužitkovaní niektorých dôležitejších archíválií a v koncipovaní dlhodobých cieľov. V prevládajúcich výskumných stratégiách stredoeurópskych historiografií, v našom prípade v slovenskej a maďarskej historickej vede, sa akoby „zabudlo“ na elitné skupiny menšinových spoločností, konkrétne na elity slovenskej menšiny v Maďarsku, ako aj na elity maďarskej menšiny na Slovensku. Intenzívnejší diskurz sa viedol v 90. rokoch 20. storočia, ktorý priniesol veľký záujem o menšiny, pravda, menej už o ich spoločenské, politické, hospodárske a kultúrne elity. Tie sa v súčasnosti z národných historiografií ocitli na periférii odborného záujmu, o záujme verejnosti ani nehovoriac. Hoci práve sociálnohistoricky smerované výskumy elít sú pre národné historiografie vhodným (možno aj novátorským) smerom. Domnievam sa, že v bohatej a do istej miery atypickej histórii spomenutých menšín, ktorá vyčnieva z veľkých „národných príbehov“, sa dajú nájsť nielen konfliktné, ale aj styčné body, najmä kooperácia a kultúrna interakcia s väčšinovými komunitami. Skúmanie pôsobenia členov menšinových elít, zmapovanie ich kariérnych ciest, moci a vplyvu, socializácie, vzdelania, inštitucionálneho zakotvenia v politike, hospodárstve a kultúre napomáha k vytvoreniu farebnejšieho koloritu „väčšinových“, „národných“ dejín. Možno táto štúdia bude nápomocná pri skicovaní farebnejších kontúr maďarských menšinových dejín na Slovensku, ktoré tvoria integrálnu súčasť slovenských dejín.

Cituj:

GAUČÍK, Štefan: Ödön Tarján – politik, podnikateľ a slobodomurár. In *Forum Historiae*, 2018, r. 12, č. 1, s. 84-98. ISSN 1337-6861.

...

Štefan Gaučík, PhD., PhD.
Oddelenie 19. storočia
Historický ústav SAV,
P. O. Box 198,
Klemensova 19,
814 99 Bratislava
stefan.gaucik@savba.sk

Stanislav Kostlivý a Konštantín Čársky – elity slovenskej chirurgie*

Anna Falisová – Vojtech Ozorovský

Abstract

FALISOVÁ Anna – OZOROVSKÝ Vojtech: Stanislav Kostlivý and Konštantín Čársky – the Elite of Slovak Surgery.

Following the dissolution of Austria-Hungary and the establishment of Czechoslovakia, Slovak society was struggling from a severe lack of professional elites. A considerable portion of civil servants, academics and pedagogues rejected the new regime and left Slovakia. By examining the cases of two significant figures of medical science (surgery), S. Kostlivý and K. Čársky, this study introduces some key difficulties affecting the establishment of this discipline during inter-war Czechoslovakia. S. Kostlivý was among the founders of Slovak surgery, K. Čársky was a member of the first generation of Slovak surgeons. Political censorship and a profound lack of professionals enabled the rapid career growth of S. Kostlivý at the time Czechoslovakia was founded. K. Čársky experienced similar conditions at the beginning of wartime Slovak Republic as the change of regime in 1938 forced the completion of activities for a majority of Czech intellectuals in Slovakia. As the career of S. Kostlivý shows, neither great competence nor strong social capital within the medical community was sufficient enough to withstand the politically and ideologically motivated purges. However, after a short time, the founding generation of Czech doctors and pedagogues managed to create a solid collection of medical specialists who mitigated, to a certain extent, the effects of personnel disruption due to regime changes.

Keywords: surgery, Czechoslovak Republic, Stanislav Kostlivý, Konštantín Čársky, Comenius University, health education

Stanislav Kostlivý – cesta k zvolenej profesii

Stanislav Kostlivý sa narodil 30. októbra 1877. Bol jediným dieťaťom ministerského radcu a zástupcu riaditeľa Ríšskeho meteorologického ústavu vo Viedni. Jeho rodičia pochádzali z Česka a otvorene sa hlásili k českej národnosti. V centre monarchie žila koncom 19. storočia početná česká menšina, s ktorou udržiavala rodina Kostlivých živé kontakty.¹ Kostlivý sa po maturite rozhodol pre štúdium medicíny na Lekárskej fakulte vo Viedni. Počas vysokoškolského štúdia nadviazal bohaté kontakty s českými a slovenskými študentmi a navštevoval Slovanskú besedu. Po promócii v roku 1902 sa usiloval „zakotviť“ vo Viedni. Prednostom I. chirurgickej kliniky bol profesor Eduard Albert, vynikajúci chirurg českého pôvodu, ktorý bol priateľom rodiny Kostlivých a mladého absolventa medicíny podporoval v jeho snažení. Bol preňho veľkým vzorom. Kostlivý krátko pracoval na chirurgicko-gynekologickom oddelení doc. Dr. Friedlendera, potom rok a pol na chirurgickom oddelení profesora Franka vo Všeobecnej nemocnici, kde publikoval aj svoju prvú vedeckú prácu.² Ako národne uvedomelý Čech mal

* Táto práca je výsledkom riešenia grantových úloh APVV-14-0644 Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí a grantovej úlohy VEGA 2/0100/16 Zdravotníctvo na Slovensku v rokoch 1948 – 1966.

1 TIBENSKÝ, Ján – PÖSS, Ondrej a kol. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 3*. Bratislava : AEP 1999, s. 90.

2 Archív Univerzity Komenského (AUK), fond Rektorát Univerzity Komenského (RUK), personálne oddelenie – pedagogickí zamestnanci, osobný spis Stanislav Kostlivý, k. 95; KOTHAJ, Peter a kol. *Momenty z dejín slovenskej chirurgie. Profesor Kostlivý, jeho žiaci a nasledovníci*. Prievidza : Patria, 1999, s. 39.

však problémy kariérne sa natrvalo presadiť vo Viedni.³ Počas tohto obdobia sa aj oženil s Bohumilou, dcérou ministra školstva A. Rezka, vnučkou básnika Karla Jaromíra Erbena. Zrejme na odporúčanie profesora Alberta odišiel do Prahy, kde v rokoch 1905 – 1909 pôsobil ako asistent na I. chirurgickej klinike u profesora Otakara Kukulku. Na novom pôsobisku už v začiatkoch vynikal nad priemer. Na klinike získal široké vzdelanie, bol vynikajúci operatér. Popri brušnej chirurgii, ktorá bola jeho prioritou, technicky bravúrne zvládol aj oblasť urológie, ušného, nosného lekárstva, gynekológie a zoznámil sa so zámermi vznikajúcej ortopedie.⁴ Získal odbornú špecializáciu a stal sa jedným z popredných reprezentantov Kukulovej chirurgickej školy.

V roku 1909 prijal ponuku na miesto primára – chirurga vo Všeobecnej verejnej nemocnici v Třebíči na Morave. Práca ho naplňala a onedlho sa stal aj riaditeľom nemocnice. V Třebíči sa venoval praktickej chirurgii a všetkým jej príbuzným odborom. Všestrannosť, ktorú získal na tomto pracovisku v oblasti chirurgie, neskôr jeho žiakov vychovávaných v úzkej špecializácii prekvapila a často zahanbovala. V roku 1912 sa na Českom vysokom učení technickom v Brne habilitoval na docenta chirurgie a zároveň bol vymenovaný aj prezidentom lekárskej komory v Markrabství moravském. Prvá svetová vojna Kostlivého čiastočne pripútala k Slovensku, keďže dlhší čas pôsobil v oblasti Karpát. Zúčastnil sa expedície českých chirurgov, kde získal cenné skúsenosti pri ošetrovaní vojnových poranení.⁵

S. Kostlivý – osobnosť a jeho prínos pre zdravotníctvo na Slovensku

Vznik Československej republiky znamenal radikálny medzník v živote S. Kostlivého. Z rúk prezidenta republiky T. G. Masaryka prevzal 31. júla 1919 profesorský dekrét a ako riadny profesor chirurgie spoločne s ďalšími českými kolegami pricestoval do Bratislavy. Tu sa začala nová etapa jeho života. Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠNO) v Prahe vyzvalo Kostlivého, aby sa predstavil prezídiu MŠNO, zložil predpísanú služobnú prísahu a ujal sa svojho úradu. Jeho povinnosti špecifikovalo: „*Spolupůsobiti při organisaci a budování lékařské fakulty v Bratislavě, zejména pak zařídití a vésti chirurgickou kliniku jakož i obor, pro nějž Jste jmenován, podle předpisův té doby platných řádně zastupovati; obzvláště pak máte závazek, abyste konal z oboru svého přednášky rozsahem odpovídajícím vyučovací potřebě university v Bratislavě.*“⁶ Zároveň ho informovali, aby čo najskôr podnikol potrebné kroky na rozviazanie pracovného pomeru a bol uvoľnený z funkcie primára nemocnice v Třebíči. Všetky výdavky spojené s presťahovaním hradilo Generálne finančné riaditeľstvo v Bratislave podľa noriem platných pre Slovensko.⁷ V roku 1919 sa celá rodina presťahovala do Bratislavy. Na Slovensko prišiel Kostlivý

3 ČÁRSKY, Konstantín. Osobnosť a vedecké dielo prof. Dr. Stanislava Kostlivého. In *Bratislavské lekárske listy* (ďalej len *BLL*), 1947, roč. 27, príloha, s. 638.

4 ČECH, Oldřich. *Historie československé, české a slovenské ortopedie*. (Mimoriadne číslo Acta chirurgiae orthopaedicae et traumatologiae Czechoslovaca), Galen : Praha 2009, s. 24.

5 ČECH 2009, s. 24-25.

6 AUK, f. RUK, personálne oddelenie – pedagogickí zamestnanci, osobný spis Stanislav Kostlivý, k. 95; MŠNO v Prahe. Dňa 6. 8. 1919.

7 AUK, f. RUK, personálne oddelenie – pedagogickí zamestnanci, osobný spis Stanislav Kostlivý, k. 95; MŠNO v Prahe. Dňa 6. 8. 1919.

v správnom čase a na správne miesto.⁸ Dňa 20. augusta 1919 prevzal vedenie Chirurgickej kliniky Lekárskej fakulty UK.⁹ Po skončení vojny maďarská chirurgická elita opustila Slovensko a tým, že si profesor Kostlivý priviedol niektorých asistentov z Česka, podarilo sa mu preklenúť ťažkosti spojené s nedostatkom odborného personálu. Pod jeho vedením dosiahlo pracovisko už v prvých rokoch svojej existencie európsku úroveň.¹⁰ Podľa spomienok jeho žiakov bol prednostom, v ktorého osobe sa spojili dve vynikajúce vlastnosti: „[...] *dobroprajnosť všestranne vzdelaného človeka s vysokou odbornou kvalifikáciou a manuálnou zručnosťou chirurga.*“¹¹ Vyznačoval sa brilantnou operačnou technikou a jeho žiak J. Kňazovický, ktorý prevzal vedenie chirurgického oddelenia v Košiciach, o profesorovi Kostlivom napísal: „*Operoval zručne, pripravoval anatomicky, jeho technika bola do posledných rokov brilantná, šetriaca vždy živú tkáň a živú buňku. [...] Ako lekár vynikal svojim všeobecným medicínskym vzdelaním. Nebol proporcionálnym, dával sa vždy na celého človeka. [...] Voči chorému bol samá humanita. Hlboké sociálne cítenie nenosil na perách, ale mal ho vždy v srdci.*“¹² Bratislavská chirurgická klinika bola jediným kompletne vybaveným chirurgickým ústavom na Slovensku. Profesor Kostlivý neustále skvalitňoval prácu kliniky, zvyšoval počet a spektrum operačných výkonov a vyučoval nových žiakov.¹³ O rozsahu odbornej činnosti pracoviska svedčí aj samotný fakt, že počet pacientov, ktorí tu vyhľadávali odbornú pomoc, sa neustále zvyšoval.¹⁴

Vo vedeckovýskumnej práci a klinickej praxi sa profesor Kostlivý zaoberal chirurgiou endokrinných žliaz, špeciálne strumou, problémami abdominálnej chirurgie, tuberkulózou pľúc, tiež urológiou, traumatológiou a chirurgickou röntgenológiou. Medzi prvými v republike i v Európe zaviedol na klinike Orrovú metódu. Uverejnil vyše 70 štúdií a článkov v domácich a zahraničných odborných periodikách. Bol priekopníkom resekcie duodenálnych vredov a patril aj z hľadiska celosvetového k prvým odborníkom v tejto oblasti. Známa je jeho práca *Chirurgické choroby žaludku a dvanástníku*, kde sa k danej problematike vyjadril: „*Patřím, jak známo, mezi tak zvané radikální chirurgy najmě co do terapie vředů duodenálních, k jejichž resekcím jsem se odhodlal již v dobách, kdy se této operace, s malými výjimkami, neodvážil ještě*

8 Profesor Čársky neskôr zhodnotil, „[...] že Slovensko umožnilo Kostlivému rozvinúť všetky schopnosti, ktorými oplýval, a je otázkou, či by bola vynikla jeho osobnosť takou silou všestrannou v inom prostredí. Nebolo vhodnejšieho človeka pre Slovensko. Muž elegantného zjavu, jemných spoločenských spôsobov a širokého vzdelania všestranného i odborného si podmaňoval ľudí na prvý pohľad, i takých, ktorí s predsudkami zavrhovali všetko, čo bolo české. Ľudí tohto typu bolo roku 1919 v Bratislave a na Slovensku mnoho. Kostlivý tým, že budil úctu k sebe, získaval úctu i svojmu národu.“ ČÁRSKY 1947, s. 639.

9 Vedenie kliniky v Bratislave mu bolo zverené v konkurencii s takou „európskou kapacitou, ako bola osobnosť doc. Dr. Bakeša.“ KŇAZOVICKÝ, Ján. Prof. MUDr. Stanislav Kostlivý 1877 – 1946. In *BLL*, 1947, roč. 27, č. 1, s. n.

10 Bežne sa tu operovali žľazy, strumy, resekcie čreva a postupne aj resekcie žalúdka. Robili sa torakoplastiky, aj nefrektómie pre tuberkulózu a iné urologické operácie, pričom operácie hernií, varixov dolných končatín a apendektómie bežne prevádzali mladší asistenti.

11 ČÁRSKY 1947, s. 639.

12 KŇAZOVICKÝ 1947, s. n.

13 Slovenský národný archív, f. Expozitúra ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy, k. 2, 3.

14 Kým v roku 1919 bolo na klinike hospitalizovaných 7 827 pacientov, roku 1929 ich počet vzrástol na 17 123 a v roku 1938 dokonca na 23 030. FALISOVÁ, Anna – DUDEKOVÁ, Gabriela. Úroveň zdravotníctva ako znak veľkomesta. Plusy a mínusy zdravotníckej starostlivosti v Prešporke / Bratislave. In *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV 2012, s. 150.

téměř nikdo. A tak figuruji v statistice Küttnerově, sestavené r. 1912, s 5 resekoványými případy na prvním místě. Průběhem let vypracoval jsem si spolu se svými asistenty vlastní přesnou metodu, která nám dovoluje, resekovati s dobrým výsledkem vředy od kardiie až pod papilu Vaterovu, – zákroky tedy, kterých bych se zčásti ještě i před 9 lety, když jsem převzal bratislavskou kliniku, sotva byl odvážil.“¹⁵ Neskôr uviedol, že sa pri liečbe týchto ochorení stal konzervatívnejší a viac opatrný.¹⁶ „Proto jsem se ve své knize pokusil vylíčiti kolegům i všechny ty těžkosti a obtíže diagnostiky, s kterými jsem se ve své praxi setkal, a vyvarovati je tak omylů, jakých jsem se sám mnohdy dopustil. Snad tedy najde i nechirurg a praktik v mé knížce věci, které mu budou státi za přečtení. Kolegům z povolání však radím, aby se na žaludku a dvanáctníku nikdy nepouštěli do operací, pro něž není dostatečné anatomické a fyziologické indikace. Není uspokojení z takových zákroků, ale ani vděku u pacientů. Než ani o indikovanou resekci nepokoušej se nikdo, kdo nemá dostatečných osobních zkušeností v takových operacích“ [...].¹⁷ Kniha *Chirurgické choroby žaludku a dvanáctníku* bola pôvodne určená ako súčasť učebnice všeobecnej chirurgie, ktorú pripravoval profesor J. Petřivalský. Vzhľadom na to, že sa učebnicu nepodarilo vydať v plánovanom rozsahu, Kostlivý sa rozhodol publikovať svoju časť ako samostatnú monografiu. Pripravovaná práca obsahovala cenné výsledky „[...] bádání cizích, z velké části osobní zkušenosti získané průběhem téměř 20 let na bohatém materiálu z Třebíče a Bratislavy.“¹⁸ V žiadosti o subvenciu vydanie monografie zdôvodnil: „I při přísném autokratickém hodnocení myslím a doufám, že práce ta přinese čtenářům dosti nového a zajímavého nejen proto, že publikace podobného thematicu a rozsahu v české vědecké literatuře dosud vydána nebyla, ale z toho důvodu, že není – a snad mimo Jedličky ani nebylo – československého chirurga, který by se na uvedeném poli mohl vykázati stejně bohatou osobní zkušeností.“¹⁹

Profesor Kostlivý sa podujal vybudovať prvú slovenskú chirurgickú kliniku a vychovať Slovesku vlastných chirurgov. Výchove nového dorastu venoval veľkú pozornosť a medzi študentmi bol veľmi obľúbený. Profesor Kňazovický jeho prístup k študentom zhodnotil: „Študentom prednášal s veľkou láskou a s hlbokou prípravou. [...] Žiaci zbožňovali jeho vybrúsenú, brilantnú reč, ktorá svojou teoretickou a praktickou formou pripravila ich aj bez učebníc ku skúškam. Svoju

15 KOSTLIVÝ, Stanislav. *Chirurgické choroby žaludku a dvanáctníku*. Bursík & Kohout : Praha 1929, s. 5.

16 „Než stali jsme se za ta léta v mnohem směru i značně konservativními. Neoperujeme kupř. ulcus simplex na žaludku, ale odkazujeme takové případy nejprve k léčení internímu, a operujeme jen tehdy, když se toto léčení ukázalo bezvýsledným, nebo zanechalo těžší anatomické deformace. I při krvácivém vředu zachováváme se dnes již zdrženlivěji, než jsme bývali dříve. Naučili jsme se znáti i praeulcerosní stadia a „neurosy“ žaludeční, které jsou klamně tím, že vykazují začasť plnou symptomatologii pravého vředu. Víme dnes, že těmto nemocným prospějeme i tam, kde se sami operace dožadují, energickým odmítnutím zákroku víc, než zbytečnou laparotomií nebo dokonce neodůvodněnou gastroenteroanastomosou.“ Tamže, s. 5.

17 „Peptický vřed žaludeční není výhradnou doménou chirurgů, ale dá se tu v mnohých případech účelnou interní terapií docílití velmi pěkných a trvalých výsledků. Nám alespoň je pravidlem, že operujeme zásadně jen vředy kalosní a deformující [...]. Rovněž je nám opěťované těžké, nebo i stálé byt' menší krvácení indikací k operativnímu zákroku. Ve všech ostatních případech vředů žaludečních operujeme až tenkrát, když se ukázala bezmocnou i opěťovaná léčba interní. Rychleji a lehčeji se odhodláváme k operaci u zjištěných vředů duodenálních, o nichž je známo, že u nich interní terapie selhává velmi často. U peptických vředů jejunálních máme operaci za jediný možný a správný pokus o terapii.“ Tamže, s. 5-6.

18 Tamže, s. 5-6.

19 AUK, f. RUK, personálne oddelenie – pedagogickí zamestnanci, osobný spis Stanislav Kostlivý, k. 95; Žádost o subvenciu na vydání monografie *Choroby žaludku a duodena*. Dňa 4. 8. 1928.

*učebnú povinnosť ponímal vážne, pred hodinou nebol nikomu prístupný, a celá klinika točila sa okolo prednášok. Skúšky viedol prísne, ale spravodlivo a dobromyseľne.*²⁰ Kostlivý sa stal vzorom pre dve generácie slovenských lekárov a jeho povest' dlho prekonalala roky jeho pôsobenia v Bratislave. Tešil sa a podporoval úspech iných. Osobitné miesto v jeho pedagogickom systéme mala výchova slovenského dorastu pre vedeckú prácu. Pod jeho vedením vyrástla nová generácia slovenských chirurgov, ktorí pozdvihli slovenskú chirurgiu na vyššiu úroveň. Vychoval okolo sto chirurgov, osem univerzitných profesorov a šesť docentov, ktorí sa hrdo hlásili k jeho škole. Záležalo mu na tom, aby na klinických pracoviskách pôsobilo čo najviac Slovákov aj v riadiacich pozíciách. Zásluhou Kostlivého vznikla slovenská chirurgická škola a na Chirurgickej klinike Lekárskej fakulty UK sa vychovali chirurgovia, ktorí postupne obsadili takmer všetky primariáty po celom Slovensku.²¹

K jeho oblúbenosti prispeli aj niektoré výrazné osobnostné črty. Mal kultivované vystupovanie a spoločenskú úroveň. Požiadavky slušného správania a etikety mal v malíčku, takže sa toho ani nemusel kŕčovite pridržiavať. Z domu mal klasickú dobrú výchovu. Vyznačoval sa vysokou inteligenciou a veľkou citlivosťou. Kúzlo osobnosti a aristokratické vystupovanie S. Kostlivého priblížil aj jeho priateľ zo študentských čias, neskorší univerzitný profesor Anton Štefánek. Pri spomienke na profesora Kostlivého uviedol: *„Mladý šuhaj, poznačený nevusom flameom,²² alebo ako sa pán Tománek neskôr po slovensky vyslovil „čertovským chvostom udretý po líci“, nemohol konkurovať s takými elegantmi, ako bol Kostlivý alebo Kamil Krofta. [...] Ale tuším táto moja bojzľivosť a veľká chudoba vzbudila pozornosť starého profesora Nĕmca, veľkého národovca a ešte väčšieho organizátora tanečných zábav, ktorý vždy dával voľné vstupenky na plesy a korunu na útraty. Pravda nie zadarmo. Musel som za to vytancovať podľa jeho pokynov dámy vyššieho veku a menšou krásou obdarené. A tak sa zdá, že citlivý Kostlivý si toho všimol a dal sa so mnou do reči. Tak som sa soznámil so Stanislavom, ktorá známosť vyvrcholila neskôr v kamarátstvo a priateľstvo, trvajúce celých päťdesiat rokov. Čo nás spájalo? On i K. Krofta boli tak trochu aristokrati, aspoň tak sme ich nazývali. Hmotne boli dobre situovaní a povahou svojou zdržanliví i vážni. My, moravskí a západní Slováci, s Dr. Pavlom Blahom, (Hugo) Bezděkom, Berkom atď. až príliš veselí a tak trocha i lahtikári. Ale spojovala nás už vtedy, koncom 19. storočia, národná idea československá a slovanská, ktorá získala v študentskom živote predvojnovj Viedne viditeľný obsah v aktívnej spolupráci slovanských akademických spolkov.*²³ Po odchode Štefánka z Viedne sa nevideli dlhé roky, ale ich priateľstvo pretrvalo naďalej. Podobne Kostlivého hodnotil aj Il'ja Paulíny-Tóth. *„Vždy poslúžil dobrou radou, pomocou, všetkým lekárom, ktorí sa naňho obrátili. [...] dbal veľmi na etiku a morálku lekárskeho stavu, [...] bol oblúbený a vysoko vážený pre svoje*

20 KŇAZOVICKÝ 1929, s. n.

21 KOTHAJ 1999, s. 60.

22 „Oheň“, alebo (*naevus flammeus*), je vrodenou cievnou malformáciou. Lokalizovaná porucha vývoja tkanív sa na koži prejaví už po narodení červeným ložiskom. Podstatou (*naevus flammeus*) je chorobné nahromadenie tenkých cievok, kapilár v podkoží. Prekrvením týchto patologických cievnych štruktúr nadobúda ložisko charakteristickú červenú až fialovú farbu.

23 *„Kostlivý nikdy nezabudol na krásne seansy, ktoré sme mávali vo Viedni, na akademické i veselé rozhovory, výlety a plány do budúcnosti.“* In Univ. prof. MUDr. a DrHC. Stanislav Kostlivý. Povereníctvo zdravotníctva v Bratislave. Bratislava, 1947, s. n. Univ. prof. PhDr. A. Štefánek.

*gentlemanstvo, gavalierstvo, a priateľskú povahu. Bol vždy nestranný a vždy sa vedel povzniesť nad osobné záujmy a bol prístupný odôvodneným argumentom.*²⁴ Bol to profesionál s hlbokým sociálnym cítením, ktorý sa vyznačoval priateľským prístupom k pacientom i kolegom. Miloval hory, s rodinou precestoval celú Európu, hudbu a po večeroch hrával na klavíri s manželkou. Veľmi dobre kreslil a napriek množstvu ďalších záujmov, žil najmä pre chirurgiu. Na pracovisku trávil väčšinu času, len pred večerou si posedel s priateľmi v kaviarni Berlínka, kde si prečítal noviny.²⁵ Kostlivý vedecké poznatky rozdával bez výhrad, ale nikomu ich nevnucoval. Ponechával svojim žiakom značnú slobodu pod podmienkou, že neopúšťali štandardné chirurgické normy. Študentom zdôrazňoval potrebu pracovitosti a zároveň tvorivosti.

Významný je vklad Kostlivého pri budovaní Lekárskej fakulty UK. Zastával názor, že UK sa buduje najmä pre potreby slovenského národa a lekárska fakulta pre rozvoj jeho zdravotníctva s dôrazom na výchovu najmä slovenského lekárskeho dorastu. Túto myšlienku presadzoval bez nacionálnych predsudkov.²⁶ Kostlivý zastával funkciu prorektora UK a v školskom roku 1923/1924, keď bol rektorom UK, podarilo sa dobudovať lekársku fakultu. Vyučovanie prebiehalo vo všetkých ročníkoch. Zriadením Lekárskej komory pre Slovensko a Podkarpatskú Rus so sídlom v Bratislave sa Kostlivý stal jej prvým predsedom. Funkciu predsedu zastával až do svojej rezignácie v apríli 1939. Kostlivého zásluhou vznikla v Bratislave, neskôr v Košiciach filiálka Lekárskej záložne²⁷ a sociálny fond na podporu vdov a sirôt a práceneschopných lekárov. Dlhé roky stál na čele Spolku slovenských lekárov v Bratislave. Bol riadnym členom mnohých vedeckých a odborných spoločností a nositeľom viacerých vyznamenaní.

Osud profesora Kostlivého po roku 1939

Profesor Kostlivý prežil na Slovensku najkrajšie roky z hľadiska profesionálneho i osobného. Politické udalosti po roku 1939 znamenali osudný zlom v jeho živote. Aj keď mu sľubovali stále miesto, nakoniec musel odísť. V marci 1941 MŠNO v súvislosti s pôsobnosťou profesora Kostlivého rozhodlo: „*V smysle dohody medzi Slovenskou republikou a Nemeckou ríšou, uzavretej 6. decembra 1940, ponechávam Vás ako zamestnanca českej národnosti v službách Slovenskej republiky do 30. júna 1942. Ministerstvo školstva a národnej osvety v Prahe o tom súčasne upovedomujem.*“²⁸ Ale už o necelé tri mesiace neskôr sa situácia zmenila a predchádzajúce rozhodnutie MŠNO bolo anulované. S. Kostlivý mal byť daný k dispozícii Ministerstvu školstva a národnej osvety v Prahe 30. septembra 1941.

Profesorský zbor lekárskej fakulty sa na svojom zasadnutí 18. júna 1941 uzniesol požiadať o vysvetlenie, z akých dôvodov a pohnútok zrušilo MŠNO svoj pôvodný dekrét, podľa ktorého mal byť Kostlivý ponechaný v službách Slovenskej republiky do konca júna 1942. Zároveň

24 Univ. prof. MUDr. a DrHC. Stanislav Kostlivý. Poverenictvo zdravotníctva v Bratislave. Bratislava 1947, s. n. Dr. Paulíny-Tóth, Il'ja.

25 ČÁRSKY, Konštantín. Osobnosť profesora Stanislava Kostlivého. In *BLL*, 1997, roč. 98, č. 9, s. 459.

26 TIBENSKÝ – PÖSS 1999, s. 90.

27 Predsedom správy tohto peňažného ústavu bol od založenia až do roku 1939. In Univ. prof. MUDr. a DrHC. Stanislav Kostlivý. Poverenictvo zdravotníctva v Bratislave. Bratislava, 1947, s. n.

28 AUK, f. RUK, personálne oddelenie – pedagogickí zamestnanci, osobný spis Stanislav Kostlivý, k. 95;

jednohlasným uznesením žiadal, aby bol Kostlivý v záujme fakulty ponechaný v službách Slovenského štátu.²⁹ Za ponechanie Kostlivého apeloval aj dekan Lekárskej fakulty a žiadal, aby Kostlivý zostal na Slovensku v pôvodnom zaradení. Ako dôvod uvádzal, že mimoriadne veľký počet chirurgov bol povolaný do vojenských služieb. „Z uvedených dôvodov služieb prof. Dr. Stanislava Kostlivého potrebujeme, hlavne k účelom verejne-zdravotným, aby nebol narušený chod chirurgickej kliniky počas vojny a i z dôvodov učiteľských, keďže prof. sbor prosí Ministerstvo školstva a národnej osvety, aby sa rigoróza konali i cez prázdniny.“³⁰ Napriek uvedeným snahám MŠNO svoje rozhodnutie nezmenilo. „Pán minister svoje opatrenie, ktorým prof. Dr. S. Kostlivého dal Ministerstvu školstva a národnej osvety v Prahe k dispozícii, ponechal v platnosti.“³¹ Nakoniec dekanát Lekárskej fakulty v septembri 1941 potvrdil, že S. Kostlivý odchádza začiatkom októbra 1941 so svojou rodinou do protektorátu Čechy a Morava a predmetné potvrdenie vydáva ako doklad na preukázanie sa pred úradmi.³² Kostlivý vzhľadom na uvedené skutočnosti rezignoval. V júni 1941 ospravedlnil svoju účasť na zasadaní zboru Lekárskej fakulty. „Necítim sa už morálne oprávneným zasahovať – bárs aj len prítomnosťou a prípadným hlasovaním – do záležitosti fakulty, ktorú v krátkej dobe mám definitívne opustiť.“³³

Okolnosti jeho odchodu z Bratislavy, keď bol ešte plný síl, opísal profesor Dr. Jaroslav Sumbal, prednosta Propedeutickej kliniky II. internej kliniky Lekárskej fakulty UK. „Všichni jsme znali jeho nekompromisní národovectví, věděli jsme o tom, že byl volnomyšlenkářem, že byl členem klubů a společností, které platily jako neodpuštělný hřích v očích tehdejší vedoucí politické strany. Všichni o něm věděli, že stál v ostrém rozporu s vládnoucí slovenskou stranou, a přece tato nová vládnoucí strana ponechala Kostlivého na jeho místě, jelikož si byla vědomá jeho významu a práce, kterou pro Slovensko udělal. Nebylo to proto, že by nebylo náhrady za Kostlivého, ale jediné proto, že jméno Kostlivého bylo pojmem známým po celém Slovensku. A proto neodvážili se Kostlivého napadnout ani ti nejzarputilejší. Teprve později, když se osud zde žijících Čechů dostal do rukou Tuky a jemu podobných, když viděl, co se kolem něho děje, teprve tehdy prof. Kostlivý ustoupil a nedovolil svým přečetným známým, aby se pokusili znemožnit rozhodnutí tehdejších některých členů vlády. Nepomohly ani demonstrace a memorandum studentů a prof. Kostlivý odešel do Prahy, když splnil svůj úkol.“³⁴ Profesor Čársky v súvislosti s odchodom Kostlivého do Prahy uviedol, že bol človekom zásad, ktorých sa pridržiaval až fanaticky, často na vlastnú škodu. Ponížiť sa preňho bol neznámy pojem. Zlomený odchádzal z Bratislavy so slovami: „Ne prosit nebudu. Půjdu tam, kde odešli všichni moji, tam je moje místo.“ Čársky konštatoval, že ne-

29 AUK, f. RUK, personálne oddelenie – pedagogickí zamestnanci, osobný spis Stanislav Kostlivý, k. 95; Prof. Dr. S. Kostlivý – oddisponovanie. Dňa 19. 6. 1941.

30 AUK, f. RUK, personálne oddelenie – pedagogickí zamestnanci, osobný spis Stanislav Kostlivý, k. 95.

31 AUK, f. RUK, personálne oddelenie – pedagogickí zamestnanci, osobný spis Stanislav Kostlivý, k. 95; Prof. Dr. S. Kostlivý – žiadosť profesorského sboru lekárskej fakulty o ďalšie pôsobenie. Dňa 13. 8. 1941.

32 AUK, f. RUK, personálne oddelenie – pedagogickí zamestnanci, osobný spis Stanislav Kostlivý, k. 95; Prof. Dr. Stanislav Kostlivý – potvrdenie o oddisponovaní. Dňa 25. 9. 1941.

33 „Ospravedlňujem svoju neprítomnosť na zajtrašom zasedaní sboru našej fakulty tým, že som bol novým dekrétom pána ministra školstva a národnej osvety [...] prepustený zo služieb Slovenskej republiky.“ AUK, f. RUK, personálne oddelenie – pedagogickí zamestnanci, osobný spis Stanislav Kostlivý, k. 95.

34 Univ. prof. MUDr. a DrHC. Stanislav Kostlivý. Povereníctvo zdravotníctva v Bratislave. Bratislava 1947, s. n. SUMBAL, J. Prejav predsedu Spolku Slovenských lekárov v Bratislave.

poznal poníženosť ani ako taktiku a keby mal aspoň náznak tejto vlastnosti, pravdepodobne by neodišiel zo Slovenska.³⁵

S. Kostlivý bol po príchode do Prahy zlomený na tele i na duši. MŠNO rektorátu Slovenskej univerzity oznámilo: „Podľa noty ríšskeho zahraničného úradu [...] prevzalo Ministerstvo školstva a národnej osvety v Prahe riadneho profesora MUDr. Stanislava Kostlivého [...] do svojich služieb a vzhľadom na to, že dovŕšil 63. rok života, dalo ho uvedeným dňom na trvalý odpočinok.“³⁶ Život v Prahe sa vyvíjal úplne odlišne ako v Bratislave. Z človeka zaneprázdneného od rána do večera sa naraz stal penzista, ktorý nemal „nič na práci.“ Pripadal si zbytočný, nebol zvyknutý márnit' čas nič nerobením. Ani finančne nebol na tom najlepšie. Počas svojej profesionálnej kariéry na Slovensku nezískal bohatstvo. Žil z profesorskej penzie a jeho finančná situácia v Prahe nebola závideniahodná, ako by sa bolo patrilo na chirurga, ktorý viedol klinické pracovisko a mal rozsiahlu prax.³⁷ Slovensku venoval 22 rokov svojho profesionálneho života a so sebou zobral vedomie dobre vykonanej práce.

Jeho zdravotný stav sa zhoršoval, zrejme k tomu prispela aj skutočnosť, že bol silný fajčiar. Oslobodenie vlasti, pocta Slovenskej univerzity ho prechodne vzpružili, ale nemal už dostatok síl na ďalšie plány. Priatelia a žiaci ho volali naspäť na 1. chirurgickú kliniku Lekárskej fakulty do Bratislavy. V tom období už bol ťažko chorý, mlčanlivý a ani jeho najbližší nevedeli, či si bol vedomý blízkej smrti. Krátko nato bol hospitalizovaný na klinike akademika Charváta, kde aj 7. decembra 1946 zomrel.³⁸

Žiak profesora Kostlivého – Konštantín Čársky

Konštantín Čársky sa narodil 4. apríla 1899 v Gbeloch ako najmladší zo štyroch detí v rodine roľníka. Na detstvo mal nádherné spomienky. Ľudovú školu ukončil v Gbeloch. Rodičia nemali prostriedky na štúdium mladšieho syna. Ujal sa ho starší brat Ludvík, ktorý pôsobil ako lekár v Nitre a finančne ho podporoval. Konštantín Čársky navštevoval v rokoch 1912 – 1913 gymnázium v Nitre. Keď Dr. Čársky prijal ponuku pracovať na chirurgickej klinike v Kluži, poslal Konštantína na gymnázium do Skalice, kde boli preňho začiatky veľmi ťažké. Neskôr sa vo svojich pamätiach vyjadril, že v štúdiu nepatril medzi najlepších žiakov, ale ani tých najhorších. Štúdium mu však nerobilo ťažkosti. „Školy boli maďarské, slovensky sme sa učili len katechizmus. Mali sme veľmi dobrého, múdreho farára, Pavla Blahu, ku ktorému chodili všetci predprevratoví i poprevratoví úradníci po rozumy.“³⁹ Na želanie matky prestúpil zo skalického gymnázia na reholné gymnázium v Trnave, ktoré bolo prípravkou na štúdium teológie. Maturoval v roku 1917 a krátko po skončení štúdia narukoval do armády. Po základnom výcviku pri Ostrihome

35 ČÁRSKY 1947, s. 640.

36 AUK, f. RUK, personálne oddelenie – pedagogickí zamestnanci, osobný spis Stanislav Kostlivý, k. 95; Prof. MUDr. S. Kostlivý, danie k dispozícii, prevzatie do služieb Mšano v Prahe. Dňa 8. 11. 1941.

37 Univ. prof. MUDr. a DrHC. Stanislav Kostlivý. Poverenie zdravotníctva v Bratislave. Bratislava 1947, s. n. SUMBAL, J. Prejav predsedu Spolku Slovenských lekárov v Bratislave.

38 AUK, f. RUK, personálne oddelenie – pedagogickí zamestnanci, osobný spis Stanislav Kostlivý, k. 95.

39 SÝKORA, František. *Cesty k dnešnej medicíne*. Martin : Osveta, 1990, s. 100. Rozhovor s profesorom MUDr. Konštantínom Čárskym.

a absolvovaní rýchlej školy pre dôstojníkov slúžil vo Vodných kasárňach na Dunajskom nábreví, kde vykonával strážnu službu. Koncom roka bol odvelený na front do Albánska. Neďaleko gréckych hraníc zotrval až do konca vojny a tu prekonal aj ťažkú maláriu.⁴⁰ Po návrate domov aj napriek matkinmu želaniu, aby sa venoval štúdiu teológie, pod vplyvom staršieho brata – lekára, v ktorom videl veľký vzor, ale aj pre túžbu pomáhať chorým sa rozhodol pre medicínu.⁴¹ V januári 1919 bol prijatý na Lekársku fakultu Karlovej univerzity v Prahe. Zaujímavý je pohľad na jeho študentské začiatky. Pôvodne chcel študovať na Lekárskej fakulte vo Viedni, ale pod vplyvom „autorít“ zmenil názor. „[...] náš farár Blaho a skalický Okánik ma ľahko prehovorili, aby som išiel do Prahy.“⁴² „[...] Bol som jedným z prvých Slovákov, ktorí sa po prevrate zapísali na lekársku fakultu; [...] V školskom roku 1918 – 1919 bolo v Prahe asi 23 slovenských vysokoškolákov. Viem to podľa toho, pretože sme boli všetci pozvaní na hrad k prezidentovi Masarykovi. Stáli sme v rade, ja som bol posledný, lebo som bol najmenší a azda aj najchudobnejší, oblečený len v starej vojenskej blúze so strhnutými dištinkciami. Prezident išiel od jedného k druhému, rozprával sa s vysokoškolákmi, tomu poznal otca, tomu strýca – ved’ tam bola slovenská elita – a ja som mal len strach, či príde až ku mne. Ale prišiel, spýtal sa ma, odkiaľ som. Keď som povedal naším nárečím „ze Gbelú ze Záhorá“ – spisovnú slovenčinu som ešte dobre neovládal – potľapkal ma po pleci. Potom nám poďakoval, že sme prišli a študujeme, má z nás radosť, ale najmä sa raduje tomu poslednému, svojmu krajanovi z Gbiel. Ako šesťročný vrah išiel z Kopčian so svojou matkou do Šaštína na púť a v Gbeloch sa zastavili. Vrah sa na to dobre pamätá. Bol som veľmi šťastný, že prezident v rozlúčke spomenul práve moje rodisko.“⁴³ Čársky v Prahe absolvoval tri ročníky a v roku 1921 prestúpil na Lekársku fakultu UK do Bratislavy, kde v roku 1924 promoval. Po promócií nastúpil do Ústavu patologickej anatómie LF UK u profesora A. Spilku. Dopoludnia vykonával pitvy a popoludní pracoval v laboratóriu. Jeho túžbou bolo venovať sa klinickej medicíne a o rok neskôr na radu vtedajšieho asistenta chirurgie Dr. Kňazovického sa začal uchádzať o prácu na Chirurgickej klinike profesora Kostlivého. Do nového zamestnania nastúpil začiatkom decembra 1925, kde zo začiatku vykonával patologicko-anatomické práce, neskôr sa začal venovať chirurgii. V roku 1929 z vlastných úspor absolvoval prvú študijnú cestu do USA. Počas niekoľkých mesiacov navštívil viaceré klinické pracoviská a oboznámil sa s progresívnymi metódami liečenia. Veľkým prínosom bola preňho stáž u svetoznámeho neurochirurga profesora Cushinga na Harvardskej univerzite a štúdium na Clevelandskej klinike. Na Mayovej klinike sa oboznámil s endokrinnou chirurgiou, ktorej sa neskôr intenzívne venoval.⁴⁴

40 ČÁRSKY, Konštantín. *Chirurg spomína*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1987, s. 290.

41 „Chorľavá mamička chcela aj po vojne, aby som išiel študovať do Ostrihomu za kňaza. Ja som sa však už v Albánsku rozhodol pre štúdium medicíny. Mal som predsa vzor aj v našom Ludvíkovi, ktorý sa stal po skončení vojny riaditeľom nitrianskej župnej nemocnice a zároveň primárom chirurgického oddelenia. [...] Aj on mi odporúčal ísť študovať medicínu. Poslúchol som hlas srdca i rozumu.“ MORAVEC, Rudolf a kol. *Z dejín chirurgie na Slovensku*. Bratislava : Pramene 1990, s. 124.

42 Podarilo sa mu získať podnájom. „Prostredníctvom poslanca Červinku a Rotnáglu, veľkého priateľa Slovákov, dostal som aj byt [...]“ SÝKORA 1990, s. 101; „Konšta náhodou dostáva slušnejšie bydlisko u vdovy po známom českom maliarovi Meixnerovi. Tu poznáva český umelecký a literárny život.“ In Gbelský chlapec. Krátky film zo života počas dlhých päťdesiatich rokov v II úsekoch. Neskôr býval v Štefánikovej koleji.

43 SÝKORA 1990, s. 101.

44 FALISOVÁ, Anna. Konštantín Čársky. In MICHÁLEK, Slavomír – KRAJČOVIČOVÁ, Natália a kol. *Do pamäti národa*.

V roku 1931 získal docentúru za vedeckú prácu z oblasti septickej chirurgie. Politické udalosti v roku 1938 naštartovali aj kariérne zmeny v živote K. Čárskeho. Roku 1938 bol vymenovaný mimoriadnym, o rok neskôr riadnym profesorom. Dočasne pôsobil ako prednosta Kliniky chirurgickej propedeutiky a ortopédie, kde sa zaoberal liečením poúrazových stavov končatín, tuberkulózou kĺbov, kostí a i. Po mníchovskom verdikte a vyhlásení mobilizácie narukoval do Vrútok a v hodnosti podplukovníka pôsobil ako veliteľ zdravotnej divízie. Po odchode profesora Kostlivého do Česka v roku 1941 prevzal vedenie I. chirurgickej kliniky.

Osobný život K. Čárskeho sa zmenil po jednej nečakanej udalosti. V polovici 30. rokov ochorela najmladšia dcéra profesora Kostlivého a jej diagnóza znela – ťažká otrava krvi. Po dôkladnom vyšetrení bola nutná operácia. Jej otec, ktorý toľkým ľuďom prinavrátil zdravie, „[...] operácie vlastnej dcéry sa vzdal.“⁴⁵ Známostou tradíciou v lekárskom prostredí bolo, že pri ochorení člena rodiny ho ošetroval niekto cudzí. Voľba padla na mladého asistenta K. Čárskeho. Operácia bola náročná, Čársky uskutočnil päť operatívnych zákrokov, ktoré úspešne zvládol. Liečenie bolo zdĺhavé a pri lôžku pacientky sedávala staršia sestra Ľudmila, ktorá pôsobila ako profesorka slovenčiny a francúzštiny na dievčenskom gymnáziu. Čárskeho najstaršia dcéra Kostlivého zaujala a po čase sa zblížili. V roku 1936 sa zosobášili. „*Skalický farár Caban, dobrý priateľ Konštíka z vďačnosti, lásky a osobného priateľstva svadbu i hostinu vystrojil. [...] Narodila sa im dcéra Milica. Neskôr sa narodili ďalšie deti synovia Milan, Konštantín, čiže Kostá, Stanislav a napokon Ivan Václav. Všetky Konštove deti krstil dôstojný pán Dr. Ľudovít Okánik, ktorý si o sebe vpravieval s humorom, že je Čárskych hausprelátom.*“⁴⁶

Vo vedeckovýskumnej práci a klinickej praxi sa K. Čársky zo začiatku venoval septickej, najmä brušnej chirurgii so zameraním na gastrointestinálny trakt. Ako žiak profesora Kostlivého vo svojej práci bol ním veľmi ovplyvnený a špecializoval sa najmä na abdominálnu chirurgiu. Z tejto problematiky uverejnil viac ako 50 prác, najmä kauzistického charakteru.⁴⁷ Stal sa priekopníkom správneho ošetrovania septických chirurgických ochorení a so svojimi prácami mal veľký ohlas aj v zahraničí. Predchádzajúce skúsenosti nadobudnuté na prvom pracovisku boli preňho veľkou výhodou. Vďaka tomu vedel z výteru rany si sám vypestovať baktérie, určiť príčinu choroby a mohol nasadiť cielené antiseptiká. Pracoval rýchlo a nebol závislý na práci laborantov.⁴⁸ Osobitnú pozornosť venoval rekonštrukčnej chirurgii. Plastická chirurgia v tomto období ešte nebola samostatným odborom. Okrem mnohých výkonov v plastickej chirurgii tváre uskutočnil 30 antetorakálnych ezofagoplastík (náhrad pažeráka) podľa Roux-Sercena bez jediného exitu. V roku 1948 získal študijný pobyt v USA financovaný z prostriedkov Rockefellerovej nadácie. Po návrate domov sa začal zameriavať na špeciálnu chirurgiu. Veľkú pozornosť venoval problematike nádorových ochorení hrubého čreva, prevencii rakoviny žalúdka, chirurgickej liečbe žalúdočného a dvanástnikového vredu. Špecializoval sa aj na otázky endokrinného systému, zaujala ho najmä chirurgia štítnej žľazy. Jeho obľúbené operácie boli

Osobnosti slovenských dejín prvej polovice 20. storočia. VEDA : Bratislava 2003, s. 96.

45 Gbelský chlapec, s. n.

46 Gbelský chlapec, s. n.

47 AUK, fond RUK, personálne oddelenie – pedagogickí zamestnanci, osobný spis Konštantín Čársky, k. 26.

48 KOTHAJ 1999, s. 81.

strumektómie. Rozpracoval nielen technickú stránku chirurgického výkonu, ale aj predoperačnú prípravu a pooperačné doliečenie pacientov. V tejto oblasti dosiahol vynikajúce výsledky. Ako chirurg sa vyznačoval precíznou operačnou technikou. Z jeho iniciatívy sa od roku 1948 začali každoročne začiatkom decembra organizovať tradičné Kostlivého chirurgické dni, ktoré sa mali stať trvalou spomienkou na osobnosť a dielo profesora Kostlivého.⁴⁹ Rezolúcie Kostlivého chirurgických dní neraz prispeli k uplatňovaniu progresívnych myšlienok v zdravotníctve.

Profesor Čársky bol vynikajúcim pedagógom na Lekárskej fakulte UK. Vychoval nielen stovky odborných lekárov, ale aj mnoho vedcov. Podieľal sa aj na habilitáciách z chirurgických disciplín. Prednášal až do svojho odchodu do dôchodku. Publikoval vyše 400 odborných štúdií, zdravotno-osvetových článkov, vystupoval v rozhlase, televízii a i. Na Lekárskej fakulte UK zastával funkciu dekana v rokoch 1940/1941 a 1941/1942, hlavným chirurgom pre Slovensko bol v rokoch 1950 – 1970, pôsobil ako člen poradného zboru hlavného chirurga Ministerstva zdravotníctva ČSR v Prahe a vo viacerých domácich a zahraničných vedeckých spoločnostiach. Zúčastňoval sa aktívne nielen slovenských a českých, ale aj mnohých medzinárodných podujatí.

K. Čársky a zdravotno-osvetová práca

Osobitnú kapitolu profesionálnej kariéry K. Čárského tvorí rozsiahla zdravotno-osvetová práca. Vyjadril v nej postoj k riešeniu mnohých závažných zdravotno-osvetových problémov, návod, ako si udržať zdravie a predchádzať mnohým ochoreniam. S cieľom zvýšiť zdravotné uvedomenie obyvateľstva v roku 1944 publikoval monografiu *O chorobách a lekároch*, ktorá vznikala v priebehu desiatich rokov. Obsahuje populárne prednášky, ktoré sa dotýkali najmä oblasti chirurgie. Nechcel svojich čitateľov naučiť choroby liečiť, „[...] *ale choroby chápať a rozumieť ich podstate i liečebnému postupu* [...] *Liečenie patrí lekárovi, chorý má vedieť, kedy ho má vyhľadať. Svojou knižkou mienim prispieť na zvýšenie zdravotnej úrovne našej pospolitosti.*“⁵⁰ K. Čársky bol radikálnym zástancom popularizácie medicíny. V predslove knihy upozornil na nutnosť zdravotno-osvetovej práce. „*Náhľady o účelnosti popularizácie medicíny sa rozchádzajú. Sú lekári, ktorí zastávajú náhľad, že je ich stavu nedôstojná a veci škodlivá. Pokladajú pod svoju dôstojnosť prednášať alebo písať laickému publiku. Sú i takí, ktorí tvrdia, že popularizácia medicíny šíri fušerstvo, učí povrchnostiam, vychováva hypochondrov a podobne. Zastávam stanovisko opačné. Bez popularizovania vedy niet vzdelanostnej úrovne.*“⁵¹

49 Poslanie chirurgických dní Kostlivého špecifikoval na prvom ročníku profesor Podlaha, vtedajší predseda Čsl. chirurgickej spoločnosti. Ich hlavným cieľom je: 1. byť trvalou spomienkou na osobnosť a dielo profesora Kostlivého, 2. rozvoj spolupráce medzi slovenskými a českými chirurgmi, symbolom spolupráce a zblížovania chirurgov z Česka a Slovenska, 3. prezentácia výsledkov vedeckej práce a vlastných skúseností. „*Kostlivého chirurgické dni mali dávať to, čo nová veda prináša praxi, mali sa stať pružným a obsažným zdrojom informácií o súčasných problémoch a smeroch v chirurgii, najmä v tesnom vzťahu k potrebám širokého zdravotníckeho terénu.*“ Stanovený cieľ ako konštatoval profesor Kratochvíl sa podarilo naplniť. KRATOCHVÍL, Milan. Dvadsať rokov chirurgických dní prof. Kostlivého. In *Pokroky v chirurgii XX*. Práce priateľov a žiakov školy Kostlivého, prednesené na XX. Chirurgickom dni 9. decembra 1966 v Bratislave, ktorý usporiadala Československá chirurgická spoločnosť, sekcia československej lekárskej spoločnosti J. E. Purkyňu. Bratislava : Obzor, 1967, s. 8.

50 ČÁRSKÝ, Konštantín. *O chorobách a lekároch*. Bratislava : Slovenský rozhlas, 1944, s. 8.

51 „*Škola popularizuje v najširšej miere. [...] Fušerstvo, mastičkárstvo, okurovanie, zaklínanie a hriešna nedbalosť je dôsledkom nevedomosti, ktorá je veľká i u našej inteligencie, hrozivá však u pospolitého ľudu. Nie je zriedkavá otázka kamaráta, advokáta, profesora, položená lekárovi: „Prosím ťa, pán doktor, na ktorej strane to vlastne bolí*

Upozorňoval na nevedomosť širokých vrstiev obyvateľstva a presadzoval názor, že zdravotvedu je potrebné sprostredkovať jednoduchou a prístupnou formou.⁵² „Želal by som si, aby každý člen nášho národa vedel aspoň polovicu toho o zdravotvede, koľko vie o náboženstve a cirkevných predpisoch. Vedomosti neprichádzajú samy, od seba. Niekoľkými prednáškami do rádia, alebo za rok raz prednesenými úvahami v Červenom kríži zdravotnú vzdelanosť nášho národa podstatne nezvýšime. Zdravoveda sa musí šíriť metodicky, pravidelne a často, slovom i písmom, formou srozumiteľnou a ľudu prístupnou. Nemáme učiť ľud, ako sa má liečiť, ale máme sa usilovať naučiť ho chápať podstatu choroby. Máme mu prijateľnou formou predniesť základné pojmy hygieny, preventívnej medicíny. [...] Máme ľud naučiť poznať, čo má pokladať za vec vážnu, kedy nemá otáľať, ale dovolávať sa odbornej rady.“⁵³

Práca bola vydaná počas vojny a výrazne predstihla dobu. Monografia je progresívna, vidieť, že otázky zlepšenia zdravotného stavu širokých vrstiev obyvateľstva patrili k jeho prioritám. Počas lekárskej praxe prichádzali za ním pacienti rôznych sociálnych vrstiev a s rôznymi zdravotnými problémami. Ako lekára ho nenechalo ľahostajným, že mnohí z jeho pacientov pri dodržiavaní základných zdravotných pravidiel mohli chorobám predísť. Práca má dôležitý význam z hľadiska prevencie chorôb. Preventívne lekárstvo nebolo súčasťou vtedajšej medicíny, nedostatok lekárov pretrvával naďalej a zdravotníctvo zápasilo s mnohými problémami.

Snahu zvýšiť zdravotné povedomie zdôraznil aj v učebnici z roku 1953 *Chirurgia pre stredné zdravotnícke kádre*, ktorej bol editorom. „[...] kniha je aj pomôckou pre učiteľov zdravotvedy a pracovníkov zdravotníckej osvety. Je vhodná pre poslucháčov stredných škôl, ktorí mienia študovať medicínu, ale daktoré state budú zaujímať i čitateľov so širším všeobecným vzdelaním, ktorí chcú hlbšie nahliadnuť do chirurgických problémov. [...] sme presvedčení, že naša kniha splní svoj cieľ, keďže učí poznávať choroby, radí, ako sa im brániť a ako ich liečiť.“⁵⁴

Popularizačné články zo zdravotvedy uverejňoval pravidelne v mnohých periodikách, ale nová etapa v oblasti zdravotno-osvetovej práci u profesora Čárského nastala po odchode do dôchodku. Keď dovŕšil sedemdesiatku, cítil sa zdravý, plný síl a požiadal o predĺženie pôsobenia na I. chirurgickej klinike. Jeho žiadosti vyhovel, ale o rok neskôr sa pomery na pracovisku zmenili.⁵⁵ Nemohol naďalej na klinike pôsobiť ani ako konzultant a odišiel do dôchodku. Veľmi ťažko sa vyrovnával s novou skutočnosťou. Nechcel byť zbytočným a sedieť so založenými rukami. Po dvoch rokoch vnútorného zápasu si uvedomil, že môže pokračovať v šírení zdravotno-osvetovej práce a zrazu jeho život získal nový zmysel.

keď má človek zapálené slepé črevo?“ Čo má vedieť prostý človek, keď sú takéto vedomosti človeka s akademickým vzdelaním? Koľko desiatok a stovák mladých ľudí zomiera každoročne na zápal slepého čreva len preto, že nemajú ani tušenia o jeho symptomatológii!“ Tamže, s. 5-6.

52 „Veľká je zaostalosť nášho ľudu v zdravotných veciach. Muzeálne rarity zanedbaných onemocnení sú u nás časté. Hernia, siahajúca po kolená a nosená 20 rokov, lipom v krajine skapulárnej, vážiaci 5 kg, ktorý pacient nosí desiatky rokov ako plecniak, nie je vzácnosťou.“ Tamže, s. 7.

53 Tamže, s. 7.

54 ČÁRSKY, Konštantín. *Chirurgia pre stredné zdravotnícke kádre*. Martin : Osveta, 1953, s. 6.

55 AUK, fond RUK, personálne oddelenie – pedagogickí zamestnanci, osobný spis Konštantín Čársky, k. 26. Čársky, K. Žiadosť o predĺženie dôchodku. Stanovisko dekana a rektora.

Písal odborné články, vystupoval v rozhlase, televízii, značnú pozornosť venoval osвете v oblasti zdravého stravovania, zlepšenia celkového životného štýlu. Stravovacie návyky obyvateľstva sa výrazne zmenili a na rozdiel od predchádzajúceho obdobia zdravotníctvo zápasilo s opačným problémom.⁵⁶ Konzumácia vysokokalorických, mastných jedál, sedavý štýl života a i. sa odzrkadlili aj na vzostupe civilizačných chorôb. V jednom zo svojich článkov v roku 1972 upozorňoval na dôležitosť „rozumnej životosprávy“, kde varoval pred prejedaním sa mastnými pokrmi a nedostatkom pohybu. Jeho postoje nestratili nič zo svojej aktuálnosti ani v súčasnosti. *„Nezabúdajme, že za svoje zdravie sme zodpovední sebe, rodine a spoločnosti. Každý z nás má už dnes dosť životných skúseností, aby vedel posúdiť význam rozumnej životosprávy pre uchovanie a zveladenie svojho zdravia. Rast sociálneho a materiálneho blahobytu je spätý so vzostupom tzv. civilizačných chorôb. Menej sa pohybujeme, menej fyzicky pracujeme. Všade sa vozíme autobusmi, trolejbusmi, električkami, vlaky i lietadlá sú preplnené. [...] A voľný čas? Dvoj – a cez sviatky až trojdňové dni pracovného pokoja sa už vžili, pokladajú sa za samozrejmosť. No ľudia ich trávia pri preplnených stoloch, na posedeniach pri televízoroch miesto toho, aby sa tešili z prírodných krás, venovali sa záhradkárstvu a pod. Potom nadmerne tlstnutie, predčasná artérioskleróza, srdcové infarkty, psychoneurózy a farmakofágia hltanie liekov sú následkom zlozvykov, spojených so stravovaním a neraz aj s neúčelným využívaním voľného času. Pravda pri vzniku všetkých spomenutých kazov a výkyvov v ľudskom zdraví zavážia rozličné faktory. No v poprede príčin je prejedanie sa mastnými potravinami a cukrami, obmedzenie aktívneho pohybu a zavesklon k osobným, rodinným a spoločenským rozoprávam rušiacim vzájomné medziľudské vzťahy. [...] Aj voľný čas väčšina trávi pri televízore a bohato obložených stoloch. Nuž účinným preventívnym opatrením je obmedziť prejedanie a zintenzívniť pohyb!“⁵⁷*

Poukazoval aj na riziká spojené s chirurgickou liečbou obéznych pacientov. *„Neobstojí ono príslovie, podľa ktorého vraj v čase núdze: »Kým tlstý schudne, zatiaľ chudý zomrie.« Skutočnosť je iná. Ľudia chudí, svalnatejší, šlachovitejší sú zdravší a oproti chorobám odolnejší. Chirurgovia nemajú radi tlstých pacientov. Rany sa im pomalšie hoja, častejšie zbierajú a dakedy sa po zakašľaní kýchnutí rozpadnú, napriek dobrému zošitiu. V hrubých vrstvách tukového tkaniva sa zle hľadajú dôležité útvary, ktoré chirurg musí chrániť, ošetriť alebo odstrániť. Tzv. »panský pacient« má vždy viac operačného rizika ako chudší, svalnatý, šlachovitý robotník alebo roľník.“⁵⁸*

Ako chirurg s dlhoročnou praxou varoval pred konzumáciou vysokokalorických jedál, ktoré sa podieľali aj na tvorbe žlčových kameňov a kardiovaskulárnych ochoreniach. *„Nadmerným prekrmovaním mastnými jedlami pri nedostatočnom fyzickom pohybe, nám pribúda chorých na žlčové kamene, najmä u ženského pohlavia. I keď strava nie je jediným činiteľom pri ich tvorení,*

56 „Podvýživa a častejšie jednostranná výživa mala za následok krátky priemerný ľudský vek, slabšiu stavbu tela, častý výskyt tuberkulózy, anglickej choroby, rôzne stupne kretenizmu a zníženu odolnosť oproti infekčným chorobám. Súčasne všeobecne zvýšenie životnej úrovne, do ktorej spadá aj kvalitnejšia a výdatnejšia strava, sa prejavuje niekoľkými skutočnosťami. Priemerný ľudský vek vyskočil zo 45 na 70 rokov. Deti sú takmer vždy väčšie a zdatnejšie ako rodičia. Infekčné choroby sa vyskytujú iba roztrúsene, sporadicky a nie v epidémiách. Podstatná zmena v stravovaní má aj svoje negatívne stránky. Jeme mnoho. Pribúda nám tučných ľudí. Tuk je tkanivom staroby.“ ČÁRSKY, Konštantín. Správna výživa upevňuje zdravie a predlžuje život. In *Výživa a zdravie*, 1960, roč. 5, č. 9, s. 195-196.

57 ČÁRSKY, Konštantín. Aj mnoho dobrého škodí. In *Výživa a zdravie*, 1972, roč. 17, č. 12, s. 265-266.

58 ČÁRSKY 1960, s. 195.

predsa zaváži, lebo za vojny, pri nedobrovoľnej striedmosti sa vyskytovali podstatne zriedkavejšie. Pribúda nám aj zväpenatenia tepní. I keď je to choroba staroby, súvisí s výživou. Je častejšie u ľudí, ktorí jedia opulentne a ktorí konzumujú mnoho živočíšnych tukov. Jeme veľa konzerv, zabúdame na význam surovej stravy, v podobe ovocia, zeleniny, šalátov a jedál čerstvo pripravených.⁵⁹ Čársky patrila medzi lekárov, ktorí propagovali nový životný štýl, dôležitosť konzumácie ovocia, zeleniny, zdravé jedlá a pohyb. Nový trend životosprávy sa začal čoraz viac uplatňovať aj na Slovensku.

Vo svojich prácach sa dotkol aj problematiky alkoholizmu.⁶⁰ Podobne ako v predchádzajúcom období počet osôb závislých na alkohole predstavoval jeden zo závažných problémov v zdravotníctve. Napriek prijatým legislatívnym opatreniam a novým liečebným a preventívnym metódami výsledky neboli povzbudzujúce. Jeho prístup k riešeniu tohto problému bol radikálny. „Neodporúčam piť akýkoľvek alkohol, ani pivo, sústavne, pravidelne. Odsudzujem rozšírený zvyk piť pivo spolu s destilátmi. Neradím piť víno alebo destiláty, keď sme sami, zásadne nie v práci a na pracovisku. Páči sa mi zásada môjho nebohého učiteľa. Radil siahnuť po kvalitnom alkohole výlučne po západe slnka, večer, po skončenej práci, na osvieženie a preladenie. [...] Pre alkoholizmus trpí nielen ním postihnutý jednotlivec, ale aj jeho užšie-širšie prostredie, rodina, pracovisko, spoločnosť. Azda je zbytočné spomínať u alkoholikov časté rodinné rozvraty, zanedbanú výchovu detí, lúpeže, násilia, dopravné zmrzačenia. [...] Radíme, aby sa stal abstinentom ten, kto je slaboch, kto sa nevie ovládať, nevie pobadať, kedy má dosť, nevie si dať rozkaz „prestáť“ a aj ho splniť. Mládeži alkohol mimoriadne škodí, nie iba pre ľahkosť návyku, ale aj zdravotne. Jej prospieva dôsledná, uvedomelá výchova k zdržanlivosti. Spoločnosť si má túto úlohu uvedomiť a cieľavedome ju plniť.“⁶¹

Ako lekár organizoval šport. Tvrdil, že čo sa nehýbe, zakrpatie.⁶² Mal obrovskú radosť, keď k športu pritiahol stovky mladých ľudí, pri ktorom získavali zdatnosť, húževnatosť, vytrvalosť. Bol horolezec, videl svet z mnohých tatranských štítov. Lyžoval a podmanila si ho aj kanoistika. Okrem ročného predsedovania v horolezeckom zväze po vojne „šéfoval“ takmer tridsať rokov našej kanoistike.⁶³ Sám sa jej aktívne venoval. Rád chodil do prírody aj na poľovačky, ozajstné poľovníctvo spojené s ochranou zveriny považoval za ušľachtilý šport.

Profesor Čársky v oblasti zdravotvedy publikoval stovky článkov a zastával názor, že zdravie sme vtedy, keď sme schopní telesne a duševne odolávať chorobám. Tvrdil, že nielen lieky, ale najmä

59 ČÁRSKY 1960, s. 195-196.

60 „Jedným - až tisícročia pretrvávajúcim zlozvykom ľudského plemena - je nemierne pitie alkoholu. [...] Pije sa všade, aj u nás, škoda, že pričasto nerozumne. Príčin bude viacero. Zaváži ľahký prístup k alkoholu a dostatok prostriedkov, najmä u rozumove nevypelých, nezrelých ľudí zadovážiť si ho. Medzi príčinami prídu do úvahy aj všeobecne dobré zárobkové možnosti. Zlozvyk donedávna vlastnosť mužov, sa ujíma aj u žien, žiaľ, i u chlapcov a dievčat. V pití alkoholu zaujímame v svetovom meradle popredné miesto.“ ČÁRSKY, Konštantín. O tých, čo prídu po nás. In *Výživa a zdravie*, 1973, roč. 18, č. 12, s. 268.

61 ČÁRSKY, Konštantín. O tých, čo prídu po nás. In *Výživa a zdravie*, 1973, roč. 18, č. 12, s. 269.

62 „Relaxácii sa máme venovať denne i keď si nahovárame, že pre ňu niet času, ani vhodných podmienok. Životné tempo nás núti k aktivite, k vypätému plneniu nezbytných úloh. No predsa si máme nájsť hodinku pre uvoľnenie mysle a osvieženie tela v intenciách takzvaného aktívneho odpočinku. Hodí sa preto prechádzka, v lete kúpanie, v zime korčuľovanie, lyžovanie, sánkovanie. Máme čaročkrásku prírodu. Krajšiu ako krčmy a kaviarne. [...] V prospech svojho zdravia sa musíme mnohému naučiť a zlozvykom odučiť. Z vecí najprospešnejších je rozumná životospráva. Jej podstatnou súčasťou je turistika.“ ČÁRSKY, Konštantín. Turistika a zdravie. In *Výživa a zdravie*, 1964, roč. 9, č. 5, s. 98.

63 ZERER, Anton. Zapálený zlatokop zdravia. (Čársky, Konštantín). K osemdesiatke profesora Konštantína Čárskeho. In *Pravda*, roč. 60, č. 80 (4. 4. 1979), s. 8.

celková zmena stravovacích návykov a zdravý životný štýl je cestou k úspešnému zdolávaniu chorôb.⁶⁴ Napriek všetkým dosiahnutým úspechom zostával až do smrti skromným človekom. Prvú chirurgickú kliniku v Bratislave viedol 29 rokov. Do dôchodku odišiel ako 72-ročný. Zomrel 23. mája 1987 vo veku 88 rokov.

Záver

Čo bolo charakteristické pre tieto dve osobnosti? V profesionálnej sfére dosiahli mimoriadne úspechy, svojím vkladom prekročili rámec československej chirurgie. Pochádzali z rozdielnych spoločenských pomerov. S. Kostlivý vyrastal v intelektuálnej rodine, ktorá patrila k vyššej strednej vrstve. Bol voľnomyšlienkar, vynikal eleganciou, jemným spoločenským a empatickým správaním, bol profesionál za každých okolností. V jeho osobe sa skĺbila vysoká odbornosť s manuálnou zručnosťou chirurga. Ako chirurg, ktorý dennodenne čelil stresu, dokázal sa za každých okolností ovládať. Pri operácii nikdy nezvyšoval hlas a neznervózňoval ostatných. Jeho najtvrdšia nadávka bola „Vy Indiáne!“ Ak o niekom zapochyboval, odzneli vzácne slová vrcholného odsúdenia. „Mám obavy, že X.Y. nie je charakter.“⁶⁵ Profesor Kostlivý sa výrazne zapísal do dejín slovenskej chirurgie. Na Slovensku pôsobil dvadsaťdva rokov ako prednosta najvýznamnejšieho chirurgického pracoviska, I. chirurgickej kliniky Lekárskej fakulty UK.

K. Čársky sa narodil v sedliackej rodine, kde materiálne pomery neboli najlepšie. Bez finančnej pomoci brata – lekára, ktorý mu bol vzorom, len ťažko mohol pomýšľať na ďalšie štúdium. Nezaplnil očakávanie hlboko veriacej matky, aby sa stal kňazom. Jeho túžbou bolo pomáhať pri záchrane ľudských životov, prinavracat' zdravie a zmierňovať ľudské utrpenie, čomu zasvätil celý svoj profesionálny život. Obidvaja profesori sa vyznačovali silným charakterom, zmyslom pre spravodlivosť, mali vnútornú integritu a vášeň pre chirurgiu. Nakoniec sa stali aj príbuznými. Čársky sa oženil s Kostlivého dcérou. Okrem morálnych a profesionálnych kvalít vlastnili zriedkavý dar, nesmierne dôležitý pre najlepších manažérov – schopnosť vytiahnuť z tých druhých to najlepšie, čo v nich je. Ich žiaci a spolupracovníci využívali talenty, ktoré im boli dané, a na ich výsledkoch mohla budovať nasledujúca generácia a postúpiť na ceste za poznaním o krok vyššie.

64 SLOBODOVÁ, Elena – KLIMO, František. Sto rokov od narodenia prof. MUDr. Konštantína Čárskeho. In *Slovenský lekár*, 1999, roč. 9. (23), č. 10-11, s. 476.

65 ČÁRSKY 1947, s. 639.

Cituj:

FALISOVÁ Anna – OZOROVSKÝ Vojtech: Stanislav Kostlivý a Konštantín Čársky – elity slovenskej chirurgie. In *Forum Historiae*, 2018, r. 12, č. 1, s. 99-113. ISSN 1337-6861.

...

PhDr. Anna Falisová, CSc.
Oddelenie dejín vedy a techniky
Historický ústav SAV,
P. O. Box 198,
Klemensova 19,
814 99 Bratislava
histfali@savba.sk

doc. MUDr. Vojtech Ozorovský CSc.
Univerzita Komenského v Bratislave UK
Lekárska fakulta
Ústav sociálneho lekárstva a lekárskej etiky
Sasinkova 2
813 72 Bratislava
vojtech.ozorovsky@fmed.uniba.sk

Maďarská (politická) elita v medzivojnovom Československu – náčrt témy*

Attila Simon

Abstract

SIMON, Attila: The Hungarian Political Elite in Czechoslovakia between Two World Wars – Theme Outline.

This study is the first attempt to outline the specific characteristics of the Hungarian national minority's political elite, the congressmen and senators of the National Assembly, in the first Czechoslovak Republic. The first part of the article focuses on the basic features of the contemporary Hungarian political elite in Slovakia; the place of origin, profession, place of residence, age, political affinities etc. of the Hungarian MPs. The author deconstructs several stereotypical and oversimplified claims about Hungarian minority politics and politicians during the interwar period in Slovakia that are still prevalent not only in general public discourse but also in academic literature. In the second part of the study, the author examines the level of personnel continuity between pre-1918 Hungarian local political elite and the Hungarian minority political representatives in (Czecho-)Slovakia between 1918 – 1938, and then the discontinuity between the latter group and the Hungarian minority political representatives in (Czecho-)Slovakia after 1945.

Keywords: elites, Hungarian minority, Czechoslovakia 1918-1938, social history

V poslednej syntéze medzivojnového obdobia (ide o tretí zväzok edície *Slovensko v 20. storočí*) je podľa menného registra spomenutých približne 800 osôb.¹ Sú to politici, umelci, vedci a iní verejní činitelia. Len desiaty z nich sú maďarskej národnosti. Z toho deviaty sú politici (Dénes Bittó, János Esterházy, Zoltán Jankó, Lajos Körmendy-Ékes, István Major, Gábor Steiner, József Szent-Ivány, Géza Szüllő, János Tobler) a jediný nepolitik Ignác Vécsei, architekt, ktorý zomrel v Osvienčime. Ale aj tieto osobnosti sú spomenuté len raz, najviac dvakrát, s výnimkou Jánoša Esterházyho, ktorý napriek tomu, že v danom období nebol najvýznamnejším maďarským politikom, je spomenutý až päťkrát.

Z 800 osôb len desiaty sú Maďari, a nenájdeme medzi nimi ani jedného kultúrneho činiteľa, spisovateľa, filmára, športovca, biskupa ani bankára či továrniku. Tento prekvapivý výsledok sa dá vysvetliť dvomi spôsobmi. Buď tým, že Maďari, ktorí v tom čase tvorili približne 20 % obyvateľstva, nehrali významnú úlohu vo verejnom živote medzivojnového Slovenska, resp. Československa (ČSR), boli len masou bez osobností a bez elít. Alebo dá sa to vysvetliť tak, že názov spomínanej knihy nezodpovedá celkom jej obsahu, a jej autori nespracovali dejiny Slovenska, ale len dejiny Slovákov.

S istotou však možno konštatovať, že odborné skúmanie dobovej maďarskej politickej, kultúrnej, hospodárskej a funkčnej elity je nedostatočné, ba vlastne ešte ani nezačalo. Súvisí to, samozrejme, s celkovým stavom spracovania dejín maďarskej menšiny na Slovensku, ktoré je

* Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644 - Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí.

1 FERENČUCHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan. *V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda, 2012.

neúplné a nevyrovnané. Niektoré témy, hlavne tie z politických dejín, sú viac-menej spracované (napr. obdobie tzv. bezprávia 1945 – 1948),² ale v rovine hospodárskych či spoločenských dejín sme svedkami výrazného zaostávania. Nedisponujeme žiadnou databázou maďarskej menšinovej elity, a okrem pár výnimiek sa nezrodili ani biografické spracovania života významných osobností. Tento stav sa dá pripísať predovšetkým tomu, že dejiny maďarskej menšiny boli dlhodobo bádateľsky nepokryté. Iba posledné roky priniesli prelom, kedy významnú úlohu zohrali nielen novovzniknuté maďarské pracoviská na Slovensku ako Fórum inštitút pre výskum menšín v Šamoríne alebo Katedra histórie na Univerzite Jánosa Selyeho v Komárne, ale napríklad aj Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied v Košiciach a slovenskí historici mladšej generácie pracujúci v bratislavských alebo iných vedeckých inštitúciách, ako napríklad Miroslav Michela, Martin Hetényi, Martin Pekár atď.

Prvé vážnejšie spoločenskovedné teórie elít vznikli v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia vďaka takým významným autorom ako Max Weber, Gaetano Mosca či Vilfredo Pareto. Z týchto sa najviac etablovala teória elít od talianskeho mysliteľa V. Pareta, podľa ktorého elity sú skupiny ľudí, ktoré vďaka svojim schopnostiam dokážu dosiahnuť úspechy a obsadzovať špičkové pozície.³ Jeho koncepcia elít je vďaka svojej jasnosti a jednoduchosti veľmi rozšírená a rovnako aj jeho základné rozlišovanie medzi mocenskými (vládnucimi) a nevládnucimi (profesijnými) elitami je populárna.⁴

Hoci táto kategorizácia sa zdá byť použiteľná aj v prípade maďarskej menšiny na Slovensku, treba povedať, že menšinový status predsa nosí v sebe aj isté špecifiká, ktoré môžu mať vplyv aj na výskum tejto témy. Predovšetkým ide o otázku, či je možné v kontexte maďarskej menšiny prvej Československej republiky hovoriť o mocenskej elite. Totiž vedúce maďarské politické kruhy vtedy boli v opozícii nielen voči vláde, ale aj voči štátu, a nielenže boli odrezané od mocenských pák, ale mali veľmi obmedzené možnosti nadobudnutia moci. Raymond Aron spomína až päť skupín, ktoré sú súčasťou mocenskej elity: politických vodcov, členov vládných orgánov, vedúcich činiteľov hospodárstva a spoločenských organizácií, vedúcich armády.⁵ Maďari vôbec nemali prístup prinajmenšom do dvoch (vláda a armáda) z týchto skupín, ale aj

2 V dnešnej dobe už nejde len o trilógiu Katalin Vadkertyovej, ktorá vyšla aj v slovenskom preklade (VADKERTY, Katalin. *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948. Trilógia o dejinách maďarskej menšiny. Dekréty prezidenta Beneša a ich dôsledky na deportácie a reslovakizáciu*. Bratislava : Kalligram, 2002), ale aj o práce kolegov Lászlóa Szarku, Árpáda Popély, Štefana Šutaja alebo ďalších. Pozri napr. ŠUTAJ, Štefan. *Reslovakizácia. (Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne)*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1991; ŠUTAJ, Štefan (ed.) *Dekréty Edvarda Beneša v povojnovom období*. Prešov : Universum, 2004; POPÉLY, Árpád. *Záverečná správa o reslovakizačnej akcii*. In *Fórum spoločenskovedná revue*, 2009, roč. 11, č. 5, s. 185-251. SZARKA, László (ed.) *A szlovákiai magyarok kényszertelepítéseinek emlékezete 1945 – 1948. Visszaemlékezések, tanulmányok, dokumentumok*. Komárom : MTA Etnikai-Nemzeti kisebbségkutató intézet – Kecskés László Társaság, 2003.

3 PARETO, Vilfredo. *The Mind and Society. III. Theory of Derivations*. London : Jonathan Cape Thirty Bedford Square, 1935, (§ 2026-2059), s. 1421-1432; PAVLÍKOVÁ, Martina. *Elity vznikajú, slabnú, upadajú a odchádzajú, nahrádzajú sa inými. (Základné vymedzenie pojmu a postavenia elitných skupín v štruktúre spoločnosti)*. In *Etnologické rozpravy*, 2000, č. 1 – 2, s. 133.

4 PARETO 1935, (§ 2032-2034), s. 1423-1424; KRISTÓF, Luca. *A politikai elit*. In KÖRÖSÉNYI, András (ed.) *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest : Osiris, 2015, s. 60.

5 TAKÁCS, Károly. *Az elit szociológiai fogalmáról*. In *Szociológiai Szemle*, 1998, č. 1, <http://www.szociologia.hu/dynamic/9801takacs.htm> (posledný náhľad 15. 6. 2018).

na čelo celoštátnych hospodárskych a spoločenských organizácií sa dostávali len zriedkavo.⁶ O maďarskej mocenskej elite sa preto dá hovoriť len v obmedzenej miere, keďže z mocenských pozícií štátu bola vytlačená a svoj vplyv mohla uplatňovať viac-menej len v rámci menšinovej spoločnosti. Aj preto budem v tejto štúdii používať trocha zjednodušenú funkcionalistickú kategorizáciu elít na politické elity, spoločenské (kultúrne) elity a hospodárske elity.

Štruktúra maďarskej politickej elity v Československu

Ak chceme skúmať elity určitej národnostnej skupiny, v tomto prípade maďarskej menšiny, hneď sa nám dostáva do popredia otázka národnej príslušnosti, ktorá – prihliadajúc na veľkú etnickú premenu, ktorou Slovensko prešlo po roku 1918 – v danom období vôbec nebola taká jednoznačná, ako sa dnes môže javiť. Stačí len pomyslieť na diskusiu, ktorá sa vedie medzi slovenskou a maďarskou historiografiou ohľadom hodnovernosti výsledkov dobových sčítaní ľudu a v ktorej sa používajú pro a kontra také pojmy ako asimilácia, maďarizácia, slovakizácia, štatistickí Maďari a štatistickí Čechoslováci, situačná identita atď.⁷ Kam zaradiť tú časť obyvateľstva, ktorá bola viacjazyčná a svoju deklarovanú identitu vždy prispôsobila danej štátoprávnej situácii? Kam zaradiť tých, ktorí mali nemecký materinský jazyk, ale citovo boli silne viazaní na uhorskú štátnosť a stotožnili sa s cieľmi maďarských politických strán na Slovensku? Kam zaradiť izraelitov, ktorí síce boli lojálnymi občanmi ČSR, ale rozprávali po maďarsky a boli súčasťou maďarského kultúrneho života na Slovensku? Ťažko povedať, či bol napr. košický maliar (Ľudovít) Feld (Lajos) Maďarom, Slovákom alebo jednoducho len „košickým židom“. Práve preto pri takomto výskume treba počítať aj s istou nejednoznačnosťou, čo pramení z toho, že existujú ľudia – a v minulosti existovali v ešte väčšom počte – ktorí môžu byť pozorovateľmi zaradení naraz do dvoch (alebo aj troch) etnických skupín v závislosti od toho, aké kritériá sa budú brať do úvahy.

Z vyššie uvedených kategórií elít sa v tejto štúdii budem zaoberať len politickou elitou medzivojnového obdobia. Takto kategorizujem osoby, ktoré významnou mierou ovplyvňovali a určovali politický život Maďarov na Slovensku: predovšetkým vedúcich činiteľov maďarských politických subjektov alebo vedúcich činiteľov celoštátnych politických strán, poslancov

6 Maďarská menšina bola v dôstojníckom zbore československej armády značne podreprezentovaná. Vo vojenskej generalite – na rozdiel od Nemcov a ďalších národností – nebol v rokoch 1918 – 1992 ani jeden Maďar. (Pozri MASKALÍK, Alex. *Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992*. Banská Bystrica : HWSK, 2012, s. 688-706.) O rozdieloch medzi dvoma najväčšími národnosťami svedčí aj údaj z roku 1923, podľa ktorého medzi 10 236 dôstojníkmi Československej armády boli len traja Maďari, pričom 1058 Nemcov. (Pozri ZÜCKER, Martin. *Zwischen Nationsidee und statlicher Realität. Die tschechoslowakische Armee und ihre Nationalitätspolitik 1918–1938*. München : R. Oldenbourg Verlag, 2006, s. 107.) Toto samozrejme súviselo aj s tým, že Maďari sa ťažko dostávali do dôstojníckych škôl. Z 1561 absolventov vojenskej akadémie v Hraniciach na Morave v rokoch 1922 – 1930 boli len štyria Maďari (Tamže, s. 114). Dôvodov tohto stavu bolo samozrejme viacero, jedným z významných však bolo, že vedenie armády považovala občanov maďarskej národnosti za apriórne nespoľahlivých a preto bránilo tomu, aby sa do dôstojníckeho zboru dostali Maďari vo väčšom počte. Napríklad v roku 1926 z desiatich Maďarov, ktorí sa hlásili na vojenskú akadémiu v Hraniciach na Morave, prijali len jedného (Tamže, s. 118).

7 V poslednom období je dôležitým príspevkom do tejto debaty štúdia Romana Holeca, na ktorú z maďarskej strany reagoval Csaba Zahorán. Pozri HOLEC, Roman. *Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii*. In *Historický časopis*, 2010, roč. 58, č. 2, s. 291-312; ZAHORÁN, Csaba. *A Trianon-jelenség pozsonyi tükrében*. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2011, roč. 13, č. 4, s. 133-148.

a senátorov Národného zhromaždenia Československej republiky (NZ) alebo krajinského zastupiteľstva maďarskej národnosti, resp. iných významných verejných činiteľov maďarskej národnosti. Keďže však takto vyznačená skupina zahŕňa pomerne veľký počet osôb, pričom kritériá koho a prečo zaradiť medzi významných verejných činiteľov sú pomerne relatívne, svoju pozornosť som upriamil len na skupinu poslancov a senátorov NZ, ktorá je jednoznačne identifikovateľná.

V prípade poslancov a senátorov je ich národnosť pomerne ľahko určiteľná, títo totiž museli deklarovat' svoju národnosť: poslancov prisahali vo svojom materinskom jazyku a pred plénom NZ hovorili v jazyku svojej deklarovanej národnosti. Preto poslanca/senátora, ktorý bol síce zvolený napr. za Krajinskú kresťansko-socialistickú stranu, ale v pléne NZ používal slovenčinu alebo nemčinu, nebudem považovať za predstaviteľa politickej elity maďarskej menšiny v Československu.⁸ Naopak, za maďarskú politickú elitu budem považovať poslancov KSČ, ktorí deklarovali svoju maďarskú národnosť a svoje prejavy prednášali v maďarčine.

Podľa týchto kritérií som napočítal spolu 39 osôb maďarskej národnosti (21 poslancov, 15 senátorov a 3 osoby, ktoré boli členmi tak poslaneckej snemovne, ako aj senátu), ktorí v rokoch 1920 až 1939 zasadali do lavíc NZ. Pri týchto osobách som sledoval nasledujúce životopisné a profesijné údaje: rok a miesto narodenia, rok a miesto úmrtia, bydlisko, školské vzdelanie, povolanie, vierovyznanie a povolanie otca. Hoci ide o základné životopisné údaje, v prípade niektorých sa tieto dáta zisťovali veľmi zložito, čo pramení predovšetkým z chýbajúcich základných biografických výskumov. Z 39 spomenutých osôb má spracovaný životopis formou monografie alebo vedeckej štúdie len päť (J. Esterházy, J. Szent-Ivány, Viktor Palkovich a dvaja robotnícki vodcovia, I. Major a G. Steiner),⁹ niektorých však vôbec neevidujú slovenské a ani maďarské biografické lexikóny.

Na úvod analýzy vybranej skupiny politikov je potrebné zdôrazniť, že síce rozpad Uhorska a vznik Československa mal na osoby maďarskej národnosti zväčša negatívny dosah, no politický systém ČSR pre ne priniesol aj dôležité pozitíva. Najdôležitejším bolo všeobecné, rovné a tajné hlasovacie právo, ktoré zabezpečovalo možnosť pomerného zastúpenia ich volených reprezentantov v zákonodarných zboroch. Vďaka tomu sa uchádzala o priazeň maďarských

8 Napríklad Mikuláš Fedor (1874, Trnava – 1948, Levoča) bol síce členom poslaneckej snemovne NZ od roku 1925 do 1938 za Krajinskú kresťansko-socialistickú stranu, ale bol jednou z vedúcich osobností slovenskej sekcie fungujúcej v rámci tejto strany. Alebo Johann (János) Jabloniczky (1874, Trnava – 1950, ZSSR), ktorý bol tak isto ako Fedor poslancom NZ za Krajinskú kresťansko-socialistickú stranu (medzi rokmi 1920 do 1935), ale hlásil sa k nemeckej národnosti.

9 Pozri HOLOTÍKOVÁ, Zdenka. *Gábor Steiner. Život revolucionára*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1963; KISS, Jozef. *Štefan Major*. Bratislava : Pravda, 1979; MOLNÁR, Imre. *Život a martyrska smrť Jánoša Esterházyho*. Dunajská Streda : Méry Ratio, 2012; ANGYAL, Béla. „Engedjete a népem javára munkálkodni.“ *Palkovich Viktor életútja (1850–1930)*. Gúta : Palkovich Viktor Társulat, 2012; SIMON, Attila – TÓTH, László. *Kis lépések nagy politikusa. Szent-Ivány József, a politikus és művelődésszervező*. Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006.

Tab. 1 Poslanci a senátori NZ maďarskej národnosti 1920 – 1938

Meno	NZ	Strana	Volebné obdobie	Rok nar.	Miesto narodenia	Rok úmr.	Miesto úmr.	Povolanie otca	Bydlisko	Školské vzdelanie	Povolanie	Viero-vyzn.
Borovszky Géza	PS	ČSSD	1920–1925	1884	Košice	1954	Budapešť	murár	Košice	?	stranícky funkcionár	r. kat.
Böhm Rudolf	S	OKP	1929–1935	1884	Košice	1933	Bratislava	obchodník	Košice	vysokoškolské, právo	úradník	r. kat.
Csomor István	PS	Rep.	1935–1938	1886	Farná	1950	Kalná n. Hronom	roľník	Kalná n. Hronom	základné	roľník	r. kat.
Drab Sándor	S	ČSSD	1920–1925	1873	Nižná Šebastová	1952	Košice	?	Košice	odborné	typograf	r. kat.
Esterházy János	PS	OKP	1935–1938	1901	Veľké Zálužie	1957	Mírov	statkár	Veľké Zálužie	obchodná škola	statkár	r. kat.
Farkas Zoltán	S	ČSSD	1929–1935	1881	Erdőbénye	1945	Auschwitz	?	Košice	vysokoškolské, právo	právnik	izr.
Ficzla József	S	MNP	1920–1925	1853	Nové Zámky	1930	Nové Zámky	?	Nové Zámky	základné	roľník	ref.
Földessy József	PS	MNSZP	1920–1925	1886	Mezőtúr	?	?	?	Komárno	vysokoškolské, teológia	notár	ref.
Franciscy Lajos	S	OKP	1925–1929	1862	Sokolníky	1933	Nitra	statkár	Nitra	vysokoškolské, právo	farár	r. kat.
Füßy Kálmán	PS, S	MNP	1920–1938	1878	Komárno	1939	Komárno	roľník	Komárno	základné	roľník	ref.
Gregorovits Lipót	PS	OKP	1925–1929	1883	Košúty	1957	Ostrihom	roľník	Jelka	vysokoškolské, teológia	farár	r. kat.
Grosschmidt Géza	S	OKP	1925–1935	1872	Košice	1934	Miskolc	úradník	Košice	vysokoškolské, právo	právnik	r. kat.
Hangos István	S	MNP	1920–1925	1860	Nové Zámky	1922	Nové Zámky	roľník	Nové Zámky	základné	roľník	r. kat.
Herz Sándor	S	KSC	1925–1929	1875	Jelšava	1938	ZSSR	učiteľ	Lučenec	vysokoškolské, medicína	lekár	izr.
Holota János	PS	MNP	1925–1938	1890	Nové Zámky	1968	Chile	roľník	Nové Zámky	vysokoškolské, právo	právnik	ref.
Jaross Andor	PS	MNP	1935–1938	1896	Komárno	1946	Budapešť	statkár	Čechy	maturita	statkár	r. kat.
Keresztúry József	S	OKP	1929–1935	1870	Bačka	1936	Maďarsko	farár	Veľký Horeš	vysokoškolské, teológia	farár	ref.
Koczor Gyula	PS	MNP	1925–1929	1890	Komárno	1958	Leányvár	obchodník	Komárno	obchodná škola	obchodník	ev.
Kocsis András	PS	Rep.	1925–1929	1867	Borša	?	?	?	Borša	?	roľník	ref.
Koperniczky Ferenc	S	OKP	1920–1925	1851	Zebegény	1941	Bratislava	roľník	Bratislava	vysokoškolské, teológia	farár	r. kat.
Kosik István	PS	KSC	1935–1938	1896	Zemné	1943	Oranienburg	roľník	Košice	základné	robotník	r. kat.
Körmendy-Ékes Lajos	PS	OKP	1920–1925	1876	Dég	1951	Budapešť	statkár	Košice	vysokoškolské, právo	obchodník	r. kat.
Lelley Jenő	PS	OKP	1920–1925	1870	Veľký Kýr	1949	Bratislava	notár	Nitra	vysokoškolské, právo	právnik	r. kat.
Major István	PS	KSC	1925–1935	1887	Vráble	1963	Bratislava	remeselník	Nitra	učiteľský ústav	učiteľ	r. kat.
Mező István	S	KSC	1929–1935	1880	Nová Stráž	1946	Praha	roľník	Komárno	základné	robotník	r. kat.
Miklé Vince	PS	MNSZP	1920–1925	1882	Veľké Chyndice	1929	Čeladice	?	Veľké Chyndice	?	roľník	r. kat.
Nagy Gyula	PS	MNSZP	1920–1925	1875	Detk	1925	Bratislava	roľník	Bratislava	základné	robotník	r. kat.
Pajor Miklós	S	OKP	1935–1938	1884	Tvrdošín	1956	Maďarsko	?	Košice	vysokoškolské, právo	právnik	r. kat.
Palkovich Viktor	PS	OKP	1920–1925	1850	Ostrihom	1930	Győr	úradník	Guta (Kolárovo)	vysokoškolské, teológia	farár	r. kat.
Porubszky Géza	PS	OKP	1935–1938	1887	Hronovce	1971	Várpalota	roľník	Kamenín	vysokoškolské, teológia	farár	r. kat.
Richter János	S	MNP	1925–1935	1872	Spišská n. Ves	1934	Komárno	?	Ipeľský Sokolec	vysokoškolské, teológia	farár	r. kat.
Schulcz Ignác	PS	ČSSD	1935–1938	1894	Galanta	1951	USA	remeselník	Bratislava	odborné	stranícky funkcionár	izr.
Steiner Gábor	PS, S	KSC	1925–1935	1887	Komárno	1942	Buchenwald	podomový obchodník	Bratislava	odborné	typograf	r. kat.
Surányi Lajos	PS	ČSSD	1920–1925	1885	Csongrád	1969	Budapešť	?	Košice	odborné	redaktor	r. kat.
Szent-Iványi József	PS	MNP	1920–1938	1884	Žiar	1941	Balatonfüred	statkár	Bechynce	maturita	statkár	ev.
Szilassy Béla	S	MNP	1929–1938	1881	Budapešť	1962	USA	úradník	Lučenec	vysokoškolské, právo	statkár	ref.
Szüllő Géza	PS	OKP	1925–1938	1872	Budapešť	1957	Kisfalud	statkár	Báč	vysokoškolské, právo	statkár	r. kat.
Törköly József	PS, S	MNP	1929–1935	1878	Rimavská Sobota	1938	Rimavská Sobota	učiteľ	Rimavská Sobota	vysokoškolské, právo	právnik	ev.
Turchány Imre	S	OKP	1935–1938	1889	Nitrianske Rudno	1955	Budapešť	lekár	Nové Zámky	vysokoškolské, právo	právnik	r. kat.

voličov pestrá paleta strán. Všeobecne sa dá povedať, že maďarskí voliči sa rozhodovali medzi tromi politickými prúdmi. Prvý prúd tvorili pravicové občianske strany, už spomínaná Krajinská kresťansko-socialistická strana (Országos keresztényszocialista Párt – OKP) a Maďarská národná strana (Magyar Nemzeti Párt – MNP), ktoré boli vo významnej miere kontrolované z Budapešti a viedli protivládnu opozičnú politiku. Druhou možnosťou voľby boli ľavicové strany, počas prvých volieb hlavne Maďarsko-nemecká sociálnodemokratická strana (Magyar-Német Szociáldemokrata Párt – MNSZDP), neskôr aj internacionálna Komunistická strana Československa (KSČ). Tretiu eventualitu predstavoval provládny (pročeskoslovenský) aktivizmus, ktorý bol v začiatkoch zastúpený samostatnými stranami, ale napokon sa etabloval vo forme maďarských sekcií v rámci agrárnej strany (Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu) a Československej sociálnej demokracie.¹⁰ Hoci pomer podpory medzi tromi spomínanými alternatívami nebol stabilný, predsa sa dá povedať, že približne 57 – 62 % maďarských hlasov získavali opozičné občianske strany, 22 – 26 % komunisti a zvyšných približne 18 – 20 % Maďarov dávalo svoj hlas československým stranám.¹¹

Zo skúmaných 39 osôb 24 (61,5 %) boli nominantmi maďarských opozičných strán, 10 (25,6 %) boli predstaviteľmi ľavice a piati (12,8 %) patrili do tábora aktivistov.¹²

Pri prezeraní menoslovu skúmaných osôb hneď na prvý pohľad upúta pozornosť, že medzi nimi nie je ani jedna žena. Keďže Československo patrilo medzi prvé štáty, ktoré dali ženám také isté volebné práva ako mužom, absencia žien sa na prvý pohľad zdá byť prekvapujúcou. Taká však bola realita dobového Slovenska.¹³ Hoci v národnom zhromaždení už boli zastúpené aj ženy, väčšinou išlo o poslankyne z českých krajín (najviac žien sedelo v laviciach sudetonemeckých

10 O maďarskom aktivizme pozri SIMON, Attila. *Az elfeledett aktivisták. Kormányparti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban*. Somorja : Fórum Kisebbségkutatató Intézet, 2013; SIMON, Attila. Idea národného štátu a menšinový aktivizmus. In GABZDILOVÁ, Soňa – SIMON, Attila (eds.) *Prístupy k riešeniu národnostnej otázky v medzivojnovom Československu*. Komárno : UJS, 2014; SIMON, Attila. Zabudnutí aktivisti. Príspevok k dejinám maďarských politických strán v medzivojnovom období. In *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 3, s. 511-530.

11 Systém tajných volieb a skutočnosť, že väčšinu strán volili voliči rôznych národností neumožňujú dospieť k presnejším číslam. Moje odhady sa však viac-menej zhodujú s výpočtami slovenských kolegov. Pozri BAHNA, Miloslav – KRIVÝ, Vladimír. Ako volili národnosti a konfesie v parlamentných voľbách roku 1929 na Slovensku. Možnosti nových metód ekologickej inferencie. In *Historický časopis*. 2016, roč. 64, č. 1, s. 57-85.

12 Oddelenie ľavicového a aktivistického prúdu si vyžaduje dodatočné spresnenie, nakoľko v oboch boli politici, ktorí pôvodne pôsobili v rámci jednej strany, resp. vychádzali zo sociálnodemokratickej ideologickej platformy. K ľavici radím okrem maďarských poslancov KSČ aj maďarských sociálnych demokratov, ktorí sa v prvých voľbách (1920) dostali do NZ z kandidátky Maďarsko-nemeckej sociálnodemokratickej strany alebo Československej sociálnej demokracie (Géza Borovszki, Gyula Nagy, Lajos Surányi, Sándor Drab). Títo poslanci zaujímali nesúhlasné stanoviská voči národnostnej politike československých vlád a z ideologického hľadiska sa prikláňali skôr k línii III. internacionály. Neskôr prestúpili do klubu marxistickej ľavice. Naopak, medzi aktivistov som zaradil tých maďarských sociálnych demokratov, ktorí po zániku samostatnej maďarskej sociálnodemokratickej strany prestúpili do Československej sociálnodemokratickej robotníckej strany a prijali jej národnoštátny program (Zoltán Farkas, Ignác Schulcz). Medzi aktivistov som zaradil aj Vince Mikleho, ktorý nastúpil do NZ ako náhradník za Maďarsko-nemeckú sociálnu demokraciu, do klubu sociálnej demokracie však nevstúpil a oznámil, že zastupuje Krajinskú sedliacku stranu, ktorá mala aktivistický program. Pozri ŠUCHOVÁ, Xénia. Prílohy II – Politický systém. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.) *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : Veda, 2004, s. 555-557.

13 Napríklad medzi signatármi Deklarácie slovenského národa prijatej v Turčianskom Sv. Martine 30. októbra 1918 nebola ani jedna žena.

strán). Zo Slovenska boli do poslanskej snemovne NZ zvolené v štyroch voľbách (t. j. v rokoch 1920, 1925, 1929, 1935) len 2 ženy: v roku 1920 to bola jedna za sociálnu demokraciu a v roku 1925 jedna za komunistov.¹⁴

Absencia žien medzi maďarskými poslancami a senátormi bola dedičstvom predprevratovej antidemokratickej politickej klímy v Uhorsku. Tiež však odzrkadľovala pomery v maďarskej spoločnosti na južnom Slovensku. Tam totiž oproti vyspelejším oblastiam Čiech aj naďalej pretrvával tradičný patriarchálny svet. Preto napokon nie je až také prekvapujúce, že v medzivojnovom maďarskom verejnom živote na Slovensku zohrali ženy len minimálnu úlohu. V straníckych špičkách, ako aj na čele rôznych združení figurovali len muži. V mennom registri knihy Bélu Angyala, v ktorej analyzuje medzivojnový maďarský politický život na Slovensku, figuruje približne 300 mien, všetky mužské.¹⁵ Azda jedinou ženou, ktorá mala v dobovom menšinovom maďarskom verejnom živote významnejšie postavenie, bola staršia sestra J. Esterházyho, Lujza Esterházy. Bola síce vzdelanejšia a v istom zmysle aj otvorenejšia k svetu ako jej brat, do politiky však bezprostredne nemohla vstúpiť, angažovala sa predovšetkým v katolíckych a ženských hnutiach.¹⁶

Z hľadiska vekovej štruktúry patrila maďarská politická elita medzi tie staršie: z 39 poslancov a senátorov bol len jediný (J. Esterházy), ktorý sa narodil v 20. storočí a v čase vzniku ČSR ešte nedovršil 18 rokov. Väčšina skúmaných osôb (29 z 39) sa narodila medzi rokmi 1870 – 1890. Šiesti z nich už žili v období podpisu Rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867, len štyria sa narodili po roku 1890. V čase získania mandátu do NZ bol so svojimi 70 rokmi najstarším katolícky farár Viktor Palkovich, najmladšími J. Esterházy a József Földessy, ktorí mali len 34 rokov. Priemerný vek poslancov v čase získania mandátu bol 47,1 roka. Z jednotlivých politických táborov najstaršími boli politici z opozičných občianskych strán (49,7 roka) a najmladšími ľavičiari (41,1 roka).

Skutočnosť, že v posledných parlamentných voľbách v roku 1935 získali mandát len dvaja politici (J. Esterházy a Andor Jaross), ktorých vek ešte nedosiahol 40 rokov, potvrdzuje, že maďarská politická elita neprešla podobným procesom omladenia, akým prešla česká, sudetonecká a čiastočne aj slovenská elita na začiatku 30. rokov 20. storočia.¹⁷ Väčšina tých maďarských politikov, ktorí začiatkom dvadsiatych rokov utvárali maďarskú politickú štruktúru na Slovensku, bola ešte aj po roku 1935 nielen aktívna, ale aj vplyvná. Platí to pre J. Szent-Iványho, G. Szüllőa, Bélu Szilassyho, Gyulu Koczora a ďalších. Noví a mladí muži sa len ťažko dostávali medzi maďarskú politickú elitu. Personálna stabilita politickej elity, samozrejme, nebola

14 ŠUCHOVÁ 2004, s. 550-575.

15 ANGYAL, Béla. *Érdekvédelem és önszerveződés*. Galánta; Dunaszeredahely : Fórum Intézet; Lilium Aurum, 2002.

16 Stručný životopis Lujzy Esterházy pozri v FILEP, Tamás Gusztáv – MOLNÁR, Imre – SZENDREI, Zsuzsanna (eds.) *Esterházy Lujza: Sorskérdések margójára. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok*. Budapest : Méry Ratio Kiadó – Kisebbségkért – Pro Minoritate Alapítvány, 2014.

17 KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky (1918 – 1938). Díl 2. Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930 – 1935)*. Praha : Libri, 2003, s. 78-82.

špecificky maďarským fenoménom. Okrem iných bola spôsobená aj tým, že mandát nepatril poslancom, ale politickej strane. Zároveň však súvisela aj so silným napojením maďarských občianskych strán na Budapešť, ktorá viac verila staršej generácii, keďže pri predstaviteľoch z mladšej generácie sa obávali, že by už mohli byť „nakazení“ československými školami. Generačnou výnimkou, ako sme už spomenuli, boli Esterházy a Jaross, ktorí sa stali vodcami na základe rozhodnutia vládnej moci v Budapešti. O ich spoľahlivosti neboli žiadne obavy, keďže išlo o statkárov a svoje školy (ani jeden z nich nemal vysokoškolské vzdelanie) absolvovali ešte pred rozpadom Uhorska.

Väčšina poslancov a senátorov (21 z 39) pochádzala z dedinského prostredia. Z tých, ktorí sa narodili v meste, najväčší počet pochádzal z Komárna (štyria), z Košíc (traja) a z Nových Zámkov (traja). Žiaľ, v prípade deviatich osôb sa mi nepodarilo zistiť, z akej rodiny pochádzali. Desiati zo sledovanej skupiny pochádzali z roľníckej rodiny. Ak k nim ešte pripočítame troch, ktorých otec bol remeselníkom, a jedného, ktorý pochádzal z rodiny podomového obchodníka, tak nám vychádza, že 46 % poslancov, ktorých rodinné pozadie je známe, pochádzalo z chudobnejších rodín. Spomedzi zvyšných 16 poslancov šiesti pochádzali z rodiny statkára, štyria z rodiny úradníka, dvaja z obchodníckej rodiny a štyria z radov inteligencie (dvaja mali otcov učiteľov, jeden farára reformovanej cirkvi, jeden lekára).

Náboženské rozvrstvenie poslancov a senátorov približne zodpovedá náboženskej štruktúre maďarskej menšiny: 66 % skúmaných osôb pochádzalo z katolíckej, 18 %, z reformovanej, po 8 percent z evanjelickej a izraelitskej rodiny.¹⁸ Čísla nám však prezrádzajú aj to, že konfesionálne rozdiely vnútri maďarského politického tábora neboli až také veľké, ako sa bežne predpokladá. MNP je považovaná za stranu kalvínov, z 10 poslancov a senátorov tejto strany však boli kalvínmi len štyria, traja boli katolíkmi a traja evanjelikmi. Evanjelikom bol napríklad aj J. Szent-Ivány, zakladateľ a dlhoročný vodca MNP,¹⁹ jeho nástupca A. Jaross bol zase katolíkom. Na druhej strane sa o OKP zvykne hovoriť ako o rýdzo katolíckej strane praobyvateľov Slovenska, v ktorej mal veľký vplyv katolícky klérus. Avšak medzi reprezentantmi tejto strany v zákonodarných zboroch bol aj jeden farár reformovanej cirkvi, a aj v predsedníctve strany sedeli viacerí kalvíni a evanjelici. Z tohto hľadiska sa OKP líši od Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktorá síce tiež mala členov a prívržencov z radov evanjelikov, títo však len málokedy získavali dôležité pozície v straníckej štruktúre. Rovnako však boli v tom, že (na rozdiel od MNP) do svojich strán nepúšťali izraelitov. Medzi 39 maďarskými poslancami boli traja izraeliti. Všetci zastupovali ľavicu, dvaja maďarskú sociálnu demokraciu a jeden komunistov.

18 Podľa sčítania ľudu z roku 1930 bola konfesionálna štruktúra Maďarov na Slovensku nasledujúca: katolíci 70,4 %, kalvíni 21,4 %, evanjelici 3,4 %, izraeliti 1,6 %. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl I. Růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání. In *Československá statistika*. Sv. 98, řada VI. Praha : Státní úřad statistický, 1934, s. 105-106.

19 O úlohe Szent-Iványiho v evanjelickej cirkvi pozri SIMON 2016, s. 145-149.

Všetci 39 sledovaní poslanci svoje školy absolvovali ešte za Rakúska-Uhorska. Toto je jeden z dôležitých rozdielov oproti mladšej generácii maďarskej spoločenskej elity na Slovensku, ktorá sa generovala v hnutiach Sarló (Kosák) a Prohászka Ottokár Körök (Kruhy Ottokára Prohászku). Títo už absolvovali československé vysoké školy, čo sa, samozrejme, odzrkadlilo aj v ich myslení a ich vzťahu k československému štátu a „väčšinovému národu“. Presné údaje o školskej dochádzke sa nedali zistiť len v prípade troch poslancov. Keďže však ide o osoby pochádzajúce z dedinského, roľníckeho prostredia, ktoré tiež boli roľníkmi alebo robotníkmi, možno predpokladať, že mali len základné vzdelanie. Spolu s týmito tromi až štvrtina maďarských poslancov (10 osôb) nemala ani stredoškolské vzdelanie. Štyria vychodili učňovskú školu a štyria získali maturitu. Zvyšných 21 osôb, čiže 54 % malo vysokoškolské vzdelanie. Dvanásť absolvovali štúdium práva, väčšina v Budapešti, ale niekoľkí aj vo Viedni a v Lipsku. Siedmi vyštudovali teológiu a po jednom učiteľský ústav a lekársku fakultu.

Z hľadiska skúmania charakteru maďarskej politickej elity medzi najdôležitejšie údaje patrí pôvodné povolanie analyzovaných osôb, pri zisťovaní ktorého som zväčša vychádzal zo zápisov z úvodných schôdzí novozvolenej poslaneckej snemovne alebo senátu. V týchto stenografických záznamoch je totiž vedľa mien poslancov a senátorov uvedené aj ich trvalé bydlisko a pôvodné povolanie.²⁰ Tieto údaje sú aj preto zaujímavé, lebo sa dajú porovnať s výsledkami z výskumu českých kolegov o povolaniach poslancov zvolených v českých krajinách.²¹ Z územia českých krajín sa do poslaneckej snemovne NZ za prvej republiky v najväčšom počte dostali redaktori a spisovatelia, potom roľníci a domkári a nakoniec úradníci. Poslanci uvádzajúce tieto tri skupiny povolania tvorili väčšinu poslancov zvolených v českých krajinách.

Profesijná štruktúra maďarských poslancov a politikov bola dosť odlišná. Dominovali jej predovšetkým farári, advokáti a roľníci. Jednu z týchto troch profesií malo 50 % maďarských poslancov a senátorov. Okrem nich silné zastúpenie medzi maďarskou elitou mali aj statkári a robotníci. Vysoké percento statkárov a advokátov aj v tomto prípade poukazuje na kontinuitu politických tradícií zdedených z Uhorska, pričom nie je bez zaujímavosti fakt, že z piatich vodcov opozičných pravicových strán (Jenő Lelley, G. Szüllő, J. Esterházy, J. Szent-Ivány a A. Jaross) až štyria boli statkármi. Vysoké počty farárov či roľníkov zase vysvetľuje poľnohospodársky charakter južného Slovenska a vysoká miera religiozity maďarského dedinského obyvateľstva.

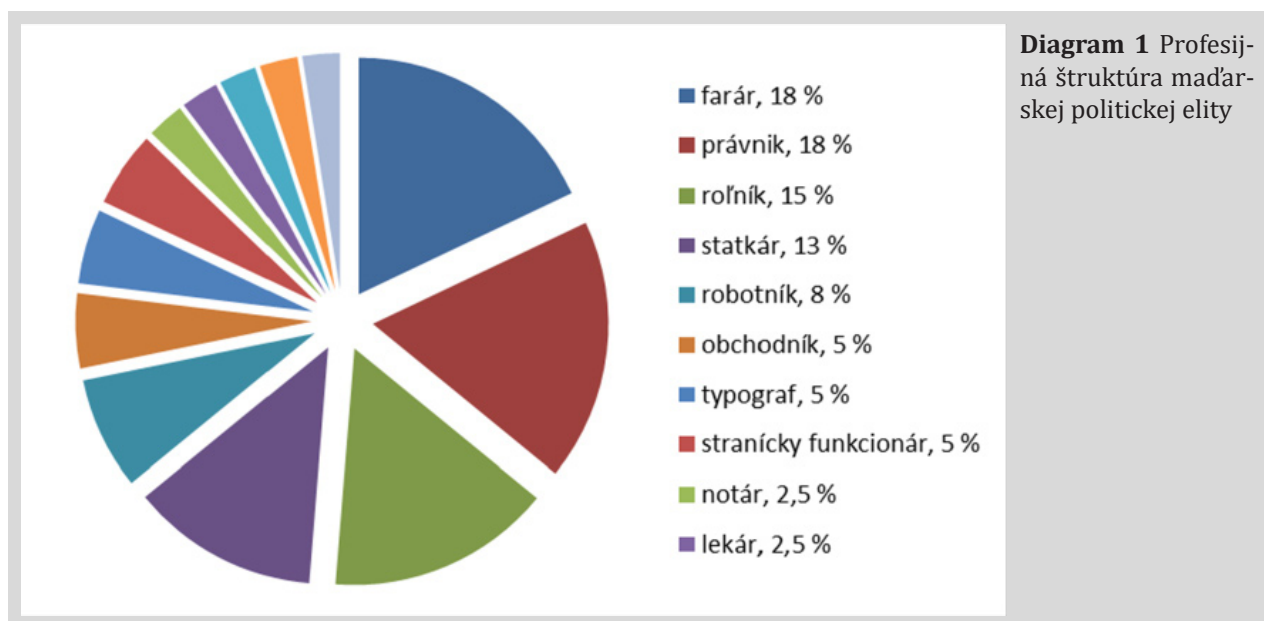
Povolania, ktoré sú zväčša spájané s mestským prostredím (redaktori, lekári, úradníci), boli v porovnaní s výsledkami z českých krajín značne podreprezentované.²² Tento rozdiel bol za príčinený predovšetkým odlišnou úrovňou urbanizácie českých krajín a Slovenska, a preto je opodstatnené predpokladať, že profesijná štruktúra slovenských poslancov bude podobnejšia štruktúre maďarských poslancov než štruktúre poslancov zvolených v českých krajinách.²³

20 Stenografické záznamy schôdzí poslaneckej snemovne a senátu NZ sú dostupné v Spoločnej česko-slovenskej digitálnej parlamentnej knižnici, <https://www.nrsr.sk/dl/> (posledný náhľad 15. 6. 2018).

21 POLÁKOVÁ, Markéta – KOSTELECKÝ, Tomáš. Povolání zvolených poslanců za první republiky a dnes. In *Středoevropské politické studie*, 2016, roč. 18, č. 1, s. 1-30; <https://journals.muni.cz/cepsr/article/view/6015/5182> (posledný náhľad 15. 6. 2018).

22 POLÁKOVÁ – KOSTELECKÝ 2016, s. 10.

23 O poslancoch z územia Slovenska, resp. o poslancoch slovenskej národnosti zatiaľ nie sú k dispozícii podobné

Posledným analyzovaným údajom je bydlisko poslancov a senátorov. Napriek tomu, že vyše polovica poslancov a senátorov (21) pochádzala dedinského prostredia, viac než dve tretiny z nich (27) bývali v mestách. Skoro až štvrtina (9) bývala v Košiciach, piati v Komárne, štyria v Nových Zámkoch a štyria v Bratislave. V porovnaní so súčasťou situáciou, kedy veľká časť maďarských poslancov býva na Žitnom ostrove, predovšetkým v Dunajskej Strede a v Šamoríne, je dobre viditeľná geografická reštrukturalizácia nielen maďarskej politickej elity, ale aj maďarskej menšiny vo všeobecnosti. Mestá ako Košice a Nové Zámky, ktoré boli v medzivojnovom období významnými centrami maďarskej kultúry na Slovensku, stratili nielen svoj maďarský ráz, ale aj postavenie mestských centier maďarského menšinového života. Úlohu mestských centier v posledných desaťročiach 20. storočia začali plniť mestá, ako napr. Dunajská Streda, ktorá v medzivojnovom období bola ešte len bezvýznamným mestečkom.

Ak si pozrieme, ktoré okresy reprezentovali maďarskí poslanci a senátori, môžeme si všimnúť značné neúmernosti. Mestá Košice a Bratislava, okresy Nitra, Komárno, Nové Zámky boli nadreprezentované, zatiaľ čo niektoré ďalšie okresy, v ktorých pomer maďarského obyvateľstva prevyšoval 50 %, nedokázali počas prvej republiky vyslať do NZ žiadneho maďarského zástupcu. Takými okresmi boli okrem iných Dunajská Streda, Feledince, Moldava nad Bodvou, Veľké Kapušany, Želiezovce a Šaľa. Táto situácia súvisí jednak s dobovým volebným systémom, ale aj s tým, že v spomenutých okresoch aj okresné sídla mali dedinský charakter.

Hore uvedené dáta nám vykresľujú trochu iný obraz o reprezentantoch maďarskej politiky v medzivojnovom období, než na aký sme boli doteraz zvyknutí. Podľa zaužívaného stereotypného obrazu totiž Maďarov v politike zastupovali predstavitelia starej šľachtickej uhorskej politiky, predovšetkým statkári. Ako sme videli, tento obraz neplatí: vplyv statkárov bol síce realitou, no dobovú maďarskú politiku už zväčša robili ľudia pochádzajúci z dedinského prostredia, najviac advokáti a farári či roľníci, čo, samozrejme, malo svoje dôsledky aj na vnútorný obsah maďarskej politiky na Slovensku.

Kontinuita a diskontinuita maďarskej politickej elity

Vznik Československej republiky predstavoval výrazný medzník v politickom živote dnešného územia Slovenska, v spojení s čím sa často – neopodstatnene – hovorí o bode nula a začiatku niečoho celkom nového. Napriek tomu, že československá vládna moc opakovane deklarovala, že v ničom nie je následníkom monarchie, opak bol pravdou. Nový štát sa totiž chtiac-nechtiac musel stavať na základoch predošlého rakúsko-uhorského štátu: prevzal od neho zákony, verejnú správu a, samozrejme, aj socializácia veľkej časti politickej elity novej krajiny prebehla ešte za Rakúsko-Uhorska. Popri diskontinuite teda bol prítomný aj prvok continuity. Ako na to upozorňuje aj česká historička Jana Čechurová, v prvej československej vláde až na malé výnimky (zo 17 členov vlády ide o štyroch) sedeli také osobnosti, ktoré aj v systéme monarchie zastávali vysoké politické pozície: zväčša boli členmi viedenského parlamentu.²⁴ V očiach širšej verejnosti stelesňovali nielen československú národnú revolúciu, ale aj kontinuitu politickej moci, čo pre väčšiu časť českej spoločnosti zrejme bolo v danej chvíli dôležité.

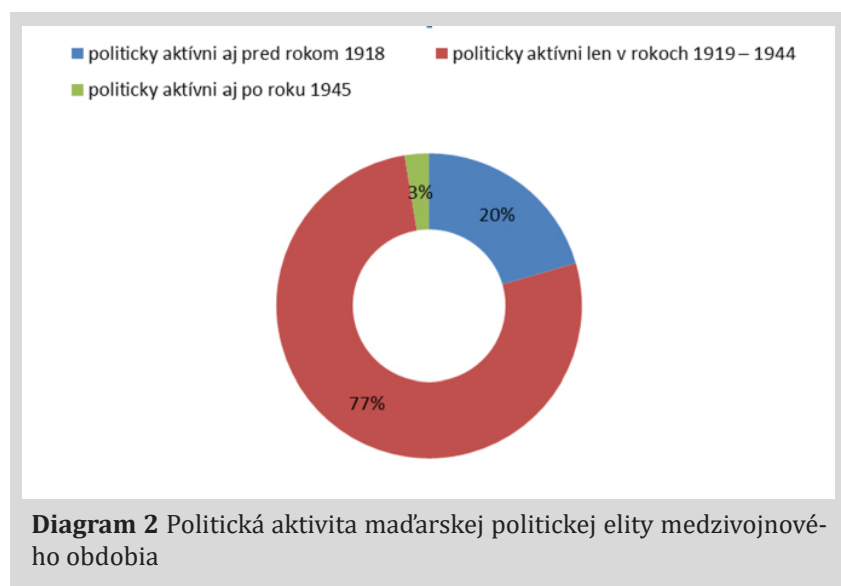
V prípade Slovákov o kontinuite v mocenských pozíciách sa hovoriť nedá, keďže v uhorskom štáte boli Slováci (až na niekoľko výnimiek) do orgánov zákonodarnej moci a štátnej a župnej správy pripustení len za cenu pomaďarčenia. Kontinuita slovenských politických subjektov, ako aj kontinuita slovenskej politickej elity však existovala. Poprevratová slovenská politická scéna bola priamym pokračovaním predprevratovej: o personálnej kontinuite Slovenskej ľudovej strany a Slovenskej národnej strany niet pochýb, a aj slovenská sociálna demokracia, ktorá vstúpila do Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej, vzišla zo Slovenského výkonného výboru Sociálnodemokratickej strany Uhorska. Popri kontinuite politických strán je teda možné hovoriť aj o kontinuite slovenskej politickej elity. Tá sa totiž v prvej Československej republike regrutovala predovšetkým zo špičiek (a prípadne ich rodín), ktoré pred rokom 1918 tvorili vedúce vrstvy slovenského národného hnutia (napr. Milan Hodža, Andrej Hlinka, Emanuel Lehocký, Ferdinand Juriga a ďalší).

Ako to však bolo v prípade maďarskej menšinovej politiky? Tam je táto kontinuita – možno, pre niektorých prekvapivo – menšia, čo má viaceré dôvody. Strata Budapešti totiž znamenala aj stratu spojenia s tamojšími straníckymi centrálnami a navodila potrebu vybudovať nové politické strany, ktoré hoci ideovo vyrástli z predprevratových uhorských politických strán, z organizačného hľadiska však boli novotvarmi. Jedine maďarská sociálna demokracia, ktorá svoje ťažisko mala v Košiciach, Bratislave a Komárne, dokázala udržať kontinuitu svojej činnosti. Nielen politické strany maďarskej menšiny boli nové, ale aj ich politici. Táto personálna diskontinuita vo významnej miere súvisela s charakterom politického zastúpenia v dualistickom Uhorsku, kedy politiku ovládali tradičné šľachtické rody. Po rozpade Uhorska a vzniku Československa táto politická elita buď odišla do Maďarska, kde jej – ako píše Roman Holec – tamojšie pomery poskytovali širšie možnosti na sebarealizáciu, alebo zostávala na svojich

24 ČECHUROVÁ, Jana. Česká politická elita po vzniku Československa. In *1918: model komplexního transformačního procesu?* Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010, s. 113-116.

statkoch.²⁵ Novým pomerom sa však nevedela alebo nechcela prispôbiť a stiahla sa z verejného života. Jej rozhodnutie stiahnuť sa do úzadia, samozrejme, bolo podmienené aj ďalšími faktormi: budovaním politického systému, ale napríklad aj hrozbou, že stratí svoje majetky. Československá vládna moc totiž používala pozemkovú reformu nielen na presadzovanie svojich národnoštátnych záujmov, ale aj ako prostriedok politického nátlaku.²⁶ Preto sa do čela novovzniknutých maďarských politických subjektov dostali noví ľudia, ktorí sa pred prevratom buď nezaoberali politikou, alebo nepatrili do špičky politického života. Príkladom je J. Lelley, ktorý bol v roku 1920 zvolený za predsedu OKP, pred rokom 1918 však bol len obyčajným advokátom v Nitre.

Aj v dôsledku spomenutých faktorov len málo maďarských politikov medzivojnového obdobia malo politickú minulosť z čias Uhorska. Zo skúmanej skupiny 39 poslancov a senátorov len traja patrili medzi politickú elitu už aj v období dualizmu: G. Szüllő,²⁷ János Richter²⁸ a Béla Blanár.²⁹ Všetci traja menovaní boli poslancami Uhorského parlamentu, pričom Blanár bol

aj primátorom Košíc. Ani títo však nezastávali významnejšie politické pozície. Niekoľkí ďalší boli pred rokom 1918 politicky aktívni na župnej úrovni. Z radov občianskych politikov to boli J. Szent-Ivány, József Törköly a Kálmán Füssy, z ľavicových politikov možno spomenúť Lajosa Surányiho alebo Sándora Draba, ktorí pôsobili v košickej sociálnej demokracii. Ani jeden

25 HOLEC, Roman. Jeden z porazených. Šľachta na Slovensku po roku 1918. In ROGULOVÁ, Jaroslava a kol. *Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : HÚ SAV, 2009, s. 34.

26 K hodnoteniu prvej pozemkovej reformy a predovšetkým kolonizačnej akcie z hľadiska jej dosahov na maďarské menšinové komunity na Slovensku pozri SIMON, Attila. *Telepesek és telepesfalvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja : Fórum Kisebbségkutatató Intézet, 2008.

27 Géza Szüllő (1872, Budapešť – 1957, Kisfalud) – od roku 1901 až do 1918 bol poslancom uhorského snemu. Po vzniku ČSR žil na svojom statku v Báči pri Šamoríne. V roku 1925 ho zvolili za predsedu OKP, v tejto funkcii zotrval až do roku 1931. Medzi rokmi 1929 – 1938 bol predsedom parlamentného klubu maďarských opozičných strán. Po Viedenskej arbitráži bol kooptovaný do hornej snemovne maďarského parlamentu. Po skončení druhej svetovej vojny zostal žiť v Maďarsku.

28 János Richter (1872, Spišská Nová Ves – 1934, Komárno) – bol katolíckym kňazom na Spiši a na Liptove, v roku 1910 ho zvolili za poslanca do uhorského snemu za dolnokubínsky volebný kraj. V rokoch 1925 – 1934 bol senátorom za MNP.

29 Béla Blanár (1866, Košice – 1932, Košice) – bol hlavným vojenským prokurátorom Košíc. V roku 1910 ho zvolili za poslanca do uhorského snemu, kde zastupoval mesto Košice. Od roku 1914 až do obsadenia mesta československým vojskom bol starostom mesta. V roku 1921 bol jedným zo zakladateľov liberálne ladenej politickej strany, Szlovenszkói Magyar Jogpárt (Maďarská strana práva na Slovensku), ktorá sa v roku 1925 zlúčila s Maďarskou národnou stranou. V roku 1928 ho zvolili za poslanca krajinského zastupiteľstva za MNP.

z týchto piatich však nepatril medzi politickú elitu Uhorska a vlastne ani regionálnu elitu na území neskoršieho Slovenska.

Tak ako roky 1918 – 1919, aj rok 1945 bol významným medzníkom nielen pre Slovákov, ale aj pre Maďarov žijúcich na území Slovenska. Z hľadiska maďarskej menšiny sa v roku 1945 vytvorila nová situácia z toho dôvodu, že cieľom povojnovej československej politiky – na rozdiel od čias prvej republiky – bolo vybudovanie čisto slovanského štátu, bez nemeckého a maďarského obyvateľstva. Tento cieľ prinášal so sebou udalosti (nútenú výmenu obyvateľstva, deportáciu Maďarov do Čiech, reslovakizáciu, zatvorenie maďarských škôl atď.), v dôsledku ktorých sa stala otáznou samotná existencia maďarskej menšiny na území Slovenska. Obdobie nazývané maďarskou historiografiou aj rokmi bez domoviny³⁰ je preto z hľadiska našej témy obdobím likvidácie maďarskej elity. Na tento proces, samozrejme, treba pozeráť v súvislostiach s prihliadnutím aj na udalosti, ktoré sa odohrali po viedenskej arbitráži v rámci maďarskej spoločnosti žijúcej na arbitrážnom území.

Zmena hraníc v roku 1938 totiž pre mnohých, ktorí sa počas trvania ČSR nedostali do štátnej správy kvôli ich domnejšej alebo skutočnej štátnej nespôľahlivosti,³¹ otvorila nové možnosti: vstúpili do služieb Maďarského kráľovstva, čo pre viacerých znamenalo aj začiatok nového života v Budapešti. Viacerí bývalí poslanci a senátori československého NZ alebo krajinského výboru boli kooptovaní do maďarského parlamentu, iní dostali miesto na novovzniknutom ministerstve pre arbitrážne územie. Tieto skutočnosti by boli sťažili ich návrat do povojnovej československej politiky aj v tom prípade, keby bol nový československý režim demokratický. Do štátu košického vládneho programu sa však vrátiť vôbec nemohli. Situácia nebola lepšia ani pre tých, ktorí prežili koniec vojny na arbitrážnom území, z nich viacerí boli do Maďarska vystahovaní v rámci výmeny obyvateľstva. Medzi tými, ktorí po roku museli opustiť svoj rodný kraj alebo dobrovoľne odišli, boli nielen politici, ale patrila medzi nich aj značná časť inteligencie, žurnalisti, právnici, ako aj dedinskí učitelia, alebo dokonca i gazdovia, ktorí boli prirodzenými autoritami vo svojich komunitách.

Takáto „decimácia“ maďarskej elity mala viaceré závažné a hlavne negatívne následky pre celú menšinovú spoločnosť. Maďarská komunita v nasledujúcom období nemala patričnú vnútornú silu a kohéziu a bola menej schopná brániť sa nátlaku zo strany moci.

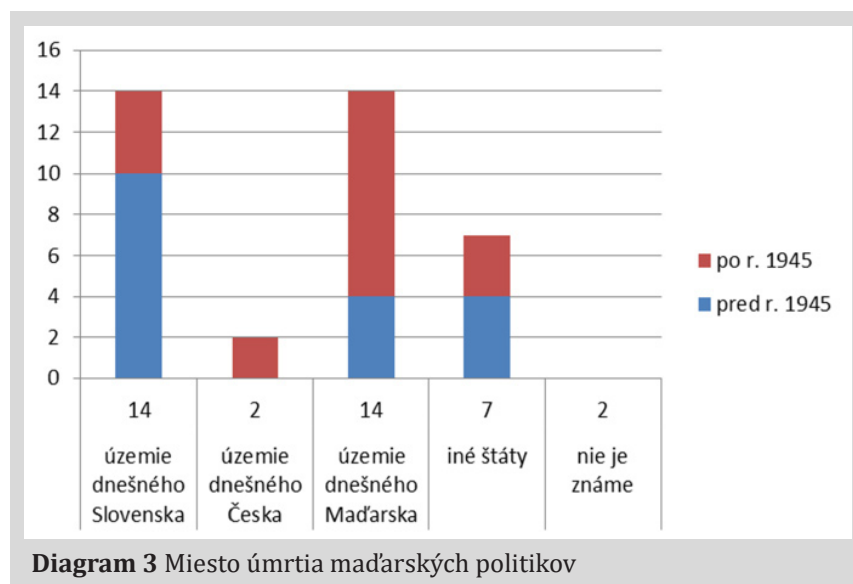
Zo skúmaných 39 poslancov a senátorov sa mi o dvoch nepodarilo zistiť, kedy zomreli.³² Spomedzi ostatných 37 osôb sa 18 nedožilo konca druhej svetovej vojny. Väčšina z nich zomrela

30 Tento výraz sa stal zaužívaným podľa knihy Kálmána Janicsa *A hontalanság éve*, ktorá prvýkrát vyšla v roku 1979 vo Švajčiarsku. V slovenskom preklade vyšla prvýkrát v roku 1994 pod názvom *Roky bez domoviny*. JANICS. Kálmán. *Roky bez domoviny. Maďarská menšina na Slovensku po druhej svetovej vojne 1945 – 1948*. Budapešť : Püski, 1994.

31 Medzi štátnymi zamestnancami bol najnižší relatívny pomer práve Maďarov: 1,1 %. Archív ústavu T. G. Masaryka (AUTGM), F. E. Beneš, k. 73. R133/4, Národnosť štátnych zamestnanců.

32 J. Földessy, András Kocsis a V. Mikle.

ešte v tridsiatych rokoch a traja zahynuli v koncentračných táborech.³³ Z 19 osôb, ktoré prežili vojnu, len šesť zomrelo na území Československa. Išlo o komunistov (S. Drab, I. Major, István Mező) a o aktivistu (István Csomor). Ostatní dvaja boli opozičnými politikmi. J. Lelley mohol zostať v Československu zrejme z toho dôvodu, že mal vysoký vek, žil v starobinci a už ho nepovažovali za potenciálnu hrozbu pre štát. V Československu zomrel aj J. Esterházy, jeho prípad je však celkom iného charakteru.

Väčšia je však skupina tých, ktorí sa vrátiť nemohli a zomreli v zahraničí: desiaty v Maďarsku, dvaja v USA, jeden v Chile. Ich prípady sú rôznorodé a čiastočne dodnes neobjasnené. Zaujímavé je, že do emigrácie museli odísť nielen „nepriatelia Československa“, ale aj bývalí ľavičiarri a aktivisti. Napríklad Košičan Géza Borovszký, ktorý bol počas prvej republiky politicky činný v maďarskej sekcii ČSSD a po viedenskej arbitráži bol za svoje postoje (okrem iného kritizoval aj národnostnú politiku maďarských vlád) internovaný. Po vojne však aj on musel opustiť územie Československa a presťahovať sa do Maďarska. Zaujímavý je osud aj ďalšieho bývalého sociálnodemokratického politika a aktivistu Ignáca Schulcza, ktorý patril do skupiny politikov, ktorí po Mníchovskej dohode odišli do emigrácie. Počas vojny žil v Londýne a potom v USA, a bol jedným z mála Maďarov, ktorí patrili do tábora Edvarda Beneša. Po roku 1945 však musel prežiť veľké sklamanie: nové Československo už nepotrebovalo ani Maďarov aktivistov, preto zostal v USA až do konca svojho života.³⁴

Personálna diskontinuita maďarskej politickej elity sa ešte viac prehĺbila po zmene režimu vo februári 1948. Po prevzatí moci komunistami síce maďarská menšina postupne znovu nadobudla jazykové a kultúrne práva, ale nová maďarská elita sa mohla sformovať v podmienkach nového režimu jedine v medziach komunistickej strany. Táto nová elita, ktorá sa sformovala v rámci KSČ alebo Kultúrnom spolku maďarských pracujúcich v Československu (CSEMADOK), však nijako nesúvisela s predvojnovými elitami. Jedinou výnimkou bol Štefan (István) Major, ktorý už aj v prvej republike bol členom NZ a ktorý sa po roku 1948 stal členom tak Ústredného výboru KSČ, ako aj národného zhromaždenia. Aby si však Major mohol

33 G. Steiner, ktorého zatkle Gestapo v Prahe v roku 1939, zahynul v Buchenwalde. István Kosik zahynul v Oranienburgu a Zoltán Farkas v Osvienčime.

34 K osudom maďarských aktivistov po roku 1945 pozri SIMON 2013, s. 169-176.

udržať svoju pozíciu aj po roku 1945, bol nútený urobiť jeden dôležitý a nevyhnutný krok: musel sa totiž reslovakizovať. Jeho krstné meno sa z Istvána zmenilo na Štefana, a je otázne, či by sa mal považovať ešte za predstaviteľa maďarskej alebo skôr už slovenskej politickej elity.

Cituj:

SIMON, Attila : Maďarská (politická) elita v medzivojnovom Československu – náčrt témy. In *Forum Historiae*, 2018, r. 12, č. 1, s. 114-128. ISSN 1337-6861.

...

Dr. habil. Attila Simon, PhD.

Univerzita J. Selyeho, Komárno

Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín / Forum Minority Research Institute, Šamorín, Slovakia

simon@realmail.sk

Personálna kontinuita politickej elity v Košiciach po Viedenskej arbitráži*

Veronika Szeghy-Gayer

Abstract

SZEGHY-GAYER, Veronika: Personnel Continuity of the Political Elite in Košice Following the Vienna Arbitration.

The Vienna Arbitration and coup d'état in 1938 resulted in changes in the make-up of the local political elite in towns ceded to Hungary. This study aims to answer the following questions that have scarcely been discussed so far:

- What role was played by the local Hungarian elite who were active in the minority policies during the existence of Czechoslovakia after the political changes of 1938?
- Who was granted a membership in the Municipal Committee of Košice and on what grounds?
- What was the diplomatic history of the new political elite of the municipality?

The author convincingly points to a significant personnel continuity between the political elite of Košice before and after 1938. Municipal management included public figures from Košice who had participated in local policy making for decades, even after the Vienna Arbitration. She thus revises a myth present in contemporary public discussion and historiography of a strong position of so called „anyás“ people in the arbitration territory. These were the clerks and civil servants who had arrived in Košice from Hungary in order to work in the state administration.

After the first Vienna Arbitration, the Municipal Committee of Košice, was comprised of the people who had socialized at the time of dualism. The majority of them had begun their political careers in the opposition during the time of the Czechoslovak Republic. A considerable part of the educated members had had at least ten years of experience in local politics and were also known to the Hungarian government due to their positions or memberships in Hungarian political parties.

From 1938 to 1945, the Municipal Committee was re-arranged to include exclusively Hungarians which did not reflect the diversity of political life during the inter-war period. Outside of the committee, there remained local representatives of left-wing movements with a quite large electoral support and Slovak positions were taken by politicians loyal to the Hungarian state.

Keywords: Košice, political elites, Vienna Arbitration, Municipal Committee

V predkladanej štúdií skúmam personálne zloženie politickej elity v Košiciach po Viedenskej arbitráži. Pod pojmom politická elita rozumiem členov municipálneho výboru,¹ ktorí boli vymenovaní vtedajším ministrom vnútra Maďarského kráľovstva podľa politickej spoľahlivosti. Hľadám odpoveď predovšetkým na otázku, aké zmeny nastali v rámci politickej elity mesta v dôsledku štátneho prevratu v roku 1938? Kto a na základe čoho získal členstvo v municipálnom výbore mesta Košíc a akou politickou minulosťou disponoval? Akú úlohu zohrala miestna maďarská elita, aktívna v rokoch 1918 – 1938 v menšinovej politike, po politickej premene v roku 1938? Do akej miery môžeme hovoriť o novej reštrukturalizácii košickej elity v rámci vedenia mesta a do akej miery o vyplnení pozícií v mestskom zastupiteľstve osobami z Maďarska?

* Túto prácu podporila Agentúra na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644 *Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí*.

¹ V rokoch 1870 – 1918 Košice boli municipálne mesto, teda mesto s municipálnym právom (törvényhatósági jogú város). Na čele mesta stál hlavný župan, ktorý bol predstaviteľom vládnej výkonnej moci, zástupcom vlády. Samosprávu tvoril municipálny výbor pozostávajúci z 50 % virilistov a 50 % iných volených zástupcov obyvateľstva. Po Viedenskej arbitráži, keď mesto pričlenili k Maďarsku, Košice boli znovu povýšené na municipálne mesto. Po nemeckej vojenskej okupácii Maďarska členovia municipálneho výboru zostali na svojich miestach až do príchodu sovietskej armády do Košíc 19. januára 1945.

Skúmanie spoločenských dejín Košíc po Viedenskej arbitráži je málo spracovanou témou, ako na to nedávno poukázali viacerí historici.² Okrem propagandistických publikácií z obdobia druhej svetovej vojny a doteraz publikovanej memoárovej literatúry sa košickým udalostiam uvedených rokov venoval okrajovo len Michal Potemra vo svojich bibliografiách a v práci skúmajúcej každodenný život Slovákov.³ Slovenská marxistická historiografia vyprodukovala k tejto téme tiež niekoľko zväzkov kníh, prevažne k tematike košických šípových krízov, ale tieto výskumy, prihliadnuc k dobovej ideológii, kládli prvoradý zreteľ na „zločiny maďarského fašizmu“.⁴ Zo skúmaného obdobia je do istej miery spracovaná iba problematika holokaustu v Košiciach.⁵ A to aj napriek tomu, že Viedenská arbitráž a otázka revízie slovensko-maďarských hraníc patria k frekventovaným témam maďarskej a slovenskej historickej vedy. Deficity historiografie k tejto časti dejín Košíc sú determinované viacerými príčinami. Na jednej strane v slovenských prácach je to obdobie často vnímané ako kratšie „interregnum“, ktoré ako keby nebolo súčasťou minulosti mesta.⁶ Problém je najmä v tom, že monografie a učebnice o dejinách Slovenska v prevažnej väčšine vychádzajú z národno-teritoriálneho princípu, teda sa venujú iba dejinám Slovákov a po roku 1918 dejinám slovenského štátu alebo územia,⁷ v dôsledku čoho minulosť tzv. arbitrážneho územia a v rámci toho dejiny Košíc ostávajú ignorovanou problematikou.

Na druhej strane je potrebné brať do úvahy, že diskriminačné opatrenia proti maďarskej menšine na Slovensku po roku 1945 (deportácie, reslovakizácia, presídlenie Maďarov do Čiech, slovensko-maďarská výmena obyvateľstva) boli prijaté čiastočne pod vplyvom udalostí a vývoja po prvej Viedenskej arbitráži.⁸ V dôsledku toho sa Košice v druhej polovici 20. storočia stali slovenským mestom, kde je príbeh „maďarských Košíc“ z časti súčasťou nevyrozprávannej minulosti.⁹

2 VERES, Tímea. Košice v období rokov 1938 – 1945 – stav výskumu dejín mesta. In ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Košice a dejiny – Dejiny Košíc*. Košice : UPJŠ FF, 2011, s. 148-152; SIMON, Attila. *Magyar idők a Felvidéken 1938 – 1945. Az első bécsi döntés és következményei*. Budapest : Jaffa Kiadó, 2014; SÁPOSOVÁ, Zlatica – ĎURKOVSKÁ, Mária. Možnosti výskumu osobnosti biskupa Madarásza s ohľadom na jeho pôsobenie v Košiciach. In ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Ludia a dejiny – Historická biografia a jej miesto v historiografii*. Košice : UPJŠ FF, 2016, s. 106-119, tu s. 107.

3 POTE MRA, Michal (ed.). *Politický a hospodársky život v Košiciach v rokoch 1938 – 1945, Tematická bibliografia. I*. Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1986; POTE MRA, Michal (ed.). *Politický a hospodársky život v Košiciach v rokoch 1938 – 1945, Tematická bibliografia. II*. Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1986; POTE MRA, Michal (ed.). *Kultúrny život v Košiciach v rokoch 1938 – 1945: tematická bibliografia 1*. Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1985; POTE MRA, Michal (ed.). *Kultúrny život v Košiciach v rokoch 1938 – 1945: tematická bibliografia 2*. Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1985; POTE MRA, Michal (ed.). *Kultúrny život v Košiciach v rokoch 1938 – 1945: tematická bibliografia 3*. Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1985, s. 367-802; POTE MRA, Michal (ed.). *Kultúrny život Slovákov na južnom Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Bibliografia článkov z novín a časopisov na južnom Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1993.

4 OLEXA, Ladislav – VIPLER, Vladimír. *V tieni šípových krízov*. Košice : Krajský dom osvet, 1959; VIETOR, Martin. *Dejiny okupácie južného Slovenska*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968.

5 ŠALAMON, Pavol – JUROVÁ, Anna (eds.). *Košice a deportácie Židov v roku 1944*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, Oddelenie židovskej kultúry Slovenského národného múzea, 1994; GELLÉRT, Ádám. Csatári László és az 1944-es kassai deportálások. In *Betekintő*, 2014, roč. 8, č. 3, s. 1-29.

6 Pozri napríklad FERKO, Tibor. *Divadelné letopisy mesta Cassa, Caschau, Kassa, Košice v súvislostiach dejín 1557 – 1945*. Košice : Equilibria, 2013, s. 767-793.

7 Najnovšie pozri: PEKÁR, Martin. *Dejiny Slovenska 1918 – 1945. Vysokoškolská učebnica*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach Filozofická fakulta, 2015, s. 9.

8 Ako na to poukazuje aj neznámy autor predslvu monografie Loránta Tilkovszkého: „[...] dôsledky okupačného režimu našli svoj odraz aj vo formách riešenia maďarskej otázky po oslobodení.“ In TILKOVSKÝ, Loránt. *Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971, s. 5.

9 SIMON 2014, s. 10-11.

Príklad multietnických Košíc je ale zaujímavý z viacerých hľadísk. Košice boli na konci 19. a v prvej polovici 20. storočia symbolom (česko)slovensko-maďarského súperenia o dnešné územie Slovenska, keďže dobové sčítania ľudu potvrdzovali raz maďarskú, inokedy slovenskú, resp. československú väčšinu,¹⁰ preto sa vo verejnej pamäti oboch národov vytvoril obraz etnicky homogénnych Košíc.¹¹ Odhliadnuc od sociologickej analýzy košického židovstva od Évy Kovács¹² či prípadovej štúdie Rastislava Kiseľa o činnosti Slovenskej ľudovej strany v Košiciach,¹³ len veľmi málo publikácií skúma miestnu elitu, alebo čo i len jej určitú skupinu, najmä keď ide o obdobie rokov 1867 až 1945.¹⁴ Ďalej archontologická práca, resp. prozopografická štúdia o Košiciach bola vydaná len pre obdobie raného novoveku.¹⁵

V nižšie uvedenej analýze som vychádzala z personálneho zloženia mestského zastupiteľstva z januára 1939 (spolu 71 osôb).¹⁶ Okrem toho sa výskum zamerával aj na tie osoby, ktoré v novembri 1942 (desať osôb)¹⁷ a v roku 1943 (štyri osoby)¹⁸ obsadili uvoľnené miesta v municipálnom výbore. Neobsahuje však mená nových členov vymenovaných neskôr a ani náhradných členov. K tomu je ale potrebné dodať, že László Tost¹⁹ na poste hlavného predstaviteľa mesta zotrval menej ako rok a na jeho miesto bol v júni 1939 vymenovaný Sándor Pohl (jedna osoba),²⁰ bývalý starosta z Újpestu, ktorý si svoju pozíciu udržal až do prevzatia moci Ferencom

10 SZEGHY-GAYER, Veronika. A szlovák-magyar-zsidó-cseh Kassa a 20. század első felében. In *Korall*, 2017, roč. 18, č. 3, s. 99-121.

11 O rozdiel v ponímaní Košíc v pamäti dvoch národných spoločenstiev pozri: FICERI, Ondrej. *Košice v slovenskej historiografii*. Košice : Dejepisný spolok v Košiciach, 2016, s. 22.

12 KOVÁCS, Éva. *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918 – 1938)*. Somorja – Dunaszerdahely : Fórum Kisebbségkutatató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004.

13 KISEL, Rastislav. Pohľad na činnosť Slovenskej ľudovej strany v Košiciach a okolí v kontexte komunálnych volieb v roku 1923. In *Historica Carpatica*, 2012, roč. 41-42, s. 63-114.

14 HENSCHERL, Frank. „Das Fluidum der Stadt...“ *Urbane Lebenswelten in Kassa/Košice/Kaschau zwischen Sprachenvielfalt und Magyarisierung 1867 – 1918*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2017. Práca sa venuje mestským elitám, mešťanostom, komunálnej politike a elitným spolkom v Košiciach v období dualizmu. O rokoch 1938 – 1945 pozri: POTE MRA, Michal – KIRST, Jozef (eds.). *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848 – 1945: tematická bibliografia*. I. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1984, s. 258-275; O období po roku 1944 pozri: ŠUTAJ, Štefan. Košice na konci druhej svetovej vojny – politické a spoločenské centrum Československa. In HAJDUOVÁ, Mária – BARTOŠ, Martin (eds.). *Košice v súradniciach európskych dejín*. Košice : Mesto Košice, Archív mesta Košice, 2014, s. 358-395.

15 NÉMETH, István H. *Kassa város archontológiája. Bírák, belső és külső tanács. 1500 – 1700*. Budapest : Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2006; NÉMETH, István H. A hatalom dinamikája. A kassai városvezető elit általános jellemzői (16 – 17. század). In NÉMETH, István H. – SZÍVÓS, Erika – TÓTH, Árpád (eds.). *A város és társadalma. Bácskai Vera tiszteletére*. Budapest : Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, 2011, s. 311-322.

16 Archív mesta Košice (ďalej AMK), fond (ďalej f.) Košice – Mesto s municipiálnym zriadením 1939 – 1945, inv. č. 4. Kassa sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1939. évi május hó 4. napján tartott rendes gyűlésében tárgyalt ügyekről.

17 AMK, f. Košice – Mesto s municipiálnym zriadením 1939 – 1945, inv. č. 29. Kassa sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1942. évi november hó 18-án tartott rendkívüli ülésében tárgyalt ügyekről.

18 POTE MRA – KIRST 1984, s. 263.

19 Priezvisko nájdeme v dobovej tlači aj vo forme Toszt. Avšak v archívnych dokumentoch, ktoré som použila sa László Tost podpisoval ako Tost.

20 AMK, f. Košice – Mesto s municipiálnym zriadením 1939 – 1945, inv. č. 7. Kassa sz. kir. város törvényhatósági bizottságának – Dr. Pohl Sándor polgármester székfoglalója alkalmából – 1939. évi június 17. napján tartott ünnepi üléséről készült jegyzőkönyv.

Szálásim, košickým rodákom, vodcom Strany šípových krížov. Napriek tomu, že analyzovaná vzorka nebude úplná,²¹ usúdila som, že týchto 86 členov zastupiteľstva poskytne dobrý pohľad na to, ktoré skupiny lokálnych politických elít sa po roku 1938 integrovali do vznikajúceho maďarského štátneho zriadenia. Pri identifikácii skúmaných osobností som vychádzala zväčša z vlastných archívnych výskumov, v menšej miere z dobovej tlače, z maďarských adresárov úradníkov (tiszti címtárak) alebo biografických lexikónov vzťahujúcich sa na Košice.²²

Vo svojom príspevku by som chcela poukázať na skutočnosť, že medzi politickou elitou Košíc pred rokom 1938 a po ňom existovala značná personálna kontinuita a že politické vedenie mesta pozostávalo aj po Viedenskej arbitráži z košických osobností pôsobiacich v miestnej politike už niekoľko desaťročí. Ide o dôležité zistenie z toho dôvodu, že v dobovej verejnej diskusii, ako aj v historických analýzach je prítomnosť tzv. skupiny „anyásov“ na arbitrážnom území veľmi silná. Dobovým pejoratívnym pomenovaním „anyás“ označovali najmä tých úradníkov a štátnych zamestnancov, ktorí prišli do Košíc z materskej krajiny (anyaország), teda z Maďarska po prvej Viedenskej arbitráži s cieľom pracovať v maďarskej štátnej sfére.²³

Pred začatím komárňanských rokovaní bola aj v Košiciach 7. októbra 1938 vytvorená Maďarská národná rada. Tá po vyhlásení výsledkov Viedenskej arbitráže vymenovala za mešťanostu Lászlóa Tosta, ktorý bol už od roku 1932 členom mestského zastupiteľstva a od marca 1933 zastával ako kresťansko-socialistický politik funkciu námestníka starostu. Bol to práve Tost, kto 5. novembra 1938 prebral od československého vládneho komisára Jozefa Bučeka²⁴ verejnú správu mesta. Pár dní neskôr, 11. novembra predpoludním, sa uskutočnil slávnostný vstup maďarských jednotiek a regenta Miklósa Horthyho do Košíc. Hneď nato bola zavedená vojenská správa, ktorá zostala v platnosti až do 22. decembra 1938. Ustanovujúce slávnostné zasadanie municipálneho výboru sa uskutočnilo 28. januára 1939. Všetci členovia výboru sa ráno o ôsmej hodine zúčastnili v Dóme sv. Alžbety slávnostného Veni Sancte a po umiestnení vencov pred pamätnú tabuľu Františka II. Rákócziho sa v prítomnosti maďarskej vlády a zástupcov župy premiestnili do historickej radnice mesta.²⁵

Na území pričlenenom k Maďarsku sa mohli stať maďarským štátnymi úradníkmi alebo verejnými zamestnancami len tí, ktorým počas tzv. overovacej previerky dokázali nespochybn-

21 T. j. analýza neobsahuje náhradných členov alebo členov, ktorí boli vymenovaní po roku 1943. Podľa mojich výpočtov ide o približne 15 až 20 chýbajúcich osôb, ktoré nie sú uvedené ani v monografii Michala Potemru a Jozefa Kirsta POTE MRA – KIRST 1984, s. 263.

22 MIHÓKOVÁ, Mária. *Slovník košických osobností 1848 – 1918*. Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1995; KOLIVOŠKO Štefan et al. *Slovník židovských osobností Košíc a okolia*. Košice : Verejná knižnica Jána Bocatia, 2001; BLAŠKOVÁ, Eleonóra – GAŠPAR, Ján – MIHÓKOVÁ, Mária. *Lexikón Košičanov : 1848 – 1938. 1. diel, A – I*. Košice : Equilibria, s.r.o., 2014; MADARÁSZ, Elemér (ed.). *Magyar politikai és közigazgatási compass: 1919 – 1939*. Budapest : Magyar Politikai és Közigazgatási Compass (1919 – 1939) Kiadóvállalat, 1940.

23 Štefan Šutaj ešte ktomu dodáva, že skupina tzv. anyásov „[...] dostala majetok po vysídlených Čechoch a Slovákoch, prišli plniť nariadenia Budapešti a uskutočňovali násilné pomadžarčovanie.“ ŠUTA J 2011, s. 390.

24 O ňom pozri: BYSTRICKÝ, Valerián – SEGEŠ, Dušan. Posledné dni slovenských Košíc. In *Vojenská história*, 2007, roč. 11, č. 4, s. 118.

25 Ünnepi közgyűlésen tért vissza Kassa városa a magyar élettérbe. In *Felvidéki Magyar Hírlap*, 29. januára 1939, s. 3-4.

niteľnú vernosť a lojalnosť k maďarskému národu, ako aj ich politickú spoľahlivosť. Počas previerok sa kládol prvoradý dôraz na národnú príslušnosť a pri osobách nemaďarskej národnosti na lojalitu dotyčného k maďarskému národu.²⁶ V prípade členov košického municipálneho výboru sa miera „maďarskej národnej vernosti“ posudzovala na základe ich aktivít počas existencie Československa. Rozhodujúcim bolo, či preverovaná osoba bola členom niektorej opozičnej maďarskej politickej strany v Československu, spolupracujúcej s maďarskými vládnymi kruhmi. V roku 1940 vydaný *Maďarský administratívny kompas (Magyar közigazgatási compass)*, ktorý obsahoval stručné životopisy najdôležitejších osobností vtedajšieho maďarského politického a úradníckeho života, bol v tomto ohľade kľúčovým dokumentom. O osobách uvedených v tomto lexikóne možno predpokladať, že ich lojalita k maďarskému národu spred roku 1938 sa v dostatočnej miere preukázala.²⁷ Pri členstve v maďarských politických stranách sa zvýšený dôraz kládol na aktívnu účasť v maďarských menšinových spolkoch. Skúmalo sa, či konkrétna osoba nechala zapísať svoje deti do maďarských škôl, alebo či utrpela počas trvania Československa akúkoľvek, či už skutočnú alebo domnelú ujmu. Uplatnením týchto kritérií sa už vopred avizovalo, že politická paleta košického mestského zastupiteľstva sa oproti stavu spred roku 1938 zúži. K tomu všetkému je, samozrejme, potrebné dodať, že kým voľby v prvej Československej republike boli všeobecné a tajné, v Maďarsku boli sčasti verejné a sčasti tajné. Maďarský volebný zákon z roku 1938 zaviedol tajné hlasovanie, vzdelanostný a majetkový cenzus sa stal prísnejší a ženy mohli voliť iba od 30 rokov. Ďalšou charakteristikou maďarského volebného systému bola neustála zmena volebného zákona v záujme vytlačenia extrémistických strán. Počet ľudí s volebným právom od roku 1922 neustále klesal. Na dôvažok sa na územiach pripojených k Maďarsku, a teda i v Košiciach, májové parlamentné voľby roku 1939 neuskutočnili.²⁸ To vyvolalo veľké sklamanie u obyvateľov Košíc, ktorí si za uplynulých 20 rokov zvykli na všeobecné a tajné hlasovacie právo.

Pri porovnaní politických kariér mnou skúmaných 86 osobností sa črtajú štyri väčšie skupiny: členovia bývalých menšinových strán a ich predpokladaní sympatizanti z radov inteligencie, bývalí československí štátni a mestskí zamestnanci, „anyási“ a nakoniec slovenskí členovia.²⁹ Okrem týchto sú ďalší jedenásti členovia výboru, ku ktorým sa mi nepodarilo nájsť informácie či už k ich politickej stránickej príslušnosti, alebo iné kariérne záznamy.

Municipálny výbor Košíc v rokoch 1939 – 1945 z viacerých hľadísk nereprezentoval obyvateľstvo mesta, ktorého počet v dôsledku štátneho prevratu podľa sčítania obyvateľstva

26 CSILLÉR, Edit. A nemzethűség jelentése a felvidéki és kárpátaljai igazolási eljárások során. In *Magyar Kisebbség*, 2014, roč. 19, č. 1, s. 8.

27 MADARÁSZ 1940.

28 A választás és a Felvidék. In *Felvidéki Magyar Hírlap*, 4. mája 1939, s. 1.

29 Podľa Jozefa KIRSTA a Michala POTEMRU, sedem členov výboru boli „Slováci“ a zároveň členovia Slovenskej kresťanskej ľudovej strany. Autori však uvádzajú len dve konkrétne mená: József Téglási a Jozef Fischeľ. Okrem Téglásiho a Fischeľa som v analýze zaradila ku Slovákom ešte Jánosa ONDERUVA a Andrása PULIKA. Slovenský kaplán a jeden z organizátorov slovenského kultúrneho života v Košiciach v týchto rokoch, Anton HARČAR, ich totiž spomína ako členov Slovenského katolíckeho kruhu. HARČAR, Anton. *Žil som v Košiciach*. Bratislava : Lúč, 2003. s. 114, 124.

z decembra 1938 klesol z takmer 80-tisíc na 58-tisíc.³⁰ Politické zastúpenie Slovákov pokleslo na minimum. V Košiciach sa podľa maďarského sčítania ľudu v roku 1941 k tejto národnosti hlásilo vyše 4 000 osôb.³¹ Jeden zo siedmich členov výboru, ktorí podľa Jozefa Kirsta a Michala Potemru mohli byť považovaní za Slovákov, bol Jozef Fischof, predstaviteľ Slovenskej kresťanskej ľudovej strany, ktorá sa začala formovať v januári 1939.³² Ku koncu roka zostal v Košiciach údajne už len jeden slovenský poslanec (József Téglási), ktorý ale na zasadaniach nevystúpil ani raz.³³

Podobnou radikálnou zmenou bolo aj to, že oproti medzivojnovému obdobiu sa zo zastupiteľstva municipálneho výboru úplne vytratili sociálnodemokratickí a komunistickí politici. Teda okrem toho, že municipálny výbor sa z národnostného hľadiska pretvoril na výhradne maďarský, neodzrkadľoval ani jednotlivé aktívne politické zoskupenia Košíc z ideologickej stránky. Kým počas československej éry mali robotnícke strany medzi košickými voličmi v priemere tretinovú podporu, ba čo viac, v komunálnych voľbách v roku 1932 odovzdali Československej komunistickej strane najviac hlasov,³⁴ za členov nového municipálneho výboru nevymenovali ani jedného poslanca z radov košických komunistov či sociálnych demokratov. Tento fakt možno pripísať jednak maďarskému vnútropolitickému systému, ako i silnému pravicovému posunu Imrédyho vlády. Na túto skutočnosť upozornil v roku 1939 počas januárového zasadnutia Sociálnodemokratickej strany košický maďarský sociálny demokrat Géza Borovszky: „Nás v novembri 1938 oslobodili, ale keď bude na území Felvidéku v platnosti volebné právo z *anyaország*, tak ja, ktorý som mohol byť počas Československa zástupcom robotníctva v parlamente, možno prídem o právo voliť [...]. Z 56 vymenovaných je 54 pánov, jeden je cigán a jeden pseudorobotník.“³⁵ Cigán, ktorého Borovszky spomína, bol primáš Lajos Bikár. Toho v júni 1920 údajne „bez dôvodu“ prepustili z Telegrafného stavebného úradu v Košiciach, kde pracoval ako robotník.³⁶ V roku 1932 bol ako „cigánsky priemyselník“ členom Maďarskej národnej strany, neskôr vstúpil do radov Zjednotenej maďarskej strany.³⁷ Pod označením „pseudorobotník“

30 V historiografii zatiaľ nie je k dispozícii presný údaj o počte českých a slovenských utečencoch z Košíc, ani o nových maďarských úradníkoch, ktorí prišli do Košíc po roku 1938. Podľa Martina Pekára ide o zhruba 40-tisíc evakuovaných osôb. PEKÁR, Martin. Evakuácia významných úradov a inštitúcií z Košíc do Prešova v roku 1938. In REGINÁČOVÁ, Nikola – BOJKOVÁ, Alžbeta (eds.). *Historické medzníky vo vývoji Košíc*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach Filozofická fakulta, 2013, s. 77; Podľa výpočtov starostu Lászlóa Tosta približne 25 000 ľudí opustilo Košice po štátnom prevrate v roku 1938. Pozri: Nemzeti zarándokhellyé kell kifejleszteni Rákóczi városát. Tost László polgármester előadása a budapesti Baross Szövetségben. In *Felvidéki Magyar Hírlap*, 14. januára 1939, s. 5.

31 1941. évi népszámlálás demográfiai adatok községenként /Országhatáron kívüli terület/ Kézirat. Budapest : Központi Statisztikai Hivatal, 1990, s. 230-231.

32 POTE MRA – KIRST 1984, s. 265.

33 Tamže, s. 265.

34 SZEGHY-GAYER, Veronika. *Felvidékből Szlovenszók. Magyar értelmiségi útkeresések Eperjesen és Kassán a két világháború között*. Pozsony : Kalligram Kiadó, 2016, s. 113.

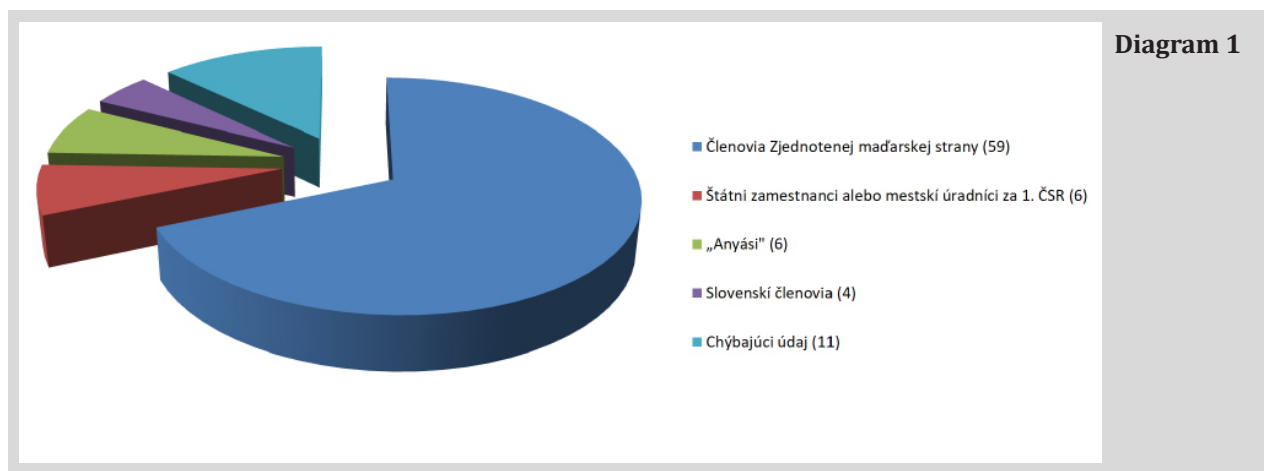
35 Elszakadtságunk idején mi nem tagadtuk meg szocialista voltunkat, de magyarságunkat sem. In *Népszava*, 31. januára 1939, s. 11-12.

36 AMK, f. Policajný kapitanát mesta Košice (1830) 1861 – 1922, krabica (ďalej k.) 219, inv. č. 9692/920. Bikár Lajos panasza a Telegrafichény stavebný úrad v Košiciach ellen 324 Kč. iránt.

37 Blanár Béla, Hercz Ignác és Greguss Gyula a magyar nemzeti párt listájának élén. In *Prágai Magyar Hírlap*, 5.

mal Borovszky nepochybne na mysli drevospracujúceho robotníka Fedora Györgya, ktorý bol v medzivojnovom období ústrednou postavou miestneho kresťansko-socialistického hnutia a „zástupcom kresťanského robotníctva“.³⁸

Rovnako zásadnou zmenou bolo, že počet izraelitov sa v municipálnom výbore zredukoval na dvoch. Židovskú stranu a ostatné strany zastupujúce hospodárske a priemyselné záujmy košického židovstva zrušili a v zastupiteľskom výbore nemohli viesť politickú debatu. Spomedzi politikov so židovským vierovyznaním boli po Viedenskej arbitráži za členov výboru vymenovaní len niekdajší zakladatelia Maďarskej národnej strany, Béla Halmi a Ármin Wirkmann. Keď 15. marca 1940 Zjednotená maďarská strana vyhlásila svoje zlúčenie s Maďarskou stranou života (vtedajšou vládnu stranou), ani jeden z nich sa k novej strane nepridal. Ich členstvo v municipálnom výbore skončilo na základe zákonného článku 19 z roku 1940³⁹ a oficiálne boli vyradení z činnosti výboru v júni 1942.⁴⁰

Vyššie uvedený diagram prezrádza, že väčšina členov výboru, spolu 55 osôb (64 %), patrila ku košickým členom Zjednotenej maďarskej strany vytvorenej v júni 1936 z Krajinskej kresťansko-socialistickej strany a Maďarskej národnej strany. K týmto som priradila ďalšie štyri osoby z kruhov inteligencie a podnikateľov, ktorí mali blízko k maďarským stranám. Vychádzala som pritom z toho, v akých politických kruhoch sa dané osoby pohybovali, v akých spolkoch vykazovali členstvo a či sa zúčastňovali organizovaných akcií politických strán.

Z bývalých členov menšinovej elity je v prípade 47 osobností známa ich politická kariéra pred rokom 1936: 36 boli členmi Krajinskej kresťansko-socialistickej strany a jedenásti

apríla 1932, s. 3; A magyar egység nevében minden társadalmi osztály méltó képviselőt kapott az egyesült párt listáján. In *Prágai Magyar Hírlap*, 29. apríla 1937, s. 3.

38 Megalakult az egyesült párt kelet-szlovákiai és kárpátaljai munkásszakosztálya. In *Prágai Magyar Hírlap*, 23. februára 1938, s. 4.

39 1941. évi XIX. törvénycikk a törvényhatósági bizottsági és a községképviselőtestületi tagsági jogról, továbbá a gyakorlati közigazgatási vizsgára vonatkozó átmeneti szabályokról. Dostupné na internete: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8172> [16. 4. 2018]

40 AMK, f. Košice – Mesto s municipiálnym zriadením 1939 – 1945, inv. č. 26., Kivonat Kassa sz.kir.város törvényhatóságig bizottságának 1942.évi június hó 17-én tartott rendes ülésében készült jegyzőkönyvől, č. spisu 17681/66/1942.kgy.szám.

členmi Maďarskej národnej strany. Táto skupina politikov predstavovala kontinuitu s obdobia pred rokom 1938, keďže 13 z nich boli počas trvania Československej republiky zastúpení v mestskom zastupiteľstve (deväť kresťanských socialistov, štyria členovia Maďarskej národnej strany). Najdlhšie, spolu vyše 29 rokov (v rokoch 1915 – 1918 a 1925 – 1945), sedel vo vedení mesta farár Barnabás Tost, zástupca miestneho kresťanského socializmu, ktorý už v roku 1915 bol ako biskupský tajomník členom municipálneho výboru.⁴¹ Po Viedenskej arbitráži sa stal poslancom hornej snemovne maďarského parlamentu.⁴² Rovnako dlhú 29-ročnú politickú kariéru mali aj právnik Miklós Pajor a staviteľ Gyula Wirth (obaja v rokoch 1923 – 1945).

Ak sa posunieme ďalej do minulosti, tak spomedzi skúmaných osobností až ôsmi mali skúsenosť s členstvom municipálneho výboru pred rokom 1918 (Lajos Barcs, Béla Buchner, Lajos Czigler, Béla Halmi, Barnabás Tost, Károly Vukovich, Arisztid Aranyossy a Tivadar Münster). V medzivojnovom období sa štyria z nich stali maďarskými straníkmi.

Tab. 1 Členovia municipálneho výboru Košíc v rokoch 1939 – 1944, ktorí predstavujú kontinuitu v mestskej politike.

	Meno	Člen municipálneho výboru 1867 – 1918	Člen mestského zastupiteľstva 1918 – 1938	Strana
1.	Aranyossy Arisztid	+	-	?
2.	Barcs Lajos	+	-	?
3.	Bauernébl Szilárd, ml.	jeho príbuzný	-	?
4.	Buchner Béla	+	1937 – 1938	KKS
5.	Czigler Lajos	+	-	-
6.	Bucher Béla	+	1937 – 1938	KKS
7.	Gönczy Gábor	-	1923 – 1927, 1937 – 1938	MNS
8.	Halmi Béla	+	1927 – 1937	MNS
9.	Münster Tivadar, ml.	+ /aj jeho príbuzný/	1937 – 1938	MNS
10.	Oelschläger Ferenc	jeho príbuzný	-	KKS
11.	Pajor Miklós	-	1920 – 1927, 1932 – 1938	KKS
12.	Pausz Béla	-	1932 – 1938	KKS
13.	Radványi Géza	-	1937 – 1938	KKS
14.	Resatkó Endre	-	1937 – 1938	KKS
15.	Szarmány Károly	jeho príbuzný	-	KKS
16.	Sziklay Ferenc	jeho príbuzný	-	KKS
17.	Tost Barnabás	+	1920 – 1938	KKS
18.	Tost László	jeho príbuzný	1932 – 1938	KKS
19.	Ványai István	-	1927 – 1938	KKS
20.	Vukovich Károly	+	-	-
21.	Wirth Gyula	jeho príbuzný	1923 – 1938	KKS
22.	Wirkmann Ármin	-	1927 – 1932	MNS

Vysvetlivky: Bol členom +
 Nebol členom -
 KKS – *Krajinská kresťansko-socialistická strana*
 MNS – *Maďarská národná strana*

41 Kassa sz.kir.város törvényhatósági bizottságának tagjai az 1915. évben. In *Város Közlöny, Kassa Szab. Kir. Város Hivatalos Lapja*, 15. januára 1915, s. 1.

42 Kassa sz.kir.város törvényhatósági bizottságának tagjai az 1915. évben. In *Város Közlöny, Kassa Szab. Kir. Város Hivatalos Lapja*, 15. januára 1915, s. 1. O ňom ako aktérovi cirkevného života v Košiciach: ZUBKO, Peter. Košický farár Barnabás Tost (1918 – 1938). In ŠUTAĽ, Štefan (ed.). *Ludia a dejiny – Historická biografía a jej miesto v historiografii*. Košice : UPJŠ FF, 2016, s. 93-105.

Popri Tivadarovi Münsterovi, ktorého otec zastával v rokoch 1872 až 1906 pozíciu košického mešťanostu, tu nájdeme ďalších šesť osôb, ktorých rodinní príslušníci zastávali pred rokom 1918 vo vedení mesta nejakú politickú funkciu. Szilárd Baurnébl mladší bol z spomedzi 86 osôb jediný, ktorý mohol o sebe prehlásiť, že nie len on sám, ale aj jeho otec a starý otec nosili mestskú hodnosť v období, keď boli Košice súčasťou Uhorska i Maďarska. Szilárd Bauernébl mladší sa zároveň stal členom Hornej snemovne maďarského parlamentu po roku 1938.⁴³

Do samostatnej kategórie radím ďalších šesť členov municipálneho výboru, ktorí predtým neboli členmi maďarských strán, ba dokonca v ére Československa pracovali v mestskej administratíve alebo štátnej správe, a napriek tomu dokázali po roku 1938 preukázať svoju „národnú vernosť“ k maďarskému štátu. Patril medzi nich Károly Vukovich, ktorý pôsobil v službách mesta už od roku 1906. V otázke oddanosti bol Vukovich spoľahlivý zrejme preto, že jeho brat István zastával v tej istej dobe členskú pozíciu v Maďarskej národnej strane.⁴⁴ Lajos Valkay bol mestským poslancom od roku 1913 a svoje miesto si ponechal aj po štátoprávných zmenách v roku 1918, ba dokonca v roku 1937 ho vymenovali za administratívneho komisára mesta. Jeho meno sa napriek tomu dostalo do Maďarského administratívneho kompasu, v ktorom nasledovne vysvetľujú jeho postoj k vtedajšiemu zloženiu prísahy Československu: „*V zotrvaní na svojich pozíciách počas českej vlády, videl [Valkay] spôsob ako slúžiť maďarstvu.*“⁴⁵

Vilmos Koch sa stal členom municipálneho výboru na konci roka 1942. V roku 1937 odišiel do dôchodku, predtým učil na vyššom stupni maďarského oddelenia vyššej priemyselnej školy.⁴⁶ István Rédeky pracoval pre Košice od roku 1914. Po vzniku Československej republiky bol v roku 1923 vymenovaný za hlavného mestského prokurátora. Neskôr to Rédeky v maďarských politických kruhoch odôvodňoval tak, že „[...] maďarský človek nesmie dobrovoľne prenechať novej moci ani piadť zeme, ale že má v záujme ochrany Maďarstva vytrvať do konca, ja som svoje miesto neopustil, ale spolu s väčšinou mojich spolupracovníkov som si ho udržal tak, aby som ubránil maďarské záujmy.“⁴⁷ Svoju maďarskú národnú vernosť obhajoval aj tým, že v júni 1937 bol zo zamestnania prepustený práve kvôli tomu, že 28. októbra 1936 nevyvesil na svoj dom československú štátnu vlajku a neurobil to ani po vyzvaní políciou.⁴⁸ Po tomto incidente sa stal členom Zjednotenej maďarskej strany, čo mu potom poslúžilo ako dostatočný dôkaz jeho politickej spoľahlivosti.⁴⁹

Poslednú skupinu tvorí šesť osôb, ktoré sa do Košíc prisťahovali po Viedenskej arbitráži z predarbitrážneho územia Maďarska. Okrem už vyššie spomenutého starostu Sándora Pohla

43 Az 1939. június hó 10-ére összehívott országgyűlés felsőháza tagjainak név- és lakjegyzéke. Budapest : Atheneum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, (1943), s. 22.

44 A szlovenszkói országos hivatal betiltottaa magyar nemzeti párt ifjúsági szervezkedését. In *Prágai Magyar Hírlap*, 21. júl 1933, s. 1.

45 MADARÁSZ 1940, s. 726.

46 Koch Vilmos tanár nyugalomba vonult. In *Prágai Magyar Hírlap*, 5. februára 1937, s. 5.

47 AMK, fond Mestský národný výbor v Košiciach 1945-48, inv. č. 95, k. 9, č. spisu 84/943, Dr. Štefan Rédeky.

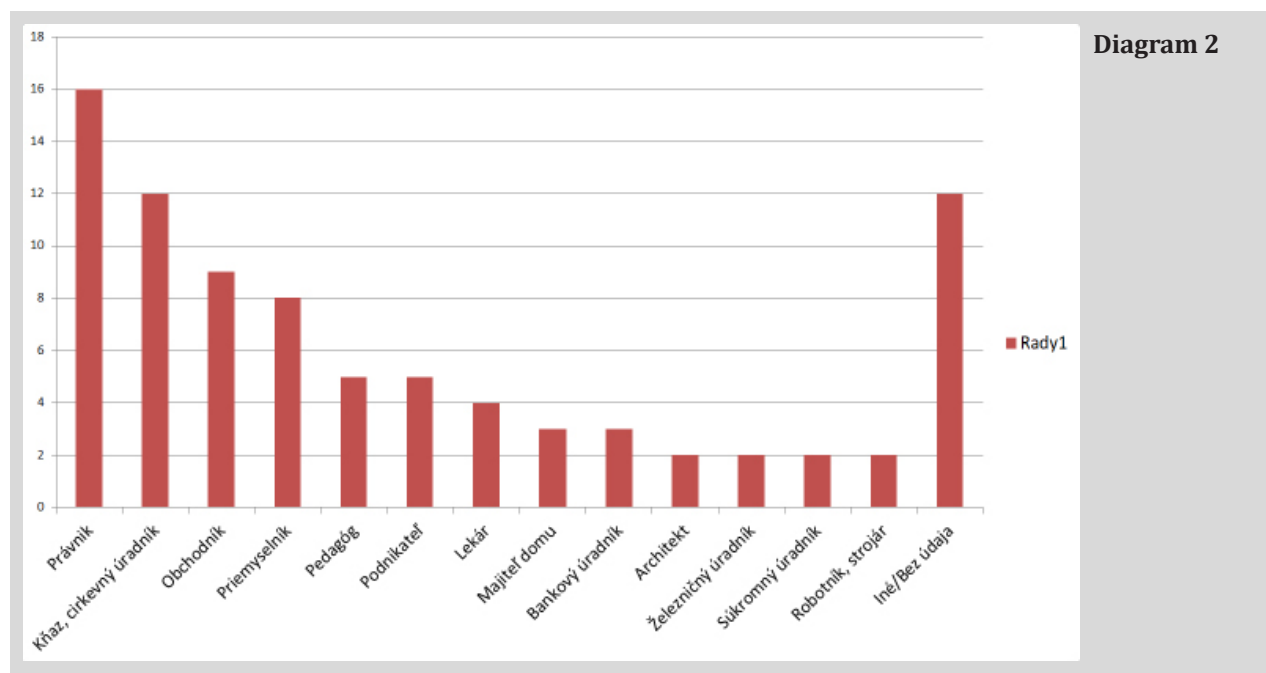
48 AMK, fond Mestský národný výbor v Košiciach 1945-48, inv. č. 95, k. 9, č. spisu 84/943, Dr. Štefan Rédeky.

49 Lelkes nagygyűlésen alakult meg az egyesült párt rosznyói járási szervezete. In *Prágai Magyar Hírlap*, 24. februára 1937, s. 2.

na druhom mieste spomenieme Gyulu Porubszkého, ktorý pôsobil v polovici 20. rokov na debrecínskom policajnom kapitánstve,⁵⁰ neskôr sa dostal do Budapešti a odtiaľ ho vymenovali do Košíc za hlavného policajného kapitána.⁵¹ Košický policajný aparát bol zložený takmer výlučne z ľudí pochádzajúcich z územia Maďarska.

Taktiež premonštrátsky kňaz Emil Buczkó slúžil u premonštrátov v meste Gödöllő a po roku 1938 bol vymenovaný za školského radcu v Košiciach. Do Košíc bol ministrom vnútra preložený aj István Röthler, predtým hlavný župný lekár v Békésskej župe.⁵² O posledných dvoch úradníkoch, ktorí boli prelození do Košíc z Maďarska, som našla pomerne málo informácií. János Alberti pracoval v roku 1938 v Miškolci ako hlavný lesný radca a po preložení do Košíc sa stal lesným dozorcom.⁵³ Endre Kollonay pôsobil v rokoch 1920 – 1938 v Kisvárdé (spojené župy Szabolcs a Ung) ako mestský zverolekár.⁵⁴ Obaja mali vzťah aj k územiu pripojenému v roku 1918 k Československu. Kým Alberti bol do rozpadu monarchie hlavným radcom v Gemeri,⁵⁵ tak Kollonay slúžil v Bratislave, ale aj v Spišskom Podhradí.⁵⁶

Priemerný vek 56 osôb (65,1 %) spomedzi skúmaných 86 členov municipálneho výboru Košíc predstavoval 54 rokov. Medzi členmi nebola žena. Na porovnanie, v medzivojnovom období

50 Porubszky József rendőrtanácsost nevezte ki a belügyminiszter a kassai kapitányság vezetőjévé. In *Felvidéki Újság*, 31. decembra 1938, s. 2.

51 Tamže, s. 2.

52 Röthler István vármegyei tisztifőorvosot Kassára helyezik át. In *Békésmegyei Közlöny*, 22. decembra 1938, s. 3.

53 *Magyarország tiszti cím- és névtára*. XXXVI. évfolyam. Budapest : 1938, s. 173.

54 *Magyarország tiszti cím- és névtára*. XXXVIII. évfolyam. Budapest : 1927, s. 192; *Magyarország tiszti cím- és névtára*. XXXVI. évfolyam. Budapest : 1938, s. 177.

55 *Magyarország tiszti cím- és névtára*. XXXVII. évfolyam. Budapest : 1918, s. 328.

56 *Magyarország tiszti cím- és névtára*. XXXII. évfolyam, Budapest : Pesti Könyvnyomda-részvénytársaság, 1913, s. 365; *Magyarország tiszti cím- és névtára*. XXXVI. évfolyam, Budapest : Pesti Könyvnyomda-részvénytársaság, 1917, s. 403.

mali komunisti v mestskom zastupiteľstve tri, kresťansko-sociálni dve a Československá národná socialistická strana jednu ženskú členku. Z nasledujúceho diagramu, v ktorom som kategorizovala jednotlivých členov podľa pôvodného povolania, sa dá vyčítať aj to, že väčšina z nich mala advokátsku prax, alebo to boli osoby z cirkevného prostredia, prípadne obchodníci a priemyselníci. Osoby, u ktorých som pôvodné zamestnanie nezistila, som zaradila do kategórie: bez údajov.

Záver

Na základe vyššie uvedených údajov, ktoré ešte bude potrebné v budúcnosti doplniť, možno konštatovať, že municipálny výbor Košíc po Viedenskej arbitráži pozostával z osôb, ktoré študovali v čase dualizmu a ktorých prevažná väčšina začínala svoju politickú kariéru v opozícii za trvania Československej republiky. Veľká časť skúmaných poslancov disponovala aspoň desaťročnou praxou v miestnom politickom živote a vďaka pozíciám či členstvám v maďarských politických stranách boli známi aj pre maďarské vládne kruhy.

Personálne zloženie municipálneho výboru mesta v rokoch 1938 – 1945 však neodzrkadľovalo ani multietnický charakter Košíc, ani rôznorodosť politického života z medzivojnového obdobia. Mimo výboru totiž zostali miestni reprezentanti ľavicových hnutí s pomerne vysokou voličskou podporou. Svoju činnosť mohli prezentovať nanajvýš v ilegalite. Poslanecké miesta vyčlenené pre Slovákov zaujali politici lojálni maďarskému štátu. Ku všetkému je potrebné dodať, že po Viedenskej arbitráži opustili Košice desaťtisíce osôb. Išlo prevažne o tých českých a slovenských úradníkov, ktorí by boli v prípade zotrvania schopní vytvoriť dostatočne silný opozičný protipól. Tým, že nútené či dobrovoľne opustili mesto, výrazne uľahčili prácu maďarským vládnym kruhom. Úplne opačný prípad sa stal po štátnom prevrate v rokoch 1918 – 1919, kedy sa muselo československé vedenie mesta vyrovnáť s miestnou silnou maďarskou opozíciou.

Vojenské obete druhej svetovej vojny, holokaust, vysídlenie, výmena obyvateľstva a reslovakizácia Maďarov mali za následok, že miestna elita skúmaná v tejto štúdiu takmer vymizla zo života Košíc. Viacerých postavili pred súd, či už v Československu alebo Maďarsku. Dňa 5. januára 1945 padol do pasce stúpcov nyilasov László Tost, ktorého popravili, pričom jeho manželku v júni 1947 presídlili do Maďarska.⁵⁷ Károly Poledniak,⁵⁸ Gyula Wirth,⁵⁹ Ferenc Grusetky⁶⁰ ako aj Kálmán Kátra⁶¹ zahynuli v ruských vojenských zajateckých táboroch. Ármin Wirkmann sa stal obeťou holokaustu.⁶² Barnabása Tosta vysídlili do maďarskej obce Hejce. Osudy mnohých

57 AMK, fond Mestský národný výbor v Košiciach 1945-48, inv. č. 97, k. 459, Mária Tóstova, Vyšetř. odd. č. spisu. 53394/47, Hlásenie, Košice dňa 9. augusta 1947.

58 Dostupné na internete: <https://kosicednes.sk/pribehy/dedko-sa-musi-v-hrobe-obracat/> [16.4. 2018]

59 Dostupné na internete: <http://wirthnet.hu/WGY/Wgy1.htm> [16.4. 2018].

60 BLAŠKOVÁ – GAŠPAR – MIHÓKOVÁ 2014, s. 358.

61 Štátny archív v Košiciach, fond Okresný ľudový súd v Košiciach, 1945 – 1947, č. kr. 45, inv. č. 110/47. Trestná vec: Dr. Koloman Kátra.

62 Dostupné na internete: <http://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=4338835&ind=0;>

sú po roku 1945 dodnes neznáme. No nepochybne boli aj také rodiny, ktoré sa reslovakizovali a zostali v Košiciach. Ich dejinné príbehy nie sú osvetlené.

Skutočnú cezúru v dejinách Košíc a miestnej politickej elity predstavuje koniec druhej svetovej vojny, keďže práve vtedy sa symbolicky a definitívne uzavrelo „maďarské obdobie“ tohto mesta. Po roku 1948 sa dostala k moci elita, ktorá odmietla československú občiansku a maďarskú minulosť a na základoch ideológie internacionalizmu pracovala na vybudovaní nových československých Košíc.

[16.4. 2018]; Béla Halmi zomrel v sanatóriu v Budapešti. In *Magyarország Zsidók Lapja*, 20. júla 1944, s. 2.

Cituj:

SZEGHY-GAYER, Veronika. Personálna kontinuita politickej elity v Košiciach po Viedenskej arbitráži. In *Forum Historiae*, 2018, r. 12, č. 1, s. 129-140. ISSN 1337-6861.

...

Veronika Szeghy-Gayer, PhD.
Oddelenie historických fondov
Štátna vedecká knižnica v Košiciach
gayerveronika@gmail.com